

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Zaira Vidali

**Upravljanje etno-jezikovne različnosti.
Primer dežele Furlanije Julijske krajine**

doktorska disertacija

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Zaira Vidali

Mentor:izr. prof. dr. Miran Komac

**Upravljanje etno-jezikovne različnosti.
Primer dežele Furlanije Julijske krajine**

doktorska disertacija

Ljubljana, 2013

Zahvala

*mentorju izr. prof. dr. Miranu Komacu
za strokovno pomoč in dragocene napotke*

*članoma komisije doc. dr. Cirili Toplak in red. prof. dr. Silvu Devetaku
za kritičen pregled in predloge*

*vodstvu in kolegom/icam Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI
za vsestransko podporo in pomoč*

*intervjuvanim uslužbencem/kam javnih uprav v deželi Furlaniji Julijski krajini
za razpoložljivost, gradivo in informacije*

*svojim najbližjim in prijateljem/icam
za toplino in spodbudo*

IZJAVA O AVTORSTVU doktorske disertacije

Podpisani/-a ZAIRA VIDALI, z vpisno številko 21041373, sem avtor/-ica doktorske disertacije z naslovom:
UPRAVLJANJE ETNO-JEZIKOVNE RAZLIČNOSTI. PRIMER DEŽELE FURLANIJE JULIJSKE KRAJINE.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- je predložena doktorska disertacija izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- sem poskrbel/-a, da so dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem poskrbel/-a, da so vsa dela in mnenja drugih avtorjev oz. avtoric navedena v seznamu virov, ki je sestavni element predloženega dela in je zapisan v skladu s fakultetnimi navodili;
- sem pridobil/-a vsa dovoljenja za uporabo avtorskih del, ki so v celoti prenesena v predloženo delo in sem to tudi jasno zapisal/-a v predloženem delu;
- se zavedam, da je plagiatstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki skoraj dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (UL RS, št. 16/07-UPB3, 68/08, 85/10 Skl.US: U-I-191/09-7, Up-916/09-16)), prekršek pa podleže tudi ukrepom Fakultete za družbene vede v skladu z njenimi pravili;
- se zavedam posledic, ki jih dokazano plagiatstvo lahko predstavlja za predloženo delo in za moj status na Fakulteti za družbene vede;
- je elektronska oblika identična s tiskano obliko doktorske disertacije ter soglašam z objavo doktorske disertacije v zbirki »Dela FDV«.

V Ljubljani, dne 1.3.2012

Podpis avtorja/-ice:

POVZETEK

Upravljanje etno-jezikovne različnosti. Primer dežele Furlanije Julijske krajine

Politike upravljanja etnične in jezikovne različnosti državnih krajevnih uprav so poglobitnega pomena za narodne in jezikovne manjšine, ker pogojujejo njihovo ohranjanje in razvoj. Za italijansko državo je bil tradicionalno značilen centraliziran sistem javne uprave. Razvijal se je z namenom, da odpravi jezikovne, identitetne in družbeno-politične razlike v italijanski družbi v duhu izgradnje klasične nacionalne države in italijanskega naroda. Italija se je v zadnjih desetletjih razvijala v smeri regionalizacije in federalizacije, ki pa večinoma nista vključevali politik upravljanja etnične in jezikovne različnosti. Obenem opažamo pozitivne premike v smeri uresničevanja politik varstva manjšin na ravni krajevnih javnih ustanov, kot so dežele, pokrajine in občine. K temu je prispevala odobritev zakona o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin 482/1999, zaščitnega zakona za slovensko narodno skupnost 38/2001 in nekaterih reform, ki so omogočile decentralizacijo funkcij in pristojnosti od centralne države na krajevne ustanove tudi na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin. Dežele, pokrajine in občine imajo torej v sodobni italijanski državi kot krajevni sooblikovalci in izvajalci državne oblasti pomembno vlogo ohranjanja in valorizacije manjšin. Omogočajo izvajanje manjšinskih in jezikovnih pravic neposredno na območju, kjer manjšine živijo.

Dežela Furlanija Julijska krajina (FJK) je v Italiji poseben primer, ker se z etničnim in jezikovnim pluralizmom sooča že od samega nastanka v šestdesetih letih prejšnjega stoletja zaradi prisotnosti slovenske, furlanske in nemške manjšine. Njena upravna ureditev predvideva avtonomijo, ki je bila izvorno sicer bolj izraz gospodarskih in političnih potreb kot narodnostne in jezikovne različnosti. Danes se njena avtonomija zaradi razvitega gospodarskega položaja in evropskih obmejnih integracijskih procesov v večji meri navezuje na prisotnost treh priznanih narodnih oziroma jezikovnih manjšin.

Omenjene tri manjšine so si po statusu, značilnostih, strukturi, zgodovini in izražanju skupinskih interesov med seboj različne. Skupni imenovalec se kaže v tem, da so avtohtone oziroma zgodovinsko prisotne na območju, kjer živijo še danes. V zadnjih letih lahko zasledimo pozitivne premike s strani deželne uprave, nekaterih pokrajin in občin do varstva, ohranjanja in promocije teh manjšin. Obenem obstajajo tudi primeri krajevnih javnih ustanov, ki so še zadržane do valorizacije etnične raznolikosti.

Prvo poglavje doktorske disertacije zajema teoretsko ogrodje. Opredeljuje koncept upravljanja etno-jezikovne različnosti na podlagi sodobnih teoretskih modelov ter različne tipologije zgodovinskih jezikovnih in narodnih manjšin v Evropi. Predstavlja pregled pojava etničnega preporoda na evropski ravni kot posledico vpliva globalizacije, evropskih integracijskih procesov, dinamik postmoderne družbe in sprememb v vlogi in organizaciji post-tradicionalne nacionalne države. Osredinja se na analizo koncepta multikulturalizma, njegovega zgodovinskega razvoja ter njegove vloge filozofsko-ideološke podstati sodobnih modelov upravljanja etnične in jezikovne različnosti. Poglavje se zaključuje s pregledom nekaterih aktualnih teoretskih pristopov o povezavi med decentraliziranimi državnimi modeli in modeli upravljanja etno-

jezikovne različnosti, ki so osnovani na kulturni in upravno-politični avtonomiji narodnih manjšin.

Problematika odnosa italijanskih krajevnih javnih ustanov do narodnih in jezikovnih manjšin je prikazana v drugem poglavju v luči razvoja italijanske države od 19. stoletja do današnjih dni. Razumevanje odnosa med konceptoma države in nacije v Italiji predstavlja osnovo za razumevanje pristopa italijanske države in njenih dežel, pokrajin in občin do svojih narodnih in jezikovnih manjšin.

Tretje poglavje se osredinja na temo decentralizacije italijanske države v obliki regionalizacije in nato federalizacije. Analiza zadeva posebej odnos med temi procesi in obstoječim sistemom varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji.

Četrto poglavje zajema študijo primera upravljanja etnične in jezikovne različnosti v deželi FJK. Študija prikazuje ustroj njene deželne, pokrajinske in občinske strukture. To je institucionalno ogrodje, ki uveljavlja varstvo manjšin slovenskega, nemškega in furlanskega jezika v deželi. Poglavje vsebuje tudi pregled zgodovinskega razvoja, organizacijske strukture in delovanja manjšin. Pri tem se osredotoča na novosti, ki jih je uvedla državna in deželna zakonodaja na področju varstva zgodovinskih manjšin. Še posebej so predstavljene vsebine novejših deželnih zakonov, in sicer zakona za Slovence 26/2007, zakona za furlanski jezik 29/2007 in zakona za nemško govoreče manjšine 20/2009. Osredinja se tudi na izvajanje pravne podlage v izbranih krajevnih upravah, ki izhaja iz vrste izvedenih poglobljenih intervjujev z javnimi uslužbenci. Študijo sklene predstavitev izvedenih dejavnosti, pomanjkljivosti in dobrih praks na področju upravljanja narodnih in jezikovnih manjšin v deželi FJK.

V zaključkih sta obe zastavljeni hipotezi potrjeni. Koncept italijanske nacije namreč ne podpira jezikovne in etnične različnosti italijanske države. Italijanska država se je od samega nastanka leta 1861 razvijala v centralizirani obliki na osnovi ideje italijanske nacije, ki je nastajala pod vplivom preporoda in njegovih idejnih voditeljev. Slednja je v 20. stoletju z nastopom fašizma doživela globoko krizo. Fašizem je namreč koncept nacije povezal z diktaturo in asimilacijskimi politikami, kar je sprožilo nezaupanje do obravnavanja etničnosti in nacionalnosti na politični in državni ravni. To se je nadaljevalo tudi v povojnem obdobju, ko je soočanje s konceptom nacije na italijanski intelektualni in politični ravni zamrlo ter posledično prispevalo k pomanjkljivi pozornosti do manjšinske problematike. Idejno se je problem nacionalnosti ponovno pojavil v devetdesetih letih pod vplivom gibanj za revitalizacijo narečij in krajevnih oziroma regionalnih identitet ter pritiskov za primernejšo ureditev varstva narodnih in jezikovnih manjšin. Na politični ravni je pojav stranke Severne lige ponovno načel vprašanje enotnosti nacionalne države in italijanske identitete, ki sicer ni vključevalo varstva narodnih manjšin.

Tudi drugo hipotezo doktorske disertacije, da ustroj italijanske javne uprave ne podpira jezikovne in etnične raznolikosti, na osnovi predstavljene analize v glavnem potrdimo, čeprav so se na prehodu med 20. in 21. stoletjem pojavile pomembne novosti glede rabe manjšinskih in regionalnih jezikov v javnih upravah. Italijanska javna uprava se je od zedinjenja naprej razvijala po modelu centralizirane države, ki je stremela h kulturni in jezikovni homogenizaciji. Podpiranje jezikovnega in etničnega pluralizma je namreč ogrožalo stabilnost države. Ta problem se ni več postavljaj šele po letu 1948, ko je Italija v svojo ustavno demokratično ureditev vključila sistem krajevnih uprav, osnovan na deželah, pokrajinah in občinah. Vendar tudi v tem upravno-političnem

ustroju mešana narodnostna in jezikovna sestava dežel, pokrajin in občin ni bila v ospredju. Ta model se je v zadnjih desetletjih spremenil v smeri decentralizacije državnih pristojnosti na krajevne javne uprave in se tako približal federalnim državnim ureditvam. Tudi te reforme niso bile osnovane na elementih upravljanja različnosti.

Sicer pa je treba poudariti, da so bili manjšinski in regionalni jeziki na prehodu v 21. stoletje vključeni v uradno poslovanje krajevnih javnih uprav. Slednje so z novejšo državno zakonodajo na področju varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin in zaščitnega zakona za slovensko manjšino pridobile večje pristojnosti na ravni samo-ohranjevanja in razvoja. Tako je zdaj dovoljena njihova javna raba na ravni dežel, pokrajin in občin. To velja na občinskih območjih, ki so se opredelila kot etnično mešana. Zaradi tega lahko zgornjo hipotezo delno ovzremo, ker gre za pomemben korak, ki uvaja upravljanje etnične in jezikovne različnosti v krajevne javne ustanove. Ne moremo pa jo povsem ovreči, ker državna zakonodaja nikjer ne določa, da so regionalni in manjšinski jeziki postali uradni jeziki države ali jezikovno mešanih krajevnih javnih uprav.

Obe hipotezi lahko potrdimo tudi na osnovi študije primera dežele FJK. V tej deželi deluje sistem upravljanja različnosti treh prepoznanih narodnih oziroma jezikovnih manjšin, ki temelji na njihovi kulturni avtonomiji. Nima razvitega vidika teritorialne avtonomije, samo-upravljanja manjšin ali oblik delitve oblasti med večinskimi ter različnimi manjšinskimi in jezikovnimi skupinami, ki jih zahtevajo sodobni teoretski pristopi o upravljanju različnosti. Ta sistem upravljanja različnosti zagotavlja trem priznanim manjšinam pravice do enakosti in kulturne pravice, vendar je šibek na ravni pravice do samoupravljanja in predstavnštva. Poleg tega ne vključuje prehoda od individualnih na kolektivne pravice narodnih in jezikovnih manjšin, ki bi omogočil prepoznanje ne samo kulturnih, ampak tudi političnih identitet manjšinskih skupnosti v deželi FJK.

Ključne besede: decentralizacija, Furlanija Julijska krajina, furlanski jezik, Italija, javna uprava, nacionalizem, narodne manjšine, nemško govoreče skupnosti, pravice manjšin, regionalni jeziki, slovenska narodna manjšina, upravljanje različnosti.

SUMMARY

The Management of Ethno-Linguistic Diversity. The Case of the Friuli Venezia Giulia Region

The politics of the management of ethnic and linguistic diversity by public local administrations are a matter of the highest importance for national and linguistic minorities, because they influence their conservation and development. The Italian state had traditionally a centralized system of the public administration, developed with the aim of eliminating the linguistic, identity and socio-political differences of the Italian society following the construction of the classical national state and of the Italian nation. In recent decades Italy has been developing towards regionalization and federalization, though without including the politics of management of ethnic and linguistic diversity. At the same time, positive changes can be observed on the level of the local public administrations such as regions, provinces and municipalities. These were implemented with the approval of Law 482/1999 concerning the protection of historical linguistic minorities, the protection law for the Slovene national community 38/2001 and some reforms which allowed the decentralisation of functions and competencies from the central state to the local administrations in the field of the safeguard of national and linguistic minorities. Regions, provinces and municipalities thus have an important role in the conservation and valorisation of minorities in the contemporary Italian state as they represent the shape and action of the state power on the local level. They allow the implementation of the minority and linguistic rights in the territories in which these live.

The Friuli Venezia Giulia (FVG) region is a special case in Italy, because it has dealt with ethnic and linguistic pluralism since its establishment in the 1960s related to the presence of the Slovenian, Friulian and German minorities. Its administrative organisation provides for autonomy, which was originally more an expression of economic and political needs than national and linguistic diversity. Its autonomy is now more connected with the presence of the three recognized national and linguistic minorities because of the developed economic position and the European cross-border integration processes.

These three above minorities are, concerning their position, characteristics, structure, history and expression of interests, different from each other. The common feature is their autochthony; that is to say their historical presence in the area in which they live now. In recent years positive steps from the regional administration, some provinces and municipalities have been taken towards the safeguard, conservation and promotion of these minorities. There are also cases of administrations being cautious concerning the valorisation of ethnic diversity.

The first chapter of the dissertation covers the theoretical structure. It defines the concept of the management of ethno-linguistic diversity on the basis of the contemporary theoretical models as well as different typologies of historical linguistic and national minorities in Europe. It presents a summary of the phenomenon of the ethnic revival on the European level as a consequence of globalization, the European integration processes, the dynamics of the post-modern society and the changes in the role and organisation of the post-traditional national state. It then focuses on the

analysis of the concept of multiculturalism, its historical development and its role as the philosophical-ideological basis of the contemporary models of management of ethnic and linguistic diversity. The chapter contains in its final part an overview of the actual theoretical approaches concerning the links between the models of state decentralisation and the models of the management of ethno-linguistic diversity which are based on the cultural and administrative-political autonomy of national minorities.

In the second chapter, the issue of the relationship of the Italian local administrations and the national and linguistic minorities is presented in the frame of the development of the Italian state from the 19th century onwards. The understanding of the relations between the concepts of state and nation in Italy is the basis for an understanding of the approach of the Italian state and its regions, provinces and municipalities towards its national and linguistic minorities.

The third chapter focuses on the theme of the decentralisation of the Italian state, first represented by regionalisation and then federalisation. The analysis especially concerns the relation between these processes and the present system of safeguards of the historical linguistic minorities in Italy.

The fourth chapter includes the case study of the management of the ethnic and linguistic diversity in the FVG region. The study shows the organisation of its regional, provincial and municipal structure. This is the institutional framework which realises the safeguard of the Slovene, German and Friulian minorities in this region. The chapter also provides an overview of the historical development, organisational structure and activity of these minorities, focusing on the new provisions which were introduced by the recent state and regional laws concerning the protection of historical minorities. Particularly, it presents the contents of the recent regional laws, the Law for Slovenes 26/2007, the Law for Friulian language 29/2007 and the Law for the German speaking minorities 20/2009. It also focuses on the implementation of this legal basis in the selected local administrations, which is presented through a series of interviews with their employees. The study is completed by a presentation of the realised activities, weaknesses and best practices in the field of management of the national and linguistic minorities in the FVG region.

In the conclusions both of the posed hypotheses are confirmed. First, the concept of the Italian nation does not support the linguistic and ethnic diversity of the Italian state. The Italian state developed from its very beginning in 1861 in a centralised way on the basis of the idea of the Italian nation which was influenced by the Risorgimento and its ideological leaders. This idea in the 20th century, under fascism, was deep in crisis. Fascism developed such that the concept of nation became related to the dictatorship and the politics of assimilation which caused distrust towards the debate on ethnicity and nationalism on the political and state levels. This continued in the post war period when the confrontation with the concept of nation on the intellectual and political level died out and contributed to the lack of attention to the minority issue. On the ideological level, the issue of nationality arose in the 1990s under the influence of the movements for the revitalisation of dialects and local and regional identities as well as pressures for better regulation of the protection of national and linguistic minorities. On the political level the phenomenon of the Northern League party posed again the question of the unity of the national state and the Italian identity, but did not consider the issue of the protection of national minorities.

The second hypothesis of this dissertation, that the arrangement of the Italian public administration does not support linguistic and ethnic diversity, can mostly be confirmed on the basis of the presented analysis, although important changes can be seen in the period from the late 20th into the 21st century concerning the use of minority and regional languages in the public administration. The Italian public administration developed from the unification onwards on the basis of the centralised state model which aimed at cultural and linguistic homogeneity. The support of linguistic and ethnic pluralism was perceived as a threat to the stability of the state. This problem no longer existed just after 1948 when Italy included in its constitutional democratic organisation a system of local administrations based on regions, provinces and municipalities. However, even in this political-administrative arrangement the mixed national and linguistic settlements of the regions, provinces and municipalities were not in the forefront. This model has in recent decades changed towards decentralisation of the state competencies to local public administrations and thus become closer to the federal state systems. But these reforms were not based on elements of diversity management.

It has to be underscored that minority and regional languages were, upon the transition to the 21st century, included in the official functioning of the local public administrations. The latter gained, with the new state legislation on the protection of historic linguistic minorities and the protection law for the Slovene national minority, more competencies on the level of their conservation and development. Their public use on the level of regions, provinces and municipalities is thus allowed. This concerns, however, only those municipalities which have called themselves ethnically mixed. As it represents an important step concerning the introduction of the management of ethnic and linguistic diversity in the local public administrations, it is the reason that the second hypothesis can be partially rejected. At the same time, it cannot be rejected completely as the state legislation nowhere defined the regional and minority languages official languages of the state or of the local public administrations in the linguistically mixed areas.

Both hypothesis can also be confirmed on the basis of the case study of the FVG region. In this region there is a system of diversity management of the three recognised national and linguistic minorities which is based on cultural autonomy. It has not developed the territorial autonomy, self-governments of the minorities or forms of power sharing between the majority and different minority and linguistic groups which are required by the contemporary theoretical approaches concerning diversity management. This system of diversity management grants to the three recognised minorities the rights to equality and cultural rights, but it is weak on the level of rights to self-government and representation. Moreover, it did not include the transition from individual to collective rights for the national and linguistic minorities which will enable the recognition not only of the cultural, but also of the political identities of the minority communities in the FVG region.

Key words: decentralization, diversity management, Friulian language, Friuli Venezia Giulia, German speaking communities, Italy, minority rights, national minorities, nationalism, public administration, regional languages, Slovene national minority.

KAZALO

1 UVOD.....	17
1.1 CILJ RAZISKOVANJA IN METODOLOŠKI OKVIR.....	17
1.1.1 Opredelitev problema.....	17
1.1.2 Hipotezi in raziskovalna vprašanja.....	19
1.1.3 Struktura.....	20
1.1.4 Metodologija.....	22
1.2 TEORETSKA IZHODIŠČA.....	25
1.2.1 Definicija koncepta upravljanja etno-jezikovne različnosti.....	25
1.2.1.1 Triadični model upravljanja različnosti: identiteta, enakost in različnost.....	32
1.2.1.2 Tipologizacija javnih politik kot politik prepoznanja etnične in jezikovne različnosti.....	34
1.2.2 Opredelitev pojma manjšina.....	41
1.2.3 Družbeno-politični okvir upravljanja etno-jezikovne različnosti: evropski etnični preporod v post-tradicionalni nacionalni državi.....	48
1.2.3.1 Globalizacija kot dejavnik etničnega preporoda.....	52
1.2.3.2 Etnični preporod v okviru evropskih integracijskih procesov.....	57
1.2.3.3 Postmodernistični pristop do družbeno-političnega pojava etničnega preporoda.....	61
1.2.4 Ideološko-filozofska umestitev upravljanja etno-jezikovne različnosti: multikulturalizem in vprašanje prepoznanja etnične in jezikovne različnosti.....	64
1.2.4.1 Zgodovinski oris razvoja koncepta multikulturalizma.....	72
1.2.4.2 Multikulturalizem kot filozofsko vprašanje prepoznanja etnične in jezikovne različnosti in kolektivnih pravic.....	75
1.2.5 Institucionalno-politični okvir upravljanja etno-jezikovne različnosti: decentralizacija države in državne uprave ter avtonomija narodnih manjšin.....	80
1.2.5.1 Sodobni procesi decentralizacije države in državne uprave.....	80
1.2.5.2 Upravna in politična avtonomija manjšinskih skupnosti.....	82
1.2.6 Upravljanje etno-jezikovne različnosti kot teoretsko ogrodje za preučevanje vprašanja pravnega varstva narodnih in jezikovnih manjšin v državnih javnih upravah.....	86
2 ITALIJANSKA NACIJA: KONTROVERZE NJENEGA OPREDELJEVANJA.....	91
2.1 Italijanska nacionalna identiteta v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja.....	96
2.2 Italijanska nacionalna identiteta v drugi polovici 20. stoletja.....	102
2.3 Etnični elementi italijanske nacionalne identitete.....	112
2.3.1 Italijanska nacija med etnosom in demosom.....	112
2.3.2 Italijanska nacionalna identiteta pod vplivom družbeno-politične fragmentacije.....	116
2.3.3 Italijanska nacionalna identiteta v odnosu do italijanskega jezika in narečij.....	119
2.3.4 Severna liga kot primer etničnega preporoda v Italiji.....	124
3 KRAJEVNE JAVNE USTANOVE V ITALIJI: DEŽELE, POKRAJINE IN OBČINE – DECENTRALIZACIJA, REGIONALIZACIJA IN FEDERALIZACIJA.....	129
3.1 Oris razvoja javne uprave italijanske države od leta 1861 do sodobnih reform.....	129

3.1.1	Model javne uprave italijanske države ob zedinjenju	129
3.1.2	Uvajanje decentralizacije javne uprave italijanske države med leti 1948 in 1970	132
3.1.3	Sodobni proces decentralizacije javne uprave italijanske države	134
3.1.4	Sistem javne uprave v Italiji med regionalističnim in federalističnim modelom	140
3.1.5	Decentralizacija javne uprave in varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji	142
4 UPRAVLJANJE ETNO-JEZIKOVNE RAZLIČNOSTI V DEŽELI FURLANIJI		
JULIJSKI KRAJINI		
4.1	Furlanija Julijska krajina: dežela s posebno avtonomijo	147
4.2	Občine in pokrajine s prisotnostjo narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini	152
4.3	Pregled razvoja pravnega varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji	160
4.3.1	Zakon 482/1999: določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji	163
4.3.2	Zakon 38/2001: določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji Julijski krajini	169
4.4	Zakonodaja Dežele Furlanije Julijske krajine na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin	176
4.4.1	Deželni zakoni za slovensko, furlansko in nemško govorečo skupnost	179
4.5	Družbeno-politični ter pravni položaj narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini	184
4.5.1	Furlanska skupnost	184
4.5.1.1	Zgodovinski oris	184
4.5.1.2	Pravno varstvo	188
4.5.1.3	Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost	192
4.5.1.4	Prepoznanje kulturne avtonomije	198
4.5.1.5	Jezikovni oris	200
4.5.1.5.1	Jezikovna politika varstva furlanskega jezika	203
4.5.1.6	Izobraževanje	206
4.5.1.7	Mediji in založništvo	209
4.5.1.8	Politična participacija	211
4.5.1.9	Gospodarska participacija	214
4.5.2	Slovenska skupnost	215
4.5.2.1	Zgodovinski oris	215
4.5.2.2	Pravno varstvo	217
4.5.2.3	Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost	223
4.5.2.4	Prepoznanje kulturne avtonomije	227
4.5.2.5	Jezikovni oris	230
4.5.2.6	Izobraževanje	233
4.5.2.7	Mediji in založništvo	238
4.5.2.8	Politična participacija	239
4.5.2.9	Gospodarska participacija	244
4.5.3	Nemško govoreče skupnosti	245
4.5.3.1	Zgodovinski oris	245

4.5.3.2	Pravno varstvo	246
4.5.3.3	Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost	246
4.5.3.4	Prepoznanje kulturne avtonomije	249
4.5.3.5	Jezikovni oris	251
4.5.3.6	Izobraževanje	253
4.5.3.7	Mediji in založništvo	255
4.5.3.8	Politična participacija	255
4.5.3.9	Gospodarska participacija	256
4.6	Upravljanje etno-jezikovne različnosti v deželi Furlaniji Julijski krajini: pozitivni rezultati, šibke točke in izkušnje uslužbencev izbranih krajevnih javnih uprav (Dežele FJK, pokrajin in občin)	256
4.6.1	Primeri izvedenih dejavnosti na področju rabe manjšinskih jezikov v krajevnih javnih upravah v deželi FJK in prednosti obstoječe zakonodaje.....	257
4.6.2	Komentarji o državni in deželni zakonodaji za furlanski jezik.....	264
4.6.3	Komentarji o državni in deželni zakonodaji za Slovence	266
4.6.4	Komentarji o državni in deželni zakonodaji za nemško govoreče manjšine	268
4.6.5	Šibke točke državne in deželne zakonodaje na področju varstva jezikovnih in narodnih manjšin v deželi FJK	269
4.6.5.1	Vloga Dežele FJK	269
4.6.5.2	Raba manjšinskega jezika v poslovanju krajevnih javnih uprav: jezikovna okenca in prevajanje	271
4.6.5.3	Sistem financiranja	274
4.6.5.4	Javno mnenje o prisotnosti narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini	275
4.6.5.5	Vloga pripadnikov narodne oz. jezikovne manjšine in govorcev manjšinskega oz. regionalnega jezika v izvajanju predvidene zakonodaje	276
4.6.5.6	Javni mediji v furlanskem jeziku	277
4.6.5.7	Sklepne ugotovitve	277
5	ZAKLJUČKI	284
6	LITERATURA	295
7	STVARNO IN IMENSKO KAZALO*	330
	PRILOGA: Odlomki intervjujev z uslužbenci izbranih krajevnih javnih uprav v deželi FJK	336

SEZNAM GRAFIKONOV, TABEL IN ZEMLJEVIDOV

Grafikon 4.1: Dinamika vpisov v slovenske vrtce in šole vseh stopenj v Italiji 1970–2010	236
Grafikon 4.2: Dinamika vpisov v dvojezični šolski center v Špetru 1984–2010	237
Tabela 1.1: Tipologija medskupinskih odnosov na triadični ideološki osnovi	33
Tabela 1.2: Razčlenitev tipologije medskupinskih odnosov na triadični ideološki osnovi	34
Tabela 1.3: Prva politika prepoznanja: manjšinske pravice v sklopu pravnega okvirja. 37	
Tabela 1.4: Modeli upravljanja etničnih konfliktov	78
Tabela 4.5: Število občin v deželi FJK s prisotnostjo jezikovnih in narodnih manjšin:	156
Tabela 4.6: Ocene o številčnosti Slovencev v Italiji	227
Zemljevid 4.1: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo furlansko govoreče območje	196
Zemljevid 4.2: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo slovenski poselitveni prostor	225
Zemljevid 4.3: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo nemško govoreče območje	248

SEZNAM KRATIC

AER	<i>Assembly of European Regions</i> - Skupščina evropskih regij
ANCI	<i>Associazione Regionale Comuni del Friuli Venezia Giulia</i> - Deželno združenje občin Furlanije Julijske krajine
ARLeF	<i>Agenzie regionâl pe lenghe furlane</i> - Deželna agencija za furlanski jezik
CEMR	<i>Council of European Municipalities and Cities</i> - Odbor evropskih občin in regij
EBLUL	Evropski urad za manj razširjene jezike
ELRMJ	Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih
EU	Evropska unija
EURAC	European Academy of Bozen/Bolzano
EZTS	Evropsko združenje za teritorialno sodelovanje
FJK	Furlanija Julijska krajina
IRRE	<i>Istituto Regionale Ricerca Educativa FVG</i> – Deželni inštitut za raziskovanje na področju izobraževanja FJK
ISTAT	<i>Istituto nazionale di statistica</i> - Državni statistični urad
NŠK	Narodna in študijska knjižnica
O.P.D.	Odlok predsednika dežele
O.P.R.	Odlok predsednika republike
OKVNM	Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin
O.L.F.	<i>Osservatorio della lingua e della cultura friulana</i> – Opazovalnica za furlanski jezik in kulturo
OVSE	Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi
S.A.I.L.	<i>Servizio autonomo identità linguistiche, Regione autonoma Friuli Venezia Giulia</i> – Avtonomna služba za jezikovne identitete pri avtonomni deželi Furlaniji Julijski krajini

SDGZ	Slovensko deželno gospodarsko združenje
S.I.L.C.E.	<i>Servizio identità linguistiche e corregionali all'estero, Regione autonoma Friuli Venezia Giulia</i> – Služba za jezikovne identitete in rojake v tujini pri avtonomni deželi Furlaniji Julijski krajini
SLORI	Slovenski raziskovalni inštitut
SKGZ	Slovenska kulturno gospodarska zveza
SLOMAK	Slovenska manjšinska koordinacija
SNJP	Splošni načrt jezikovne politike
SSO	Svet slovenskih organizacij
ZŠŠDI	Združenje slovenskih športnih društev v Italiji
ZSKD	Zveza slovenskih kulturnih društev

1 UVOD

1.1 CILJ RAZISKOVANJA IN METODOLOŠKI OKVIR

1.1.1 Opredelitev problema

Za italijansko državo je značilen centraliziran sistem javne uprave,¹ ki se je razvil z namenom, da odpravi jezikovne, identitetne in družbeno-politične razlike v Italiji v duhu izgradnje klasične nacionalne države in italijanskega naroda. Na tej zgodovinski osnovi se Italija še danes s težavo sooča z etnično in jezikovno različnostjo svoje družbe, ki se izraža v zgodovinskih narodnih in jezikovnih manjšinah, krajevnih in regionalnih identitetah ter migrantih in z njimi povezanih novih manjšinah.

Delovanje javnih krajevnih ustanov je odraz državnih usmeritev in strategij, povezanih z etničnim in jezikovnim pluralizmom. Dežela, pokrajine in občine imajo kot krajevni sooblikovalci in izvajalci državne oblasti poglobljeno vlogo ohranjanja in valorizacije manjšin. Poleg tega se je njihova vloga na tem področju še dodatno okrepila po uvedbi zakona o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin 482/1999 in reformah, ki so v zadnjih dvajsetih letih omogočile decentralizacijo funkcij in pristojnosti tudi na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin. Krajevne javne ustanove so torej na tej osnovi razvile svoje politike varstva manjšin, ki bodo obravnavane z vidika sodobnih pravno-političnih in kulturno-filozofskih teorij o upravljanju različnosti.

Politike upravljanja različnosti krajevnih uprav so poglobljene pomena za narodne in jezikovne manjšine, ker pogojujejo njihovo ohranjanje in razvoj. Dežela, pokrajine in občine so tisti pravni subjekti, ki omogočajo izvajanje manjšinskih in jezikovnih pravic v vsakdanjem življenju. Obenem omogoča upravljanje različnosti na področju varstva manjšin širšo družbeno in gospodarsko blaginjo na etnično mešanih območjih, saj podpira njihov demokratičen razvoj in preprečuje etnične konflikte.

Dežela Furlanija Julijska krajina (FJK) je v Italiji poseben primer, ker se z etničnim in jezikovnim pluralizmom zaradi prisotnosti slovenske, furlanske in nemške manjšine sooča že od samega nastanka v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Njena

¹ It.: *pubblica amministrazione*

upravna ureditev predvideva avtonomijo, ki je bila izvorno vezana predvsem na gospodarski in politični vidik. Danes se zaradi razvitega gospodarskega položaja in evropskih obmejnih integracijskih procesov večinoma navezuje na prisotnost treh priznanih narodnih oziroma jezikovnih manjšin.

Omenjene manjšine se po statusu, obliki, značilnostih, strukturi, zgodovini in izražanju skupinskih interesov med seboj razlikujejo. Njihov skupni imenovalec je avtohtonost oziroma zgodovinska prisotnost na območju, kjer še danes živijo. Furlansko govoreča skupnost je naseljena na širokem območju goriške, pordenonske in videmske pokrajine. Njen kohezijski element je predvsem furlanski jezik z različnimi narečji. Nemško govoreče manjšine živijo na treh področjih videmske pokrajine, in sicer v krajih Sauris/Zahre in Timau/Tischlbong v Karniji ter v Kanalski dolini na meji z Avstrijo. Slovenci živijo v goriški, tržaški in videmski pokrajini ter so po tipologiji obmejna nacionalna manjšina. Interesi, ki jih ima vsaka skupina na osnovi svoje organizacijske strukture, so brez podpore italijanske države oziroma njenih krajevnih uprav težko uresničljivi ali celo neuresničljivi. V zadnjih letih lahko zasledimo pozitivne ukrepe deželne uprave, nekaterih pokrajin in občin na področju varstva, ohranjanja in promocije manjšin,² po drugi strani pa poznamo tudi primere krajevnih javnih ustanov, ki so do etnične različnosti še zadržane.

Analiza politik upravljanja različnosti v italijanski državi, njenih krajevnih ustanovah in v deželi FJK se bo omejila na področje zgodovinskih narodnih in jezikovnih manjšin. Ne bo upoštevala sodobnih migracij in novih manjšin, ker zahteva obravnava slednjih drugačne teoretične in analitične pristope. Družbeno-politični interesi teh skupnosti so različni, enako velja za državne integracijske politike do migrantov. V deželi FJK so poleg migrantskih prisotne še zgodovinske skupnosti, ki so posledica gospodarske migracije v obdobju avstro-ogrskega cesarstva, kot so srbska, hrvaška in judovska skupnost. Slednje prav tako nimajo družbeno-političnih ciljev, ki bi bili primerljivi s tistimi narodnih in jezikovnih manjšin. Obenem ne sodijo v okvir državne in krajevne zakonodaje varstva zgodovinskih jezikovnih in narodnih manjšin. Položaj migrantov in drugih kulturnih ter verskih skupin v Italiji in deželi FJK, ki so

² Dežele, pokrajine in občine so teritorialne javnopravne enote, v katere se deli italijanska država. Brandt (1998, 141) italijansko ime *enti locali* prevaja kot lokalne enote, v rabi pa je tudi prevod krajevne ustanove. Občine in pokrajine lahko primerjamo z lokalno samoupravo v Sloveniji, dežele pa so upravopolitične enote, ki jih sicer v Sloveniji ni (Ribičič 1998, 234).

vsekakor pokazatelj narodne in jezikovne različnosti, je torej težko primerljiv s položajem pravno priznanih zgodovinskih narodnih in jezikovnih manjšin. Posledično tudi modeli upravljanja različnosti med temi družbenimi skupinami niso prenosljivi.

1.1.2 Hipotezi in raziskovalna vprašanja

Prva hipoteza, ki jo preverja doktorsko delo, se glasi: koncept italijanske nacije ne podpira jezikovne in etnične različnosti italijanske države. Analiza razvoja odnosa med konceptom države, nacije, etničnosti ter manjšine v Italiji med 19. in 21. stoletjem je namreč ključnega pomena za razumevanje pristopa, ki ga ima italijanska država do narodnih in jezikovnih manjšin na svojem ozemlju. Hipoteza bo preverjena z analizo relevantne literature o razvoju italijanske nacije in nacionalnosti ter izgradnje italijanske nacionalne države od polovice 19. stoletja naprej prek povojnega mrka koncepta nacije in njegove ponovne aktualnosti od devetdesetih let prejšnjega stoletja naprej.

Druga hipoteza doktorske disertacije se osredinja na vidik ustroja italijanske javne uprave, ki ne podpira jezikovne in etnične raznolikosti. Preverjena bo na osnovi analize relevantne literature o razvoju italijanskega modela centralizirane državne uprave, sistema regionalizma v povojnem obdobju in sodobnih reform v smeri decentralizacije ter približevanja federalnim državnim modelom upravljanja. Posebna pozornost bo posvečena povezavi med razvojem ustroja italijanske države in vprašanjem varstva narodnih in jezikovnih manjšin v Italiji.

Hipotezi bosta obenem preverjeni na primeru dežele Furlanije Julijske krajine, in sicer z analizo pravnega okvirja, politik in strategij upravljanja različnosti, ki jih izvajajo deželne, pokrajinske in občinske uprave na narodnostno in jezikovno mešanih območjih. Posebna pozornost bo posvečena analizi možnih neskladij med cilji in smernicami obstoječega pravnega okvirja varstva manjšin in njegovo aplikacijo ter rezultati v posameznih krajevnih ustanovah. Analiza primera dežele FJK bo tako opredelila dejavnike, ki vplivajo na pozitivne rezultate upravljanja etno-jezikovne različnosti in varstva narodnih ter jezikovnih manjšin. Obenem bodo opredeljeni zavirajoči dejavniki. Tako bo osnovana celovita slika sistema upravljanja etno-jezikovne različnosti v deželi FJK z vidika slovenske, furlanske in nemško govoreče skupnosti.

Izvirni znanstveni prispevek zadeva dve področji analize. Doktorsko delo vsebuje analizo konstrukcije in sestave italijanske nacije ter njenega odnosa do države, nacionalizma in manjšinskega vprašanja v Italiji, kar prinaša novo vedenje v zakladnico slovenskega politološkega znanja. Poznavanje teh relacij je temeljnega pomena za razumevanje manjšinske problematike v Italiji, vključno s problematiko Slovencev v deželi FJK. Obenem je pomembno z vidika gradnje sožitja in konstruktivnih medsosedskih odnosov med Slovenijo in Italijo tudi v luči preprečevanja etničnih napetosti in konfliktov, še posebno pa z vidika evropskih strategij integracije obmejnih območij. Disertacija vključuje tudi analizo celotnega sistema pravnega varstva narodnih in jezikovnih manjšin v deželi FJK in njegove aplikacije. Prav tako zajema primerjavo med pravnim položajem treh prepoznanih narodnih oziroma jezikovnih manjšin. Tako celovite analize manjšinskega varstva na primeru dežele FJK ni moč zaslediti niti na ravni slovenske znanstvene literature niti na področju italijanske raziskovalne dejavnosti.

Predstavljena analiza upravljanja etno-jezikovne različnosti v krajevnih javnih ustanovah v deželi FJK bo pripomogla k osvetlitvi še enega primera narodnostno in jezikovno mešanega območja na evropski ravni, ki se odziva na sodobne zahteve skupin, kot so narodne in jezikovne manjšine. Ta regija razvija modele in poti za ohranjanje narodne in jezikovne različnosti v zasebni in javni družbeni sferi. Bodisi dežela FJK bodisi italijanska država sta zato zanimivi raziskovalni podlagi za razumevanje medetničnih in medjezikovnih stikov ter njihove institucionalizacije v državni in krajevni javni upravi. Obenem se preizkušata v iskanju primernih sistemov upravljanja medetničnih družb tudi z vidika preprečevanja medetničnih trenj in ohranjanja družbenega miru.

1.1.3 Struktura

V nadaljevanju bo predstavljen koncept upravljanja etno-jezikovne različnosti na podlagi sodobnih teoretskih modelov. Obenem bodo opredeljene različne tipologije zgodovinskih jezikovnih in narodnih manjšin v Evropi. Teoretsko ogrodje zajema pregled pojavnosti etničnega preporoda na evropski ravni kot posledico vpliva globalizacije, evropskih integracijskih procesov, dinamik postmoderne družbe in sprememb v vlogi in organizaciji post-tradicionalne nacionalne države. Osredinja se

tudi na analizo koncepta multikulturalizma, njegovega zgodovinskega razvoja ter njegove vloge filozofsko-ideološke podstati sodobnih modelov upravljanja etnične in jezikovne različnosti. Poglavje zaključuje pregled nekaterih aktualnih teoretskih pogledov na povezavo med decentraliziranimi državnimi modeli in modeli upravljanja etno-jezikovne različnosti, ki so osnovani na kulturni in upravno-politični avtonomiji narodnih manjšin.

Problematika odnosa italijanskih krajevnih javnih ustanov do narodnih in jezikovnih manjšin³ bo prikazana v drugem poglavju v luči razvoja italijanske države od 19. stoletja naprej do danes. Razumevanje odnosa med konceptom države in nacije v Italiji predstavlja osnovo za razumevanje pristopa italijanske države k svojim narodnim in jezikovnim manjšinam, ki se piramidalno zrcali s centralne državne ravni na krajevne javne uprave, in sicer dežele, pokrajine in občine.

Tretje poglavje se osredinja na temo decentralizacije, in sicer v obliki regionalizacije in nato še federalizacije italijanske države, ki ju je omogočila najprej italijanska ustava in nato različne državne reforme. Analiza upošteva odnos med temi procesi in obstoječim sistemom varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji.

Četrto poglavje zajema študijo primera upravljanja etnične in jezikovne različnosti v deželi FJK. Študija prikazuje ustroj deželne, pokrajinske in občinske strukture dežele FJK. To je institucionalno ogrodje, ki uveljavlja varstvo manjšin slovenskega, nemškega in furlanskega jezika v tej deželi. Poglavje vsebuje pregled zgodovinskega razvoja, organizacijske strukture in delovanja slovenske, furlanske in nemške manjšine v deželi FJK. Pri tem se osredinja na novosti, ki jih je uvedla državna in deželna zakonodaja na področju varstva zgodovinskih manjšin. Pozornost je posvečena tudi analizi izvajanja te pravne podlage v izbranih krajevnih upravah s pomočjo poglobljenih intervjujev z uslužbenci. Študijo sklene predstavitev izvedenih dejavnosti, šibkih točk in izkušenj na področju upravljanja narodnih in jezikovnih manjšin v deželi FJK.

³ Zakon 482/1999 opredeljuje priznane manjšine v Italiji s terminom »zgodovinske jezikovne manjšine« oziroma »*minoranze linguistiche storiche*«: albansko, francosko, franko-provansalsko, furlansko, grško, hrvaško, katalonsko, ladinsko, nemško, okcitansko, sardinsko in slovensko.

1.1.4 Metodologija

Doktorska disertacija je osnovana na štirih metodoloških pristopih.

Študij literature o etničnem in nacionalnem vprašanju je že dolgo del moje raziskovalne preokupacije. Kot profesionalna raziskovalka na Slovenskem raziskovalnem inštitutu - SLORI v Trstu se permanentno seznanjam z literaturo s področja omenjene problematike v slovenskem, italijanskem in mednarodnem znanstveno-raziskovalnem okvirju. Raziskovalno delo sem poglobila leta 2009 in 2010 med študijskim obiskom specializirane knjižnice Evropske akademije EURAC v Bocnu. Na Inštitutu za manjšinske pravice ter Inštitutu za študije o federalizmu in regionalizmu, ki delujeta v okviru EURAC-a, sem se o temah, ki jih obravnavam v disertaciji, posvetovala tudi s tamkajšnjimi strokovnjaki.

Za analizo postavljenih hipotez sem poleg preučevanja znanstvene in strokovne literature uporabila tudi metodo študija gradiv. Osredinila sem se predvsem na zakonska besedila italijanske državne in deželne zakonodaje s področja varstva manjšin.

Tretji vir informacij predstavljajo podatki, pridobljeni v okviru različnih empiričnih raziskovanj bodisi na nacionalni bodisi na regionalni ravni, pri katerih sem sodelovala.

Zaradi omejene literature na področju analize učinkov in izvajanja državnih zakonov 482/1999 in 38/2001 ter treh deželnih zakonov s področja varstva manjšin je raziskovalno delo zahtevalo tudi empirično zbiranje podatkov. Uporabila sem kvalitativno metodo poglobljenih intervjujev s področja politološkega in družboslovnega raziskovanja (Corbetta 1999; Harrison 2001). Intervjuvala sem uslužbence izbranih krajevnih javnih uprav v deželi FJK, ki so na podlagi svojih izkušenj opredelili dosežene rezultate ter še odprte probleme. Uslužbenci imajo namreč v primerjavi s političnimi predstavniki neposrednejši pregled nad stanjem izvajanja varstva in promocije manjšin v svojem okolju. Ne določajo političnih smernic, ampak jih izvajajo. Med delom so si izoblikovali mnenje o prednostih in pomanjkljivostih manjšinske zakonodaje tudi z vidika tehničnega izvajanja in birokratskih postopkov.

Kontaktiranih je bilo 25 posameznikov, od katerih jih je 23 sprejelo vabilo k sodelovanju. Izbrani so bili na osnovi kriterija, da so za nedoločen ali določen čas zaposleni v uradih in službah za manjšine in manjšinske jezike krajevnih javnih uprav v

deželi FJK. Eden od kriterijev izbire je bila tudi tipologija in pokrajinska pripadnost krajevne ustanove.

V pogovorih so sodelovali štirje funkcionarji Dežele FJK, od katerih sta dva nekdanja uslužbenca te ustanove. Sodelovali so vodja urada za slovensko manjšino, vodja urada za furlanski jezik in nemško govoreče manjšine, nekdanji direktor direkcije za kulturo in nekdanji vodja službe za manjšinske identitete.

Intervjuvani so bili tudi predstavniki treh od štirih pokrajin v deželi FJK, in sicer Pokrajine Trst, Gorica in Videm. Vsi trije so na različnih položajih odgovorni za izvajanje dejavnosti na področju varstva in promocije priznanih manjšin: šef kabineta in dve vodji služb za manjšinske jezike. Kontaktirani predstavnik Pokrajine Pordenone ni sprejel vabila k sodelovanju.

Na občinski ravni so bili opravljeni intervjuji s 16 uslužbenci v 14 občinah, ki so zadolženi za področje varstva in promocije priznanih manjšin na posameznem občinskem območju: devet uslužbencev na jezikovnih okencih, tri vodje službe za manjšinske jezike, občinski tajnik, namestnica občinskega tajnika, vodja pravnega urada in uslužbenka tajniškega urada. V tržaški pokrajini sta odgovarjala dva predstavnika občine Milje ter predstavnica za Občini Zgonik in Repentabor. V goriški pokrajini je bil intervjuvan predstavnik Občine Ronke in dva predstavnika Občine Gorica. Na Videmskem so sodelovali po en predstavnik Občin Videm, Tavagnacco, Remanzacco, Oglej, Gonars, Naborjet-Ovčja vas, Sauris in Paluzza. V pokrajini Pordenone sta sodelovala predstavnik Občine San Vito al Tagliamento in predstavnica za Občine Valvasone, San Martino in Arzene. Predstavnik Občine Trbiž ni sprejel vabila k sodelovanju. Izbira občinskih uprav je upoštevala tiste javne uprave, ki so na področju varstva manjšin bolj reprezentativne, ker izvajajo predvidena zakonska določila bolj dosledno in pozorno od ostalih.

Intervjuji so bili posneti v januarju, februarju in marcu 2011. Sodelujoči so odgovarjali na delno strukturiran intervju, ki je zajemal štiri tematske sklope:

1. Pregled najpomembnejših izvedenih dejavnosti na področju varstva manjšin v izbrani krajevni javni upravi.

2. Analiza dejavnikov, ki vplivajo na pozitivne rezultate, in zavirajočih dejavnikov na področju varstva jezikovnih oz. narodnih manjšin v izbrani krajevni javni upravi.
3. Mnenje intervjuvanca o možni povezanosti med avtonomijo krajevnih ustanov in varstvom narodnih oz. jezikovnih manjšin: Kako lahko sodobne oblike avtonomije javnih uprav koristijo varstvu jezikovnih oz. narodnih manjšin? Ali je lahko tudi prisotnost jezikovnih oz. narodnih manjšin koristna za avtonomijo teh ustanov?
4. Mnenje intervjuvanca o primernosti trenutnega sistema zaščite jezikovnih oz. narodnih manjšin za njihovo ohranjanje in razvoj ter za vključevanje varstva jezikovnih oz. narodnih manjšin v splošne deželne razvojne politike.

Čeprav so bile teme že vnaprej določene, se pri poteku razgovorov nisem držala strogega zaporedja vprašanj. Intervjuvanec je lahko poleg tega prosto odgovarjal na vse ali samo na nekatere tematske sklope na podlagi svojih izkušenj in delovnega položaja. Intervjuvancem je bilo omogočeno, da so odgovarjali prosto in sproščeno, kar pomeni, da so se vsebine tematskih sklopov lahko med sabo prepletale. Pogovori so trajali od 15 do 60 minut, odvisno od položaja uslužbenca znotraj javne uprave, ravni poznavanja tematike, sposobnosti sinteze in analize ter motivacije za sodelovanje.

Razgovori so bili posneti z digitalnim snemalnikom, in sicer na sedežih izbranih krajevnih javnih uprav, na sedežu SLORI-ja ali telefonsko. Temu je sledila transkripcija intervjujev. Izmed 23 intervjuvanih oseb so trije svoje odgovore posredovali v pisni obliki. Intervjuji so potekali v slovenskem ali italijanskem jeziku glede na materni jezik intervjuvanca. Sledila je analiza vsebin in opredelitev pomembnih izjav, informacij in stališč v skladu s postavljenimi raziskovalnimi vprašanji. Izbrane vsebine sem nato povzela in predstavila v posameznih vsebinskih sklopih 4. poglavja. Slednje so osnovane na najbolj relevantnih in reprezentativnih odlomkih, ki so objavljeni v prilogi. Odlomki so navedeni bodisi v originalni slovenski različici bodisi v prevodu iz italijanskega jezika, za katerega je poskrbela avtorica. V več primerih je jezik narečno ali pogovorno obarvan, prisotno je tudi mešanje obeh jezikov. Intervjuji v integralni obliki v obeh jezikih – tako posneti kot zapisani – so na razpolago na sedežu Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI v Trstu.

Izbrani navedeni odlomki razgovorov so anonimni. Intervjuvančev profil definirajo naslednje kategorije:

- zaporedna številka;
- pokrajina sedeža izbrane javne ustanove, kjer je intervjuvanec zaposlen: TS = tržaška pokrajina, GO = goriška pokrajina, VI = videmska pokrajina, PN = pokrajina Pordenone
- tipologija javne ustanove: DEŽ = dežela, POK = pokrajina, OBČ = občina.

Pri navajanju odlomkov so izpuščeni deli besedil označeni s tremi pikami v okroglem oklepaju (...). V oglatem oklepaju so avtoričina dopolnila in pojasnila [].

1.2 TEORETSKA IZHODIŠČA

1.2.1 Definicija koncepta upravljanja etno-jezikovne različnosti

Oprelitev koncepta upravljanja različnosti je izšla iz političnih debat o večkulturnosti in medkulturnosti, ki so se pojavila ob koncu 90. let prejšnjega stoletja in na začetku 21. stoletja. Etnična različnost prebivalstva in zavest o obstoju etnične in kulturne različnosti sta se namreč v sodobnih državah zelo povečali. Večja integracija in medsebojna povezanost mednarodne skupnosti, gospodarska soodvisnost, mednarodna trgovina, tehnološki napredek, boljši prevozi in razvoj komunikacij so povečali notranje in mednarodne migracije, ki so sprožile proces spreminjanja etnične strukture prebivalstva. Tudi znanje in zavest o tradicionalni prisotnosti regionalne, etnične in kulturne različnosti v družbah, ki so bile navadno zaznane kot etnično homogene, sta se utrdila. Večkulturnost je tako postala del političnega jezika predvsem na zahodu, ki ji sicer tradicionalni zagovorniki enotne nacionalne države še vedno ugovarjajo (Žagar 1994–1995, 157–158).

Upravljanje različnosti je širok okvir strategij, politik, programov in dejavnosti za urejanje pluralnosti, različnosti in asimetrij v sodobnih družbah (Žagar 2008, 321–322). Posebno pozornost daje etničnemu in kulturnemu pluralizmu, varstvu manjšin, preprečevanju, upravljanju in/ali reševanju kriz in konfliktov, predvsem tistih etnične narave. Z drugimi besedami avtor pojem opredeli kot zakonski in dejanski okvir, kjer so

vse obstoječe in možne družbeno relevantne različnosti in asimetrije prepoznane ter lahko izražajo svoje interese na ravni družbenih in političnih procesov. Po Malloy (2008, 283) zahteva upravljanje različnosti na pravni ravni tri pristope: nepristranskost, varstvo in razlikovanje. Nepristranskost institucionalizira svobodo in svoboščine, varstvo enakost in pravice do nediskriminacije, diferenciacija pa kulturno identiteto in pravice statusa. V družbenem smislu to za avtorico pomeni »teoretizacijo demokratične kulturalizacije prek institucionalizacije možnosti in pravice biti različen«.

Družbena različnost in njeno upravljanje sta zelo obširni in kompleksni področji raziskovanja, ki vključujeta poleg kulture, jezika in narodnosti tudi spol, delovno silo ter profesionalne in druge relevantne družbene različnosti (Žagar 2007, 24). Koncept upravljanja različnosti zasledimo v literaturi predvsem avtorjev iz Združenih držav Amerike, ki zadeva delovanje in upravljanje podjetij, katerih delovna sila je z vidika različnih kriterijev, med katere navadno štejemo spol, starost, raso, etničnost, vero in posebne potrebe, prepoznana kot različna. Wrench (2007, 3) definira upravljanje različnosti znotraj podjetij kot »evolucijo strategij, katerih namen je, da so neupoštovane manjšine bolje predstavljene v zaposlovanju.« Je inkluzivna politika, ki vključuje interese vseh zaposlenih in obenem prepoznava kulturne razlike med skupinami zaposlenih ter predvideva posebne podpore za te razlike v organizacijskih politikah. Pri tem je »različnost« odraz nekega stanja, »upravljanje« pa zadeva tehnike, kako na osnovi tega doseči učinkovitejšo organizacijo dela ali boljše gospodarske rezultate.

Če koncept upravljanja različnosti prenesemo z gospodarskega in delovnega okolja na družbeno-politično raven, ta zadeva metode in tehnike, ki jih države in njihove družbeno-politične institucije razvijajo in uporabljajo z namenom, da omogočajo boljše družbeno-politične rezultate na ravni družbene kohezije, miru in vsestranskega razvoja. Pri tem so narodna, etnična, jezikovna in kulturna različnost družbenih skupin upoštovane kot družbeno-politična dodana vrednost oziroma funkcionalne družbenemu, političnemu in gospodarskemu razvoju določene države oziroma skupnosti. Koncept predstavlja prehod od »multikulturnega žargona«, sestavljenega iz metafor, optimističnih stereotipov in sloganov (npr. »vrednotenje razlik«, »obogatitev kultur«, »priložnost za soočanje«, »spajanje horizontov«, »skupno v različnost«, »različnost v složnosti«) (Piccone Stella 2003, 19), ki večkrat izpadejo kot izjave o principih in o željah, k konkretnim politikam upravljanja sodobne večkulturne

družbe. Pri konceptu upravljanja različnosti gre torej za preskok od ideološkega multikulturalizma k strukturalistično-funkcionalnim modelom konkretnega upravljanja interesov družbeno različnih skupin s strani države in njenih institucij. Nasprotno: brez mehanizmov, ki skrbijo za demokratično izražanje, spravo in koordinacijo vseh možnih interesov – torej tudi tistih narodnih in drugih etničnih manjšin – ter za izoblikovanje skupnih interesov, se socialna kohezija ošibi (Žagar 1999, 292; 2007, 24). To lahko privede do kriz in naraščanja konfliktov, predvsem v primerih, ko določene skupnosti in posamezniki čutijo, da so izrabljeni in diskriminirani. Varstvo različnih manjšin, manjšinske pravice in strategije, mehanizmi za preprečevanje naraščanja kriz in konfliktov ter mehanizmi za njihovo upravljanje in/ali reševanje so zato nujna podlaga upravljanja različnosti v sodobnih družbah.

Na družbeno-politični ravni zadeva upravljanje različnosti ne samo odnose med državo in posamezniki, ampak predvsem odnose med družbenimi skupinami, ki so nosilke določenih kulturnih, jezikovnih ali drugih identitet ter s tem povezanih interesov. Pri tem je narodnost eden izmed osnovnih kriterijev, ki določajo razmerja moči v družbi oziroma državi (Boileau in drugi 1992, 12, 36–37). Zaradi tega lahko splošnejši pojem upravljanja različnosti opredelimo kot upravljanje etno-jezikovne različnosti. Gre torej za odnose med dominantnimi in nedominantnimi družbenimi skupinami, ki razpolagajo z različno mero družbeno-politične oblasti in imajo posledično različne možnosti izražanja ter uveljavljanja svojih skupinskih interesov v procesih družbeno-političnega odločanja. Dominantne skupine so navadno narodi, ki so znotraj svoje nacionalne države večinski narod z vidika položaja oblasti. Etnične manjšine se navadno na ravni družbene stratifikacije nahajajo v podrejenem položaju (Boileau in Sussi 1981). V primerih, ko manjšina ne uspe izražati in uresničevati svojih interesov, to sproža družbena trenja in krize. V teorijah o etničnih konfliktih velja, da bolj kot manjšina v odnosih moči z dominantno večino percipira določeno nevarnost ali priložnost, bolj se ta razmerja moči povežejo z občutkom preživetja skupine. Zato bo bolj intenziven možni medskupinski oziroma medetnični konflikt (Wolff 2004).

Prvo osnovno vprašanje upravljanja različnosti zadeva torej, kako razvijati in upravljati primerno politično institucionalno okolje znotraj sodobne liberalne demokracije, ki po Žagarju (1999, 292; 2007, 23) omogoča demokratično izražanje različnih družbenih interesov in izoblikovanje skupnih interesov za vse ali večino

pripadnikov družbe. Po avtorjevem mnenju torej zahteva primeren družbeni in zakonski okvir, kjer se izražajo različne družbeno relevantne razlike in asimetrije s svojimi formalnimi ter neformalnimi oblikami organizacije in uveljavljajo svoje interese znotraj družbeno-političnih procesov odločanja. V svoji osnovi postavlja torej upravljanje različnosti vprašanje, katera oblika demokratičnega izražanja je primernejša in učinkovitejša, da omogoča tudi manjšinam izražanje in uveljavljanje svojih interesov in tako preprečuje možna družbena trenja in konflikte tudi etnične narave. V demokratičnem sistemu, ki je osnovan na principu, da večina odloča in vlada, manjšine različnih vrst nimajo možnosti uveljavljanja svojih interesov. To je mogoče le v primerih, ko te podpira tudi večinska skupnost oziroma ko sistem predvideva primerne pravne in institucionalne mehanizme soodločanja manjšin.

Po Palermu in Woelku (Palermo in Woelk 2003/2004) je zato model upravljanja različnosti osnovan na drugačnem konceptu demokracije. Sodobni sistem demokracije kot vlade večine, kjer so manjšine izjema principu enakosti, je bil funkcionalen v kontekstu razvoja nacionalnih držav. Koncept demokratičnosti v duhu upravljanja različnosti pa mora upoštevati kompleksnost in pluralnost sodobne družbe. Princip enakosti mora torej zadevati realno enakost, ki omogoča preraščanje družbene zaostalosti manjšin. Avtorja obenem poudarjata, da v modelu upravljanja različnosti manjšinske pravice niso obravnavane kot privilegij, ampak kot diferencirana pravila, ki so osnovana na kulturni različnosti in ki omogočajo manjšinam, da lahko počnejo iste stvari, ki jih počneja večina. V ta namen mora delovati »zakonodaja o različnosti«, ki je osnovana na treh elementih: asimetriji njene aplikacije in posameznih orodij, kjer diferenciacija pravne pozicije družbenih skupin postane pravilo; pluralizmu pravnih virov in subjektov, kar ustvarja dolžnost medsebojnega prepoznanja, upoštevanja pozicij in interesov drugega ter medsebojnega sprejemanja; pogajanju o vsebinah v skoraj pogodbenem okvirju, ki prerašča že vnaprej določene večine in manjšine. Pri tem sta medsebojno zaupanje in sodelovanje predpogoja nepravne narave, da sistem deluje.

Koncept demokratičnosti je z vidika upravljanja različnosti osnovan na politični participaciji etničnih oziroma narodnih manjšin, ki morajo imeti zajamčena primerna pravna in politična orodja (Palermo in Woelk 2003, 228–241). Slednja se lahko pojavljajo na ravni centralne vlade, ki je kot v primeru Bosne in Hercegovine zasnovana na osnovi konsociativne demokracije med narodi. Najbolj razširjeni mehanizmi

politične participacije manjšin pa zadevajo volitve in parlamentarno predstavništvo. Na osnovi principa nediskriminacije imajo vsi državljani enako pravico do volitev in do kandidiranja na volitvah. Uveljavljeni mehanizmi, ki zagotavljajo politično participacijo manjšin, zadevajo: proporcionalne volilne sisteme, kjer je volilni prag za kandidate etničnih strank znižan ali ukinjen tako na državni centralni kot na deželni ali krajevni ravni; garantirano predstavništvo za manjšine prek rezerviranih stolov; etnične stranke ter svetniška in posvetovalna telesa, ki delujejo kot posredniki med centri odločanja in manjšino.

Pan in Pfeili (2003) podobno razlikujeta tri tipologije politične participacije v političnem procesu odločanja, ki lahko realno zagotavljajo enakopravnost manjšin z večinami: proporcionalno predstavništvo (vključno s pravico po predstavništvu kot takem); enakopravno predstavništvo v zadevah, ki so za manjšino življenjskega pomena; avtonomija in samo-vladanje za narodne manjšine, ki so naseljene na svojih izvornih/avtohtonih ozemljih in si želijo upravljati svoje interne zadeve brez poseganja narodnih večin.

Omenjena orodja in mehanizmi politične participacije manjšin ustvarjajo napetost med liberalno demokracijo s principom vladanja večine in manjšinskimi pravicami. Zaradi tega morajo biti orodja, ki omogočajo politično participacijo in predstavništvo manjšin s pravnega vidika utemeljena (Palermo in Woelk 2003, 226).

Drugi izziv modelov upravljanja različnosti zadeva prehod od trenutno mednarodno uveljavljenega koncepta manjšinskih pravic kot posameznikovih pravic k manjšinskim pravicam kolektivne narave (Malloy 2005, 36–40). Z drugimi besedami: gre za razvoj kulturnih pravic manjšin v politične pravice. To pomeni prepoznanje, da imajo pripadniki narodnih manjšin poleg kulturnih razvite tudi politične identitete. Avtorica opozarja, da se problem usklajevanja splošnih in posebnih pravic pojavlja na ravni definicije javnih politik. Slednje morajo namreč upoštevati princip univerzalnih človekovih pravic, v primeru javnih politik varstva manjšin (npr. jezikovne politike na področju izobraževanja, vidne in drugih oblik dvojezičnosti oziroma rabe manjšinskega jezika kot uradnega jezika, jezika javnega sektorja in zaposlovanja) pa gre za ločene pravice, ki so namenjene omejeni skupini.

Koncept upravljanja etno-jezikovne različnosti je osnovan na predpostavki, da je »deetnizacija demokracije« nemogoča (Reiterer 1999, 286) oziroma, da državnost in politično življenje nista mogoča brez narodnosti (Kymlicka 1997, 194–195). Demos torej v družbeni realnosti predpostavlja etnos. Prerašča vizijo etnične pluralnosti znotraj nacionalne države kot problem. Nasprotno pa se narodnost in etničnost kot identiteti posameznikov in skupin postavljata kot sredstvi za družbeno integracijo in participacijo (Reiterer 1999, 285–286). Avtor opozarja tudi, da narodno pripadnost določata kultura in družba, torej tudi njena upravitelja. Zaradi tega pomeni politična strategija na podlagi dominacije enega jezika ali etnične komponente nad drugimi načrt njenega uničenja v srednjeročnem obdobju. Zgodovina je pokazala, da ob ošibitvi etnosa propade tudi demos. To dokazuje, da slednji lahko obstaja samo, če je osnovan na prvemu. Avtor še poudarja, da sta s tega vidika tako etnos kot demos dinamična procesa, ki se razvijata. Če sta uspešna, obstajata dolgoročno. Sicer lahko tudi izgineta. Obenem bodisi koncept etnosa bodisi povezava med slednjim in demosom nista jasni. Vsakdo je tudi nosilec več identitet, zato je treba odločiti, katera identiteta naj bo skupna.

Koncept upravljanja etno-jezikovne različnosti prerašča tradicionalni simetrični in homogen model enonacionalne države, kjer mora demos povsem sovpadati z etnosom (Žagar 1997b, 805). Še vedno aktualna predstava o nacionalnih državah kot homogenih družbenih skupnostih je tako pokazatelj nepoznavanja in nerazumevanja kompleksnosti in notranje raznolikosti sodobnih pluralnih družb, kjer je etnična pluralnost ena izmed dimenzij družbene pluralnosti (Žagar 1999, 292). Države se sicer še vedno bojijo, da bi obstoj etnične, jezikovne in kulturne različnosti otežil ali bistveno podražil njihovo uspešno delovanje. Gre torej za problematiko, kako lahko v državnih okoljih narodne in druge manjšine izražajo svojo ekonomsko, politično, kulturno in enkratno duhovno identiteto, ne da bi kdo sumil, da delujejo protidržavno (Rizman 1995, 116). Žagar (1997, 9) tako ugotavlja, da zaradi tega veliko držav v mednarodni skupnosti še vedno zanika obstoj etnične pluralnosti znotraj svojih meja na podlagi različnih političnih in drugih razlogov. Nekatere države poskušajo uveljaviti različne mehanizme in koncepte urejanja etnične pluralnosti in medetničnih odnosov ter ustrezno varstvo narodnih oziroma etničnih manjšin, da bi tako preprečile potencialne zaostitve v medetničnih odnosih in konflikte. Vendar tudi tiste države, ki so oblikovale svojo etnično in kulturno politiko na konceptu multikulturalizma in interkulturalizma, še

vedno iščejo najustreznejše rešitve in mehanizme, da bi lahko izkoristile pozitivne potenciale etnične in kulturne različnosti kot družbene prednosti.

Kritika na račun sodobnih modelov manjšinskih pravic zadeva kriterij teritorialne omejenosti uživanja manjšinskih pravic na območju prisotnosti manjšinskega jezika in skupnosti. Zaradi tega spominja na »rezervatni« model manjšinskega varstva (Komac 2002). To ni skladno s sodobnimi razvojnimi procesi, znotraj katerih predstavlja mobilnost pomembno delovno možnost. Povsem nov in dozorel model bi zahteval, da postane celotna država večjezična skupnost in da imajo znotraj te manjšinski jeziki izjemno pomembno mesto. Ker je nedosegljiv, se lahko na sedanji stopnji narodno manjšinskega varstva le dograjuje obstoječi »rezervatni« model manjšinskega varstva. Pri tem je treba po avtorjevem mnenju upoštevati dve navodili. Prvič, da je kulturna in duhovna dediščina narodnostno mešanega okolja skupna lastnina vseh njegovih prebivalcev, ne glede na njihovo narodno pripadnost in socialni status. Drugič, pripadnikom narodnostnih skupnosti mora biti zagotovljeno, da lahko del pravic uresničujejo tudi zunaj narodnostno mešanih okolij (kot je npr. izvoljeno predstavništvo v državnih vladnih telesih, učenje manjšinskega jezika in raba manjšinskega jezika v javni upravi tudi zunaj pravno zaščitene območja).

Raziskovanje mehanizmov in modelov upravljanja etno-jezikovne različnosti znotraj sodobnih post-tradicionalnih nacionalnih držav je področje družbenih ved, v katerega je potrebno in vredno usmerjati raziskovalno pozornost. Vprašanje upravljanja kulturne in jezikovne različnosti je po Rizmanovem (Rizman 1995, 116) mnenju prednostna civilizacijska naloga Evrope in širšega sveta. Sestoji iz tega, kako zagotoviti institucionalno, normativno in etično osnovo, da bodo ljudje razvijali večjo stopnjo medkulturne in medjezikovne tolerance.⁴

Upravljanje etno-jezikovne različnosti z mehanizmi politične participacije manjšin zahteva spremembo koncepta nacije od izključno demokratično-civilne opredelitve v sprejemanje etnije kot dela nacije, zato da postane nacija izraz etničnega, kulturnega, jezikovnega in verskega pluralizma (Palermo in Woelk 2003, 226).

⁴ Sodobne družbe so sicer bolj tolerantne in pluralistične, to pa ni zmanjšalo, temveč je nasprotno celo intenziviralo odnos ljudi do nacionalnih kultur, ugotavlja Rizman (1998, 134). Avtor izhaja iz predpostavke, da družbena povezanost s kulturo in jezikom oziroma narodno identiteto pomaga transcendirati človekovo smrtnost. Krepi namreč občutek, da je posameznik prek sedanosti medgeneracijsko povezan z daljno preteklostjo in daljno prihodnostjo.

V ta namen sta od štirih modelov ustavne ureditve prepoznanja narodnih manjšin, ki jih predlagata Palermo in Woelk (2003, 228–229), primerna dva:⁵

- 1) »Nacionalna država z večnarodnostnim in promocijskim navdihom«: v tem sistemu imamo dominantno večino in prepoznanih več manjšin. Prepoznanje, varstvo in promocija manjšin so del ustavne ureditve in osnovnih ustavnih vrednot. Tudi ureditev manjšinskega vprašanja je na teritoriju, kjer prebiva manjšina, podobna ureditvam večnacionalnih držav; primer: Italija, Španija.
- 2) »Paritetna večnacionalna država«: večnarodnost družbe se zrcali na ravni politik integracije in na ravni pravnih ureditev, tudi s teritorialnega vidika. S pravnega vidika torej narodne večine in manjšine ne obstajajo, zato tudi paradoksalno ni veliko promocijskih in afirmativnih pravnih orodij; primer: Švica, Belgija, do določene mere Kanada, Bosna in Hercegovina ter Evropska unija.

Koncept upravljanja različnosti si torej počasi utira pot, vendar ostaja model tradicionalne nacionalne države trenutno edini možen, kljub temu da ne ustreza realnosti. Žagar (1997b, 802) pri tem navaja dva razloga. Še vedno daje občutek urejenosti, predvidljivosti, stabilnosti in varnosti. Obenem ostaja tradicionalna nacionalna država edini temeljni subjekt mednarodne skupnosti.

1.2.1.1 Triadični model upravljanja različnosti: identiteta, enakost in različnost

Upravljanje različnosti potrebuje ideološko podstat, ki prerašča klasične in ekskluzivno naravnane procese izgradnje nacij in nacionalnih držav. Slednji so osnovani na ideološki dihotomiji med identiteto in različnostjo, kjer pomenita identiteta enakost in vključitev, različnost pa obratno neenakost in izključitev (Marko 2008, 270–271). Za upravljanje različnosti na institucionalni ravni je potreben model, ki združuje identiteto,

⁵ Ostala dva modela ustavne ureditve sta:

- »Represivna nacionalistična država«: v tem sistemu so manjšinske pravice zanikane. Prevladuje ideologija o narodnosti homogenosti prebivalstva, zato država udejanja legitimne represivne politike, ki uradno zanikajo obstoj narodnih manjšin; primer: etnično čiščenje, genocid in sistematične agresije na manjšine.
- »Agnostična liberalna nacionalna država«: udejanja enakost med državljanstvom in narodnostjo prebivalstva. Zaradi tega ne prepozna kulturnih in jezikovnih različnosti. Obenem prepoveduje organizacije in politične stranke na osnovi etnije, čeprav deluje po principih liberalne pravne ureditve z vsemi osnovnimi posameznikovimi pravicami do enakosti in svoboščinami; primer: ameriški in francoski model.

enakost in različnost v triadično strukturo, ki ni osnovana na izbiri med seboj izključujočima se sodelovanjem ali konfliktom.

Na tej triadični ideološki osnovi je Marko (2008, 271) izoblikoval tipologijo medskupinskih odnosov. Osnovana je na empiričnem razlikovanju med enotnostjo in različnostjo ter na pravnem razlikovanju med enakostjo in neenakostjo (glej Tabelo 1.1).

Tabela 1.1: Tipologija medskupinskih odnosov na triadični ideološki osnovi

	ENAKOST	NEENAKOST
ENOTNOST	integracija	asimilacija
RAZLIČNOST	avtonomija	delitev (institucionalna segregacija in teritorialna delitev/secesija)

Vir: Marko (2008, 271)

Izmed štirih predstavljenih tipologij sta v modelih upravljanja različnosti sprejemljivi avtonomija in integracija, ker sta funkcionalni predpostavki za ohranjanje različnih etničnih skupin ter kulturno in politično pluralnega sistema (Marko 2008, 271–278). Obenem predstavljata najboljši možen način upravljanja etničnih konfliktov v ločenih družbah v primerih, ko se ti pojavijo. Obe tipologiji namreč omogočata institucionalno organiziranost enakosti, ki je osnovana na prepoznanju različnosti kot nujnem predpogoju za izgradnjo skupin. Predstavlja torej realno pluralistično upravljanje države in njene družbe, ker je osnovano na »institucionalizaciji etničnosti«. Pravna orodja, ki omogočajo funkcijo avtonomije in integracije, so različne oblike osebnih in kolektivnih pravic. Slednje se postavljajo med dve tipologiji idealov, in sicer osnovnimi človekovimi pravicami ter enakim predstavnštvom in participacijo skupin v političnih procesih. Integracija in avtonomija morata biti obenem uravnovešeni, drugače lahko pride do asimilacije ali getoizacije.

Avtonomijo v tem modelu avtor pojmuje kot sestavo treh oblik avtonomije: osebne, kulturne in teritorialne. Integracija pa se izvaja prek skupinskega predstavnštva in participacije pripadnikov manjšin pri procesih odločanja (glej Tabelo 1.2).

Tabela 1.2: Razčlenitev tipologije medskupinskih odnosov na triadični ideološki osnovi

NE-PREPOZNANJE	PREPOZNANJE		NE-PREPOZNANJE
asimilacija	integracija	avtonomija	delitev
	predstavništvo	osebna	segregacija
	participacija	kulturna	etnično čiščenje
		teritorialna	secesija

Vir: Marko (2008, 272)

Ostali dve tipologiji medskupinskih odnosov, in sicer asimilacija in delitev, pa nista primerni, ker ne prepoznavata etničnih razlikosti (Marko 2008, 271–272). Asimilacija sili etnične skupnosti, da zaradi stremljenja k enakosti opuščajo svoje kulturne in politične prakse. V tem primeru se kulturna pravila dominantne večine postavljajo kot nepristranska, univerzalna in edina, ki omogočajo politično in pravno enakost. Delitev se na osnovi Markove tipologije pojavlja v dveh oblikah: na institucionalni ravni kot izključitev iz večinske narodne skupnosti in na teritorialni ravni kot secesija, etnično čiščenje in prisiljeno preseljevanje prebivalstva na etnični osnovi.

1.2.1.2 Tipologizacija javnih politik kot politik prepoznanja etnične in jezikovne različnosti

Javne politike na področju upravljanja etnične in jezikovne različnosti so tiste, ki jih država in njene ustanove na različnih upravno-političnih ravneh izvajajo z namenom, da vključujejo pripadnike narodnih manjšin v zadeve in upravljanje družbe kot sestavni del demokratične ureditve (Malloy 2005, 35). Slednje morajo biti osnovane na participaciji pripadnikov manjšin. Omogočati morajo konstruktivne odnose in pogajanja med vladami na različnih ravneh in predstavništvu narodnih manjšin. Problemi se navadno pojavljajo pri določanju vsebin teh javnih politik.

Malloy (2005, 184–185) predlaga model participacije, ki omogoča določanje javnih politik upravljanja etnične in jezikovne različnosti na osnovi diskurzivnega pristopa oziroma argumentacije in skupinskega razmišljanja kot orodja za debato in procese odločanja. Na tak način lahko manjšine izražajo svoja mnenja in argumentacije prek participacije. Namen tega pristopa je priti do sporazuma med stranmi ali vsaj do

razumevanja in kompromisov. Po drugi strani so s tem sistemom manjšine neposredno soudeležene v procesih kolektivnega razumevanja. Obenem so prisiljene k temu, da se naučijo umetnosti dialoga in medsebojnega razumevanja. Omenjeni pristop namreč zahteva sposobnosti medskupinske komunikacije in etike v človekovi interakciji. Malloy pri tem povzema koncept Tullyja (Tully 1995 v Malloy 2005, 185) o »med-kulturnem multilogu«, kjer se različne skupine v ločeni družbi pogajajo kot del samostojne organiziranosti teh skupnosti.

Javne politike v sklopu upravljanja različnosti ter preprečevanja, reševanja in upravljanja etničnih konfliktov Schneckener (2004) kategorizira v štiri sklope politik prepoznanja etničnih oziroma narodnih skupin znotraj države: manjšinske pravice v sklopu pravnega okvirja, institucionalizirani sistemi delitve oblasti med etničnimi oziroma narodnimi skupinami znotraj države, modeli teritorialne avtonomije in federalizma ter dvo- ali večstranski meddržavni režimi.

Prvi sklop politik prepoznanja zadeva manjšinske pravice v obliki pravnih določil na mednarodni ravni (konvencije, pogodbe, politične deklaracije) in ustavni ravni ter na ravni posebnih zakonov za manjšinsko varstvo in posameznih področnih zakonov (npr. za izobraževanje, medije, jezik...) (Schneckener 2004, 23–25). Skupek teh zakonov tvori pravno osnovo za kulturno in politično samo-organiziranost manjšin.

Sistemi manjšinskih pravic se sicer med sabo razlikujejo glede na posamezne situacije narodnih manjšin, avtorica pa vsekakor začrta tri različne kategorije teh pravic: pravice do enakosti, kulturne pravice in pravice do samouprave in predstavnštva (glej Tabela 1.3).

Pravice do enakosti pripadnikom manjšin zagotavljajo, da državne institucije in drugi družbeno-politični subjekti z njimi ravnajo tako kot z ostalimi pripadniki družbe, ne da bi bili zaradi tega prisiljeni zanikati svoje skupinske pripadnosti. Kulturne pravice jim omogočajo, da svobodno izražajo, ohranjajo in razvijajo svojo kulturno in jezikovno dediščino. Pravice do samouprave in predstavnštva delujejo kot negativno ali pozitivno varstvo manjšinske skupine v odnosu do centralne vlade oziroma dominantne večine. Negativno varstvo varuje narodno manjšino pred tistimi vladnimi politikami, ki postavljajo v nevarnost obstoj manjšine. Pozitivno varstvo zadeva možnost zahtevati tiste pravne in politične ukrepe, ki omogočajo narodni manjšini, da ohranja svojo

različnost. Manjšinske pravice pomenijo v tem primeru določene dolžnosti in obveze s strani države. Slednje so lahko simboličnega značaja (npr. prepoznanje obstoja). Zahtevajo lahko posebna določila za narodne manjšine (npr. v volilnem sistemu in v jezikovnih zakonih). Na splošno zahtevajo manjšinske pravice za njihovo izvajanje aktivno podporo države vključno z logistično in finančno podporo za manjšinsko skupnost, sicer večina pravic ni izvedljiva.

Tabela 1.3: Prva politika prepoznanja: manjšinske pravice v sklopu pravnega okvirja

PRAVICE DO ENAKOSTI	KULTURNE PRAVICE	PRAVICE DO SAMOUPRAVLJANJA IN PREDSTAVNIŠTVA
pravica do obstoja	pravica do ohranjanja in razvijanja svoje kulturne identitete (jezika, vere, tradicije, kulturne prakse)	pravica do svojih organizacij in društev
pravica do nediskriminacije	pravica do informiranja (televizijski in radijski programi in postaje, časopisi in drugi mediji v manjšinskem jeziku)	pravica do kulturne in izobraževalne avtonomije
pravica do svobodnih čezmejnih stikov (npr. z drugimi pripadniki skupine ali drugimi organizacijami v tujini)	pravica do javne in privatne rabe manjšinskega jezika in s tem povezano vprašanje, do katere mere ima manjšinski jezik status uradnega jezika vsaj na krajevni ali regionalni ravni	pravica do primerne predstavnosti v javnem sektorju (npr. s posebnimi sistemi kvot)
pravica do zaščite pred prisiljeno asimilacijo	pravica do vzgoje v materinem jeziku: šol z manjšinskim učnim jezikom, dvo ali večjezičnih šol, možnosti učenja manjšinskega jezika na osnovi svobodne izbire	pravica do političnega predstavnosti v parlamentu, vladi in v krajevnih političnih institucijah
pravica do ohranjanja in rabe imena v obliki in pisavi svojega materinega jezika tudi v javnih dokumentih		pravica do primerne mednarodne predstavnosti (npr. participacija na mednarodnih konferencah)
		pravica do samoupravnih organov (npr. manjšinski parlamenti) s pristojnostmi na določenih področjih manjšinskega interesa, ki obenem delujejo kot vplivne skupine do vlade (npr. izvoljeni parlamenti Samijev na Švedskem, Finskem in Norveškem ali sistem samouprave na Madžarskem od leta 1993 naprej)

Vir: Schneckener (2004, 23)

Druga skupina politik prepoznanja zadeva politično-institucionalno ureditev upravljanja in delitve oblasti. Sistemi »power-sharing« (Schneckener 2004, 25–30) so osnovani na ideji, da dve ali več etničnih skupnosti vladata skupno in odločitve sprejemata soglasno. To pomeni, da nobena od strani ne more sprejemati pomembnih političnih odločitev brez soglasja druge strani. Je torej posebna oblika urejevanja etničnih konfliktov, za katero je značilna institucionalna ureditev,⁶ ki je lahko v obliki pravnih formalnih določil (ustava, mirovna pogodba, posebni zakoni, npr. Južna Tirolska s posebnim statutom ali Bosna in Belgija z ustavo) ali neformalnih praks (ustni dogovori, navade, npr. Švica). Ideja modelov delitve oblasti izhaja iz koncepta konsociativne demokracije⁷ oziroma korporativizma ali proporcionalne demokracije iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja.⁸ V tej obliki demokracije imajo vse skupine dostop do politične oblasti in drugih virov na podlagi formalnih ali neformalnih pravil. Schneckener (2004) znotraj konsociativne demokracije razlikuje »konsociativizem« in »korporativizem«. Prvi tip zadeva tipologizacijo družb, kot so etnično segmentirane družbe ter države ali regije, kjer živi skupaj več etničnih skupin, drugi pa zadeva obliko vladanja. Avtor navaja primera Avstrije in Belgije, kjer zasledimo oblike demokracije, ki so osnovane na soglasju. V Belgiji deluje kot model delitve oblasti na osnovi dveh etnično ločenih skupin znotraj države (Flamci in Valonci), v Avstriji pa zadeva delitev oblasti med dvema političnima silama (katoliško in socialistično). Schneckener nadalje razlikuje med federalizmi in »konsociativizmi«. Federalizmi sicer dovoljujejo regijam oblike samouprave, vendar nimajo na ravni centralne vlade model delitve oblasti (primer Španije). Nasprotno imamo primere modelov delitve oblasti, ki delujejo brez federalnega okvirja.

Modeli delitve oblasti temeljijo na naslednjih orodjih:

⁶ Schneckener (2004, 25) navaja naslednje uspešne modele delitve oblasti: Južna Tirolska od leta 1972, Bosna z Daytonskim sporazumom iz leta 1995, Severna Irska s sporazumom »Good Friday Agreement« iz leta 1998 in Makedonija z Ohridsko mirovno pogodbo iz leta 2001.

⁷ Lijphart (1969, 1977, 1982, 1984 v Schneckener 2004) razlikuje 2 ideal-tipa demokracije: večinsko in soglasno. V prvi elite med seboj tekmujejo in večine se spreminjajo. V drugi obliki demokracije elite sodelujejo in skupno vladajo. V primeru dveh ali več narodnih skupin v isti državi pomeni soglasna demokracija de facto »skupno vladanje vseh strani«.

⁸ To idejo je razvila skupina avtorjev, med katerimi Arend Lijphart (1969, 1977, 1982, 1984), Eric Nordlinger (1972), Gerhard Lehmbruch (1967, 1974) in drugi (Mc Rae, 1974 in Daaler, 1974) (v Schneckener 2004).

- a. Vlada, ki je osnovana na delitvi oblasti: predstavniki vseh etničnih skupin so zajamčeni v vladi:
- a) sistem kabineta ali kolegialni sistem, kjer vlado izvoli parlament, odločbe kabineta pa so osnovane na soglasju; primer: belgijski Svet ministrov, švicarski federalni svet, svet južnotirolske avtonomne pokrajine;
 - b) predsedniški sistem z neposredno izvolitvijo predsednika, kjer obenem vsaka etnična skupina izvoli ali imenuje svoje predstavnike; primer: bosansko skupinsko kolektivno predsedovanje, ki vključuje predstavnike srbske, hrvaške in bosanske strani.
- b. Proporcionalno predstavništvo: vse etnične skupine imajo primerno predstavništvo na ravni vlade, zakonodajalnih teles, zakonskega sistema in v javni službi, vključno z vojsko in državnimi podjetji (npr. železnice, pošta); primer: model etnične proporcionalnosti Južne Tirolske. Pri določenih položajih je lahko manjšina nadpovprečno predstavljena, kot v primeru »principa enakosti« v Belgiji.
- c. Pravica do veta: posamezna etnična oziroma narodna skupina ima možnost, da zaustavi politično odločitev s posebnim vetom. Veto ima lahko različne oblike: lahko odločitev zakasni. V tem primeru je na razpolago več časa za ponovno diskusijo, npr. prek posebne procedure posredovanja parlamenta ali ustavnega sodišča. Veto je lahko direktni ali indirektni. Direktni veto pomeni, da vsaka stran opredeli zadevo, ki je zanjo življenjskega pomena, za katero v izrednih slučajih ni dovoljena neposredna politična akcija. Večkrat ena izmed strani to orodje uporablja preventivno v smislu, da možnost veta prisili strani, da že prej dobijo soglasje in se tako izognejo vetu. Indirektni veto zadeva primer, ko mora vsaka skupina zadostiti določenim pogojem, da pride do odločitve: npr. princip dvojne večine. Večina posamezne skupine se mora torej strinjati s predlagano odločitvijo. Tako vrsto institucionalizirane procedure imajo v Belgiji, podobne kompleksnejše procedure pa zasledimo v Bosni ali na Severnem Irskem.
- d. Segmentirana avtonomija: v tem sistemu ima vsaka skupina oblike samo-vlade s svojimi izvoljenimi telesi, institucijami in pristojnostmi. Tako so samo določene zadeve koordinirane z drugimi skupinami. Ta sistem lahko deluje na teritorialni

ali ne-teritorialni osnovi oziroma na osnovi personalnega principa. V prvem primeru konsociativni vidik sovpada s federalnim državnim sistemom (npr. Belgija, Švica, Bosna), v drugem primeru pa s teritorialno avtonomijo (npr. Južna Tirolska). V nekaterih primerih se pojavita obe rešitvi, velja pa, da segmentirana avtonomija ohranja centralne institucije delitve oblasti.

- e. Arbitraža kot orodje za reševanje sporov ter upravljanje konfliktov. Nastavljena je lahko kot politično ali pravno orodje. V prvem primeru imamo serijo parlamentarnih in zunaj-parlamentarnih določil, kot so neformalna srečanja, ad hoc komisije, ombudsmani in formalizirane procedure za posredovanje. V drugem primeru imamo višje ali ustavne sodne organe ali arbitražne komisije, ki svetujejo načine, kako doseči soglasje ali izdajajo obvezujoče odločitve. Sistema lahko delujeta skupaj. Belgija ima npr. jezikovno komisijo za reševanje sporov glede jezikovnih pravic ter najvišje upravno sodišče in arbitražno sodišče, ki delujeta pri reševanju sporov na temo pristojnosti med centrom in regijami. Poleg tega imajo belgijski politiki še vrsto dodatnih orodij za preprečevanje in reševanje sporov (posvetovalna srečanja s parlamentom, posvetovalno komisijo s predstavniki centralnih in regionalnih oblasti). Podobno zasledimo na Južnem Tirolskem parlamentarno arbitražno komisijo za proračunske zadeve in podobne organe na Severnem Irskem.

Tretja oblika politik prepoznanja zadeva teritorialne rešitve, katerih namen je dati etničnim skupinam možnost, da avtonomno določajo svoje politične, gospodarske in kulturne zadeve znotraj svojega naselitvenega teritorija (Schneckener 2004, 30–34). Če vsaka skupina odloča avtonomno na svojem teritoriju, se tudi zmanjša možnost medetničnega konflikta. Teritorialne rešitve zadevajo dva modela delitve oblasti med centrom in regijami: teritorialno avtonomijo in federalizem. Teritorialna avtonomija pomeni samoupravljanje na določenem teritoriju, ki je navadno zgodovinska regija določene narodne manjšine in kjer etnična skupina predstavlja krajevno večino (npr. Južna Tirolska, otoki Åland na Finskem, otoki Faroe na Danskem, Grenlandija in Korzika). Federalizem se lahko pojavi v simetrični (npr. Belgija) ali asimetrični obliki in v obliki delnega federalizma (npr. Španija).

Četrta oblika politik prepoznanja zadeva dvo- ali večstranske državne režime, kjer pri reševanju medetničnega konflikta sodeluje patronažna oziroma matična država (Schneckener 2004, 34–39). Večstranski režim v tem primeru zadeva dogovore in sporazume med državo, ki manjšino gosti, in matično državo, kjer slednja sprejme določeno državno razmejitev, a obenem ohranja posebne pristojnosti nad svojimi sonarodnjaki v državi, kjer manjšina živi. Taki primeri zadevajo npr. področje Kašmirja v sporu med Indijo in Pakistanom ali pa severni del Cipra v sporu med Grčijo in Turčijo.

1.2.2 Opredelitev pojma manjšina

Na mednarodni ravni ne zasledimo splošno prepoznane in enotne definicije pojma etnične, narodne, kulturne ali jezikovne manjšine. Vprašanje definicije ima namreč politično dimenzijo. Poimenovati določeno kulturno ali jezikovno skupnost, ki izpričuje zahteve po varstvu manjšinskih pravic in izražanju ter realizaciji svojih skupinskih interesov, etnična, narodna, jezikovna ali kulturna skupnost ima različno družbeno in politično težo. V primeru narodne manjšine je namreč tej skupnosti prepoznana tudi politična dimenzija in utemeljenost njenih zahtev po enakopravnem sodelovanju v procesih odločanja, medtem ko je v ostalih primerih družbena in politična teža manjšinske skupnosti omejena na kulturno avtonomijo ali jezikovne pravice. Sama definicija pojma torej narekuje družbeno-politični status manjšinske skupnosti znotraj države, v kateri živi.

Druga težava glede definicije manjšin na mednarodni ravni je vezana na izredno raznoliko stvarnost, ki jo manjšine predstavljajo. Njihove tipologije so raznorazne, od domorodnih skupnosti do narodnih manjšin, narodov brez države, nomadskih skupnosti in novih manjšin. Zajeti z enotnim pojmom vse te raznolike situacije ni torej enostavno. To definicijo pa vsekakor potrebujemo, zato da na pravni in politični ravni določamo kolektivne subjekte, ki imajo pravico do manjšinskega varstva in pravico do politične participacije v državah, kjer živijo. Gre torej prvenstveno za »etično vprašanje«, kot ugotavljata Malloy (2005, 38–39) in Roter (2007, 9). Malloy poudarja še, da se sam izraz manjšina navezuje na številčnost določene skupnosti, ki je s tega vidika manjšinska v primerjavi z določeno večinsko populacijo države. Ko temu izrazu dodamo pridevek »narodna«, pridobi moralno vrednost, nadaljuje avtorica. Narodnost je

namreč po njenem mnenju povezana z vprašanjem suverenosti nad določenim teritorijem, ki predstavlja za narodno skupnost domovino.

Definicija pojma narodne manjšine, ki jo je opredelila Parlamentarna skupščina Sveta Evrope na podlagi Capotortijeve opredelitve izraza manjšine⁹ s konca sedemdesetih let, po Roterjevem mnenju (Roter 2005, 2007, 2009) najbolje odraža sodobno realnost narodnih manjšin v Evropi. Ta upošteva objektivne kriterije, kot so številčnost, nedominanten položaj in drugačnost oziroma posebne etnične, jezikovne, verske in druge značilnosti, ki določajo identiteto pripadnikov manjšin. Subjektivni kriterij je povezan z željo pripadnikov manjšine, da ohranjajo svoje posebnosti oziroma svojo manjšinskost. Praviloma so pripadniki narodnih manjšin državljani države, v kateri živijo.¹⁰

Capotortijeva definicija je razvidna v definiciji manjšine iz Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih. Zgodovinska manjšina je skupina, ki je že dalj časa nastanjena v določeni državi, njeni pripadniki imajo status državljanov in izražajo voljo po tem, da ohranjajo svoje etnične in kulturne značilnosti ter različnost od ostalega prebivalstva (Benedikter in drugi 2008, 8). Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin pa je za opredelitev pojma manjšina izbrala izraz »narodna manjšina«. Sicer je pridevnik narodni oziroma national v angleščini problematičen, ker se lahko prevaja bodisi kot narodnost bodisi kot nacionalnost v smislu državljanstva (Roter 2007, 14). Narodna manjšina lahko torej pomeni skupnost ljudi, ki jih družijo značilnosti naroda, ali pripadnike skupnosti, ki jih družijo državljanstvo. To izhaja iz različnega razumevanja

⁹ Capotorti (1991) je osnovno opredelitev narodne manjšine izoblikoval konec sedemdesetih let kot posebni poročevalec v Podkomisiji za preprečevanje diskriminacije in za zaščito manjšin v okviru 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah Organizacije združenih narodov. Capotorti navaja naslednje osnovne kriterije: posebna identiteta oziroma posebne etnične, jezikovne, verske in druge značilnosti manjšine; nedominanten položaj manjšine; številčnost oziroma da je manjšina številčno manjša od ostalega večinskega prebivalstva; državljanstvo oziroma da morajo biti pripadniki manjšine državljani države, v kateri živijo. Te kriterije pojmuje kot objektivne, katerim avtor dodaja še subjektivni kriterij, in sicer prisotnost volje med pripadniki manjšine, da ohranjajo svoje značilnosti oziroma da se ohranijo kot manjšina. Več o tem v Devetak (1999).

¹⁰ Roter (2007, 13–14) opozarja, da varstvo narodnih manjšin v evropskem razumevanju temelji na pravicah državljanov. Vendar so se razprave o kriteriju državljanstva na ravni Podkomisije Združenih narodov za preprečevanje diskriminacije in varstvo manjšin v 80. letih in Odbora za človekove pravice Združenih narodov v 90. letih nagibale tudi k odpravi tega kriterija, in sicer glede izvajanja 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, ki bi moral biti torej namenjen tudi nedržavljanom in tistim brez stalnega bivališča.

konceptov narod, nacija in nacionalna država, kar je posledica različne zgodovinske izkušnje nastajanja nacij oziroma nacionalnih držav.

Definicija narodnih manjšin ima bodisi z vidika subjektivnih kriterijev bodisi z vidika objektivnih kriterijev prednosti in šibke točke. Malloy (2005, 18–20) opozarja, da lahko objektivno prepoznavanje manjšine od zunaj vodi v diskriminacijo, po drugi strani pa lahko subjektivni kriterij povzroča segregacijo.

Odnos med etnično večino in manjšino prebivalstva določenega teritorija ali države je vezan na družbeno-politični kontekst sistema nacionalne države, v katerem je narodnost eden izmed osnovnih kriterijev, ki določajo razmerja moči v družbi oziroma državi (Boileau in drugi 1992, 12, 36–37). Medetnične odnose lahko torej vidimo v luči »razmerja moči med skupinama« (Nečak Lük 1998, 22). Etnične so navadno gospodarsko manj razvite. Na politični ravni nimajo take moči kot večinski narod, da bi uveljavljale svoj sistem vrednot in uresničevale svoje želje in interese (Boileau in Sussi 1981; Bufon 2004; Roter 2005). V tem smislu je večina »dominantna« v razmerju do manjšine. Razmerje lahko niha od popolne podrejenosti manjšine večini in njene marginalizacije do enakopravnosti in sožitja.

Benedikter in drugi (2008, 8) ugotavljajo, da na ravni evropske manjšinske zakonodaje manjšine pomenijo v glavnem etno-jezikovne manjšine.¹¹ Slednje lahko definiramo tudi kot klasične, tradicionalne, teritorialne narodne manjšine, ker so vezane na določeno ozemlje, ki ga poseljujejo za daljše obdobje (Roter 2007, 9–10). Slednje je praviloma precej daljše od obstoja nacionalnih držav. S tem izrazom označujemo skupino, ne glede na številčnost njenih pripadnikov. V ta pojem ne sodijo druge kategorije drugačnosti, kot so migrantske skupnosti, begunci in družbene skupine, kot so kaste ali plemena (Benedikter in drugi 2008, 8). Navadno sem niso vštete niti verske skupnosti.¹² Avtor navaja še širši pristop do definicije manjšin. Ta ne upošteva državljanstva kot nujnega rekvizita. Tudi zgodovinska prisotnost v smislu trajanja

¹¹ Izraza »domorodci« se v Evropi v glavnem ne uporablja, ker so tile primeri manjšin izjema (npr. Sami ali Inuit v Grenlandiji in Severni Skandinaviji) in zadevajo 2 do 3 primera delno-nomadskih pastirjev in ribičev (Benedikter in drugi 2008, 8–10).

¹² Navadno govorimo o »manjših verskih skupnostih« in ne o verskih manjšinah, čeprav so glede na vero večinske populacije tudi pripadniki teh skupin številčno v manjšini. Izjemoma lahko te skupine prištevamo med manjšine. To se dogaja v primeru, da je vera pomemben kazalec kulturne in etnične posebnosti določene skupine (Benedikter in drugi 2008, 8).

nastanitve manjšine na določenem teritoriju ima v tem primeru kot kriterij manj teže. Lahko vključuje kategorije, kot so tuji državljani in priseljenci s komaj pridobljenim državljanstvom oziroma t. i. nove manjšine.

Klasična opredelitev pojma narodne manjšine je torej osnovana na konceptu zgodovinske prisotnosti etno-jezikovne skupnosti na določenem delu državnega teritorija in na rekvizitu državljanstva (Pentassuglia 2002, 58–59). Sicer novejše interpretacije pojma manjšine zadevajo vključitev migrantskih skupin in novih manjšin. Omenjena dva pristopa do definicije manjšine izhajata iz dveh različnih ciljev pravnega varstva (Benedikter in drugi 2008, 8–9). Zaščita zgodovinskih manjšin izhaja iz potrebe po ohranjanju »avtohtone« kulture identitete, medtem ko sta pri drugem pristopu v ospredju enakopravnost in nediskriminacija. Pri migrantih je namreč družbeno-gospodarski in politični aspekt bistven v smislu prepovedi in preprečevanja diskriminacije bolj kot varstva kulturne identitete same po sebi. Obenem gre poudariti, da se tako kot narodne manjšine tudi te nedominantne skupnosti in njihovi pripadniki srečujejo s podobnimi izzivi glede vključevanja v državljansko skupnost na eni strani in ohranjanja njihove identitete na drugi (Roter 2007, 10). Rezultat omenjenega procesa je vsekakor odvisen od politik in odnosa večinske skupnosti do etnične heterogenosti, kar je obenem vezano na opredeljevanje manjšinskih skupnosti.

Benedikter in drugi (2008, 8–10) predlagajo naslednjo kategorizacijo manjšin v Evropi, ki je osnovana na razlikovanju med nacionalnostjo ter narodno in etnično manjšino. Nacionalnost pomeni pripadnost nacionalni skupnosti in navadno označuje državljanstvo. Narodna manjšina je navadno skupnost, ki deli kulturo in jezik s širšo skupnostjo, ki je večinska narodnost v sosednji državi (npr. Nemci na Danskem, Danci v Nemčiji, Madžari v Romuniji, Romunci na Madžarskem, Slovenci v Italiji, Italijani v Sloveniji in na Hrvaškem). Sicer je izraz narodna manjšina sprejel Svet Evrope in z njim danes pojmuje tudi manjšine, kot so narodi brez držav ali jezikovne manjšine, ki govorijo manj razširjene jezike. Etnična manjšina je definicija, ki zadeva pripadnike tistih skupnosti, ki ne tvorijo etnične večine v nobeni državi in nimajo svoje matične države, kot npr. Retroromani v Alpah, jeziki keltskega izvora v severozahodni Evropi, Frizijci na Nizozemskem, Katalonci in Baski v Španiji ali Furlani in Sardinci v Italiji. Z izrazom jezikovne manjšine se v nekaterih državah, med katerimi je tudi Italija, pojmuje etnične in narodne manjšine, če je jezik njihova poglobljena značilnost.

V Italiji je od ustanovitve sodobne demokratične republike leta 1948 v glavnem v rabi pojem jezikovna manjšina. Zasedimo ga najprej v besedilu 6. člena italijanske ustave¹³ in nato v najpomembnejšem dokumentu o pravnemu varstvu manjšin v Italiji oziroma zakonu 482/1999 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin. Tudi v državnem zakonu 38/2001 o zaščiti Slovencev v deželi FJK so slednji opredeljeni kot »slovenska jezikovna manjšina«. Raba izraza jezikovna manjšina oziroma skupnost je seveda sporna, ker ga večinski narod v tem primeru uporablja z namenom, da ošibi politični pomen prisotnosti etnične manjšine. Na tak način zreducira vprašanje manjšinskih pravic na edini problem jezika, medtem ko je narava manjšine navadno večplastna in vključuje tudi problem politične participacije. K temu gre dodati, da se je v italijanski zakonodaji izraz »zgodovinska jezikovna manjšina« ustalil tudi zaradi praktičnih razlogov. Taka opredelitev predstavlja namreč najmanjši možni skupni imenovalec vseh pravno zaščitene tipologij etničnih in narodnih manjšin na italijanskem polotoku. Med slednjimi zasledimo narodne manjšine, kot so slovenska v deželi FJK, nemška na Južnem Tirolskem ali francoska v deželi Aosta; regionalne jezike, kot so furlanščina, ladinščina, sardinščina, okcitanščina, franko-provansalsščina in katalonščina; jezikovne otoke ali arhipelage, kot so albanske-arberesh in grško govoreče skupnosti na jugu Italije ter hrvaško govoreča manjšina v deželi Molise.¹⁴

V rabi je tudi izraz »manj razširjen jezik«, ki ga uporablja npr. nekdanji Evropski urad za manj razširjene jezike EBLUL z naslednjo opredelitvijo: »Jezik, ki je zaradi svoje strukture, zvokov, značilnosti in zgodovine različen od dominantnega jezika določene države in ga uporablja v ustni in/ali pisni obliki omejeno število ljudi na določenem območju« (Carrell 1995 v Stolfo 2009, 143–144). Ti jeziki navadno nimajo pravno opredeljenega statusa uradnega jezika poleg državnega jezika na območju, kjer so tradicionalno prisotni, zaradi tega je njihov razvoj ogrožen ali onemogočen. Lahko pa imajo tudi določeno stopnjo uradnega priznanja, ki vsaj delno omejuje njihovo marginalizacijo. V tem sklopu se posebej opredeljuje nekatere manjšinske jezike kot

¹³ 6. člen italijanske ustave se glasi: »Republika štiti s posebnimi zakoni jezikovne manjšine.«

¹⁴ Omenili bi lahko še naslednje jezikovne otoke, ki sicer niso bili vključeni v okvir državnega zakona 482/1999, a so zaščiteni na ravni krajevnih zakonodaj: jezike nemškega izvora: mokenščino v pokrajini Trento in cimbriščino v pokrajini Trento in delno v deželi Veneto; jezik nemškega izvora walsler v nekaterih goratih predelih dežel Aosta in Piemont; narečje tabarkinščine ligurskega izvora v določenih predelih na otoku Sardinija.

regionalne, ko je njihova prisotnost omejena na določenem območju ali deželi znotraj ene ali več držav ter jezik ni državni jezik v nobeni državi. Ta izraz je vključen v samem dokumentu Sveta Evrope, in sicer Evropski listini o regionalnih ali manjšinskih jezikih.

Oprelitev pojma »jezikovna manjšina« v Italiji torej ni tako enostavna. Bonamore (2004, 22) meni, da ima že sam izraz jezikovna manjšina omejevalen in negativen prizvok. Predlaga namreč, da bi bilo primerneje uporabljati izraz »manjšinski jeziki«, ki je strokovno bolj točen in ne postavlja govorca manjšinskega jezika na nižjo raven v primerjavi z večinskim italijanskim jezikom. Predlaga tudi, da bi se namesto izraza manjšina uporabljalo termin narodnost. Tudi Benedikter in drugi (2008, 8–10) poudarjajo, da je lahko sama raba izraza »manjšina« v nekaterih primerih sporna. Na tak način namreč enači etnične in narodne skupine z drugimi manjšinskimi družbenimi skupinami. Predvsem ni primerna za tiste manjšine, ki sebe pravzaprav pojmujejo kot narode, kot so Katalonci, Škoti, Baski ali Tatari.

Poleg tega se pojavlja tema razlikovanja med manjšinskimi jeziki in narečji italijanskega jezika. Kritiki okvirnega zakona za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji 482/1999 so ob njegovem izglasovanju izpostavljali, da zakon ni vključil nekaterih italijanskih narečij, ki bi jih lahko opredelili kot samostojne jezike, kot sta npr. beneško ali siciljsko narečje. Sicer pa je razlika med manjšinskim jezikom in narečjem italijanskega jezika prav občutek drugačnosti od dominantne večine, katerega nosilec je govorec manjšinskega jezika, ki pa ga govorec narečja nima (Stolfo 2009, 149).

Malloy (2005, 38–40) uporablja pri analizi manjšinskega vprašanja izraz »sonacija«.¹⁵ Pri tem se zgleduje po primeru Madžarov v Romuniji, ki sebe ne pojmujejo kot narodno manjšino, ampak kot konstitutivno skupino romunske države, ne glede na to, da njihova številčnost ne utemeljuje enakosti na ravni državne oblasti. Izraz manjšina izpade v tem primeru slabšalno. Sicer se avtorica zaveda, da je izraz »sonacija« lahko sporen, ker predvideva enak status med manjšino in večino. Po drugi strani pa izraža moralno vrednost enakosti med skupinami, za katero si narodne manjšine navadno prizadevajo. Definicija manjšin zadeva torej vprašanje »moralnega in družbenega prepoznanja«, kot poudarja avtorica. Zato predlaga terminološko razlikovanje med »sonacijami«, ki so avtohtone narodne manjšine v Evropi, in

¹⁵ Angl.: *co-nation* (Malloy 2005).

»manjšinami«, s katerimi imenujemo etnične, kulturne, verske in jezikovne priseljeniške skupnosti.

Pri obravnavi vprašanja terminološke kategorizacije manjšin je vsekakor treba upoštevati, da so identitete v sodobni postmoderni in globalizirani družbi večplastne. Posameznik je nosilec različnih identifikacij, ki so vezane na različne kontekste in skupine njegovega življenjskega habitata. Kot opozarja Malloy (2005, 20), moramo torej upoštevati, da je lahko narodna identiteta v tej večplastnosti prioriteta, lahko pa prevladujejo vezi z drugimi skupinami ali konteksti. To velja ne samo za pripadnike narodnih manjšin, ampak tudi za pripadnike narodnih večin. Toplak (2011, 484) obenem opozarja na sodobne identitete migrantov, ki so lahko transnacionalne v smislu stalnega gibanja oziroma življenja posameznikov med dvema ali več državnimi entitetami. Pojem lahko apliciramo tudi na pripadnike zgodovinskih manjšin, ko slednji izražajo lojalnost, kulturno pripadnost in čustveno navezanost bodisi do matične države bodisi do države, v kateri je manjšina naseljena. Pri tem so lahko tudi nosilci dvojnega državljanstva, obenem pa je lahko še posebej za pripadnike obmejnih narodnih manjšin značilno intenzivno gibanje in prehajanje iz enega državnega konteksta v drugega.

V doktorskem delu je predvidena raba izraza narodna manjšina, kot jo narekuje omenjena literatura. Navajala bom še termin »zgodovinska jezikovna manjšina«, ker je slednji izraz uradne pravne terminologije italijanske zakonodaje o manjšinah. Slovenska in furlanska manjšina v deželi FJK sta lahko po definiciji narodni manjšini. Prva namreč predstavlja klasičen primer narodne manjšine v sozvočju z Benedikterjevo definicijo, ki je kulturno, jezikovno in narodno povezana s slovenskim narodom, ki živi v sosednji državi. Je tudi tipičen primer obmejne manjšine, ki je ta status pridobila zaradi začrtanja državnih mej na narodnostno mešanem območju, ki je bilo pred tem del širšega avstro-ogrškega cesarstva. Sicer zasledimo znotraj te skupnosti del pripadnikov, ki se v tej definiciji ne prepoznavajo zaradi različnega zgodovinskega razvoja kulturne in jezikovne identitete, ki ni utrjevala narodnega elementa. Gre za del prebivalstva v videmski pokrajini z identiteto, ki je osnovana na krajevnih narečjih in kulturi (npr. Rezijani). Furlane lahko opredelimo kot primer evropskega naroda brez države, ki govori avtohtoni regionalni jezik. Izraz narod lahko v tem primeru uporabimo, ker je furlanska skupnost razvila tudi politično dimenzijo svoje identitete in razpolaga s politično idejo o kulturni ter politični samostojnosti. Sicer pa je politična dimenzija

zaenkrat šibka. Okrepila se je predvsem kulturna avtonomija, ki se izraža v jezikovni politiki uvajanja furlanščine v javni prostor (v šole in javne ustanove). Zaradi šibke politične dimenzije bi lahko to skupnost definirali tudi kot jezikovno manjšino v skladu z italijansko zakonodajo.

Nemško govoreče skupnosti so v deželi FJK poseben primer, ker jih ne moramo obravnavati kot enoten subjekt. Znotraj te opredelitve lahko določimo dve dodatni kategorizaciji. Prva zadeva nemško govorečo skupnost, ki živi ob meji z Avstrijo, ki se pri svoji kulturni in jezikovni avtonomiji navezuje na avstrijski narod in nemški jezik. Pri tem bi lahko potencialno predstavljala primer klasične obmejne narodne manjšine, sicer pa si ta skupnost bolj kot za politično participacijo prizadeva za kulturno avtonomijo. Druga kategorija zadeva nemško govoreče skupnosti v Saurisu in Timauu. Njihova kulturna avtonomija je podobno kot v primeru prebivalstva slovenskega izvora v videmski pokrajini osnovana na ohranjanju predvsem narečij in tradicij, kar pogojuje šibkejše istovetenje z avstrijskim narodom ali nemškim jezikom. Vsekakor te značilnosti nakazujejo, da je v tem primeru smiselna raba izraza jezikovna manjšina.

1.2.3 Družbeno-politični okvir upravljanja etno-jezikovne različnosti: evropski etnični preporod v post-tradicionalni nacionalni državi

Položaj nacionalne države, nacionalizma in političnih gibanj na etnični ali narodni osnovi v sodobni globalizirani in postmoderna družbi je ena izmed osrednjih vsebin znanstvene literature na področju sociologije in politologije. Če so še do pred kratkim nekateri zagovarjali »konec nacije« ali konec »nacionalne države« (Rizman 2001, 25), je nato v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prišlo do ponovnega prebujenja novih nacionalizmov in etničnih gibanj še posebej s strani določenih narodnih manjšin znotraj obstoječih nacionalnih držav. Gre za tako imenovani etnični preporod. Rizman (2001, 29) ta gibanja poimenuje renesanso »progressivnih nacionalizmov«, Medica (2007, 78) pa govori o »obdobju nacionalizmov«, ko vse večje število posameznikov in skupnosti poudarja ali išče svojo narodno ali etnično identiteto. Coluzzi (2007, 66–67) različne oblike nacionalističnih, regionalističnih in avtonomističnih gibanj za revitalizacijo regionalnih jezikov in narečij opredeli kot mikronacionalizme ali etnične, nedržavne oziroma periferične nacionalizme. O tem

pričajo primeri narodov brez držav, kot so Katalonci in Baski v Španiji ali Škoti in Valižani v Veliki Britaniji. Ti pojavi so zanikali prepričanja, da bodo nacionalne identitete prepustile mesto evropski ali globalni identiteti (Rizman 1998, 133). Etnični preporod je namreč ponovno postavil v ospredje vprašanje etničnosti in narodnosti kot družbeno-politične gonilne sile. Države je postavil v položaj, da se morajo soočiti s to obliko različnosti in razvijati primerne modele njenega upravljanja tudi zaradi preprečevanja možnih družbenih konfliktov etnične narave.

Nacionalizme danes zasledimo bodisi v obliki ekstremnih ksenofobičnih gibanj bodisi v obliki demokratičnih gibanj za manjšinske pravice, multikulturnih politik ter politik prepoznanja in upravljanja etno-jezikovne različnosti. Nova manjšinska etnična gibanja zahtevajo družbeno priznanje, hočejo ohranjati svojo kulturno materialno in nematerialno dediščino ter jo aktualizirati oziroma ponovno uporabiti in prilagoditi sodobnim razmeram ter potrebam. Ta gibanja so torej razvila politično dimenzijo. Če jih torej opredelimo kot nacionalna gibanja, naj bi po klasični definiciji nacionalizma ta morala stremeti k izgradnji svoje države, v resnici pa tega ne zasledimo vedno. V Evropi taka nacionalna gibanja pravzaprav stremijo k različnim oblikam upravno-politične avtonomije in samouprave ter k priznanju in izvajanju jezikovnih oziroma manjšinskih pravic.

Keating (2001, 22–23) ugotavlja, da obstajata dva ključna elementa »novih nacionalizmov«, in sicer identiteta in teritorij. Na enem ekstremu obstajajo neteritorialne etnične manjšine, kot so Judje ali Romi v Evropi. Na drugi strani pa dobimo gibanja, ki so čisto teritorialne narave in večkrat nimajo kulturne ali zgodovinske osnove. Avtor jih zaradi tega klasificira kot »regionalne«. Obenem imamo tudi gibanja, kjer se oba elementa spajata na tri različne načine. V nekaterih primerih teritorialni in kulturno-identitetni element sovpadata, kot je na Škotskem. V tem primeru avtor govori o »teritorialno integriranem nacionalizmu«. V drugo kategorijo sodijo primeri, ko se za isti teritorij potegujeta dve skupini; tu govorimo o »ločenih družbah«. V tretjem primeru določena skupina deluje prek državnih in upravnih meja. To so med-državni nacionalizmi, ki so lahko tudi iredentistični, kot je to v primeru Irske, ali pa brez države, kot velja za baskovsko deželo. Med ta gibanja avtor vključuje tudi Severno ligo v Italiji, ki je ustvarila nacijo Padanije skupaj z umišljeno zgodovino. Avtor (2001, 26–27) pojav novih nacionalizmov povezuje s pojavom »ponovne teritorializacije politike« in še

posebno manjšinske nacionalistične politike. To se dogaja zaradi treh vzgibov: funkcionalnega, političnega in normativnega. Funkcionalni pomen teritorija se je namreč povečal, v kolikor se gospodarska preureditev vedno bolj pojavlja kot »specifično teritorialni pojav«. Posebnosti določenega kraja so namreč vir njegove konkurenčnosti na globalnem tržišču. Teritorij je prav tako najboljša osnova za kulturne in jezikovne politike. Tudi orodja komunikacije ostajajo osnovana in osredinjena na teritorij, same jezikovne pravice pa se izvajajo na osnovi določenega teritorija. Teritorij je torej okolje, kjer se odvijajo medsebojne povezave in vključevanja v javne politike.

Kljub temu da danes živimo v poznem obdobju kapitalizma in v postindustrijski družbi, nacionalizem ni še izumrl in tudi ne kaže znakov, da bo zamrl v kratkem, kot ugotavlja Greenfeld (2003, 4). Po njenem mnenju to pomeni, da se je strukturalistični pristop k vprašanju odnosa med nacionalizmom in gospodarstvom, ki je prevladoval v zadnjih petdesetih letih in kjer sta kapitalizem in industrializacija pravzaprav veljala za vzrok nacionalizma, izkazal kot nepravilen.¹⁶ Tudi liberalizem, ki naj bi moral nacionalizme ošibiti, jih je v resnici po Yackovem mnenju (2003, 47) okreplil. Uveljavil je namreč liberalna koncepta ljudske suverenosti in politizacije kulturnih lojalnosti, ki dajeta nacionalizmu osrednjo vlogo v političnem življenju.

Etnični preporod lahko nadalje uokvirimo v družbeno-politične spremembe po padcu berlinskega zidu, ki so s padcem sovjetskega komunizma zaznamovale propad materialistične paradigme. Politično miselnost, ki je bila osredinjena na »interese«, »izkoriščanje« in »redistribucijo«, je nadomestila tista, ki je osredinjena na »identiteto«, »različnost«, »kulturni dominaciji« in »prepoznanju« (Fraser 1998, 19). Avtorica ta gibanja, ki so mobilizirala različne družbene skupine pod zastavami nacionalnosti, etničnosti, rase, spola in spolnosti, definira kot »post-socialistične konflikte«. Skupinska identiteta je v teh primerih nadomestila razredni interes kot osrednje sredstvo za politično mobilizacijo.

Klasično pojmovanje nacionalne države je torej, kot že omenjeno v definiciji koncepta upravljanja etno-jezikovne različnosti, preozka osnova za razumevanje

¹⁶ Nacionalizem je po mnenju Greenfeld (2003, 21) nova oblika sekularne kolektivne zavesti in kot taka vir »kapitalističnega duha« oziroma eden izmed bistvenih dejavnikov za razvoj modernih ekonomij. Pri tem se avtorica navdihuje pri Webrovi teoriji o protestantski etiki kot »duhu kapitalizma«, ki pa se je izkazala za pomanjkljivo.

sodobnih pojavov etničnega preporoda v povezavi z gibanji za varstvo manjšinskih pravic in zahtevami avtonomije narodnih in jezikovnih manjšin. Analiza družbeno-političnih dinamik evropskega etničnega preporoda mora zato biti osnovana na predpostavki, da naroda ne enačimo več nujno z določeno državo, kot tudi država ni več nujno sestavljena iz samo enega večinskega naroda. V svoji družbi lahko upošteva tudi zgodovinske jezikovne ali narodne manjšinske skupnosti, ki imajo svoje jezikovne pravice (izobraževanje v manjšinskem ali regionalnem jeziku, javna raba manjšinskega ali regionalnega jezika itd.) ter različne oblike upravne in politične avtonomije (svoje politično-upravne institucije, politične predstavniške organe, politične predstavnike na institucionalni ravni, etnične stranke itd.).

Keating (2007, 39) poudarja, da je enačenje države z narodom konceptualna in zgodovinska napaka, ki se je uveljavila pod vplivom dominantnih državnih tradicij predvsem Francije in Nemčije.¹⁷ V tradicionalnem modernističnem pojmovanju nacionalne države 19. stoletja, kot nadalje ugotavljata Keating in McGarry (2001, 2), je bilo predvideno, da se etnične ali narodne manjšine asimilirajo v imenu napredka in univerzalističnih idealov razsvetljenstva. V tem okviru je bilo nepojmljivo, da bi centralistično urejena država institucionalno podpirala notranje etnične delitve. Avtorja še navajata, da ta model tudi ni predvideval, da bi manjšine imele katero koli obliko samouprave ali samostojnega predstavništva na ravni centralne vlade. Kot izpostavlja Malloy (2005, 33), so bile v tem modelu narodne manjšine »anomalije«, ki so se morale asimilirati, sicer bi pomenilo, da hočejo secesijo in ustvariti svojo državo. Treba pa je upoštevati, da je nacionalizem v obliki izgradnje klasične nacionalne države predstavljal gonilno razvojno silo, saj ima neomejeno zmožnost mobilizacije politične dejavnosti na množični ravni. Kellas (1993, 7) poudarja, da je nacionalizem zgodovinsko ključnega pomena za nastanek moderne industrijske družbe in države. Predstavljal je namreč ideologijo, ki je državo legitimirala in med državljani ustvarjala občutek lojalnosti do nacije oziroma države.

¹⁷ V Franciji se je ustalil unitarni jakobinski model države, ki ne dopušča vmesne avtoritete. Nemčija ima sicer federalistično tradicijo, se pa težko sooča z različnostjo in večnacionalnostjo (Keating 2007, 39). Na splošno so ustave in politični sistemi nacionalnih držav osnovani na »mitu etnične homogenosti« in dajejo zaradi tega zelo malo pozornosti etničnim odnosom in varstvu manjšin (Žagar 1994–1995, 143, 1997, 33).

Pri obravnavi sodobne nacionalne države moramo tako spremeniti osnovno paradigmo »država-narod-jezik«, na kateri so bile osnovane ideologija in politike moderne nacionalne države. Rannut (2000, 17) ugotavlja, da moramo sodobne politično-družbene pojave v okviru post-tradicionalne nacionalne države obravnavati z vidika enačbe »oblast-družba-jezik«. Država si mora namreč, na podlagi avtorjeve analize, oblast deliti z mednarodnimi organizacijami, nad-državnimi korporacijami, globalnimi mediji ter informacijskimi mrežami. Dodaja še, da poleg tega danes nacijo sestavljajo skupki različnih in fragmentarnih kolektivnih identitet, ki jih boljše označuje izraz družba kot nacija. Avtor še ugotavlja, da jezik sicer edini ohranja svojo obliko, v informacijski dobi pa se kvalitativno spreminjajo njegove vsebine.

V mednarodni znanstveni literaturi zasledimo več analiz, ki navajajo družbeno-politične dejavnike in procese, zaradi katerih so se ob koncu 20. stoletja v evropskem prostoru pojavili novi nacionalizmi narodnih in jezikovnih manjšin v povezavi s spremembami funkcij in vloge sodobne nacionalne države. Osrednji dejavniki za to so trije: globalizacija, družbeno-politična reorganizacija evropskega prostora ob ustanovitvi EU in postmoderna družba.

1.2.3.1 Globalizacija kot dejavnik etničnega preporoda

Globalizacija ima na pojav etničnega preporoda posreden vpliv prek sprememb v vlogi in delovanju nacionalne države. Manjšinske skupnosti se na globalizacijske silnice odzivajo tudi neposredno, tako da razvijajo nove modele samoupravljanja in ohranjanja lastnega jezika in identitete, ki jim omogočajo preživetje pred globalizacijskimi silnicami.

Globalizacija¹⁸ sproža zaradi globalnega tržišča in mednarodnih gospodarskih ter političnih odnosov spremembe v vlogi nacionalne države. Habermas (2003, 3)

¹⁸ Globalizacijo Rizman (2001, 18–20) opredeljuje kot intenzifikacijo »svetovnih družbenih procesov, ki povezujejo med seboj tudi najbolj oddaljene kraje na našem planetu«. Avtor povzema po Scholteju 5 različnih vidikov globalizacije: 1) internacionalizacija, 2) liberalizacija, 3) univerzalizacija, 4) vesterizacija ali modernizacija in 5) deterritorizacija oziroma širjenje supraterritorialnosti (Scholte 2000 v Rizman 2001, 19–20). Po Heldu in drugih (Held in drugi 1999 v Rizman 2001, 21–23) so tri šole razumevanja globalizacije: hiperglobalistično, skeptično in transformacijsko. Prva pojmuje globalizacijo kot povsem novo obdobje v zgodovini človeštva. V tem sklopu postajajo zaradi »denacionalizacije« ekonomij in ekonomij »brez meja« ter hibridizacije kultur nacionalne države odvečni družbeni pojav v globalni ekonomiji. Ta teza je osnovana na neoliberalnih ekonomskih argumentih o globalnem trgu in globalni konkurenci ter prepričanju, da ostaja vladam le transmissijska vloga. To tezo podpirajo tako

opredeljuje tri vidike izgube moči v nacionalni državi kot posledice globalizacije: izgubo državnih nadzorovalnih zmožnosti, okrepitev legitimacijskega deficita v procesu odločanja¹⁹ in nezmožnost zagotavljanja legitimacijsko učinkovite usmerjevalne in organizacijske storitve.²⁰ Globalizacija sproža skupaj z internacionalizacijo in evropskimi integracijskimi procesi drugačno pojmovanje suverenosti, teritorialnosti, nadzorstva nad nasiljem in administracije nacionalne države, ki jo zaradi tega Guibernojeva (1999, 150–170) opredeli kot »post-tradicionalno nacionalno državo«. Slednja se mora namreč soočati z razlikami v ustaljenem pojmovanju suverenosti, teritorialnosti, nadzorstva nad nasiljem in administracije. V postmodernem družbenem kontekstu je država izgubila svojo integracijsko moč. Centralizacija kulture in oblasti, ki je bila značilna za razvoj moderne države, je nadalje postala za države finančno in politično nevzdržna, tako da so primeri devolucije subjektom na poddržavni ravni vedno pogostejši.

Spremembe na ravni nacionalne države posledično vplivajo na družbeno-politične pojave, kot je že omenjeni etnični preporod. V tem kontekstu imajo manjšinske jezikovne in narodne skupnosti več možnosti za uveljavljanje svoje subjektivitete, kot poudarja Rizman (2001, 30–31), saj globalizacija prispeva k relativni »deteriorizaciji, razdržavljenju in denacionalizaciji klasične nacionalne države«. V tem okviru se lahko tako manjšinske skupnosti izognejo omejitvam, ki jih postavljajo nacionalne države še predvsem nad ekonomijo in kulturo. Te se lahko sedaj potegujejo

neoliberalisti kot neomarksisti. Skeptiki obratno trdijo, da današnja stopnja globalizacije ni povsem novost, saj je že obstajala od 19. stoletja naprej. Kaže se predvsem kot regionalizacija na Evropo, Azijo-Pacifik in Severno Ameriko. V nasprotju s hiperglobalisti opažajo, da so nacionalne države prisiljene prevzeti nase več pristojnosti na področju regulacije in promoviranja ekonomskih aktivnosti prek državnih meja, zato se njihova vloga večja. Transformacijska šola pojmuje globalizacijo kot ključno silo, ki povzroča hitre in globoke družbene spremembe. To zahteva od držav in vlad, da se prilagodijo povsem novim svetovnim razmeram, ki ne ločujejo med mednarodnimi in notranjimi zadevami. Povzroča tudi globalno stratifikacijo, kjer se nekatere države uspešno integrirajo v nov globalni red, druge pa ostajajo na periferiji. V globaliziranem svetu vsekakor ne gre jemati nacionalnih držav kot edine instance vladanja in odločanja. V tem smislu svetovni red ne temelji več na državocentričnem političnem principu, ker narašča pomen multinacionalnih korporacij, transnacionalnih družbenih gibanj in mednarodnih agencij na področju globalne regulacije.

¹⁹ Habermas (2003, 3) navaja kot primer takega deficita demokracije birokratski proces odločanja bruseljskih izvedencev v Evropski uniji, ki izhaja iz medvladnih pogajanj.

²⁰ Habermas (2003, 4) se pri tej točki nanaša predvsem na omejeno kontrolo, ki jo nacionalna država ima nad gospodarstvom zaradi globalnega trga. To povzroča, da nacionalne vlade izgubljajo zmožnost črpanja davčnih virov domačega gospodarstva. Posledično nimajo virov za spodbujanje rasti in za lastno legitimacijo.

za tuje investicije in se vključujejo v proizvodnjo kvalitetnih in specializiranih proizvodov (Guibernau 1999 v Rizman 2001, 29).

Sodobna nacionalna država je izgubila klasično funkcijo »predstavljanja nacionalnega gospodarstva na točno določenem teritoriju«, kot ugotavlja Hobsbawm (1991, 205–206). Avtor opaza, da se je njena vloga spremenila zaradi vrste tehnoloških revolucij v prevozništvu in komunikacijah ter zaradi mobilnosti proizvodnih faktorjev v širšem gospodarskem okolju,²¹ ki se je začelo po drugi svetovni vojni.

Tudi Keating (2001, 20–21) podobno kot omenjeni Guibernau, Rizman in Hobsbawm poudarja, da se je sodobna nacionalna država spremenila. Sicer pa nova nacionalistično usmerjena družbena in politična gibanja narodnih manjšin na teritoriju opredeljuje kot enega izmed treh oblik pritiska, ki ga sodobna nacionalna država doživlja v povezavi z institucionalno decentralizacijo večine sodobnih demokracij. Slednje predstavljajo torej »pritisk od spodaj«. Poleg tega kot drugi element navaja še dinamike »od zgoraj«, ki zadevajo globalizacijo gospodarskih sprememb, pojav globalne kulture in uveljavitev mednarodnih režimov v trgovanju (npr. Svetovna trgovinska organizacija ali sporazum NAFTA), obrambi (npr. NATO) in politiki (npr. EU). Ti procesi gospodarske, politične, pravne, vojaške in kulturne soodvisnosti spreminjajo naravo, področje dejavnosti in zmožnosti moderne države ter omejujejo njeno avtonomijo ustvarjanja pravil ter samostojnega definiranja in doseganja svojih političnih ciljev, kot poudarjata Held (1999, 140–141) in O'Leary (2003, 54). Poleg avtonomije tudi suverenost²² ni več strogo v lasti posamezne države, ampak jo je treba pojmovati kot deljeno med organizmi na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni (Held 1999, 140; Rizman 2000, 183).²³ Tretji vir pritiska na državo prihaja od strani

²¹ Večina kritik na račun globalizacije izhaja iz njene transnacionalne ureditve, ki jo vodi tržišče in je osnovana na neoliberalizmu, kot ugotavlja Keating (2007, 41). Iz tega razloga služi globalizacija po avtorjevem mnenju predvsem interesom kapitala na račun drugih družbenih in kulturnih interesov.

²² Held (1999, 104–140) definira pet dejavnikov, ki v današnjem globaliziranem svetu omejujejo suverenost in avtonomijo politične dejavnosti držav, in sicer: mednarodno pravo, internacionalizacija političnega procesa odločanja, prevlada določenih hegemonskih oblasti in struktur za mednarodno varnost, spreminjanje nacionalnih identitet in globalizacija kulture ter spremembe v svetovni ekonomiji.

²³ Posegi v suverenost držav so danes utemeljeni tudi v primeru kršenja človekovih in manjšinskih pravic, kot nakazuje primer Kosova (Keating in McGarry 2001, 3). V povezavi s tem so se razvile tudi nove oblike mednarodnega sodstva, kot je Mednarodno kazensko sodišče ali Mednarodno sodišče za vojne zločine v Ruandi in nekdanji Jugoslaviji. Avtorja dodajata še, da so se poleg tega na tem področju uveljavile tudi mednarodne nevladne organizacije, kot sta Amnesty International ali Human Rights Watch.

zaradi teženj k deregulaciji, porasta neoliberalne ideologije ter utrditve civilne družbe (Keating 2001, 20–21). Novi odnosi med državo in njenimi državljani, ki so posledica političnih odločitev in rezultatov določenih regionalnih in globalnih soodvisnosti, spreminjajo torej naravo in dinamike samih nacionalnih političnih sistemov (Held 1999, 141).

Globalizacija podpira pojav etničnega preporoda narodnih manjšin tudi neposredno, ker sproža različne procese lokalizmov (Eriksen 1993, 151) in fragmentacije (Rizman 2001, 18). Narodne manjšine se namreč v globalnem kontekstu čutijo ogrožene. To jih sili, da iščejo načine, kako prevzeti nadzor nad političnimi orodji, ki zadevajo njihovo kulturo, gospodarstvo in migracije (Keating in McGarry 2001, 6–7). Stiki z različnimi kulturami, ki jih omogoča globalizacija, povečujejo zavest posameznika ali skupnosti o svoji različnosti; sprožajo torej procese bodisi zблиževanja bodisi razlikovanja (Held 1999, 130). Zaradi intenzivnejših medsebojnih stikov so tako narodi razvili dodatne varovalke za ohranjanje svoje identitete (Rizman 2001, 28). To se dogaja predvsem zaradi pritiska tako internih migracij kot tistih na mednarodni ravni (Hobsbawm 1991; Rizman 1998, 129, 2000, 184), ki postavljajo pod vprašaj tradicionalno prisotnost manjšin na svojih izvornih teritorijih.

Revitalizacija manjšinskih kultur se pojavlja tudi zaradi nevarnosti kulturne homogenizacije (Guibernau 1999 v Rizman 2001, 29), ki jo prinaša globalizacija. S svojo ekspanzijo nad-teritorialnosti je spodbudila potrebe ljudi po identifikaciji s tradicijo in kolektivnim spominom, ki človeku dajeta občutek domačnosti (Rizman 2001, 28). Kultura in nacionalne identitete so namreč globoko zakoreninjene v etničnosti in zgodovini, zato je bolj malo verjetno, da jih bodo globalizacijski procesi kar tako odpravili (Held 1999, 129). Vsekakor trenutno ne obstajata skupni globalni vir spomina kot tudi ne univerzalna zgodovina, ki bi poenotila narode. To je lahko tudi v pomoč pri razlagah o ponovnem pojavu nacionalističnih gibanj v zadnjih desetletjih (Held 1999, 130, Rizman 1998, 131, 2000, 185). Greenfeld (2003, 482) še poudarja, da globalizacija pravzaprav prispeva k razvoju nacionalizmov, ker omogoča širjenje kulturnih norm v pogojih intenzivnejše integracije.

Na podlagi pregleda literature o položaju nacionalne države v globalizirani družbi lahko potrdimo Heldovo (Held 1999, 102–103) ugotovitev o krizi učinkovitosti

in izvedljivosti suverene ter teritorialno omejene nacionalne države. Slednja ustvarja primerna okolja za razvoj manjšinskih etničnih in narodnih gibanj. S tega vidika se torej sodobne post-tradicionalne nacionalne države soočajo s potrebo po upravljanju etnične in jezikovne različnosti. Sicer pa ostaja nacionalna država edina privilegirana in priznana struktura politične organiziranosti v mednarodnem življenju, kot to poudarja Rizman (2001, 30–31). Avtor meni, da narodi vidijo v njej še vedno potrebno varovalko, ker predstavlja zatočišče in močan identifikacijski element v prelomnih družbenih trenutkih.

Gospodarske funkcije nacionalne države so se na globalnem tržišču v glavnem utrdile, ker slednje upravljajo prihodke in javne izdatke državnih ekonomij ter imajo pomembno vlogo redistribucije dohodkov prek davčnega sistema (Hobsbawm 1991, 205–206). Greenfeld (2003, 482–483) meni, da je sicer gospodarska globalizacija, ki je neodvisna od posebnih nacionalnih interesov ali posebnih kulturnih vrednot, v resnici izraz normalnega delovanja nacionalnih ekonomij, ki sledijo svojim nacionalnim interesom in kulturnim tradicijam oziroma nacionalizmom. Avtorica še poudarja, da ostaja tudi značaj multinacionalnih korporacij nacionalni kljub »globalnosti« delavcev in vodstva z izjemo najvišjih vodilnih funkcij. Za evropske države sicer velja, da se je z nastankom EU njihova gospodarska avtonomija omejila. Poleg tega so se na notranji državni ravni nekatere regije gospodarsko utrdile tudi zaradi evropskih programov čezmejnega sodelovanja, v katerih imajo vodilno vlogo pri njihovem načrtovanju in izvajanju.

Globalizacija postavlja narodne in jezikovne manjšine pred marsikateri izziv. Sicer po eni strani ogroža njihovo kulturno avtonomijo, obenem pa jim moderna tehnologija in komunikacijske zmožnosti lahko koristijo, saj odpirajo nove možnosti za njihovo reproduciranje, razvoj medijev v manjšinskih jezikih ali pa promocijo. Njihov položaj bo v prihodnosti tudi vedno bolj odvisen od tega, koliko bodo znale svoje ekonomske priložnosti povezati z nadaljnjim razvojem in posodobiti svoje etnične identitete.

1.2.3.2 Etnični preporod v okviru evropskih integracijskih procesov

Ustanovitev EU je pomemben družbeno-političen pojav, ki je etničnim in narodnim manjšinam omogočil »etnični preporod«. Evropski integracijski procesi so se izkazali kot priložnost za ponovni razmislek o političnih ravnovesjih med različnimi etničnimi in narodnimi skupnostmi. Narodnost se je pri tem znova pojavila kot princip za upravno in politično avtonomijo, kljub temu da EU doslej ni razvila posebne zakonodaje na področju varstva narodnih manjšin in to vprašanje v glavnem prepušča političnim izbiram posameznih držav članic.

Konec obdobja hladne vojne, ki ga je simbolno zaznamoval padec berlinskega zidu, predstavlja pomenljiv zgodovinski dogodek v okviru etničnega preporoda. Sicer se slednje začne že od sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej, a se jasno pokaže kot izraziti pojav prav po letu 1990.²⁴ Pan in Pfeil (2003 v Benedikter in drugi 2008, 19) sta pojav kvantificirala. Pred tridesetimi leti je število manjšin zadevalo 90 različnih skupnosti, leta 2008 pa kar 330. Od 38 milijonov evropskih prebivalcev, ki so pripadniki manjšin, se je njihovo število povzpelo na 75 milijonov, ker predstavlja 10,3 % celotne evropske populacije. Z drugimi besedami, vsaki deseti Evropejec je povezan z manjšinskim vprašanjem.

Benedikter in drugi (2008) navajajo podatek, da ima z izjemo manjših držav, kot so Andora, San Marino, Lihtenštajn, Malta, Monako, Islandija in Vatikan, vseh ostalih štirideset evropskih držav etnične ali narodne manjšine. V teh državah je število prisotnih manjšin od najmanj tri do največ 45 skupnosti (npr. v Rusiji se nahaja 45 manjšinskih skupnosti, v Ukrajini 23 in v Romuniji 19). Odstotek državnega

²⁴ Devetdeseta leta predstavljajo na podlagi časovne razporeditve zgodovinskega pregleda razvoja manjšinskega varstva v Evropi, ki jo predlagajo Benedikter in drugi (2008, 21), peto in trenutno zadnjo fazo razvoja. Slednje določa vnos novih pravnih instrumentov na bilateralni in mednarodni ravni po padcu berlinskega zidu. Pred tem zadeva prva faza obdobje od Westfalskega miru leta 1648 s koncem 30-letne vojne do Dunajskega kongresa leta 1815. Varstvo manjšin se v tem obdobju nanaša v glavnem na verske manjšine. Druga faza sega od leta 1815 do leta 1919 in podpisa Pariške mirovne pogodbe. V tem časovnem presledku zasledimo, da nekatere mednarodne pogodbe vključujejo tudi varstvo narodnih manjšin. Do leta 1945 določa tretjo fazo sistem varstva nekaterih narodnih manjšin pod mednarodnim varstvom Lige narodov. Četrta faza po letu 1945 zadeva razvoj evropskega sistema človekovih pravic in demokracije z ustanovitvijo Sveta Evrope.

Malloy (2005, 25–28) v svoji analizi ugotavlja, da se je manjšinsko varstvo v Evropi razvijalo od Westfalske dobe naprej vzporedno s sekularizacijo državnih ureditev in razvojem moderne nacionalne države. To je pomenilo tudi, da se je uveljavil koncept suverenosti države, ki ni priznavala pri državnih političnih odločitvah na določenem teritoriju in prebivalstvu nobene druge oblike politične avtoritete razen svoje, in torej še najmanj glas manjšinskih skupnosti.

prebivalstva, ki zadeva manjšinske skupnosti, gre od najmanj par odstotkov (npr. v Sloveniji, Grčiji in Albaniji) do kar 30 % (npr. v Latviji, Moldaviji, Makedoniji, Estoniji in Črni gori) prebivalstva. Tu je kar 53 jezikov, ki za seboj nimajo države oziroma uradna raba jezika ni predvidena.

Številke so glede narodnih manjšin v Evropi danes narasle v glavnem zaradi treh procesov, ki jih je sprožil konec hladne vojne. Proces demokratizacije²⁵ je v državah nekdanjega vzhodnega bloka omogočil narodnim in jezikovnim manjšinam, da so ponovno začele izražati svojo identiteto in obenem zahtevati primerno pravno varstvo, ki je postalo dolžnost sodobnih demokratičnih sistemov (Benedikter in drugi 2008, 19). Razpad komunističnih režimov je za seboj pustil na ideološki ravni »črno luknjo«, kar je omogočilo vzpon nacionalističnih gibanj, ki so nato v nekaterih državah tudi prevzela oblast (Benedikter in drugi 2008, 23). Tretji dejavnik pa zadeva porast števila evropskih držav po letu 1990 z 31 na 47 enot. V teh državah, ki so se osamosvojile v devetdesetih letih, živi namreč kar 140 od 330 evropskih manjšin.²⁶

Manjšine, ki so do pred kratkim veljale za etnične skupine z omejeno pravico do politične participacije in upravno-politične samostojnosti, so se razvile in dosegle politično zrelost, zaradi katere jih opredeljujemo kot narode z izrazito politično dimenzijo. Te skupnosti so poleg kulturnih subjektov postale predvsem politični subjekti s svojim družbeno-političnim razvojnim načrtom in vizijo. Izhodišče tega načrta je sicer klasična ideja nacije, cilj pa je kulturno-politična avtonomija ne več v obliki samostojne države, kot je veljajo v klasičnem pojmovanju nacionalizma, ampak v obliki poddržavne ravni vlade, kot so lahko dežela, pokrajina ali druga krajevna oblast. Slednje predstavlja drugo značilnost pojava »etničnega preporoda« oziroma novih nacionalističnih gibanj. Ti narodi ne izražajo težnje po samostojni državi, ampak po

²⁵ Kot ugotavlja Žagar (2007, 11), so bile tranzicije iz komunizma različne glede na okolje in razmere. V nekaterih primerih je prišlo do demokratizacije, v drugih je nov totalitarni režim nadomestil prejšnjega. Podobno so nekatere države uvedle gospodarske in tržne reforme, v nekaterih državah pa se je ohranila planirana ekonomija ali pa ekonomija, ki jo vsekakor kontrolirajo država ali novi tajkuni.

²⁶ Med temi so izumrtju najbolj izpostavljene narodne in jezikovne manjšine z manj kot 300.000 govorcev in tiste, ki so obenem brez matičnih držav. Teh je 80 % izmed vseh 330 manjšin. Edini način njihovega preživetja je po mnenju Benedikterja in drugih (2008, 19) razvoj sistemov manjšinskega varstva. Poleg tega avtorji izpostavljajo, da npr. Francija, Grčija in Turčija manjšin ne priznavajo, zato 28 manjšin v Evropi živi v okviru zaostalih sistemov nezadostnega ali neobstoječega manjšinskega varstva. Poleg tega nekatere države manjšine sicer priznavajo v smislu principa nediskriminacije, niso pa razvile postopkov za pozitivni razvoj položaja njihovih pripadnikov.

krajevni in regionalni politično-upravni avtonomiji. Vprašanje novih nacionalnih gibanj na evropski ravni se torej ne povezuje s spreminjanjem državnih meja, ampak s procesi decentralizacije sodobne države in njene ideologizacije v okvir večkulturnosti, ki jo omogoča Evropska unija.

Po Brubakerju (Brubaker 1996, 1) predstavlja leto 1992, ko so se po podpisu Maastrichtske pogodbe odprle meje za prosti pretok ljudi in blaga, simbolno »institucionalno nadnacionaliziranje«. Podobno tudi Rizman po Nashevi (Nash 2000 v Rizman 2001, 26) povzema, da prihaja z nastankom Evropske unije do »denacionalizacije« nacionalne države. May (2003) navaja evropske integracijske procese kot primer razvoja »nadmacionalizma«, zaradi katerega tradicionalne nacionalne države izgubljajo gospodarsko suverenost in potencialno tudi politično. Avtor meni, da ti procesi sicer utrjujejo nacionalne države, obenem pa spodbujajo regionalne in krajevne identitete ob promociji večje politične devolucije in deželne kontrole znotraj članic EU. Podobno Keating in McGarry (2001, 6–7) navajata, da je ustanovitev EU ošibila avtoriteto držav nad svojimi državljani zaradi možnosti neposrednega dialoga npr. med regijami in EU (Odbor regij). Posreduje možnost njihovega vključevanja v evropske politične procese mimo držav kot tudi soudeležbo pri različnih oblikah čezmejnega sodelovanja. Sicer pa Evropa kljub temu ni prerasla nacionalne države kot osnovnega sistema politične organiziranosti narodnih skupnosti. Kot poudarja Brubaker (1996, 2), je prišlo v prvi polovici devetdesetih let do njenega ponovnega rojstva in oživetja. Pokazatelj tega so bili vojna na Balkanu, porast nacionalizma kot odgovor na porast priseljencev in združitvev Nemčij ter posledična nevarnost obujanja nemškega nacionalizma. Avtor (1996, 8) tako primerja Evropo devetdesetih let prejšnjega stoletja z obdobjem med dvema svetovnima vojnama. V obeh primerih je po razpadu večnacionalnih imperijev v Evropi zrasla vrsta novih nacionalnih držav v Srednji in Vzhodni Evropi ter Evraziji, za katere velja, da meje držav in nacij niso sovpadale.

Keating (2007, 43) meni, da gospodarski in politični evropski integracijski procesi podpirajo razvoj nacionalizmov. EU omogoča manjšinam v posameznih državah, da svoja prizadevanja povežejo s širšimi evropskimi temami in svoje nacionalistične zahteve na tak način »modernizirajo« in jih obenem omejijo. To je primer evropskih narodov brez države v Veliki Britaniji, Španiji in Belgiji, ki evropsko temo uporabljajo za zagovarjanje svojih pravic do jezikovnega izražanja in političnega

samostojnega upravljanja. Po avtorjevem mnenju se to dogaja, ker so z nastankom EU vse nacije postale z določenega vidika »manjšine«. Glede politične oblasti in izražanja ter realizacije svojih interesov namreč nobena izmed njih ni dominantna. Tako je umeščanje sodobnih evropskih nacionalnih držav v politični in gospodarski prostor EU relativiziralo bodisi pojem nacije bodisi pojem narodne večine in narodne manjšine. Sicer je bilo to, kot poudarjajo Benedikter in drugi (2008, 8), izvorno mišljeno kot ohranjanje kulturne in jezikovne avtonomije s strani nacionalnih držav. Obenem so etnične in narodne manjšine to interpretirale v svojo korist in sprožile etnični preporod. Po avtorjevem mnenju so dobile namreč novega sogovornika, ki je v primerjavi z nacionalnimi državami že sam po sebi bolj »kozmpolitsko« in »večkulturno« usmerjen. Keating (2007, 43) tako nadaljuje svoje razmišljanje, da parameter za določanje statusa etnične ali narodne skupnosti ni več samo država, ampak je to zdaj EU. Avtor v nadaljevanju izpostavlja pomen filozofije oziroma ideologije EU, ki se izraža v geslu »združeni v različnosti«. To pomeni, da politična in gospodarska enotnost ne sovpadata s kulturno in jezikovno asimilacijo. Evropa narodov ima tako po avtorjevem mnenju močno simboliko in nakazuje nove načine realizacije nacionalnosti z vidika političnega in ekonomskega samostojnega upravljanja določene etnične ali narodne skupnosti.

Podobno Malloy (2005, 262) izpostavlja, da je kulturna politika EU usmerjena v ohranjanje in vrednotenje regionalnih različnosti, kot nakazuje 151. člen Maastrichtske pogodbe. Ta vsebuje določila glede obveznosti držav članic, da spoštujejo narodno in regionalno različnost na svojih teritorijih. Benedikter in drugi (2008, 109) ugotavljajo, da tudi Lizbonska pogodba pojmuje EU kot mozaik kultur in ne kot ameriški talilni lonec. V tem vidiku torej utrjevanje evropskega državljanstva ne pomeni »harmonizacije kultur«, ampak spoštovanje različnosti narodnih in regionalnih tradicij in kultur.

Okvir EU na področju etničnega preporoda je pomemben dejavnik, ker je vprašanje varstva narodnih in jezikovnih manjšin prišlo v ospredje pri določanju kriterijev za vstop novih članic iz nekdanje Srednje in Vzhodne Evrope. Varstvo

manjšine je postalo »strukturalni ali osnovni princip« postopka pridruževanja EU,²⁷ kot ugotavljajo Benedikter in drugi (2008, 108–109). Kobenhavska določila, ki jih je Evropska komisija sprejela leta 1993, so namreč osnovana tudi na kriteriju popolnega spoštovanja človekovih pravic in varstva manjšin. Manjšinsko varstvo je torej po avtorjevih ugotovitvah pridobilo politično dimenzijo na ravni politike za zunanje zadeve EU. Sicer pa je problem uvajanja v države Srednje in Vzhodne Evrope modela zahodnih nacionalnih držav (npr. model Francije in Italije), ki je osnovan na konceptih državljanstva in tradicionalne centralizirane države, še odprt in zadeva načine in postopke, kako upravljati z večkulturnostjo tega evropskega področja.

1.2.3.3 Postmodernistični pristop do družbeno-političnega pojava etničnega preporoda

Za razumevanje sodobnih sprememb vloge in funkcij nacionalne države ter porasta novih nacionalizmov narodnih in etničnih skupin so nam lahko v pomoč analize nekaterih avtorjev, ki te pojave umeščajo v kontekst teorij o postmoderni družbi.²⁸ Postmodernistični pristop je pri razumevanju pojava etničnega preporoda lahko koristen, ker razlaga, zakaj so klasične nacionalne identitete v krizi. Omenjeni pristop je pomanjkljiv pri obrazložitvi, zakaj se iz fragmentacije teh klasičnih nacionalnih identitet nato pojavljajo nove, ki pa ohranjajo podobne značilnosti. Pri tem velja torej kritika, kot je na primer Parekhova (Parekh 1995, 149-150), da postmodernizmu ni uspelo preiti v

²⁷ Benedikter in drugi (2008, 124) sicer opozarjajo, da nekatere države v zahodnem delu Evrope, kot sta Francija in Grčija, temu kriteriju ne bi zadostovale, kar ustvarja paradoks. To nakazuje tudi, da ostaja po njihovem mnenju varstvo manjšin v glavnem odvisno od politične volje posameznih držav.

²⁸ Lash (1993, 15) analizo sodobne družbe predstavlja v luči postmodernizma oziroma kulturne paradigme o »dediferenciaciji«. Ta nadomešča »kulturno diferenciacijo« med teoretskim, etičnim in estetskim področjem ter avtonomizacijo kulturnega področja, značilno za modernizacijo. Avtor (1993, 21–29) ugotavlja, da v postmodernizaciji omenjene tri glavne sfere namreč izgubijo svojo avtonomijo v procesu. Estetsko področje začne kolonizirati tako teoretsko kot politično-moralno sfero, kar pomeni, da kulturno ni več sistematično ločeno od družbenega. To se na podlagi avtorjeve analize zrcali v postmodernem brisanju mej med visoko in množično kulturo, razvoju množičnega občinstva za visoko kulturo in komercializaciji kulturnega produkta. V taki družbi tradicionalna elita zamre, ker jo nadomesti množica oziroma pomasovljena elita. Za slednjo so značilne nove kolektivne identitete, ki izhajajo iz zaznave svojih idejnih interesov s pomočjo v celoti drugačnega spektra simbolizma in kulturnih objektov v primerjavi z meščanstvom in njegovo visoko kulturo modernizma. Lash vidi tako v postmodernizmu grožnjo družbenemu in kulturnemu redu, saj dediferenciacija vnaša v našo izkušnjo realnosti kaos, plitkost in nestabilnost, ki prežema visoko in množično kulturo, medtem ko je bil modernizem omejen predvsem na področje visoke kulture.

nadaljnjo konstruktivno analitično stopnjo, ki bi iskala rešitve v duhu združevanja, soglasja in sodelovanja (Rizman 1998, 131, 2000, 186, 2001, 28).

V postmoderni družbi sta se kultura in identiteta obenem globalizirali in lokalizirali, tako da so identitete postale pluralne in večdelne, kot poudarja Keating (2001, 21). Tudi ošibitev nacionalne države kot središča identitete odpira nove možnosti občutka pripadnosti. Predstavlja novo osnovo za solidarnost kot reakcijo na pritiske tržišča, ki silijo v razdrobljenost. V tem primeru, nadaljuje avtor, narodne in jezikovne manjšine ne mobilizirajo zgolj že obstoječih delitev znotraj družbe, ampak predlagajo nove družbene razdelitve ali pa na osnovi starega materiala gradijo nove oblike kolektivnih identitet. Avtor tako ugotavlja, da se v širšem smislu pojavlja iskanje novih principov kolektivnega delovanja in novih načinov nastavljanja javnega okolja. To predstavlja novo priložnost za politične elite etničnih in narodnih manjšin, da ustvarijo nove osnove podpore in nove sisteme oblasti v duhu upravljanja etno-jezikovne raznolikosti.

Etnični preporod podpirajo spremembe v odnosu med postmoderno nacionalno državo in njeno civilno družbo, ki združuje profitne, neprofitne in prostovoljne organizacije. Krepi se namreč politična avtonomija v korist subnacionalnih družbenih skupin, ker prihaja do »demistifikacije države« zaradi vse večjih pritiskov nanjo bodisi glede funkcionalnih zmožnosti bodisi zmožnosti, da izoblikuje in podpira identiteto (Keating 2007, 39). To prispeva k odpravljanju absolutne suverenosti, ki jo je nacionalna država uveljavljala navznoter (Rizman 2001, 30). Civilna družba ni več samo prejemnik in izvajalec določenih pravil, ampak te tudi sooblikuje. Država je, še posebno z vidika socialne države, postavljena v odvisen odnos s civilno družbo, saj se mora s slednjo tesno povezovati, sodelovati in ji delegirati vse večje število upravljavskih funkcij, sicer ji grozi izumrtje (Rus 2003, 5–6). Država išče torej nove oblike krajevne solidarnosti, ki bi se lahko v prihodnosti razvile v sistem, kjer bodo manjšinski narodi, regije in mesta prevzeli tisto socialno solidarnost, za katero je bila pred tem odgovorna nacionalna država (Keating 2007, 40).

Rizman (2001, 26) poudarja, da se v modernih političnih sistemih manj vlada (government) in več regulira (governance). Države in vlade so zato vedno manj ključni nosilci in upravitelji ekonomskih ter drugih družbenih projektov. Vedno bolj sodelujejo

s paravladnimi ter nevladnimi organizacijami, med katere lahko prištevamo tudi tiste etničnih in narodnih manjšin. Rus (2003, 5–6) ugotavlja, da je zaradi posledic globalizacije – kot so večje ekonomske in socialne negotovosti ter nepredvidljivost določenih družbenih procesov, na primer vrednostne orientacije skupin in slojev ali migracijski tokovi delovne sile – država izgubila svojo integrativno moč ali precejšnje količine državne kontrole nad družbenimi procesi. Podobno kot Rizman tudi Rus izpostavlja, da državo bremenijo preobsežne regulativne funkcije. Izhodiščno rešitev, kako kljubovati takemu stanju, avtor vidi v povezovanju s civilno družbo. V globaliziranem svetu dobiva societalna integracija, ki je temeljna funkcija civilne družbe in temelji na zaupanju, sodelovanju, menjavi in samoregulaciji celotnega družbenega dogajanja, skoraj pomembnejšo vlogo od systemske integracije, ki pa je temeljna funkcija države in je zelo učinkovita pri uveljavljanju integracijskih mehanizmov. Seveda je idealno ravnovesje med obema. Rizman (1990, 89) nadalje ugotavlja, da je država obenem dobila vlogo »čuvarja« življenjskih interesov marginalnih skupin in je tako socializirala nekatere svoje glavne funkcije. Vladajoče elite znajo danes politično mobilizirati pluralne etnične segmente in na ta način okrepiti svojo legitimnost.²⁹ Po drugi strani so tudi etnične skupine spoznale, da potrebujejo za doseganje svojih posebnih skupinskih interesov dobro organizacijo in vodstvo.

Vsekakor je pri ugotavljanju dinamik nacionalizma ali manjšinskega vprašanja lahko v pomoč tudi Lashevo razlikovanje dveh procesov znotraj postmodernizma, in sicer »prevladujočega« in »opozicijskega«. Prvi pospešuje družbene hierarhije in umešča posameznika v določene prostore na podlagi kulturnih objektov, ki delujejo kot statusni simboli. Drugi proces pa podpira odprto posameznikovo pozicijo in toleranco do različnosti drugačnih subjektov, kjer kulturni objekti ne delujejo na podlagi krivičnih razlik, temveč izhajajo iz razvijanja kolektivne identitete na nehierarhičnem načelu »razlike« (Lash 1993, 45).

Podobno tudi Kellas (1993, 92) ugotavlja, da so nacionalizmi danes bolj vezani na statusne razlike, med katere spadajo identiteta, jezik in kultura, kot na razredne. Nacionalizem torej ni več nujno vezan na industrializacijo in na razredno delitev

²⁹ Rizman (1990, 89) meni, da je etnični fenomen v moderni oz. postmodernej državi večkrat tudi priložnost, ki so jo znale nekatere stranke spretno instrumentalizirati. Navaja primer kanadske liberalne stranke, ki je v svojo sredo pritegnila etnično frankofonstvo. Drugi tak primer, ki ga obravnavamo v naslednjem poglavju, je pojav Severne lige v Italiji.

družbe. Avtor izpostavlja tudi, da je današnja družba po značaju potrošniška. Ljudje imajo možnost izbire med različnimi načini življenja, kar se zrcali tudi na politični ravni v obliki ponovnega razcveta nacionalizmov.

1.2.4 Ideološko-filozofska umestitev upravljanja etno-jezikovne različnosti: multikulturalizem in vprašanje prepoznanja etnične in jezikovne različnosti

Politike upravljanja etno-jezikovne različnosti, ki jih izvajajo država in njene javne uprave, lahko umestimo v ideološki okvir multikulturalizma.³⁰ Izhajajo namreč iz osveščenosti in prepoznanja, da sta sodobna postmoderna družba in post-tradicionalna država v svojem bistvu večkulturni. Večkulturnost pomeni družbeno stanje, ki označuje prisotnost različnih kulturnih in etničnih skupin na istem državnem območju. Enačimo jo s sporočilom o obstoju etnične heterogenosti in etničnih razlik, ne da bi se spuščali na raven kvalitete odnosov, ki so se vzpostavili med dominantno kulturo oziroma družbo in manjšinskimi etničnimi skupnostmi (Lukšič-Hacin 1999, 14–15, 2004, 108). Po Schöpflinu (Schöpflin 2001, 10–11) gre za značilnost družbe, kjer so prisotni migranti, ki pa dolgoročno ne stremijo k ohranjanju svojega jezika oziroma ločenosti svoje etnične skupnosti v obliki manjšine, ampak sprejemajo kulturne norme večine. Ko so v družbi prisotne tudi zgodovinske narodne in jezikovne manjšine, gre obenem za situacije večjezičnosti in večetničnosti, kjer slednje dolgoročno ohranjajo svoj jezik in kulturo ter obenem svojo organiziranost in pripadnost v obliki ločene manjšinske skupnosti. Že citirani podatki o številu narodnih manjšin v evropskih državah dajejo jasno sliko o tem, da so pravzaprav primeri narodnostno homogenih držav v Evropi zelo redki in zadevajo le najmanjše državne entitete. Tudi že prikazani pojav etničnega preporoda nakazuje, da je dejansko družbeno stanje večetnično in večnarodnostno.

Večkulturnost je pojem, ki zajema več vrst družbene različnosti skupin in njihovih skupinskih identitet. Gre za večpomenski koncept, ki izhaja iz pojma kulture, katerega proces razumevanja se v času spreminja (Pleško 2008). Poleg zgodovinskih

³⁰ Njegovo preučevanje sodi na področje etničnih študij, ki se poleg tega ukvarjajo še s črnskim vprašanjem v Združenih državah Amerike, postkolonializmom in vprašanjem novih etničnih manjšin. V Evropi, Združenih državah Amerike in Kanadi se pojavijo vzporedno z razvojem multikulturalizma. Gutierrez (1994, 157) navaja, da so izraz večje politične zavesti glede etničnih, rasnih in verskih konfliktov na svetovni ravni in kot program za priznavanje multikulturalizma. Svetla točka etničnih študij je, da nudijo pot za mirno upravljanje različnosti skozi čas. Njihova šibka točka pa je, da preveč izpostavljajo pomen identitetnih politik v času, dodaja avtor.

narodnih manjšin in priseljeniških skupnosti vključuje še družbene skupine, ki temeljijo na neteritorialni solidarnosti, kot so starost, spol, rasa, vera in spolna usmerjenost (Rizman 2001, 27). Kymlicka (2001, 25) opredeljuje sodobne nacije kot družbene kulture, v katerih sobivajo različne verske skupine, etnične skupnosti in ljudje z različnimi spolnimi usmerjenostmi, ki lahko izražajo svoje identitete na podlagi pravic in svobod državljanstva. Pri tem se obenem ohranja določena skupna jezikovna in institucionalna kohezija, ki uravnoveša in omejuje družbeno in etnično različnost. Prisotnost zgodovinskih narodnih manjšin tako predstavlja enega izmed vidikov sodobne družbene kulture. Narodne manjšine so namreč funkcionalne družbe s svojimi gospodarskimi, političnimi in vzgojnimi institucijami v manjšinskem jeziku, kulturo in jezikom (Kymlicka 2001, 72) in zaradi tega razpolagajo s svojo ločeno družbeno kulturo.

Multikulturalizem³¹ se od pojma večkulturnosti razlikuje, ker predstavlja ideološko in filozofsko usmeritev, iz katere idejno izhajajo politike in strategije države in njenih institucij, da omenjeno različnost ohranjajo in razvijajo. Obenem preprečujejo možne konflikte med različnimi narodnimi in jezikovnimi skupinami na državnem območju. Gre torej za državne politike in prakse multikulturalizma (npr. kanadska, švedska ali avstralska) ali posamezne elemente multikulturalizma v politikah in praksah tistih držav, ki se same formalno sicer ne opredeljujejo kot takšne (Lukšič-Hacin 1999, 14–15, 2004, 108–109).³² Opredelimo ga lahko še kot pojem, ki vključuje številne oblike in strategije uveljavljanja kulturnega pluralizma (Rizman 1998, 125).

³¹ Multikulturalizem so drugi avtorji definirali tudi kot intelektualno paradigmo, politično doktrino in normativno-pedagoški instrumentarij (Vidmar Horvat 2006, 567) oziroma kot vzgojni princip in kulturno politiko sodobnih večetničnih zahodnih družb (Medica 2007, 78). Čeprav je po prvih objavah postal najprej tarča napadov s strani bodisi skrajne desnice bodisi ameriškega liberalnega tiska, sta ga danes usvojila globalna potrošniška kultura in politični diskurz (Vidmar Horvat 2006, 567). Pri tem moramo upoštevati, da je raba tega pojma navadno pogojena s posameznikovim pojmovanjem pravičnosti. Odvisna je torej od njegove ideološke opredelitve (Lukšič-Hacin 2004, 108, 1999, 14–15), ki jo Giroux (1994, 336 v Lukšič-Hacin 1999, 100–139, v Lukšič-Hacin 2002, 40–42) razvrsti v štiri idealno-tipske skupine: korporativno, konzervativno ali neokonzervativno, liberalno, levo-liberalno in skrajno levo, kritično, uporniško in radikalno. Ne glede na politično-ideološke usmeritve in kritične poglede različnih avtorjev na multikulturalizem so si ti skladni v tem, da razumejo sodobno družbo kot pojav, ki ga sestavljajo različne kulturne skupine (Rizman 1998, 125).

³² Lukšič-Hacin (1999, 14–15, 2004, 108–109) opredeljuje še vmesno raven med večkulturnostjo in multikulturalizmom. Gre za kulturni pluralizem in interkulturalizem ali transkulturalizem, ki se osredinjajo na kakovost odnosov med različnimi etnijami na istem prostoru oziroma v isti državi.

Kot teoretsko izhodišče upravljanja etno-jezikovne različnosti in s tem povezanega manjšinskega vprašanja upoštevam paradigmo, ki jo predlaga Malloy (2008, 281). Multikulturalizem kot ideologija je primerna osnova za upravljanje manjšinskega vprašanja v sodobnih družbah, ki so osnovane na liberalni demokraciji.³³ Ta ideologija podpira svobodo posameznika in njegovo enakost. Obenem prepoznava – v smislu enake moralne vrednosti – in ohranja katero koli kulturno identiteto, ki je posamezniku pripisana ali pa jo je pridobil. Multikulturalizem je namreč »eden od ključnih elementov razumevanja in tematiziranja sodobnega sveta« (Medica 2007, 88). V tem okviru postane kulturna različnost prednost družbe in je ne, za razliko od liberalnih ter komunitarističnih modelov multikulturalizma, bremeni (Malloy 2008, 283). To predstavlja »demokratični« pristop države in njenih institucij k multikulturalizmu, ki daje prednost enakosti pred svobodo.³⁴ Multikulturalizem predstavlja v tem smislu univerzalno priznano teoretsko osnovo medetničnih odnosov, ki ne podpira idej o zatonu narodnosti in njeni prisilni asimilaciji, kot meni Klinar (1986, 319). Nasprotno, nadaljuje avtor, etničnim in narodnim skupinam priznava etnično identiteto, kar omogoča premostitev družbene delitve v privilegirane večine in nepriviligirane etnične manjšine.

Multikulturalizem se torej pojavlja kot alternativa tradicionalni monokulturalistični³⁵ asimilacijski politiki klasične nacionalne države (Goldberg 1994,

³³ Treba je dodati, da so avtorji, kot npr. Parekh, kritični do teorij o multikulturalizmu znotraj izključno liberalnih okvirjev (2000, 109–112). Po njegovi oceni avtorji liberalnih idej o multikulturalizmu niso še popolnoma sprejeli pravega izziva moralnega in kulturnega pluralizma. »Dobro življenje« se lahko pojavlja v različnih oblikah, pri katerih so nekatere boljše od ostalih, ampak nobena ni pravzaprav najboljša. Zato je kategoriziranje »dobrega življenja« v liberalne okvirje omejujoče in delegitimira vse tiste dele družbe, ki ne spadajo v to kategorijo. Po avtorjevem mnenju bi bilo torej primernejše opredeljevanje moderne zahodne družbe kot »odprte, svobodne, javne in človeške«, ki je mešanica bodisi liberalnih bodisi neliberalnih izkušenj.

³⁴ Druga kategorija zajema liberalne teorije o multikulturalizmu, ki prav tako upoštevajo kulturno različnost kot prednost družbe, ampak so manj jasne glede tega, kateri koncept med enakostjo in svobodo ima prednost (Malloy 2008, 283). Tretja kategorija pa združuje komunitaristične teorije o multikulturalizmu, ki postavljajo kulturno preživetje skupin nad vsem in zaradi tega odstopajo od principa enakosti in svobode.

³⁵ Večkulturnost je sicer vedno obstajala, ker je vezana na stike med ljudstvi, kulturami in civilizacijami. Družbeno pomembna je postala z razvojem enonacionalnih držav, medtem ko je bila v preteklosti manj očitna (Žagar 1997, 9). Monokulturalizem se je v Evropi uveljavil kot ideologija o eni homogeni nacionalni kulturi na določenem teritoriju, ki ga zamejuje standardni oz. nacionalni jezik (Lukšič-Hacin 2002, 45). V tem sklopu se je nacionalna identiteta, ki je vezana na nacionalno državo, utrdila kot specifična oblika etnične identitete. V Združenih državah Amerike se je monokulturalizem pojavil v obliki intelektualne ideologije in institucionalne prakse, ki je osnovana na evrocentrični, etnorasni in hegemonski viziji 20. stoletja (Goldberg 1994, 4, 11).

7; Medica 2007, 78–80), ki postavlja v dvom njeno učinkovitost in legitimnost. Izhaja iz zavesti, da je raznolikost kultur v družbi zakladnica enkratnih oblik človekove kreativnosti in dejavnosti, zato pomeni njihovo izumiranje izgubo neprecenljive vrednosti (Kymlicka 1997, 121, 2001, 48). V sklopu multikulturne ideologije je pojmovanje demokracije nadetnično (Reiterer 1999, 286). Krajevne in regionalne identitete se združijo v eno skupnost z deljenimi vrednotami in enim nadetničnim demosom oziroma nacijo. V takem pojmovanju demokracije si morajo različne narodne skupnosti deliti vrednote in pripadnost enotni civilni družbi, ne pa nujno tudi jezika.

Z vidika multikulturalizma so torej države s prisotnostjo narodnih manjšin po Kymlickovi definiciji večnarodne (2001, 27–28). Znotraj države narodne manjšine sprožajo svoje oblike kompetitivnega procesa izgradnje narodov, poudarja avtor. Pri tem uporabljajo iste metode kot narodna večina: nadzor nad jezikom in izobraževalnimi vsebinami v šolah, rabo manjšinskega jezika v javnih službah, zahteve za priseljence in za njihovo naturalizacijo na manjšinskem teritoriju ter oblast nad določanjem notranjih mej.

Pojem multikulturalizem se je na splošno uveljavil v mnogih oblikah in se ustalil v različnih načinih zamišljanja. Predstavlja eno izmed najbolj kontroverznih intelektualnih, političnih in socialnih gibanj, ker je njegova vsebina izrazito politične narave oziroma izraz političnega prizadevanja (Goldberg 1994, 28–29; Medica 2007, 78). Novak Lukanovič (1994, 186) meni, da »multikulturalizem oziroma interkulturalizem pomeni v prvi vrsti politiko neke države, pomeni sprejemanje realnosti družbe, v kateri so etnične, rasne, verske in jezikovne posebnosti spoštovane«. Idealno multikulturno okolje naj bi manjšinam sporočalo, da je narodna večina pripravljena z njimi živeti v sožitju in da v njih ne vidi tujka, ki mu je treba življenje čim bolj zagreniti in preprečevati preživetje (Rizman 1995, 116). Iz tega razloga lahko postanejo politični aspekti tudi ovira k uveljavljanju multikulturnih politik, »... kajti mnogokrat nastopijo ovire, ki jih ustvarja politika države ali pa jih povzročajo nezadostni stiki, nepopolne informacije, vsiljevanje posameznih elementov druge kulture« (Novak Lukanovič 1994, 186).

Pravno varstvo narodnih in jezikovnih manjšin se v okvirju multikulturalizma kot ideologije postavlja kot posebna metoda in politika, ki na miroljuben in

demokratičen način uresničuje večkulturnost kot družbeno stanje. To počenja prek pravnih in političnih orodij upravljanja etno-jezikovne različnosti, ki predvidevajo različne vrste pravic ter oblike kulturne in politične avtonomije narodnih manjšin. S tega vidika je torej upravljanje etno-jezikovne različnosti »politična institucija, ki urejuje kulturno različnost v večkulturnih družbah«³⁶ (Malloy 2008, 283). Zadeva v svojem bistvu vprašanje osnovne politične organiziranosti in delovanja družbenih skupin ter najprimernejših modelov njihovega upravljanja tudi z oblikami samoupravljanja znotraj obstoječih državnih kontekstov.

Kymlicka (2001, 42) svoj pogled na vprašanje multikulturalizma, povezanega z manjšinskimi pravicami, razlaga s pojmom liberalnega kulturalizma.³⁷ V njegovi teoretski razlagi liberalne demokratične države vzdržujejo že utrjeni sistem civilnih in političnih pravic državljanstva in obenem vnašajo pravice in politike, ki so namenjene specifičnim etnokulturnim skupinam. Take politike vključujejo npr. multikulturne izobraževalne politike, jezikovne pravice ter pravice do manjšinskega političnega predstavništva in participacije.³⁸ Liberalni kulturalizem podpira torej politike, ki omogočajo pripadnikom etničnih in narodnih manjšin, da izražajo in pospešujejo svojo kulturo in identiteto, obenem pa zavrača katero koli politiko, ki bi ljudi v to prisilila. Zato je avtor razvil koncept večkulturnega državljanstva (Kymlicka 1997, 194–195). Njegova ideja je osnovana na predpostavki, da modeli liberalnih držav vključujejo manjšinske pravice in multikulturne politike pod pogojem, da sta zagotovljeni bodisi

³⁶ Pri tem gre torej razlikovati med konceptom večkulturnosti in konceptom večjezičnosti oziroma večetničnosti, ker zadevajo različne družbeno-politične situacije.

³⁷ Liberalni kulturalizem je pojem, ki združuje liberalni nacionalizem in liberalni multikulturalizem. Kymlicka (1997, 194–195) izhaja namreč iz predpostavke, da državnost in politično življenje nista mogoča brez narodnosti. Avtor (2001, 39) opisuje liberalni nacionalizem kot legitimno dolžnost držav ščititi in podpirati nacionalne kulture ter jezike različnih narodov znotraj svojih meja. To lahko država izvaja tako, da podpira rabo narodnih jezikov v javnih institucijah in narodnih simbolov v javnem življenju. Dovoljuje tudi avtonomno vladanje in odločanje narodnih skupin glede tem, ki so ključnega pomena za reprodukcijo njihove kulture in jezika. Multikulturalizem v okviru liberalizma, kjer je v ospredju dilema med enakopravnostjo in enakimi možnostmi vseh državljanov ter priznavanjem različnosti v družbi, obravnavajo še drugi avtorji, kot sta Goldberg (1994) in Willett (1998).

³⁸ Multikulturalizem se po Kymlicki (2001, 41–42) lahko izraža na različne načine: v obliki revizije šolskih programov z vključitvijo zgodovine in kulture manjšinskih skupin; s sestavljanjem posvetovalnih skupin s pripadniki manjšinskih skupnosti; s priznavanjem praznikov manjšinskih verskih skupin; s sensibilizacijo policije, socialnih delavcev in zdravstvenega osebja o kulturni različnosti; z razvijanjem pravil, ki zagotavljajo, da manjšinske skupine ne bodo prezrte ali stereotipno obravnavane v medijih. Multikulturne politike morajo ciljati tudi k temu, da zmanjšujejo neenakosti v oblasti med manjšinskimi in večinskimi narodnimi skupinami, še posebej z vidika preprečevanja dominacije določene skupine nad ostalimi.

enakost med manjšinskimi skupnostmi bodisi svoboda in enakost znotraj njih. Vsekakor je po avtorjevem mnenju liberalni kulturalizem danes že uveljavljen pojem v literaturi, ki se osredinja na načine razvijanja in izboljševanja teh politik oziroma najprimernejše oblike v posameznih kontekstih.

Multikulturalna ideologija naj bi v svojem bistvu zadevala državne in javne institucije, vendar je pomembno, da tudi narodne manjšine, ki si prizadevajo za svojo kulturno in politično avtonomijo, razvijajo multikulturalni pristop. Tudi same so namreč integrirane v večkulturni družbeni kontekst in morajo znotraj svojih skupnosti upravljati različne oblike etno-jezikovne različnosti, kot so prisotnost narodnostno mešanih ali večplastnih identitet ter odnosi z večinskim narodom, drugimi zgodovinskimi manjšinami in migranti. Sicer tvegajo, da prevladajo nacionalistične in etnocentrične težnje, ki so vsekakor značilne za manjšinska gibanja. McGarry in O'Leary (1993 v Malloy 2008, 180) ugotavljata, da morajo pri tem manjšinski politični voditelji razvijati umetne in transcendentne oblike narodne identitete, da tako omejijo ekskluzivno narodno zavest.

Do liberalnega pristopa k multikulturalizmu je kritičen Parekh (2000, 236–237). Liberalni sistem pravic enakih osnovnih pogojev za dobro življenje vseh državljanov namreč ne zadošča. Ta ne vzbuja moralne in čustvene identifikacije s skupnostjo, brez katere slednja v kriznih trenutkih propade, v normalnih pogojih pa ne sproža določenega žrtvovanja osebnih interesov. Zato izpostavlja pomen pluralne kolektivne kulture in skupnega občutka nacionalne identitete kot nujna pogoja za obstoj in vzdrževanje večkulturnosti na družbeni ravni ter za uresničevanje multikulturalizma na ravni javnih politik. Dogaja se, dodaja avtor, da posameznik ima vse državljanске pravice in je formalno enakopravni član skupnosti, a se obenem počuti odtujen v smislu, da ne pripada kulturnemu etosu in samoidentifikaciji določene skupnosti.

Parekh (2000, 265) ugotavlja, da je v nasprotju z avtorji o liberalnem multikulturalizmu, ki zagovarjajo univerzalnost liberalnih vrednot, slednje pravzaprav težko opredeliti. Najboljši način, da gradimo in ohranjamo skupne temelje pluralne družbe, je razvijati miselno odprti in moralno resni dialog s predstavniki manjšin ter se nato vesti izhajajoč iz doseženega dogovora, kar imenuje »princip dialogičnega soglasja«.

Med kritike multikulturalizmu spadajo tudi pogledi avtorjev, ki v prepoznavanju etnične različnosti vidijo nevarnost, da se manjše skupine zaprejo same vase, se samoreproducirajo, se ne spreminjajo in se nočejo mešati. Piccone Stella (2003, 15) opozarja, da lahko to privede do raznih oblik getoizacije ali celo »balkanizacije« v primeru, da se etnične identitete izrablja v politične namene ustvarjanja mikronacionalizmov in medetničnih napetosti, ki so lahko povod za delitev na več državnih tvorb. Po Lukšič-Hacin (1999, 95–96) se lahko v multikulturnih politikah, ki avtohtonim etničnim manjšinam jamčijo možnost za avtonomno kulturno življenje, skriva tudi past, da se v razmerah etnične stratifikacije vzpostavi segregacija in statusna neprehodnost. Fraser (1998) je kritična še posebno do multikulturnih politik in njihovega afirmativnega pristopa proti kulturni diskriminaciji, ki podpirajo identiteta in skupinska razlikovanja. Na tak način imajo slednja manj možnosti, da se posodobijo in da pride do dekonstrukcije osnovne strukture njihovih vrednot in kulture, navaja avtorica.

Nadaljnja kritika multikulturalizmu zadeva dejstvo, da izpade kot ideologija, ki prezira vprašanja distribucije in družbene solidarnosti. Postavlja se torej vprašanje, kako poleg narodne identitete manjšin graditi državljanstvo. Young (1998, 51–65) opozarja, da je zaradi tega v središču kritik s strani levo usmerjenih in post-marxističnih avtorjev. V ospredju teorije o multikulturalizmu in nacionalizmu (npr. Taylorjeve) so namreč predvsem kulturne vrednote kot primarna vprašanja pravice, ugotavlja avtorica. Po njenem mnenju je torej pomembno poudariti, da se prek politik prepoznavanja kulturnih identitet izboljšajo tudi samoorganiziranje in solidarnost znotraj skupine ter posledično zvišajo gospodarsko življenjsko raven. Tako postanejo tudi etnična in nova nacionalistična gibanja sredstva za gospodarsko in politično pravičnost.

Fraser (1998, 20) problematiko prepoznavanja narodne identitete povezuje s temo gospodarskega razvoja. Gospodarski zaostanek in diskriminacija na osnovi narodnosti se lahko prepletata in medsebojno podpirata. V sodobni družbi je namreč etnična ali narodna skupinska identiteta nadomestila razredni interes, kar lahko zakriva realni problem materialne neenakosti in revščine na globalni ravni. Avtorica kritizira predvsem Združene države Amerike, kjer kombinacija liberalne države in multikulturalizma utrjuje kulturne in gospodarske subordinacije. Podobno Medica (2007, 79–80; 2010, 299) in Mesić (2006 v Medica 2010, 298) izpostavljata, da lahko

koncept multikulturalizma prikriva dominacijo vladajočih nosilcev moči v globalnem kapitalizmu, ki želijo najrazličnejše manjšine spremeniti v potrošniški izdelek.³⁹ Od etničnih manjšin zahtevajo, da postanejo »tržno zanimive« in zato banalne. Take prakse multikulturalizma navidezno zadoščajo zahtevam človekoljubne demokracije, a dejansko nimajo nobene zveze s konkretnimi težavami in strukturo manjšinsko-večinskih odnosov v družbi. Obenem ne ustvarjajo socialne integracije. Eden sodobnih trendov multikulturalizma je tako tudi »butik multikulturalizma« oziroma marketinški multikulturalizem.

Kritični pogledi na multikulturalizem se nanašajo na dejstvo, da le-ta temelji na prostorski razsežnosti, ker se navezuje na kanadski model večkulturnosti. Vodilni teoretiki na tem področju, kot sta Will Kymlicka in Charles Taylor, namreč izhajata iz te izkušnje. Ta model predpostavlja, da več kultur in etničnih skupnosti sobiva v istem prostoru. Medkulturni dialog med temi skupinami ustvarja hierarhijo odnosov, ki lahko ob pomanjkanju primerne komunikacije postanejo utemeljitev za getoizacijo manjšinskih etničnih skupnosti in torej nadvlado večinskih skupin (Hinz 1996 v Potocco 2010, 262).

V literaturi zasledimo kritične misli tudi o multikulturalizmu, ki se pojavlja znotraj Evropske unije. Ta strategija za ustvarjanje nove evropske državljske multikulturene identitete ustvarja namreč paradoks. Po eni strani z geslom »enotnost v različnosti« izraža evropsko kulturno politiko in način urejanja razmerij med različnimi skupinami ter je zato pomembna. Vendar se po drugi strani pojavljajo tudi interpretacije, da multikulturalizem kot politična praksa ne prinaša učinkov, ki jih predvideva na pravni ravni, in da multikulturene politike spodbujajo celo preveč drugačnosti (Sartori 2002 v Banjac 2011, 95–96). Multikulturalizem je znotraj evropskega prostora sodobni oblastni mehanizem, ki sicer dopušča možnost izražanja različnih kulturnih identitet, kulturnih vrednot in življenjskih stilov. Zagotavlja politično participacijo in druge pravice ter tako ustvarja svobodo (Banjac 2011). Obenem vzpostavlja nove oblike izključevanja, na primer do muslimanskih skupnosti, ki so vezane predvsem na vprašanje varnosti znotraj evropskega prostora (Walters in Haahr 2005 v Banjac 2011, 96). Kritika multikulturalizmu kot oblastni tehnologiji evropskega

³⁹ Tak primer je podjetje Benetton, ki izrablja »eksotiko multikolorizma« v komercialne namene (Medica 2007, 79–80).

prostora zadeva tudi njeno odvisnost od gospodarskih interesov in investicij (Banjac 2011). Kulturna raznolikost prispeva h kompetitivnosti okolja. Ustvarja namreč evropske državljane, ki so tolerantni, fleksibilni in avtonomni pri določanju lastne pozicije ter sposobni se stalno odzivati spremembam v okolju. Zaradi tega so kompetitivni na globalnem tržišču.

Omenjene sodobne kritične razmisleke o multikulturalizmu kot ideologiji in strategiji post-tradicionalnih nacionalnih držav o upravljanju različnosti gre seveda jemati na znanje. A, kot meni Medica (2010, 308), moramo sprejemati, da ostaja ta pojem ključni element razumevanja in tematiziranja sodobnega sveta. Na osnovi kritičnih pristopov se še namreč ni razvil enakovreden in alternativen koncept upravljanja kulturnih in etničnih skupin v sodobnih državah, ki bi omogočal obstoj in demokratično ter miroljubno izražanje interesov različnih etničnih skupnosti. Zaradi tega ostaja multikulturalizem aktualna ideološko-filozofska podstat za politike in mehanizme upravljanja etnične in jezikovne različnosti sodobnih večetničnih in večnarodnostnih družb.

S pomočjo omenjene literature lahko opredelimo nekatere značilnosti multikulturalizma kot ideologije upravljanja etno-jezikovne različnosti. Slednja prepoznava moralno vrednost narodnih in jezikovnih manjšin in podpira njihove oblike kulturnih in političnih gibanj, ki morajo prav tako vključevati multikulturalni pristop. Ne deluje protidržavno, ker prepoznava kulturno in politično avtonomijo narodnim manjšinam in s tega vidika preprečuje etnične konflikte in secesionistične težnje. Tudi v primeru, ko se ti pojavijo, razpolaga s primernimi mehanizmi za njihovo upravljanje in razreševanje. Šibko točko predstavlja dejstvo, da ustvarja družbene delitve in lahko ovira družbeno solidarnost. Zaradi tega mora potekati med narodnimi skupinami stalen dialog ter preverjanje in ažuriranje medetničnih ter medskupinskih odnosov in njihovih pravic v duhu zavesti o pripadnosti enotni civilni družbi.

1.2.4.1 Zgodovinski oris razvoja koncepta multikulturalizma

Ideologija multikulturalizma ni novejši pojav, njegove korenine segajo v šestdeseta leta prejšnjega stoletja v Združene države Amerike. Takrat so se pojavila gibanja za etnične in človekove pravice, ki so se upirala monokulturalizmu ter zahtevala

prehod od asimilacijskega v integracijski model, kot zasledimo v analizah Goldberga (1994, 69) in Lukšič-Hacin (1999, 91–93). Avtorja navajata, da je to pripomoglo k razvoju dualnega integracijskega modela, ki je posamezniku omogočal, da se je v zasebnem življenju izražal kot »etno-Američan«, v javnem pa kot ameriški državljan. Ta model je hotel predvsem umiriti medetnična trenja in izboljšati medetnične odnose. Ta gibanja Piccone Stella (2003, 21) povezuje tudi z mirovniškimi gibanji proti vojni v Vietnamu, kjer se je civilna družba uprla zunanji politiki vladajočih elit. Gutierrez (1994, 158) navaja, da se je multikulturni pristop uveljavil najprej na ravni ameriških kolidžev in univerz. Veliko jih je takrat zasnovalo programe, centre in oddelke za študij posebnih rasnih in etničnih skupin z namenom, da se temo etnije in rase ne obravnava več kot sociološko in antropološko patologijo. Avtor nadaljuje, da je bil pomemben mejnik gibanja za uveljavljanje državljanskih pravic na etnični in spolni osnovi tudi vstop žensk in moških različnega narodnostnega porekla (afriškega, mehiškega, indijanskega in azijskega) na univerze, ki so tradicionalno veljale kot obrambni stolpi evro-ameriških idealov in privilegijev belih ter moških. Študentje, ki so bili pripadniki manjšin, so takrat zahtevali, da se njihova prisotnost zrcali tudi na ravni študijskih programov in učnega osebja.

Koncept multikulturalizma je dosegel višek popularnosti v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Združenih državah Amerike in zunaj teh še v Kanadi, Avstraliji in na Švedskem (Lukšič-Hacin 1999, 91–93). Piccone Stella (2003, 9–10) navaja primer dveh držav, ki sta uvedli multikulturne politike v svojo uradno politiko do priseljencev in do avtohtonih etničnih manjšin. V Kanadi so se uveljavile leta 1971 z namenom, da podpirajo toleranco in enakopravnost med heterogenim priseljeniškim in domorodnim prebivalstvom v sklopu federalistične državne ureditve. V Avstraliji pa so se uveljavile dve leti kasneje v sklopu nove priseljeniške in integracijske politike.

Podobno so se tudi v Italiji debate okrog multikulturalizma in multikulturnih politik pojavile v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ker so bile vezane na migracijske tokove iz držav v razvoju in nato v devetdesetih letih še iz držav nekdanjega vzhodnega bloka (Lazzarini 1993; Maciotti 1995; Piccone Stella 2003). Sicer je pred tem Italija veljala predvsem za emigracijsko družbo in za državo z izrazitejšimi notranjimi migracijami iz juga na sever, dodajajo avtorji. Po Piccone Stella (2003, 145) vsekakor

Italija ni razvila izrazitih multikulturnih politik z izjemo področja šolstva, kjer je večkulturna vzgoja prioriteta že od leta 1989 naprej. Multikulturne politike veljajo tradicionalno v Italiji kot vprašanje integracije tujcev in migrantov, so torej vezane na koncept državljanstva. Zaradi tega v njihov sklop navadno italijanski avtorji in politični delavci ne prištevajo vprašanja zgodovinskih jezikovnih in narodnih manjšin, ker so pripadniki slednjih italijanski državljani.

Evropa je na splošno glede uvajanja multikulturalizma v politični diskurz poseben primer, ker so njene države v glavnem delovale kot klasične nacionalne države. Po Malloy (2008, 284) je potreba po soočanju z multikulturalizmom postala nujna zaradi treh družbeno-političnih dogodkov.⁴⁰ Prvi zadeva vojne na Balkanu v devetdesetih letih, ki so ponovno postavile v ospredje vprašanje kulturnega preživetja. V tem obdobju so se zaradi krize komunističnih režimov pojavile migracije iz držav nekdanjega vzhodnega bloka proti državam nekdanjega zahodnega bloka. Obenem se je povečal tudi val priseljencev iz zunaj-evropskih držav zaradi pritiska globalizacijskih silnic. Avtorica ugotavlja določene razlike med multikulturalističnim pristopom v Evropi in Severni Ameriki, ki zadeva odnos do enakosti in prisotnost socialne države. Medtem ko se v Evropi postavlja kot strukturalno vprašanje, ki upošteva bodisi potrebe socialne države bodisi vedno večjo družbeno različnost z etničnega, kulturnega, narodnega, jezikovnega in verskega vidika, je v Severni Ameriki multikulturalizem izrazito individualno vprašanje.

V najširšem pomenu ima pojav multikulturalizma svoje korenine daleč nazaj v zgodovini človeštva, in sicer sovпада z začetkom preseljevanja ljudstev. Južnič navaja vdor Hunov na severno obalo Črnega morja po letu 375 po n. š., ki je vplival na selitve Gotov. Ti so posledično pritiskali na druga ljudstva, kar je povzročilo propad rimskega imperija in nastanek bodisi novih »barbarskih« držav bodisi novih etničnih identitet, »ki so izoblikovali osnovo za etnično pestrost Evrope« (Južnič 1993, 277). Med sosednjimi kulturami ali kulturami, ki so se znašle na istem prostoru v odnosih manjšinska-večinska kultura, je tako prihajalo do različnih stopenj procesov zlivanja ali do prevlade ene kulture nad drugo oziroma do procesov postopnega ločevanja znotraj že obstoječe

⁴⁰ Po Wieworki (Wieworka 1998 v Piccone Stella 2003, 23–24) se je tema različnosti pojavila že po drugi svetovni vojni zaradi nemških koncentracijskih taborišč, kjer je bilo nasilje in iztrebljanje »etnično« osnovano še posebno proti Judom.

etničnosti ali med sorodnimi etničnimi skupnostmi (Južnič 1993, 277; Lukšič-Hacin 1999, 85).

1.2.4.2 Multikulturalizem kot filozofsko vprašanje prepoznanja etnične in jezikovne različnosti in kolektivnih pravic

Multikulturalizem se v mednarodni literaturi pojavlja tudi kot filozofsko vprašanje, ki se osredinja na pojem prepoznanja narodnih, kulturnih in jezikovnih identitet ter posledično s tem povezanih pravic. Slednje predstavlja osnovo modelov upravljanja etno-jezikovne različnosti. Prepoznanje manjšinskih pravic se v tem sklopu pojavlja kot globoko povezano z liberalnim vprašanjem manjšinskih pravic kot individualnih pravic v nasprotju s komunitarističnim modelom kolektivnih pravic, pri katerih so manjšine kot skupine nosilci pravic pred posamezniki. Vprašanje prepoznanja se torej sicer pojavlja v okviru filozofskih debat, vendar ima izrazito politično dimenzijo, ker identiteto posameznika in skupin povezuje s političnim vprašanjem upravljanja oblasti v določeni državi.

Pojmu prepoznanja je na filozofski ravni posvetil posebno pozornost Taylor (1998). Izpostavlja namreč, da identiteto oblikuje prepoznanje oziroma neprepoznanje s strani okolja. Pogojujejo jo torej dialog z drugimi in predstave, ki nam jih drugi dajejo o nas. Avtor poudarja, da če osebe ali družba oddajajo posamezniku ali skupini omejujočo ali ponižujočo podobo o sebi, lahko zaradi tega posameznik ali skupina utrpijo realno škodo. To predstavlja obliko zatiranja, ki osebo vklepa v način življenja, ki je neresničen, popačen ali obubožan.⁴¹ Južnič (1993, 106–107) podobno ugotavlja, da je identiteta »odvisna od priznanj in prepoznanj, ki jih je posameznik deležen v očeh drugih«. Družba tako po avtorjevem mnenju bedi nad identiteto posameznika: »vrednoti jo, potrjuje, včasih zanika in pogosto spreminja«.

Mnogi avtorji v Taylorju vidijo očeta protirasističnega in protidiskriminacijskega področja multikulturalizma (Blum 1998, 87), ker je »predložil

⁴¹ Taylor (1998, 10) navaja primer žensk v patriarhalnih družbah, kjer je njihova podoba zelo razvrednotena. Taka identiteta preživi tudi v primeru, da so ženskam dane možnosti za emancipacijo. Do tega ne pride v popolni obliki, ker se ne popolnoma osvobodijo negativne podobe o sebi. Podobno velja tudi v primeru temnopoltih v Združenih državah Amerike, Indiosov v Latinski Ameriki ali domorodcev v Avstraliji. Prepoznanje je torej ne samo dolžnost in izraz spoštovanja, ampak je tudi osnovna človekova potreba, dodaja avtor.

filozofski prispevek k pojmovanju kulturne raznolikosti in sobivanja« (Vidmar Horvat 2006, 568). Dal je torej filozofsko osnovo človekovi potrebi, da je prepoznan v svojem kulturnem dostojanstvu (Blum 1998, 73). To bistveno vprašanje je tako ločil od vezi z družbeno in politično enakopravnostjo.⁴²

Podobno tudi Kymlicka (2001, 47) v zgoraj omenjeni teoriji kulturnega liberalizma meni, da družbeno spregledovanje in zaničevanje človekove osebne identitete kvarita človekov čut za samospoštovanje. Manjšinske pravice torej zadostujejo osnovni človekovi potrebi po priznavanju in spoštovanju. Avtor nadaljuje, da ima kulturno pripadništvo pomembno vlogo pri pospeševanju posameznikovih svobod in avtonomije. Posameznikova kultura namreč določa meje imaginarija. Če se možnosti posameznikove kulture zmanjšujejo, se posledično tudi posameznikova avtonomija okrni. Manjšinske pravice torej v tem smislu varujejo kulturne kontekste izbire.

Tudi po Malloy (2005, 15) je vprašanje manjšinskega varstva najprej etično vprašanje, ki zadeva moralno in družbeno prepoznanje jezikovnih in narodnih skupnosti. Manjšinska gibanja za prepoznanje so torej s tega vidika »etične politike sonacij«. Avtorica iz tega izpelje dve spoznanji (Malloy 2005, 158). Prvič, da ne smemo trenja med nacionalizmi sonacij obravnavati kot arhaično bitko za oblast in teritorij, ampak kot demokratična gibanja, ki dopolnjujejo demokratične procese. Drugič, da mora prepoznanje v smislu človekovih pravic dopolnjevati družbeno prepoznanje v smislu vključitve prek mehanizmov ustavnega prepoznanja in oblik delitve oblasti. Po njenem mnenju je torej zahteva sonacij po samoodločanju prek inkluzije legitimna v sklopu popolnoma razvitega državljanstva.

Pojem prepoznanja se po Taylorju (Taylor 1998, 22–24) izraža na dveh ravneh. Najprej pomeni, da imajo vsi državljanji enako dostojanstvo ter enake državljske in volilne pravice, čeprav navadno nimajo enakih socialnih in gospodarskih možnosti. Pojavlja pa se tudi kot politika razlikovanja, ki temelji na idealu priznanja drugačnosti in neponovljivosti identitet. V sodobni družbi sta namreč asimilacija in neprepoznanje

⁴² Taylorjevi spisi so sprožili vrsto diskusij in kritičnih pogledov. Bodisi Blum (1998, 90) bodisi Fraser (1998, 20) kritično ugotavljata, da Taylor ne ločuje politično-gospodarske dimenzije enakosti od enakosti kot vrednote. Pojem prepoznanja se osredinja izključno na prepoznanje različnosti in se tako omejuje na politične pravice. Young (1998, 60) razmišlja, da je Taylorjeva teorija sama sebi namen, ker je osnovana na primeru Quebeca in ima zaradi tega izključno politične cilje.

avtentičnosti posameznih identitet ali kultur nesprejemljive oblike zatiranja. Take politike medkulturnega spoštovanja izhajajo po avtorjevih opažanjih iz kritike do liberalnih politik o enakem prepoznanju in univerzalni enakosti, ki navadno stremijo k identitetni in kulturni homogeneizaciji (Taylor 1998, 38–39, 48). V liberalizmu enakih pravic⁴³ je namreč nesprejemljiva ideja, da imajo lahko tradicionalne univerzalne pravice v določenem kulturnem kontekstu različno aplikacijo kot sicer ali da mora aplikacija le-teh upoštevati različne kulturne namene.

Politike prepoznanja se pojavljajo kot ena izmed osrednjih tem tudi v okviru teorij o preprečevanju, upravljanju in razreševanju etničnih konfliktov. Po Schneckener (2004, 18–23) je prepoznanje v empirični evidenci edina možna konstruktivna politika razreševanja etničnih konfliktov. Strategije prepoznanja so osnovane na tem, da so razlike med večino in manjšino priznane tudi s primernimi institucionalnimi rešitvami. Ostali dve strategiji zadevata uničevanje in kontrolo. V prvem primeru dominantna večina deluje z namenom, da uniči kulturno in etnično različnost znotraj države oziroma da jo »homogenizira«. Strategije kontrole pa manjšino sistematično izključujejo iz politične in/ali gospodarske oblasti z namenom, da obvarujejo svoj dominantni hegemonski položaj v družbi (glej Tabela 1.4).

⁴³ Procesi individualizacije in vzpostavljanja individualne identitete se po Taylorevi (Taylor 1998, 12–16) zgodovinski analizi začnejo razvijati konec 18. stoletja. Takrat se rušijo družbene hierarhije, ki so osnovane na neenakosti. Znotraj teh identiteta izhaja iz družbenega položaja in funkcij ali dejavnosti, ki so vezane na ta položaj in ki so osnova za pojem časti. V modernih demokratičnih družbah se namesto časti pojavi dostojanstvo (npr. človekovo dostojanstvo), iz česar se razvijejo različne politike prepoznanja in liberalne politike o enakosti. Vzporedno se na ravni javne morale razvija nova vizija o individualni identiteti oziroma »individualizirani« identiteti, ki je vezana na ideal zvestobe samemu sebi in svojemu posebnemu načinu biti. Človek je tako popoln in moralen, nadaljuje avtor, če je povezan s svojim notranjim glasom, ki mu nakazuje, kaj je dobro in kaj zlo. Pred tem pa je morala izhajala iz vezi z določenim virom, ki je lahko bil bog ali ideja o dobrem. Idejo o originalnosti in zvestobi samemu sebi avtor povezuje s pojmom avtentičnosti. Navaja nato Herderja, ki je ta pojem uporabil pri opredelitvi naroda kot zvestega svoji kulturi, kar postane idejno izhodišče evropskih nacionalizmov v svojih dobrih in slabih plateh.

Tabela 1.4: Modeli upravljanja etničnih konfliktov

UNIČENJE	KONTROLA	PREPOZNAVANJE
genocid - etnocid	prisiljena dominacija	manjšinske pravice
prisiljeno izseljevanje prebivalstva - izgoni	kooptirano vladanje	delitev oblasti
prisiljena asimilacija	omejena samouprava	teritorialne rešitve
		dvo- ali večlateralni režimi

Vir: Schneckener (2004, 19)

Strategije prepoznavanja so osnovane na pravici po kulturni pripadnosti. Vsak posameznik ima namreč pravico, da živi in razvija svojo kulturo skupaj z ostalimi pripadniki skupine (Schneckener 2004, 18–23). To pomeni tudi spreminjati svojo kulturo in jo posredovati mlajšim generacijam. Medtem ko za večinsko prebivalstvo to deluje avtomatično, imajo pripadniki manjšin potrebo po specifičnih ureditvah, ki jim omogočajo, da ohranjajo svojo kulturno identiteto, dokler hočejo. Prepoznanje razlik ima torej politične posledice in se zrcali v praktičnih ukrepih ter institucionalnih rešitvah. Slednje morajo temeljiti na pogajanju med večinami in manjšinami, kar določenim skupinam omogoča možnost samoodločanja in participacije. Osnovna principa pri tem sta »samouprava« in »delitev vladanja«. Prvi zadeva možnost, da lahko manjšinske skupnosti do določene mere samostojno določajo svoje politične, gospodarske, kulturne in družbene zadeve. Drugi princip zadeva posebne predstavniške pravice v političnem sistemu, ki gre od zajamčenih političnih predstavnikov v parlamentu do režimov s popolnimi oblikami delitve oblasti. Navadno se v praksi oba principa prepletata, večinoma pa prevladuje eden ali drugi.

Politike prepoznavanja ne zadevajo samo prepoznavanja narodnih, kulturnih in jezikovnih identitet, ampak tudi naravo manjšinskih pravic v smislu njihove individualne ali kolektivne narave. Trenutno je na mednarodni ravni prevladal model človekovih pravic, znotraj katerega so vključene pravice manjšin. Zaradi tega so te pravice individualne in ne morejo biti kolektivne (Heintze 2008). Habermas (1998, 63–70) ugotavlja, da je v modernih ustavah ideja pravne države osnovana na subjektivnem pravu, kjer je posameznik nosilec pravic. V politični areni in v sklopu bitk za

prepoznanje legitimnih pravic, npr. feministk, manjšin v večkulturnih družbah, narodov za nacionalno samostojnost, nekdanjih kolonij za neodvisnost itd., pa so kolektivni subjekti tisti, ki se pogajajo za realizacijo skupnih ciljev in za distribucijo skupnih dobrin. Zato se avtor sprašuje, kako lahko individualistična perspektiva pravne države dojema za prepoznanje bitke, ki temeljijo na kolektivnih oblikah identitete. Nosilec individualnih pravic je torej treba priznati tudi identiteto v medsubjektivnem smislu. Identiteta se namreč gradi prek procesov socializacije, zato morajo politike prepoznanja upoštevati identiteto posameznika v življenjskem okolju, kjer je ta nastala. Taylor (1998 v Blum 1998, 76–77) definira tri različne ravni identitete: individualno kulturno identiteto, identiteto kulturne ali kulturno definirane skupine in identiteto kulture same po sebi v smislu kulturnega izražanja, folklore, načinov življenja in kulturnih »produktov«. Iz tega sledi, da ima prepoznanje več ravni; to je odvisno od objekta prepoznanja.

Marko (2008, 274–276) poudarja, da neprepoznanje kolektivnih pravic manjšinam temelji na ideji, da so individualne pravice povezane z liberalno demokracijo, kolektivne pravice pa z avtoritativnimi oblikami vladanja.⁴⁴ Avtor meni, da se morata obe obliki pravic med sabo dopolnjevati, da lahko organiziramo enakost na osnovi različnosti oziroma da premagamo strukturalne neenakosti in jamčimo »institucionalno enakost«. Vprašanje narave manjšinskih pravic v smislu kolektivnih in individualnih po mnenju Galenkampa (Galenkamp 1993 v Malloy 2005, 91) ustvarja nerešljiv paradoks. Kolektivne pravice so namreč antiteza individualnih, ker so prve osnovane na etosu kolektivismu, slednje pa na etosu liberalizma. Paradoks Malloy (2005, 111–112) premošča s tem, da pravice sonacij obravnava kot institucionalne pravice, ki so izraz pogajanj znotraj asimetričnih rešitev. Dodaja še, da rešitve v praksi nakazujejo kombinacijo državljskih pravic v občinski zakonodaji s človekovimi pravicami na ravni mednarodnega prava. Na tak način presega nezmožnost sodobnega mednarodnega prava po priznanju pravice do samoodločbe ali druge oblike kolektivne avtonomije za sonacije.

Debata okrog kolektivnih pravic manjšinskih skupnosti posega na raven politične participacije in avtonomije. Kot opozarja Malloy (2005, 84–87), se to

⁴⁴ Razlikovanje izhaja iz delitve med »zahodnimi« in komunističnimi ustavami (Marko 2008, 274–276).

vprašanje povezuje s konceptom samoodločanja, ki pa je v sklopu mednarodnega javnega prava priznana pravica edino »umetnih subjektov«, kot so države in nekatere organizacije (npr. korporacije, združenja, mednarodne organizacije in njihove agencije), ne pa posameznih sonacij oziroma narodnih in jezikovnih skupin.⁴⁵ Pravica do samoodločanja je bila nato prenesena na področje mednarodnega javnega prava človekovih pravic kot kolektivna pravica narodov, čeprav ostaja konceptualno osnovana na pojmovanju kolektivnih pravic kot pravic »umetnih subjektov«. Iz tega avtorica zaključuje, da če sonacije niso narodi, posledično ne morajo biti nosilci kolektivnih pravic. Zato ostajajo pravice manjšin in pravice sonacij s tehničnega vidika individualne pravice. Specifično so namenjene posameznikom, ki so člani določenih skupin. Pravno pa manjšine in sonacije kot skupine ne morejo biti nosilci kolektivnih pravic.

Benedikter in drugi (2008) opozarjajo, da manjšinske pravice, kot so npr. kulturne, verske ali vzgojne storitve, jezikovne pravice v javni sferi in mediji, niso omejene izključno na individualno raven. Izvedljive so le v okviru določene skupnosti, zato imajo tudi izrazito kolektivno dimenzijo. Jezik na primer ni samo posameznikova pravica, če je odvisen od institucionalnega okvirja skupnosti, ki si deli to kulturo. V primerjavi s klasičnimi individualnimi pravicami jih lahko posameznik izvaja samo v družbenem okolju.

1.2.5 Institucionalno-politični okvir upravljanja etno-jezikovne različnosti: decentralizacija države in državne uprave ter avtonomija narodnih manjšin

1.2.5.1 Sodobni procesi decentralizacije države in državne uprave

Modeli upravljanja etno-jezikovne različnosti potrebujejo za svoje delovanje primeren institucionalno-politični državni okvir vključno s strukturo javne uprave. Glavna značilnost teh struktur je decentralizacija upravnih in političnih funkcij s centralne državne ravni na krajevne javne ustanove različnih tipologij (dežele, pokrajine, občine, kantone, itd.) po modelih federalizma, regionalizma in lokalne samovlade. Decentralizacija lahko deluje na varstvo narodnih manjšin neposredno v

⁴⁵ S pojmom kolektivnih pravic navadno označujemo kulturne pravice etničnih manjšin, domorodnih skupin, verskih manjšin, priseljeniških skupnosti in rasnih skupin ter družbene pravice gospodarsko manj razvitih skupin (Malloy 2005, 85).

primerih, ko tipologija decentralizacije sovпада s teritorialno avtonomijo in oblikami samouprave narodne manjšine, kot npr. v Kataloniji, Walesu, na Škotskem ali na Južnem Tirolskem. Decentralizacija se torej pojavlja kot politično-upravna ureditev, ki upošteva multikulturalizem kot ideologijo pri izbiri državnih politik do svojih narodnih manjšin. Te ureditve so torej usmerjene v ohranjanje narodne in jezikovne raznolikosti ne samo zgolj kot značilnosti družbenega tkiva, ampak kot prepoznane skupnosti, ki so enakovredni subjekti participacije v političnih procesih in v delovanju javne uprave ob subjektih, ki se prepoznavajo v narodni večini. Ti primeri torej nakazujejo povezavo med različnimi oblikami samouprave in politično-upravno avtonomijo regij, kjer večinsko prebivalstvo pripada narodni manjšini oziroma je sestavljeno iz govorcev regionalnega jezika. Decentralizacija lahko posredno vpliva na raven varstva narodnih manjšin v primerih, ko slednje razpolagajo s kulturno, a ne teritorialno avtonomijo, če v določeni deželi ali provinci niso večinske oziroma če je naseljenost njihovih pripadnikov razpršena. Slednji je primer narodnih in jezikovnih manjšin v deželi FJK, ki bo podrobneje predstavljen v naslednjih poglavjih.

Decentralizacija zadeva prenašanje funkcij in pristojnosti od centralne države »navzdol« na ravni ustavnih, pravnih in političnih sistemov, kar omogoča različne oblike upravne in politične avtonomije krajevnim oblastem, kot so dežele, pokrajine, občine ali druge oblike upravno-političnih krajevnih enot (Žagar 1997, 12). To omogoča izražanje kulturnega pluralizma in podpira ohranjanje ter varstvo zgodovinskih tradicij različnih komponent državne skupnosti na teritorialni osnovi, vključno s specifikami zgodovinskih jezikovnih manjšin (Piergigli 2001, 497). Predstavlja načine, da se lahko različne družbene identitete kolektivno in svobodno institucionalno izražajo (O'Leary 2003, 60). Uveljavljanje različnih stopenj vladanja je izraz spremembe koncepta demokracije v smer »participativne demokracije« na institucionalni in funkcionalni ravni ter države v federalistično smer (Cevolin 2009a).

Gre torej za državne strukture in orodja, ki zagotavljajo primerno izražanje družbenih asimetrij in uresničevanje skupnih in specifičnih interesov posameznih družbenih skupin. V primeru modelov upravljanja etno-jezikovne različnosti je osnova skupinske identitete družbenih skupin etnična, narodnostna in jezikovna.

Od najnižje do najvišje oblike avtonomije Žagar (1997, 12, 1997b, 803–804) navaja decentralizacijo, devolucijo, regionalizacijo in federalizacijo nacionalne države. Devolucija se je oblikovala kot sistem predvsem v Veliki Britaniji in zadeva prenašanje posameznih pristojnosti s centralne državne ravni na različne oblike lokalne samouprave in regije, kot so Škotska, Wales in Severna Irska. Regionalizacija in federalizacija sta sicer podobna koncepta, ki uveljavljata upravno in politično decentralizacijo na različnih področjih. Federacije imajo svoje ustave, ki varujejo in določajo položaj, avtonomijo in pristojnosti federalnih vlad. Za njihovo ukinitvev je potrebna ustavna reforma. Devolucijo in regionalizacijo pa določajo zakoni.

Omenjene različne tipologije decentralizacije so v glavnem najboljši način, da država ostane enotna v primeru močnih notranjih separatističnih teženj. Te se navadno pojavljajo s strani narodov brez države in narodnih manjšin. Sicer ugotovitve ni mogoče posploševati, ker je to uspelo v Veliki Britaniji, Rusiji, Nemčiji, Franciji in Španiji, ni pa veljalo za Jugoslavijo in Češkoslovaško (Spencer in Bacher 1999, 21–22).

1.2.5.2 Upravna in politična avtonomija manjšinskih skupnosti

Znotraj modelov upravljanja etno-jezikovne različnosti je avtonomija eden izmed osnovnih konceptov, ki zadevajo ohranjanje jezikovne, kulturne in etnične različnosti družbenih skupin. Zadeva namreč asimetrične pravno-institucionalne rešitve, ki omogočajo manjšinam delitev oblasti med različnimi institucionalnimi ravnmi in telesi države, oblike samouprave in izvajanja kolektivnih pravic,⁴⁶ obenem pa zagotavlja integriteto države (Benedikter 2007, 4).

Avtonomija predstavlja kompromisno rešitev v boju narodnih skupin za delež državne oblasti (Benedikter 2007, 4). Slednja namreč ustvarja družbeni status ter omogoča participacijo pri distribuciji gospodarskih in finančnih virov v družbi. Avtonomija obvladuje in preprečuje konflikte, ki lahko iz tega izhajajo, tako da sistem ponovno porazdeli vire, reformira državno strukturo, reorganizira manjšinske pravice in dovoli učinkovito predstavništvo ter participacijo vseh vpletenih strani. Sicer pa ne obstaja enotni proces uvajanja teritorialne avtonomije. Odvisno je od raznih

⁴⁶ Ideja avtonomije je osnovana na ideji manjšinskih pravic, ki se po naravni in pravni definiciji lahko izvajajo le skupinsko. Sicer so na mednarodni pravni ravni priznane v sklopu človekovih pravic in jim je torej priznana le individualna narava, ne pa kolektivna (Benedikter 2007, 4).

spremenljivk, med katerimi so pripravljenost etnične večine, da zagotovi avtonomijo, prisotnost in vloga matične države, obseg avtonomije, družbeno-politični prestiž narodne manjšine in splošni mednarodni kontekst (Benedikter 2007, 58).

Koncept avtonomije se na področju upravljanja etno-jezikovne različnosti in manjšinskega varstva pojavlja v treh oblikah: teritorialni, kulturni in krajevni (Lapidoth 1997 v Benedikter 2007, 42–45; Pan in Pfeil 2003 v Benedikter 2007, 42–45).

Teritorialna ali politična avtonomija⁴⁷ zadeva dežele, kjer manjšina tvori večino deželnega prebivalstva. Ima na razpolago regionalni parlament z zakonodajalnimi pristojnostmi in neodvisno izvoljeno vlado, ki izvaja zakonodajo na avtonomnem območju. Da je lahko politična avtonomija pri ohranjanju in razvoju narodne manjšine učinkovita, mora zadevati avtonomijo odločanja in zakonodaje glede: urejanja institucionalne dvojezičnosti znotraj okvirja krajevne samouprave, izobraževalnega sistema v manjšinskem jeziku, kulturnih institucij in programov, medijev v manjšinskem jeziku, izpostavljanja grbov in simbolov narodne manjšine ter ohranjanja narodne dediščine. Regionalna teritorialna avtonomija predstavlja najbolj napredno obliko manjšinskega varstva.

Kulturna ali osebna avtonomija zadeva narodne ali jezikovne manjšine, kjer slednje na določenem krajevnem teritoriju ne tvorijo večinskega prebivalstva. Ta je zagotovljena posameznim pripadnikom manjšine. Obenem etnični skupini zagotavlja, da se samostojno upravlja prek lastnih institucij in svoje zakonodaje. Ta oblika avtonomije je še posebno primerna za narodne manjšine, ki so razpršene na teritoriju. V tem primeru zadeva avtonomija skupino oseb, ki se združijo v obliki društva ali združenja, ki mora biti dovolj demokratično reprezentativno za manjšino, po možnosti v obliki pravnega subjekta. To združenje oseb je nato nosilec kulturne avtonomije. Vključevati mora dober delež pripadnikov manjšine. Pravilniki delovanja teh organizacij morajo biti odobreni s strani demokratično izvoljenih predstavnikov. Kulturna avtonomija mora vključevati vse vidike, ki so bistveni za ohranjanje, varstvo in razvoj identitete narodne manjšine: splošne kulturne zadeve, izobraževalni sistem in medije v manjšinskem jeziku, materialno dediščino narodne manjšine in njene

⁴⁷ Avtonomija se kot oblika politične organiziranosti pojavi ob začetku 20. stoletja. Prvi primer te ureditve so Otoki Åland, ki so pridobili avtonomijo leta 1921 (Benedikter 2007, 4).

toponime, izpostavljanje simbolov narodne manjšine ter druga dodatna področja, ki so koristna za ohranjanje in izvajanje manjšinskih pravic.

Krajevna avtonomija, samouprava ali upravna avtonomija zadevajo posamezne upravne enote, v katerih manjšina tvori večino prebivalstva, kot so občine ali deli občin. Slednje vključujejo oblike decentralizacije nekaterih pristojnosti, vendar ne razpolagajo z zakonodajalno oblastjo. Ta oblika avtonomije omogoča, da lahko pripadniki narodne manjšine sami odločajo glede svojih zadev, kot so urejanje institucionalne dvojezičnosti znotraj okvirja krajevne samouprave, raba imen in simbolov narodne manjšine, urejanje krajevnih navad in festivalov, varstvo krajevnih spomenikov, šolstvo in mediji v manjšinskem jeziku, ohranjanje dediščine in gospodarske dejavnosti.

Še posebno zgoraj omenjena politična avtonomija zagotavlja vrsto prednosti za narodnostno mešana okolja, kjer so prisotne narodne manjšine in večine (Benedikter 2007, 61–62). Manjšinam in njihovim pripadnikom zagotavlja osnovni delež državne oblasti. Manjšini posreduje boljše možnosti, da ohranja svojo kulturo, jezik in identiteto. Na državni ravni preprečuje in rešuje vprašanje secesije, ki ga postavljajo narodne manjšine. Navadno povečuje raven politične integracije etničnih skupin in pripadnikov manjšin v državni politično-družbeni sistem. Podpira ustavne principe, ker poudarja vlogo zakonodaje, ločitev oblasti in samostojnost institucij, kot je npr. sodna. Znotraj avtonomije reševanje etničnih trenj in konfliktov ne poteka izključno na osnovi etničnosti kot edine paradigme, ker definira regijo z geografskega vidika in ne izključno z etničnega. Zato je tudi orodje, ki omogoča regionalni skupnosti, da samostojno upravlja z naravnimi viri.

Sicer je centralne politične elite navadno strah politične avtonomije narodnih manjšin (Benedikter 2007, 66), ker je lahko slednja prvi korak do secesije. V primeru da je kot rešitev neučinkovita, sproža ponovna etnična trenja. Lahko povzroča tudi tako imenovani »domino efekt« v smislu, da zaradi vzpostavitve avtonomije v določeni deželi nato isto zahtevajo tudi v drugih predelih države. Prav tako lahko sproža nastanek novih manjšin in novih konfliktov znotraj avtonomne dežele. Obenem lahko državna politična elita zaradi tega izgubi volilno podporo med nacionalnimi in skrajno nacionalnimi deli volilnega telesa. Zaradi tega država izgubi nadzor nad naravnimi in

finančnimi viri, kar posledično ošibi centralno državo, še posebno, če je avtonomna dežela bogata.

Pravica etničnih in narodnih manjšin do politične avtonomije sicer ni vključena na ravni mednarodnega varstva manjšin, ker so manjšinske pravice opredeljene kot človekove pravice in so torej individualne narave. Avtonomija pa zadeva pravico manjšin kot skupnosti, zato je v mednarodnih dokumentih ne zasledimo.⁴⁸ Mednarodna pravna osnova avtonomije je sicer pravica narodov do samoodločbe, ki pa ostaja z vidika njegove aplikacije zelo sporen koncept in se ga vsekakor na ravni narodnih manjšin ne aplicira (Benedikter 2007, 40). Sodobnejše interpretacije gredo v smislu interne demokratične organizacije države bolj kot v smislu secesije ali samostojnosti. Praksa reševanja in upravljanja nekaterih etničnih konfliktov je tako vnesla koncept »notranje aplikacije« te pravice v smislu različnih oblik avtonomije, kot npr. v Bosni in Hercegovini, Makedoniji, Gruziji in Moldaviji. Po drugi strani je tudi nastanek novih državnih entitet po padcu berlinskega zidu prebil tabu samoodločbe in secesije.

Omenjene različne oblike avtonomije kot tudi oblike pravnega varstva narodnih in etničnih manjšin so osnovane na teritoriju. Ta se uporablja kot kriterij za definicijo manjšinskih pravic in identitet, saj je navadno del etnične identifikacije (Wolff 2004, 4). Zato narodne ali etnične skupine navadno upoštevajo teritorij kot del svojih zahtev, ker je vir nadzora in oblasti, ima torej političen, gospodarski in družben pomen. Teritorij v tem smislu razlikuje jezikovne oziroma narodne manjšine od ostalih tipologij manjšin.

Jezikovne meje se na teritorialni osnovi istovetijo z mejami določenih okrožij in javnih uprav (občine, pokrajine, dežele, kantoni, Länder, itd.) (Piergigli 2001, 27). Pri tem moramo upoštevati razlikovanje med objektivno in subjektivno dimenzijo teritorialnosti (Benedikter 2008, 12–13). Prva zadeva naselitveno strukturo, druga pa simbolično in v nekaterih primerih mitološko vrednost teritorija za določeno etnično ali narodno skupnost. Ta teritorij navadno predstavlja »domovino« oziroma tradicionalni ali izvorni teritorij ne glede na to, ali skupnost še živi tam ali se je zaradi emigracije izselila. Ta ideja se povezuje z idejo o skupnem izvoru vseh pripadnikov manjšine z

⁴⁸ Pravice do avtonomije narodnih manjšin ne vsebujejo npr. naslednji dokumenti: 27. člen Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah Organizacije združenih narodov, Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin, Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih, Kopenhavenska deklaracija iz leta 1990, dokumenti OVSE-ja (Benedikter 2007, 37–38).

globokimi vezmi do določene regije ali dežele, ki se močno približuje konceptu »domorodne etničnosti« (npr. večkrat je ime naroda isto kot ime regije, npr. Furlanija, Katalonija, Baskija, Wales, Škotska, itd.). Domovina kot teritorij je torej s tega vidika vir identifikacije in edini teritorij, za katerega narod zahteva samoodločanje. S tega vidika zgodovinske legitimacije se torej zahteva po nadzoru lastne »domovine« med evropskimi nacionalnimi državami in narodnimi manjšinami konceptualno ne razlikuje (Benedikter 2008, 13).

Sicer kriterij teritorialnosti sam na sebi ne zadošča za primerno varstvo manjšinskih jezikov, zato Piergigli (2001, 33–34) ugotavlja, da je treba temu kriteriju dodati še druge ukrepe, ki so dogovorjeni s samimi manjšinskimi skupinami. Varstvo mora zagotavljati izobraževanje v manjšinskem jeziku, njegovo rabo v javni upravi, toponomastiki in medijih. Ti dodatni ukrepi zadevajo na primer možnost rabe manjšinskih pravic tudi zunaj predvidenega teritorija. Prebivalci nemškega jezika v Bocnu lahko na primer uporabljajo svoj jezik v sodnih procesih s pravico do prevajalca ne glede na kraj, kjer se ta odvija.

Teritorij je politično pomemben, saj je osnova za upravljanje institucij (Keating 2001, 22–23). Tudi družbena gibanja težijo k temu, da operirajo in se mobilizirajo teritorialno, če so njihovi interesi prvenstveno povezani z rabo določenega prostora in ker je teritorij najbolj učinkovita osnova za organizacijo (Keating 2001, 22–23; Wolff 2004, 4).

Teritorij je torej ključni element za modele upravljanja etno-jezikovne raznolikosti, saj geografsko umešča kulturne in jezikovne politike državnih institucij ter avtonomistične zahteve narodnih, jezikovnih in etničnih manjšin.

1.2.6 Upravljanje etno-jezikovne raznolikosti kot teoretsko ogrodje za preučevanje vprašanja pravnega varstva narodnih in jezikovnih manjšin v državnih javnih upravah

Iz pregleda literature izhaja, da je koncept upravljanja raznolikosti kompleksen pojem, ki ga je treba opredeliti na osnovi objekta in konteksta preučevanja. V disertaciji gre za analizo specifičnega primera upravljanja etno-jezikovne raznolikosti, ki zadeva narodnostno, kulturno in jezikovno mešana oziroma večkulturna in večnarodnostna okolja, sestavljenega iz več zgodovinsko prisotnih narodnih in jezikovnih skupin. Te se

prepoznavajo kot med sabo različne zaradi svoje zgodovine, jezika in kulture. Razpolagajo s samostojno strukturo organizacij in institucij, ki delujejo z namenom ohranjanja narodno in jezikovno ločenih skupnosti kot takih. Imajo torej kulturno avtonomijo in v razvitejših modelih upravljanja etno-jezikovne različnosti tudi politično. Te skupine lahko z vidika oblasti definiramo kot nedominantne manjšinske (teh je lahko na istem območju več), ki živijo v okolju, kjer navadno vlada dominantna narodna večina.

Ob tem je treba upoštevati še dva družbeno-politična elementa, ki utemeljujeta prisotnost narodnih in jezikovnih manjšin na določenem območju in torej večnarodnostno podobo določene družbene realnosti. Narodne manjšine so lahko po eni strani posledica postavljanja državnih mej v okviru procesov izgradnje nacionalnih držav na območjih, ki so bila pred tem politično enotna. Državna meja v teh primerih ni sovpadala z narodnostno oziroma jezikovno ločnico med narodi, ki je bila zaradi določene mere narodnostne mešanosti prebivalstva težko določljiva. Po drugi strani so manjšine izraz pojava jezikovne revitalizacije oziroma etničnega preporoda evropskih izvornih regionalnih jezikov, ki se tradicionalno niso uveljavili v procesih izgradnje narodov in nacionalnih držav kot samostojni narodi. To so manjšinske skupnosti, katerih jezik ni uradni jezik v nobeni državi in zaradi tega nimajo referenčne ali matične države. Pri politikah oživljanja in uveljavljanja svojega jezika so s tega vidika samostojne. V primeru dežele Furlanije Julijske krajine zasledimo primere obeh tipologij manjšin, zato bom uporabila izraz narodne in jezikovne manjšine v deželi FJK. Slovenska narodna skupnost je namreč klasična obmejna narodna manjšina. Furlansko govoreča skupnost je primer evropskega regionalnega jezika, ki doživlja obdobje revitalizacije še posebej zaradi uvajanja v šolski sistem in v delovanje javne uprave. Nemško govoreče skupnosti so prav tako jezikovne manjšine, ki se sicer jezikovno delno nanašajo na referenčni nemški jezik, delno pa ohranjajo predvsem krajevna narečja nemškega izvora. V tem primeru gre torej za revitalizacijo arhaičnih narečij kot del posebno relevantne regionalne kulturne in jezikovne dediščine.

Analiza različnih vidikov ohranjanja in razvoja teh skupnosti bo izhajala iz koncepta upravljanja etno-jezikovne različnosti. Izbira izraza »etnično« omogoča namreč široko opredelitev pojma manjšin, ki zajema bodisi jezikovne skupnosti ali arhaična narečja bodisi narodne skupnosti, ki so že razvile tudi politično dimenzijo.

Obenem lahko v ta pojem vključimo tudi večplastne in mešane identitete, ki so značilne v narodnostno in jezikovno mešanih okoljih. Pri konceptu upravljanja različnosti je v ospredju jezik, saj gre za osrednji kriterij določanja posameznikove in skupinske identitete.

Upravljanje etno-jezikovne različnosti zadeva strategije in mehanizme, ki zgoraj omenjenim narodnim in jezikovnim manjšinam omogočajo obstoj in razvoj. Zaradi svojega nedominantnega položaja jim namreč brez teh ne bi uspelo uveljavljati svojih skupinskih interesov. Gre torej za razmerja oblasti med narodnimi večinami in manjšinami, ki omogočajo narodnim in jezikovnim manjšinam, da uveljavljajo svoje politične, gospodarske in kulturne interese. Omogočajo jim izražanje svoje prisotnosti na določenem območju naselitve prek javne rabe manjšinskega ali regionalnega jezika na določenem območju (npr. prek vidne dvojezičnosti na javnih tablah in oznakah, rabe jezika v šolah, javni upravi, medijih itd.). Svoje interese lahko uveljavljajo prek politične participacije predstavnikov manjšinske skupnosti v procesih odločanja in določanja razvojnih smernic na območju, kjer je manjšina naseljena. To izhaja iz vrste pravic, ki so zajete v specifični manjšinski zakonodaji. Slednje se pojavljajo tudi kot vidiki manjšinske zakonodaje v drugih pravnih virih. Kot ugotavlja Roter (2003 v Roter 2007, 9), se je »varstvo manjšin kot oblika zadovoljevanja potreb, interesov in ciljev manjšinskih etničnih skupnosti namreč po koncu hladne vojne uveljavila kot prevladujoč model upravljanja etnične heterogenosti, tj. soobstoja večinske skupnosti in narodnih manjšin, in sicer z namenom zagotavljanja pravic manjšinam oziroma njihovim pripadnikom«.

Mehanizmi in strategije upravljanja etno-jezikovne različnosti urejajo razmerja moči med različnimi izvornimi narodnostno in jezikovno opredeljenimi skupinami na določenem pravno definiranem območju (država, dežela, občine), kjer večinska upravlja politično institucionalno okolje, ki ga določajo državne meje in državne institucije, manjšinska pa razpolaga s strategijami in mehanizmi, ki ji omogočajo, da polnopravno sodeluje pri upravljanju tega politično institucionalnega okolja. Pri tem manjšina deluje kot skupinski subjekt z lastno ločeno identiteto in interesi. Ciljna publika politik upravljanja etno-jezikovne različnosti pa so posamezniki kot pripadniki te skupine in kot državljani. Zakonodaja na področju manjšinskih pravic je pri tem izhodišče, na osnovi katerega upravni in politični akterji nastavljajo strukturo teh mehanizmov in

strategij. Slednje morata nato politična oblast na eni strani in državni upravni aparat na drugi spoštovati in udejanjati.

Upravljanje etno-jezikovne različnosti upošteva politike izvajanja manjšinskih pravic, ki jih razvija sodobna nacionalna država prek svojih institucij. Te omogočajo sodelovanje različnih narodnih in jezikovnih zgodovinsko prisotnih skupnosti v procesih političnega odločanja in upravljanja državnih institucij kljub njihovemu nedominantnemu položaju. Gre torej za vidik ohranjanja in razvoja narodnih in jezikovnih manjšin, ki se udejanja prek njihove participacije in prisotnosti njihovega jezika v državnih javnih institucijah, nad katerimi ima sicer oblast narodna večina.

Upravljanje etno-jezikovne različnosti torej presega tradicionalno pojmovanje nacionalne države kot enojezične in narodnostno enotne politične skupnosti. Izhaja iz vizije, da je družba večnarodnostna in da morajo državne institucije upoštevati multikulturalizem kot ideološko izhodišče. Multikulturalizem podpira ohranjanje različnih izvornih narodnih in jezikovnih skupnosti, ki se v procesu nastajanja nacionalnih držav niso (prostovoljno ali nasilno) asimilirale. Večkulturnost in večnarodnost kot značilnosti državne politične skupnosti se morata torej dolgoročno ohranjati.

Upravljanje etno-jezikovne različnosti potrebuje za izvajanje svojih strategij in modelov:

- družbeno, pravno in politično prepoznanje narodnih in jezikovnih manjšin kot skupnosti državljanov z ločenim jezikom in kulturo;
- geografsko in pravno določeno območje, kjer se upravljanje etno-jezikovne različnosti izvaja;
- javne institucije, ki izvajajo strategije upravljanja etno-jezikovne različnosti v sodelovanju z manjšinskimi subjekti in organi, ki imajo pri tem vlogo sogovornika;
- ciljno skupino državljanov, ki so pripadniki manjšin in nosilci ter končni uporabniki manjšinskih pravic.

Prek mehanizmov in strategij upravljanja etno-jezikovne različnosti manjšinska narodna ali jezikovna skupnost v večji ali manjši meri uveljavlja svoje skupinske

interese in ima zaradi tega več možnosti, da preživi. To posledično vpliva na kakovost medskupinskih odnosov in medetničnih trenj ali konfliktov med večino in manjšinami. Trenja se navadno ublažijo. Medskupinski odnos pa se izraža manj v trenjih in konfliktih in v večji meri v oblikah medetnične komunikacije in izmenjave, ki temeljijo na sodelovanju in medsebojnem priznanju.

Upravljanje etno-jezikovne različnosti temelji na demokratičnih procesih, ki sprejemajo to, da je lahko manjšinska narodna ali jezikovna skupnost usmerjena v svoje ohranjanje in razvoj, in torej do določene mere etnocentrična. Obenem pa mehanizmi participacije in medsebojnega sodelovanja omogočajo inkluzivnost bodisi pripadnikov manjšine v politične procese večine bodisi mehanizme soočanja med pripadniki večine in manjšine pri določanju politik znotraj manjšine same. Upravljanje etno-jezikovne različnosti torej ne podpira segregacije manjšin od večin, ampak cilja v integracijo, ki je osnovana na kulturni avtonomiji različnih narodnih in jezikovnih skupnosti.

Razvitejši modeli upravljanja etno-jezikovne različnosti predvidevajo poleg kulturne avtonomije tudi politično avtonomijo in oblike institucionalizirane samouprave. Gre za oblike politične in upravne decentralizacije znotraj državnih sistemov, ki so lahko federalne, regionalne in druge lokalne narave, pri katerih sta elementa narodnosti in jezika zadostna, čeprav ne edina pogoja za samoupravo. Decentralizacija je torej v teh primerih izrecno predvidena kot strategija in mehanizem za upravljanje etno-jezikovne različnosti.

Decentralizacija v drugih primerih ni vezana na upravljanje etno-jezikovne različnosti, ampak zadeva splošne potrebe upravljanja nacionalnih držav v sodobni globalizirani in postmoderni družbi. Gre torej za oblike upravljanja državnih interesov prek institucij, ki so čim bližje krajevnim skupnostim. Na tej osnovi imajo narodne in jezikovne manjšine več možnosti, da so v večji meri soudeležene v politične procese. S tega vidika se strategije in mehanizmi upravljanja etno-jezikovne različnosti sklicujejo na princip subsidiarnosti, ki v decentraliziranih oblikah upravljanja države in njenih institucij zahteva soudeležbo skupin, ki so pri uveljavljanju določenih interesov najbližje najnižji ravni oblasti.

2 ITALIJANSKA NACIJA: KONTROVERZE NJENEGA OPREDELJEVANJA

Poglavje predstavlja razvoj italijanske nacije in italijanske nacionalne države od 19. stoletja naprej z vidika razmišljanj in debat, ki se v zadnjih treh desetletjih pojavljajo na ravni vidnih italijanskih akademikov in intelektualcev. Pregled izbrane literature nakazuje, da so temo različni avtorji obravnavali na več disciplinarnih področjih: antropološkem, jezikoslovnem, politološkem, sociološkem in zgodovinskem. Zaradi tega bo tema razvoja italijanske nacije in italijanske nacionalne države v tem poglavju prikazana z več disciplinarnih vidikov.

Na podlagi predlagane sinteze zbranih besedil bo izšel okvirni prikaz stanja italijanske nacije, nacionalnega čuta ter odnosa, ki ga italijanske intelektualne in politične elite gojijo do nacionalne pripadnosti. Tema nacije je namreč povezana s splošno problematiko etničnosti v Italiji, kar predstavlja koristen okvir osrednje teme pričujoče doktorske naloge, in sicer odnosa javnih uprav v Italiji do etničnih in jezikovnih tradicionalnih manjšin, upoštevajoč študijo primera dežele Furlanije Julijske krajine ter njenih avtohtonih manjšin.

Pri študiju etničnih oziroma jezikovnih manjšin, ki tvorijo sodobne postmoderne večetnične družbe, je primerno tematiko povezovati s širšimi političnimi in družbenimi tokovi ter dinamikami postmoderne družbe oziroma »post-tradicionalne nacionalne države« (Guibernau 1999, 11), v katere so te manjšine integrirane. Italijanska država 21. stoletja se namreč v splošnem sooča s spremembami, ki so posledica globalizacije, družbene postmodernizacije in evropskih integracijskih procesov. Poleg potreb in zahtev posamezne manjšine lahko študija zajame tudi motiviranost državnih odločitev v zvezi z manjšinami. Odnos države do manjšin namreč pogojujejo po eni strani potrebe funkcionalnega upravljanja države in doseganja njenih ciljev ter državni politični interesi. Po drugi strani so izbire v zvezi z manjšinami pogojene tudi od ideologije, ki jo ima država do tematike jezikovne različnosti in večkulturnosti. V ta okvir bomo namreč postavili raziskovanje etničnih manjšin, večetnične in večjezične družbe ter medetničnih odnosov na primeru dežele Furlanije Julijske krajine.

Pregled literature v italijanskem in delno angleškem jeziku na temo italijanske nacije in države je do devetdesetih let prejšnjega stoletja skromen, kar nakazuje, da v povojnem času tema ni bila v ospredju intelektualnih in političnih razprav v Italiji. De Mauro (1987, XIII) je v drugi polovici osemdesetih let ugotavljal, da sta jezikovna različnost in manjšinsko vprašanje v Italiji spadala bolj na raven subkulture oziroma folklore kot na raven intelektualne debate. Debata o teh temah je bila dojeta skoraj kot reakcionarna. Večina intelektualcev je namreč takrat na to gledala kot na stvar preteklosti. Prepričani so bili, da se bo družba poenotila in tako prerasla jezikovno različnost. Podobno tudi Rusconi (1993, 9) ugotavlja, da je v Italiji prevladala težnja, da »visoka« kultura ni upoštevala ljudske subkulture.

Tema italijanske nacije je postala ponovno zelo aktualna v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Ta sprememba sodi v splošen okvir etničnega preporoda, ki smo mu bili priča v tem obdobju kot posledici politično-ideoloških sprememb na evropski ravni (Galli della Loggia 1996, 137–139). Omenjeni pojavi so presenetili politologe, sociologe in zgodovinarje, ki so pred tem bili mnenja, da je zgodovinska nacija v drugi polovici 20. stoletja izgubila svojo integracijsko funkcijo znotraj držav ter vlogo kolektivne identifikacije. Tako so dejstvo, da je v razvitih demokracijah nacionalna identiteta poniknila, strokovnjaki upoštevali kot pozitiven pojav (Rusconi 1994, 6). Podobno se tudi v Italiji o naciji ni govorilo več zaradi prepričanja, da v razviti demokratični družbi to ni potrebno. Ustvarilo se je stanje, kjer sta bili refleksija in javna kultura o problemu demokracije in nacije odsotni (Rusconi 1993, 10, 1997, 7).

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se na evropski ravni uveljavili novi družbeno-politični pojavi, ki so svojo nacionalno identiteto v večji meri osredinjali na etniji in ki so se izražali tudi v obliki novih nacionalizmov, etno-nacionalizmov, etnocentričnih regionalizmov in ksenofobij. Etnije so tako ponovno postale strateški viri, ki jim je uspevalo spajati različne materialne ter družbene potrebe ter politično mobilizirati določene družbene segmente (Rusconi 1993, 25–27). To se je dogajalo po modelu, ki je bil povsem podoben procesu konstrukcije zgodovinskih nacij.

Znotraj zahtev t. i. »novih nacionalizmov« Keating (2001, 25) določa tri kategorije. Kulturne zahteve zadevajo jezik, ki navadno tvega izumrtje ali pa uživa nizek družbeni standard. Gospodarske zahteve se osredinjajo na nenaklonjenost s strani

države ali na priložnosti za boljši uspeh na mednarodnem tržišču oziroma v okviru transnacionalnih območij. Na politični ravni imamo nacionalizme, ki zahtevajo svojo državo, avtonomistične nacionalizme, ki stremijo po višji ravni samouprave znotraj obstoječe države, in gibanja, ki ciljajo k spremembi državne ureditve.

Ti pojavi niso ostali tuji niti Italiji. Barbè (2000, 191–192) navaja podatke raziskave, ki je bila izvedena leta 1994, katere rezultati kažejo na močan porast izražanja nacionalnih vlog s strani anketiranih. Avtor tu zasledi val nacionalnega ponosa, ki najavlja dolgoročne spremembe, in navaja razloge, ki so pripeljali do tega. Med njimi je novo vzdušje, ki je v državi nastalo po operaciji »Čiste roke«.⁴⁹ Slednja je privedla do zamenjave političnega kadra in ustvarila pričakovanja še posebno med mladimi bodisi desne bodisi leve politične usmeritve. Na političnem prizorišču se je v tistem obdobju začela uveljavljati desnica. Del njene tradicionalne politične dediščine je tudi izražanje nacionalne pripadnosti. Raziskava kaže, da se porast izražanja nacionalnih vlog sicer pojavlja tudi med pripadniki leve, zato avtor govori o pojavu »nacionalizacije italijanske leve«. Zanimive so tudi posledice politične propagande Severne lige⁵⁰ in njenih separatističnih teženj. Med temi zasledimo, da se je med mnogimi prebivalci severne Italije okrepila nacionalna pripadnost in »italijanskost«. Obenem je prisotnost priseljencev zvišala raven nestrpnosti predvsem med desnimi volivci in, čeprav v manjši meri, med levimi volivci.

Po dolgem povojnem premoru je tako v devetdesetih letih ponovno zaživela debata o italijanski nacionalni identiteti. To je bila po eni strani posledica padca berlinskega zidu, po drugi strani pa predvsem volilnih in političnih uspehov Severne lige, ki so sprožili polemiko proti njenim političnim programom odcepitve severnega dela države od južnega. S tem v zvezi so prišla na dan tudi vprašanja »poznega« političnega zedinjenja in »pozne« demokratizacije italijanske države, šibke legitimnosti njenih institucij, pomanjkanja primernih vodilnih kadrov in vloge povojnega protisistemskega katolištva ter socializma (Cartocci 2002, 15). V tem okvirju so se tako intelektualci kot javno mnenje v Italiji začeli zavedati, da je bila odsotnost nacije na vseh ravneh pravzaprav negativna. Galli della Loggia (1996, 137–139) ugotavlja, da se

⁴⁹ Z imenom operacija »Čiste roke« - »Mani pulite« se nanašamo na vrsto sodnih procesov, ki so bili v devetdesetih letih povezani s korupcijo v italijanskih političnih krogih.

⁵⁰ Podrobneje o pojavu Severne lige v nadaljevanju.

negativne posledice te odsotnosti kažejo npr. v nizki ravni občutka družbene solidarnosti in državljskega čuta, ki sta danes značilna v Italiji. Odsotnost nacije je pripomogla tudi h krizi države in zrušitvi avtoritete državnih institucij. To je obenem dokaz, da sta narod in država oziroma narod in demokracija globoko povezani. Avtor meni, da je narod torej nujna osnova solidarnosti, občutka pripadnosti in identitete, ki jo politična skupnost potrebuje za svoje pravilno delovanje. Podobno se tudi Rusconi (1994, 6) sprašuje, ali se lahko državljske kreposti ohranjajo brez narodne pripadnosti in brez teritorialnih vezi.

V devetdesetih letih so tako v povezavi z debato o italijanski naciji privrele na dan šibkosti italijanske države, ki jih Rusconi (1994, 3–6) opredeljuje na različnih ravneh. Italija je po njegovem mnenju neučinkovita na ravni institucionalnih aparatov. Ima slabe upravne storitve, kar ima težke gospodarske in družbene posledice ter negativne učinke na ravni soglasja in podpore s strani državljanov. Situacijo otežuje korupcija. Vse to povzroča hude pojave politične in družbene odmaknjenosti, kar negativno vpliva na ugled in avtoriteto vlade in posledično poraja dvom tudi v smiselnost in pomen nacionalne pripadnosti. Podobno Barbè (2000, 180) ugotavlja, da obstaja med italijansko populacijo veliko pomanjkanje državljskega čuta. Izraz in dokaz te krize je pojav Severne lige, ki poraja dvom v integracijo zgodovinske nacije in vidi edino rešitev za splošno krizo v preustroju države (Rusconi 1994, 4).

Podobno tudi Cartocci (2002, 17–18) poudarja, da je občutek narodne pripadnosti in solidarnosti povezan z odnosom, ki ga imajo državljani do javnih institucij. Slednje so namreč simbolična in etična orodja oziroma »podporna mreža«, ki jamči civilno sožitje in ureja družbene odnose na podlagi pravic in dolžnosti državljanov, družin, podjetij in birokracij. Avtor podobno kot že omenjeni avtorji poudarja, da je občutek kolektivne pripadnosti v Italiji šibek in da je to povezano tudi s slabim odnosom, ki ga imajo državljani do javnih institucij (kot so npr. parlament, vlada, šola, zdravstvo). Slednjim namreč ni uspelo uveljaviti svoje legitimnosti, tako da ostaja tu raven nezaupanja visoka.

Galli della Loggia podobno ugotavlja (1998, 150–151), da se v Italiji država ni razvila tako, da bi bila nepristranska v postopkih in zakonih ter da bi branila splošne interese. Prišlo je do tega, da je politika usmerjena v rabo države za svoje namene.

Posledično je tudi državna elita (npr. funkcionarji, prefekti, finančni načelniki, ambasadorji) politično pogojena ter nima vloge in prestiža, da bi lahko usmerjala politiko. Na splošno je po avtorjevem mnenju italijanska družba zelo odvisna od politike. Osebnosti in elite se ne uveljavljajo zaradi sposobnosti in si težko pridobijo družbeni prestiž mimo politike, zato država pravzaprav nima avtonomnih upravnih, kulturnih in družbenih elit.

Podobno tudi Cartocci (1994, 9) opozarja, da je za Italijo značilno pomanjkanje identifikacije z institucijami, družbene soodgovornosti, zaupanja v druge ter zavesti o pravicah in dolžnostih do skupnosti in države. To predstavlja že tradicionalno breme italijanske demokracije. Avtor (2002, 72) to stanje definira kot »deficit« družbenega kapitala. Med osrednje razloge tega stanja navaja tradicijo strpnosti do nezakonitosti in nepoštenosti, značilno nezaupanje do drugih in prezirljiv odnos do institucij. Poleg tega segajo razlogi za to tudi v italijansko zgodovino, ko se je v določenih družbeno-političnih situacijah družbeni kapital aktiviral kot vir periferije. To se je dogajalo, ker se je krajevno prebivalstvo branilo proti politični in institucionalni centralizaciji, ki so jo doživljali kot tujo in sovražno. Po avtorjevem mnenju to še danes pogojuje odnos državljanov do institucij in oblasti. Kot dokaz nizke ravni družbenega kapitala navaja podatke iz raziskave, ki je bila izvedena med mladimi maturanti višjih šol v Italiji (Cartocci 2002, 112, 117). Iz slednje izhaja, da sta tako raven medsebojnega zaupanja kot raven zaupanja do institucij nizki. Obe ravni zaupanja sta namreč pokazatelja ravni družbenega kapitala.

Tullio-Altan (1995a, 49, 1997, 215) govori o tem, da se v Italiji ni uveljavila »civilna vera« v obliki zavesti, odgovornosti in solidarnosti civilne družbe. Italija je zato šibka na ravni etosa v smislu javne in zasebne morale ter na ravni norm in institucij, prek katerih se ta uresničuje (Tullio-Altan 1995, 119–120). Zaradi tega v Italiji prevladujejo »nevrednote«.

O pomanjkanju »civilne vere« v Italiji govori tudi Cartocci (1994, 200–201). T. i. civilna vera bi morala spodbujati občutek pripadnosti skupni usodi in ohranjati nacionalno identiteto. Občutka pripadnosti prav tako ne podpira dejstvo, da so se institucije izkazale kot neučinkovite in da je klientelizem prevladal pri upravljanju virov oziroma da so »agregativni elementi prevladali nad integrativnimi«, kar je povzročilo

»deficit integracije«. To je pripomoglo k temu, da sta se v Italiji uveljavili tako Severna liga kot Cerkev kot instituciji, ki ponujata integracijo in identiteto kot odgovor na krizo javnih institucij (Cartocci 1994, 203–204). Obema je uspelo mobilizirati vire lokalnih identitet. Cerkvi je to uspelo tudi zaradi tega, ker ima močan simbolično-mitični aparat in razvejano organizacijsko strukturo na terenu.

Cavalli (2001, 131–132) izpostavlja problem nezaupljivosti kot ene izmed značilnosti italijanske civilne kulture in torej posledično tudi nacionalnega značaja. Avtor sicer navaja, da ni jasno, ali je to razlog ali posledica neučinkovitosti javne in zasebne birokracije. Nezaupljivost se izraža predvsem do političnega vodstva, ki velja za nestrokovno in pokvarjeno. Tako se ustvarja dihotomija med civilno družbo, s katero se povezuje zdravje in blaginjo, ter vodstvom, v katerem vidijo ljudje gnilobo in korupcijo.

Na splošno v Italiji po mnenju Porcianija (Porciani 1993, 388) in Tullio-Altana (Tullio-Altan 1999, 8) primanjkuje strokovnih in znanstvenih študij, ki bi raziskale proces konstrukcije nacionalne identitete. Kar je napisano, večkrat ni znanstveno osnovano. Pogosto se namreč izpostavlja negativne plati in potrebo, da bi Italijani postali bolj pozorni, pošteni in dosledni v odnosu do javne dobrine, bolj spoštljivi do drugih in bolj demokratični, a temu ne sledijo predlogi, kako situacijo izboljšati.

2.1 Italijanska nacionalna identiteta v 19. stoletju in prvi polovici 20. stoletja

Italijanska nacionalna identiteta se je v kulturnem in političnem smislu gradila in razvijala na več ravneh ter v več fazah od obdobja preporoda naprej v 19. stoletju.

Darko Bratina je opredelil dve temeljni vprašanji italijanskega nacionalizma. Ta se je napajal »v francoski revoluciji in predvsem v razsvetljskem jakobinskem načinu vsiljevanja ljudskim množicam koncept odrešenja; in kdor se temu upira, ga je treba za dobro vseh in tudi za njegovo dobro ali prevzgojiti ali odstraniti« (Komac 1995, 879–881). Ob nastajanju italijanske države med federalistično ureditvijo in centralistično je zmagala slednja, nato pa je bilo treba sestaviti nacijo, zaradi česar se »v Italiji ni nikoli zastavljalo nacionalno vprašanje v izvornem pomenu, ampak je takoj prešlo v nacionalistično vprašanje«.

Prva faza je zadevala gradnjo politične ideje nacionalne države ob samih zametkih preporoda.⁵¹ V ta namen so se razvili miti, simbolika in čustva (Nicolodi 1993; Banti 2000; Banti in Ginsborg 2000; Banti in Bizzocchi 2002). Sicer Leoni (1970, 9–10) zasledi prve »nezavedne« zametke nacionalizma že v dobi renesanse, ko se je prvič začelo uporabljati besedno zvezo italijanska nacija v smislu kulturne in politične enotnosti. Ideja nacije se je vsekakor uveljavljala na množični ravni predvsem v obdobju preporoda prek različnih umetniških zvrsti (romanov, poezije, gledaliških del, slikarstva, melodrame, glasbe, itd.) ter tiska⁵² s politično in propagandno vsebino. Nacionalni čut so spodbujale tipične podobe, alegorije in figure, ki so bile povezane s primarnimi potrebami človeštva, kot so bili rojstvo, smrt, ljubezen, sovraštvo in spolnost (Banti in Ginsborg 2000, XXVIII–XXXIII; Banti in Bizzocchi 2002, 12–13). Sicer slednje niso bile same na sebi novost. Inovativen je bil način njihove uporabe, ki je bil funkcionalno usmerjen v gradnjo skupne italijanske nacionalne identitete. Delimo jih lahko v tri kategorije. Najprej je pomenila nacija sorodstvo oziroma skupnost z enotnim genealoškim izvorom, zgodovino, kulturo in teritorijem. V tem pojmovanju medetnična komponenta ni prišla v poštev, ker je imela nacija stroge teritorialne, kulturne, biološke in etnične meje. Pojem italijanske nacije se je povezoval tudi s čustvi, kot so ljubezen, čast in krepost. V zamisli preporoda sta romantična ljubezen in ljubezen do domovine namreč sovpadali. V tem sklopu so imeli moški dolžnost, da se borijo za svobodo in čast svoje nacije. Ženske pa so jih pri tem podpirale ter bile zveste njim in družini.⁵³ Nacionalizem je ne nazadnje predstavljal tudi trpljenje, žalovanje in smrt. Žrtev za nacijo je bila pri tem sveta.

Druga faza je predstavljala utrjevanje italijanske nacije znotraj nastalega italijanskega kraljestva v drugi polovici 19. stoletja prek kolonializma. Nacija se je nadgrajevala na osnovi soočanja z »drugačnim« in »tujim« z namenom utrjevanja Italije kot mlade države na notranji in mednarodni ravni. Na podlagi analize nekaterih

⁵¹ Preporod ali *risorgimento* je bilo gibanje, ki je doseglo združitev in ustanovitev Kraljevine Italije. Na kulturni ravni se je začelo že ob koncu 18. stoletja in se je izražalo predvsem na ravni literature. Kot družbeno-politično gibanje se je uveljavilo v 19. stoletju do ustanovitve države leta 1861 ter zasedbe in priključitve Rima leta 1870. Glavni nosilec idej o italijanski naciji je bil v tem obdobju Giuseppe Mazzini.

⁵² Za podrobnejši pregled vloge tiska pri gradnji nacionalne identitete med leti 1815 in 1915 glej npr. Romagnoli (1993).

⁵³ O pomenu in vlogah spola, spolnosti in nasilja v evropskem nacionalizmu glej tudi Banti (2005).

osrednjih časopisov, ki so izhajali v drugi polovici 19. stoletja v Turinu, izhaja, da je bil nacionalni prestiž skupaj z ekonomskimi interesi in misijo uvajanja civilizacije med glavnimi motivacijami italijanskega kolonializma (Nani 2006, 58). Kolonizacija je predstavljala stik s kulturami, ki so bile v rasističnem duhu nižje in so zato za svoj razvoj potrebovale italijansko civilizacijo. Ideja o »misiji« Italije, da civilizira ljudstva v Afriki, se je v kolektivni zavesti italijanskih intelektualcev pojavila že v dobi preporoda (Galli della Loggia 1998, 31–35). Navezovala se je na preteklost najprej klasične rimske civilizacije in nato krščansko-katoliške kulture, ki sta civilizirali barbare. Podoben občutek večvrednosti italijanske kulture in nacije zasledimo v odnosu do sovražnikov na evropskih tleh, kot so bili takrat Avstrijci, Francozi ali Slovani, ki so ogrožali meje nacionalne države.

Rasistični stereotipi so se širili prek tiska. Tako so globoko vplivali na javno mnenje in kulturo srednjega sloja ter širše nastajajoče množične družbe tistega časa (Nani 2006). Industrijski razvoj tiska in opismenjevanje sta prav tako pripomogla k njihovemu utrjevanju. »Drugačni« so bili v primerjavi z »dobrim Italijanom« v 19. stoletju vedno sovražni, nevarni in polni slabih lastnosti. Poleg »institucionalnega rasizma« proti Afričanom so se uveljavili še negativni stereotipi o »južnjakih« na notranji ravni italijanske države (Nani 2006, 234–235). Na verskem področju pa je Cerkev zagovarjala oblike omejevanja delovanja Judov.

Tretjo fazo razvoja italijanske nacije povezujemo s pojavom nacionalistične ideologije⁵⁴ kot političnega in kulturnega gibanja na prehodu med 19. in 20. stoletjem. Predstavila se je kot aktivni, zagnan in močan patriotizem. Podpirala je mobilizacijo v vojaške namene v imperialističnem in kolonialističnem duhu, šovinistični odpor do tujcev in skrb za utrjevanje italijanske države. Poleg tega je razvila okvirni program državnih mej (Leoni 1970, 84–85; Di Porto 2003, 32–33). Predstavljala se je kot avtoritarno in protidemokratsko gibanje v bran katolištva in monarhije (Di Porto 2003, 38). Nacionalisti so se za svoj politični program navdihovali v preporodu, a z novimi cilji in razvojno vizijo, za katere so se zgledovali tudi po drugih nacijah, še posebno po Angliji, Franciji in Japonski (Di Porto 2003, 32–33).

⁵⁴ Začetnik italijanskega nacionalizma je Enrico Corradini (Leoni 1970, 70). Sicer Leoni (1970, 9–10) razmišlja, da so zametki nacionalizma vidni že prej v obdobju preporoda.

Leoni (1970, 53–54) vsekakor opozarja, da je bil prepород v nasprotju z nacionalizmom demokratičen, egalitaren, človeški in socialen. S tega vidika se ni pojavil kot logična posledica prepорода. Di Porto (2003, 27–28) ugotavlja, da je bil Mazzinijev ideal nacionalizma sicer res osnovan znotraj etično-političnih mej in na principu, da je treba gojiti prijateljske stike z drugimi nacijami. Je pa v Italiji videl tudi nacijo, ki bo civilizirala Afriko, čeprav takrat ni predvideval, da se bo v naslednjih desetletjih vnel imperializem.

Molinelli (1966) v nacionalizmu že zasledi zametke fašistične ideologije, ki je nato sprejela dovršen del nacionalističnih idej tega obdobja. Rainero (2003, 7) se s tem ne strinja in to obdobje obravnava bolj »post-mazzinijevsko« kot »pred-fašistično«, ker se je še močno zgledovalo pri jakobinstvu.

Nacionalistična ideologija se je uveljavila predvsem zaradi politične in moralne krize, ki je sledila vojaškim porazom italijanske vojske v Abesiniji, in sicer leta 1887, ko je italijanska vojska utrpela prvi hud poraz v bitki pri Dogali,⁵⁵ in leta 1896 s porazom pri Adui⁵⁶ (Leoni 1970, 12; Duggan 2002, 6; Rainero 2003). Poraza sta bila tudi posledica nezadostnih sredstev Italije za razvoj močne in uspešne vojske na mednarodni ravni. Vojna je imela močan vpliv na utrjevanje italijanske nacije. Crispi⁵⁷ je v mobilizaciji ljudi za kolektivno bitko in obvezni vojaški službi videl sredstvo, s katerim je moč utrditi italijansko nacionalno skupnost (Leoni 1970, 12; Duggan 2002, 6).

Obdobje dekadence na prehodu med 19. stoletjem in 20. stoletjem so poleg omenjenih vojaških porazov povzročili tudi drugi družbeno-politični dejavniki. Državna struktura se še ni uspela utrditi in tako ni zadostila pričakovanjem družbenih elit ob zedinjenju (Leoni 1970, 11–12). Pojavilo se je globoko razočaranje, ker bi po zedinjenju morala slediti faza politične širitve, v okviru katere naj bi Italija utrdila svoj mednarodni

⁵⁵ V Dogaliju je bila italijanska vojska poražena s strani abesinske vojske. To je bilo začetno obdobje uvajanja italijanskega kolonializma v Eritreji.

⁵⁶ Leoni (1970, 12) med razloge za poraz pri Adui navaja slabo opremo italijanske vojske, pomanjkanje oskrbe, premalo kolonialnih izkušenj in nizko zanesljivost vojaškega vodstva. 16.000 italijanskih vojakov se je spopadlo s 60.000 abesinskimi vojaki. Italijanskih žrtev je bilo 4.000, abesinskih pa 10.000, a prestiž italijanske vojske je bil popolnoma uničen. Italijani so nato načrtovali ofenzivo, a medtem je bil takratni predsednik vlade Crispi odstavljen. Njegov naslednik Antonio di Rudini je ofenzivo zaustavil, kar je povzročilo oster odziv italijanskih nacionalistov.

⁵⁷ Francesco Crispi je bil predsednik italijanske vlade med leti 1887–1891 in 1893–1896.

prestíž s primerno ekspanzionistično zunanjo politiko, kar pa se dejansko ni zgodilo (Leoni 1970, 11–12; Di Porto 2003, 33). Tudi na gospodarski ravni se Italija ni razvila do take mere, kot je bilo pričakovati. Poleg tega so na politično prizorišče stopila gibanja proti enotnosti Italije, kot so bili npr. socialisti ob podpori nižjih slojev. Nacionalisti so bili tako kritični predvsem do srednjega sloja, ki po eni strani ni izpolnil pričakovanj, po drugi strani pa se ni znal uspešno obvarovati pred uveljavitvijo socialistov (Di Porto 2003, 33).

Nacionalizem je bil v 19. stoletju povezan tudi z industrijskim in tehnično-znanstvenim razvojem. Takrat se je veliko govorilo o napredku, o možnostih širjenja tržišča, o dvigu življenjske ravni ter o vlogi Italije v samem vrhu tehnologije in znanosti na evropski ravni, kar nakazujejo tudi vezi med takratnimi kongresi italijanskih znanstvenikov in političnimi odločitvami italijanske vlade (Lacaita 2003, 79).

V drugih evropskih državah, ki so se soočale s podobnimi težavami glede uravnovešanja odnosov med gospodarstvom in politiko ter med državo in družbo, so za razliko od Italije poiskali drugačne rešitve (Chiarini 2003, 265). Izvajali so reformizem kapitalističnega sistema, kjer je država prevzela vlogo posredovalca in garanta za pogajanja. V Italiji pa, nasprotno, gospodarski subjekti niso prevzeli cene reform ter so se raje usmerili v avtoritarne in nacionalistične rešitve pod državnim okriljem in z urejevanjem gospodarskega razvoja »od zgoraj«. Nacionalizem se je tako povezal z osrednjimi razvojnimi centri in uspel pod svoje okrilje zbrati širši krog gospodarskih subjektov.

Poleg gospodarstvenikov je nacionalistična ideologija⁵⁸ močno privabljala širše množice predvsem mladih (Di Porto 2003, 33). Delovanje intelektualcev na začetku 20. stoletja je bilo z vidika književnosti, tiska in retorike z nacionalistično vsebino posebno bogato (npr. poezija Pascolija in D'Annunzia). Med pisatelji je bil pomemben Oriani, ki se je s svojim literarnim delom izkazal kot začetnik idej o avtoritarnosti, ekspanzionizmu, nacionalizmu in močni državi (Leoni 1970, 67). Slednja naj bi

⁵⁸ Poleg liberalnega nacionalizma se je v 20. stoletju pojavil tudi katoliški (Di Porto 2003, 29–30). Ta je poudarjal vero in katoliško tradicijo, ki ju je preporod zaradi laične usmeritve ogrozil. Razvil se je kot oblika političnega nastopanja, s katero je Cerkev iskala nove poti svojega uveljavljanja. Liberalni nacionalizem je proti klerikalcem in njihovi želji, da se jim Italija podredi, reagiral s poudarkom na laičnosti države. Kasneje je fašizem rešil »rimsko vprašanje« s tem, da je prevzel katolištvo kot vero naroda in države (Chiarini 2003, 262–263). Takrat je Vatikan začel podpirati državo.

udejanjala družbeno pravičnost na osnovi rase in kot realizacijo svoje zgodovinske naloge.

Naslednje obdobje, ki je globoko zaznamovalo družbeno-humanistično misel o italijanski naciji, je bil fašizem, ki je izšel predvsem kot produkt modernih idej in kapitalizma. Z razliko od nacionalizma 19. stoletja, ki je bil osnovan na ideji nacije kot izrazu samostojnosti narodov in njihove politične svobode ter enakopravnosti med narodi, sta se fašizem in njegov modernistični nacionalizem postavljala kot zagovornika sile in ekspanzije nacije (Gentile 1994, 70).

Razvoj in uspeh fašizma nista bili naključna. Bil je sposoben dajati odgovore družbeno-političnim vprašanjem italijanske splošne krize liberalizma, kapitalizma in vodilnih meščanskih slojev, ki je sledila koncu prve svetovne vojne (Chiarini 2003, 257–264). Politično posredovanje ni bilo več učinkovito. Tržišče se ni več uravnovešalo samo od sebe, družbena anarhija pa je drsela v politično. V taki situaciji je fašistična država prevzela vlogo edinega subjekta, ki je lahko ponovno uvedel red.

Ob prevzemu oblasti je fašizem popolnoma prevzel in nadomestil patriotizem iz 19. stoletja z namenom, da zgradi totalitarno državo (Gentile 1994, 77). Fašisti so bili v tem načrtu edini »pravi Italijani«, fašistična »strankarska država« pa edina možna interpretacija italijanske nacije (Gentile 1994, 80). Fašizem se je idejno skliceval na italijansko politiko 19. stoletja in je v njej iskal svoje predhodnike. Mussolini je npr. povelečeval Crispija. Crispi je sicer res težil k navduševanju in mobilizaciji množic (Duggan 2002, 7). Imel je avtoritarne tendence in karizmatični stil vodenja. Podpiral je kult patriotizma in nacije. Pri njem zasledimo tudi politično željo, da bi ustvaril »nov italijanski značaj« s pomočjo uvedbe vojaškega roka in prek kolonialnih vojn. Moramo pa upoštevati tudi, da je med smrtjo Crispija in Mussolinijevo vlado minilo dvajset let, v katerih so se v Italiji in Evropi zgodile pomembne kulturne in družbene spremembe.

Država je potrebovala moč in oblast, da se je lahko uveljavila na mednarodni gospodarski, politični in vojaški ravni. Zato je nacionalni interes postal absolutna prioriteta, ki je zahtevala nove teritorije in nova tržišča za gospodarski razvoj (Chiarini 2003, 257–264). V ta namen je država – podobno kot v drugi polovici 19. stoletja – še naprej vodila kolonialno politiko, da bi si pridobila prestiž na ravni mednarodnih odnosov in boljše izhodišče za pridobivanje surovin ter novih tržišč za manufakturo.

Prva svetovna vojna je povzročila spremembe v vlogi države in njenem odnosu do gospodarskih akterjev (Chiarini 2003, 265). Državni aparat je pridobil večje pristojnosti na gospodarski ravni. Podobno kot ob krizi na prehodu med 19. in 20. stoletjem se je začel povezovati z industrijskimi in finančnimi elitami. Ukinil je razlike med individualnimi in kolektivnimi interesi kot tudi med kapitalom in delom oziroma med gospodarstvom in politiko (Chiarini 2003, 262–263). Zanikal je bodisi dialektiko v odnosih med kapitalom in delom, ki jo je uveljavljal marksizem, bodisi konkurenco v odnosih med posamezniki, ki jo je zagovarjal liberalizem. Fašistična država je postala edini urejevalec nacionalnega življenja in nacionalni cilj je postal merilo za katero koli politično dejanje. Tudi institucije, kot so vlada ali parlament, ter družbeni subjekti, kot sindikati ali podjetja, so izgubili svoj družbeno-politični pomen.

Med tem je fašizem pridobival vse večjo podporo ljudskih množic, ki so bile mistično žejne vere in fanatizma. Začetek 20. stoletja je namreč pomenil splošen razvoj množične družbe, ki je osnovala intelektualno izkušnjo ter zaznamovala italijansko javnost z novimi vedenji in vrednotami (Zeppi 1973, 3–9; Chiarini 2003, 257).

Omenjeno enačenje fašizma in patriotizma je globoko oškodovalo italijanski nacionalni čut. Po padcu fašizma in po drugi svetovni vojni niti nacija niti domovina nista več delovali kot državljanski in politični vir, ki bi ga lahko uporabljali v demokraciji.

2.2 Italijanska nacionalna identiteta v drugi polovici 20. stoletja

V povojni Italiji tema nacionalne identitete ni bila več v središču pozornosti italijanskega javnega mnenja, politike in intelektualnega diskurza, kot je bilo to značilno v 19. stoletju in začetku 20. stoletja do konca druge svetovne vojne. Postala je »izgubljeni predmet zgodovine« vsaj do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja (Galli della Loggia 1996, 19, 1998, 129; Banti 2000, IX). Za nadaljnji razvoj nacije kot ideje o skupni usodi in solidarnosti med posamezniki v povojni Italiji ni bilo prostora (Cartocci 2002, 14). Nacionalne identitete družboslovci in zgodovinarji niso več upoštevali kot potrebno nadgrajevanje, ampak kot vnaprej določeno dejstvo (Banti 2000, IX). Večina intelektualcev je menila, da v demokraciji nacija ni bila potrebna. Na tak način so se

sicer ogradili od nacionalizma in etničnih konceptov nacije, kar je bilo pozitivno. Po drugi strani pa je demokratična država izgubila moč nacije in njene zgodovine kot kolektivnih virov za svoje delovanje (Rusconi 1997, 35).

Družbeno-političnih dejavnikov, s katerimi različni italijanski družboslovci, zgodovinarji in politologi razlagajo ta pojav, je več.

V novem družbeno-političnem okvirju povojne demokratične italijanske države sta bili prioritetni predvsem rekonstrukcija države in utrditev množične demokratične družbe (Galli della Loggia 1998, 129). V šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je Italijo zaznamovala družbena in kulturna modernizacija, ki je privedla do novega modela družbene integracije. Ta je bil osnovan na novem sistemu vrednot, kjer sta bili v ospredju potrošništvo in iskanje individualističnega blagostanja. Nacija je tako ostala omejena na ljudsko subkulturo in književno-nostalgичne oblike izražanja (Rusconi 1993, 17–18).

Kljub povojnemu družbeno-gospodarskemu razvoju Italija ni uspela popolnoma prerasti svoje proti-modernosti in preteklosti (Bollati 1983, 201; Galli della Loggia 1998, 139). Že preporod je neuspešno skušal ustvariti »novo« Italijo v smislu družbeno-politične modernizacije. Zaradi tega sta se v Italiji uveljavila dva stereotipa, in sicer da je po eni strani premalo moderna in po drugi strani, da je tista modernost, ki se je uresničila, pravzaprav škodljiva.

Med tradicionalno in moderno italijansko družbo so se pokazale določene neskladnosti, zaradi katerih je del prebivalstva raje ohranjal krajevne in regionalne identitete kot razvijal italijansko nacionalno identiteto (Bollati 1983; Rusconi 1993; Galli della Loggia 1998; Ruzza, 2000). Italijani so se v povojnem obdobju rahlo sramovali relativne gospodarske zaostalosti svoje države v primerjavi z navidezno uspešnejšimi nacijami (Ruzza 2000, 182). Glede vladanja in upravljanja se je Italija zgledovala pri Franciji in Angliji ter se primerjala z njima (Galli della Loggia 1998, 114–115). Izpadla pa je kot institucionalno šibka, neučinkovita, neurejena in neorganizirana na ravni upravnih struktur (Galli della Loggia 1998, 160–161). K temu gre dodati še pomanjkanje kulture in vrednot, ki bi dajale splošnemu interesu, zakonom in javnim storitvam prestižno vlogo. Tudi upravne in državne elite so v tem okvirju

izpadle kot neugledne in nevpilivne. Rusconi (1993, 9) govori o »kompleksu provincialnosti«, ki naj bi ga italijanske elite imele do drugih velikih evropskih kultur.

Težave v delovanju italijanske države sicer izhajajo že iz njenega nastanka (Rusconi 1993, 8). Preporod je sprožil procese nastajanja italijanske države, ki so bili predvsem politične in ideološko revolucionarne narave, odsotna pa je bila konservativna politika (Galli della Loggia 1998, 151–152). Ob zedinjenju države ni prišlo do preobrazbe tradicionalnih italijanskih oligarhij v nove nacionalne elite. Pripadniki slednjih so se raje odločili za politične kariere kot za upravne državniške funkcije. Italija je tudi relativno »mlada« in njene institucije zato nimajo značaja »tradicionalne prisotnosti« na teritoriju.

Poleg omenjenih dejavnikov, ki so bili vezani na razvoj moderne demokratične italijanske države, je bila nacija v povojnem obdobju težka tema tudi zaradi specifičnih zgodovinskih razlogov. Slednji niso dovoljevali povojnega razčiščevanja glede kolektivnih in individualnih travm ter ločenih spominov iz obdobja fašizma in odporniškega gibanja. Nacionalni čut se je še vedno enačilo s fašističnim nacionalizmom. Tema nacije se namreč ni nikoli niti konceptualno niti čustveno osvobodila svoje preteklosti fašističnega nacionalizma (Rusconi 1993, 13, 1994, 233; Chiarini 2003, 260). V Italiji ni prišlo do katarze v obliki političnega, kulturnega in intelektualnega soočanja s fašistično preteklostjo. Mussolinijeva interpretacija nacionalizma kot ideologije totalitarnega režima je namreč povzročila globoko krizo italijanske države in uničila pozitivni naboj, ki jo je imela ideja nacije v dobi preporoda (Rusconi 1994, 233, 1997, 52; Galli della Loggia 1996, 3, 1998, 125). Tako je obveljala misel, da so bili Italijani podjarmljeni diktaturi, ki jim je bila tuja (Romano 1994, 161–162; Galli della Loggia 1996, 38). Na tak način so se Italijani od fašizma distancirali in zbrisali tudi vsakršen občutek krivde.

Nacionalni ponos je po vojni prešel v last radikalne desnice fašističnega navdiha (Romano 1994, 162). Postal je nezakonit in heretični. V povojnem času sta vsekakor obveljali dve politično pogojeni ideji nacije. Za levico je bila ta ideja »desničarska«, za krščanske demokrate pa »nerodna«, kar je ustvarjala občutek »ločene pripadnosti« v smislu, da ni podpirala občutka skupnega državljanstva (Rusconi 1993, 17). V povojnem obdobju si tako italijanske državne institucije niso več postavljale ciljev na

ravni razvoja nacionalne identitete in občutka pripadnosti, kar je dodatno podprlo »razpadanje italijanske nacije« (Rusconi 1994, 235; Galli della Loggia 1998, 159). Tako je prišlo do paradoksa. Po eni strani je bil fašizem zavržen kot pojav, ki je bil tuj kulturi italijanske države. Demokratična italijanska država pa je po drugi strani v povojnem obdobju z več vidikov nadaljevala svoje delovanje na podlagi pravilnikov in zakonov iz fašističnega obdobja, ki so se nato spreminjali postopoma in vzporedno z novimi zakonskimi potrebami države (Romano 1994, 162).

Dogodki med leti 1943 in 1945 ter takoj po koncu vojne, ki so jih zaznamovali zapleteni odnosi med fašizmom in antifašističnim odporniškim gibanjem, sodijo tudi med razloge za povojno pomanjkanje pozornosti do nacionalne identitete na ravni politične in širše družbene intelektualne debate (Rusconi 1993, 1995; Romano 1994). Odporniško gibanje se je razvilo v predelih srednje in severne Italije, in sicer proti nemški okupaciji med septembrom 1943 in aprilom 1945 ter proti Mussolinijevi vladi, ki je v tem obdobju nadaljevala s svojim delovanjem v okviru Salojske republike v severni Italiji (Santarelli 1989, 11; Ventrone 1998). Južne predele italijanskega polotoka so med tem osvobodile anglo-ameriške zavezniške sile in so zato sestavljali avtonomno enoto s svojo prestolnico v Brindisiju.

Še posebno kapitulacija Italije 8. septembra 1943 je na ravni nacionalnega čuta predstavljala težko kolektivno travmo oziroma »smrt domovine« (Romano 1994, 159–160; Rusconi 1994, 233, 1997, 52, 72; Galli della Loggia 1996, 3, 1998, 125; Barbè 2000, 180; Cartocci 2002, 14). Tak je bil namreč občutek tistih Italijanov, za katere je bila nacija sestavni del političnih in etičnih idealov, ki pa je v štiridesetih letih prejšnjega stoletja drastično doživela svoj konec. Ta dogodek je pokazal tudi etično in politično šibkost Italijanov. Odprl je vrsto vprašanj glede identitete Italijanov kot posameznikov, naroda in nacije oziroma državne skupnosti (Galli della Loggia 1996, 7, 1998, 126–128). Kapitulacija Italije leta 1943 je obenem povzročila, da so Italijani začeli sami sebe zaničevati. Izguba vojne je namreč sovpadala s koncem države, obenem pa tem dogodkom ni sledila »nacionalna terapija« v smislu premoščanja te travme na kolektivni in intelektualni ravni (Romano 1994, 159–160). Intelektualci po tem dogodku niso več dajali odgovorov na probleme kolektivne nacionalne identitete in namesto nacionalnih politik so v povojnem času ponujali strankarske politike (Rusconi 1997, 72).

Romano (1994, 161–162) tako meni, da je prišlo v povojnem obdobju do uvajanja nekaterih politično primernih »laži«, ki so bile sad kompromisa med antifašistično nomenklaturo na vladi in nekdanjimi fašisti. Slednji so dovolili prvim, da so lahko zavladali, pod pogojem, da niso obračunali s tem, kar se je dogajalo med fašizmom.⁵⁹ Poleg tega so zavezniki dali fašizmu pečat »absolutnega zla«, za katero je bil kriv izključno Mussolini. V resnici so vsi vedeli, da je Mussolini užival široko družbeno podporo do konca tridesetih let. Slednja je ošibela komaj po bombardiranjih in prvih porazih. Antifašizem je pravzaprav prišel pozno in pred tem so bili vsi Italijani tako ali drugače fašisti. Antifašisti so po drugi strani vsekakor zagovarjali, da so ponovno prevzeli oblast, ki so jim jo fašisti ukradli. Te interpretacije dogodkov, ki jih Romano (1994, 161–162) definira kot »laži«, so dovolile Italijanom, da so se razbremenili svoje preteklosti. Tako je nastala dihotomija fašizem-antifašizem, ki je bila v povojnih letih potrebna za legitimacijo vlade antifašističnih strank (Chiarini 2003, 260). Med koristi teh »laži« Romano uvršča dejstvo, da je Italija na koncu pristala med zmagovalci vojne. Iz tega razloga pozneje ni prišlo do nobenega procesa proti naciji niti do določanja materialnih in moralnih napak, ki so pripeljale do propada države (Romano 1994, 161–163). Po avtorjevem mnenju so zgoraj navedeni politični kompromisi privedli do dveh hudih posledic na ravni nacionalnega čuta. O italijanski državi namreč ni bilo več mogoče govoriti s ponosom, ker je silila v laži, zato je postala osovražena in smešna. Obenem so začeli Italijani sami sebe zaničevati, ker so bili prisiljeni lagati o svoji preteklosti oziroma ohranjati selektiven zgodovinski spomin. Zatrtje nacionalnega čustva pa je spodbujalo regionalizme in lokalizme.

Italijansko odporniško gibanje proti fašizmu in nemški okupaciji med septembrom 1943 in aprilom 1945 ni postalo del kolektivnega spomina na ravni državljanov (Rusconi 1995, 9). Obnašanje in motivacija sta bila med prebivalstvom v letih 1943-1945 namreč raznolika in sta zato povzročala neskladja na ravni kolektivne identifikacije s pomenljivim dogodkom v Italiji. Poleg tega se italijanski širši javnosti italijanske zgodovine med leti 1943 in 1945, še posebno kapitulacije Italije in

⁵⁹ Rusconi (1995, 161) kot primer kompromisa navaja problem povojnih epuracij. Togliattijeva amnestija leta 1946 je bila preveč prizanesljiva, ker ni upoštevala posebnih kriminalnih dejanj bodisi odporništva bodisi nekdanjih fašistov. Nova demokratična oblast je sicer opravila z vodilnimi kadri fašizma. Funkcionarjem v državnih službah in zasebnikom v gospodarstvu je prizanesla.

odporniškega gibanja, ni razlagalo na primeren način (Rusconi 1993, 46).⁶⁰ Italijansko zgodovino je bilo v povojni Italiji močno politično pogojeno (Soldani in Turi 1993, 13). Dobra plat tega je bila sicer civilna rast zgodovine idej kot osnove nacionalne tradicije, po drugi strani pa je bila tako zgodovina postavljena v politične meje idejnih konstrukcij. Razpad političnih ideologij ob koncu osemdesetih let je nato pokazal njihovo poenostavljanje in ideološko pogojenost ter ponovno odprl problem kompleksnosti italijanske stvarnosti.

Posledično se Rusconi (1995, 10, 48) sprašuje o kakovosti legitimacije in demokracije italijanske republike, ki sta izšli iz odporniškega gibanja. Sicer je bil to pozitiven dogodek, ki pa je ostal psihološko, kulturno in politično oddaljen.⁶¹ Vključitev odporniškega gibanja v kolektivni spomin je po avtorjevem mnenju mogoča le tako, da se antifašizem loči od komunistične ideologije.

Pokazatelj dejstva, da odpornišтво v Italiji ni postalo del kolektivnega spomina, so tudi sodobne intelektualne usmeritve zgodovinskega revizionizma,⁶² ki odporništvu ne priznavajo vloge osnovanja italijanske demokracije. Pod vprašaj postavljajo njegovo funkcijo političnega osmišljanja italijanske republike in motivacije njegovih protagonistov (Rusconi 1993, 45). Revizionizem se v Italiji povezuje s problemom zmožnosti prikazovanja zgodovine na način, ki bi ustvarjal identifikacijo tudi z upoštevanjem zgodovinskih kontradikcij oziroma napak in tragedij.⁶³

Poleg tega nekateri v Italiji še vedno gojijo prizanesljiv ali celo pozitiven odnos do fašizma. Obdobje med letoma 1943–45 razumejo bolj kot nacionalno tragedijo in ne kot obdobje nastajanja demokracije. To so predvsem post-fašisti,⁶⁴ ki podpirajo

⁶⁰ Orfei (1994) v svojem članku o podobi Italije v šolskih zgodovinskih učbenikih v povojni Italiji ugotavlja, da je bilo odporniško gibanje mitizirano, fašizem pa denacionaliziran.

⁶¹ Sicer Cartocci (2002, 192–193) v svoji raziskavi ugotavlja, da je med italijanskimi višješolci odporniško gibanje kot zgodovinski dogodek, ki najbolj predstavlja italijansko zgodovino, na prvem mestu.

⁶² Revizionizem se v Italiji na strani leve občuti kot napad na vrednote odporništvu (Rusconi 1993, 45). V resnici je revizionizem tudi odraz širše ideološke in politične zmedenosti, ki je sledila evtanaziji italijanske komunistične partije.

⁶³ Pomemben primer poskusa razmišljanja o nacionalni zgodovini kot celoti je bilo srečanje med vodjo stranke Nacionalnega zavezništva Gianfrancu Finijem in takratnim predsednikom poslanske zbornice Lucianom Violantejem leta 1998 na Univerzi v Trstu. Takrat je izšla ugotovitev, da je potrebna skupna nacionalna zgodovina, medtem ko ostajajo spomini lahko ločeni (Rusconi 2000, 74–75).

⁶⁴ Tradicionalno fašistično stranko Italijanskega socialnega gibanja (MSI - *Movimento Sociale Italiano*) je reformiral in posodobil njen politični vodja Gianfranco Fini. Stranka se je preimenovala v Nacionalno

rehabilitacijo pripadnikov Socialne republike Italije (Rusconi 1995, 11–22). V drugo skupino spadajo nekatera katoliška okolja, ki pozitivno gledajo na »pasivno odpornišvo«. Slednjega so sestavljali posamezniki, ki niso pristopili v odporniško osvobodilno vojno, ker so jo dojemali kot »bratomorno vojno«. Njihove izbire zato nekateri utemeljujejo z vidika omejitve materialne in človeške škode. V resnici se niso hoteli postaviti na nobeno stran in so raje zgolj spremljali razvoj dogodkov.

Skupna zgodovina je vsekakor osnova procesov identifikacije, ki predstavljajo temelje demokracije. Slednja potrebuje za svojo vitalnost spomin o svojem izvoru, čeprav je ta boleč in problematičen (Rusconi 1993, 7–8, 1995, 10, 1997, 39). Ker je demokratična nacija politično-družbena konstrukcija, mora temeljiti na skupnih spominih in kulturi, medsebojnem soglasju in vzajemnosti med državljani. Vzbujači mora občutek pripadnosti ter politične in državljske lojalnosti. V Italiji je zato nujno utrditi skupen zgodovinski spomin, ki bi deloval kot vir identitete, slednja pa bi morala predstavljati osnovo solidarnosti v nacionalni skupnosti in ustvarjati medsebojno zaupanje (Rusconi 1994, 14, 1997, 39; Galli della Loggia 1998, 164).

Nerazčiščen odnos do fašizma in zaton nacionalnega ponosa sta na ravni italijanske zgodovinske zavesti ustvarila praznino, ki sta jo zlahka napolnili predvsem dve politični sili, in sicer komunisti in katoličani. Komunisti s svojo politično-ideološko identiteto in katoličani s svojo versko-politično identiteto – gre za gibanji univerzalnega in mednarodnega navdiha, zato v njunem okvirju za temo nacije ni bilo prostora (Ruzza 2000, 182; Cartocci 2002, 14). Obe ideologiji nista imeli orodij, da bi na inovativen način povezali nacionalno identiteto z nastajajočim demokratičnim sistemom. Vsaka je raje predstavljala sebe kot edinega pravega nosilca demokracije v državi in s tem tudi prave ideje nacije (Rusconi 1997, 75).

Tu je treba upoštevati tudi povojno mednarodno prizorišče, ki ga je zaznamovala blokavska delitev. Slednja je pogojevala delovanje italijanskih političnih strank ter njihov pristop do nacionalnosti in polpretekle zgodovine. Povojna vodilna politična

zavezništvo (*Alleanza Nazionale*). Njegov nastop v poslanski zbornici dne 20. maja 1994, ko so glasovali za zaupnico Berlusconijevi vladi, predstavlja razvoj iz neofašizma MSI v post-fašizem Nacionalnega zavezništva (Rusconi 1995, 194). Takrat je Fini v svojem posegu izpostavil tri pomembne točke. Stranka je sprejela demokracijo kot metodo in sistem vrednot svobode, pluralizma in tolerance. Zavrnila je totalitarizem, ksenofobijo in antisemitizem. Obenem je priznala, da je bil antifašizem zgodovinski dogodek, ki je v Italiji osnoval vrednote demokracije.

stranka krščanskih demokratov je bila namreč zaveznica Združenih držav Amerike, ki so tudi gospodarsko podpirale povojno rekonstrukcijo v Italiji (Pieretti 1989; Tullio-Altan 1997). Stranka je imela obenem vlogo braniteljice proti vplivu Sovjetske zveze, ki pa je imela pomembnega sogovornika v italijanski komunistični stranki.

Potreba po obravnavi nacionalnega vprašanja ni bila več prioriteta tudi zaradi zaključenega poglavja o določitvi italijanskih državnih mej. Pariški mirovni sporazum je leta 1947 začrtal njihovo dokončno lego. Odprto je ostalo še vprašanje Trsta, ki se je rešilo leta 1954 z mednarodnim dogovorom v okviru Londonskega memoranduma. Italija ni nameravala kršiti dogovorov, da bi spreminjala dogovorjene državne meje in s tem rušila novonastala mednarodna politična ravnovesja v logiki blokavske delitve.

Še danes ostaja odprto vprašanje, ali lahko italijanska nacija ponovno deluje kot vir državljanke in demokratične integracije. Italijanski državljani namreč potrebujejo nove razloge, zaradi katerih naj se čutijo Italijani in odkrijejo svojo nacijo v državljanem smislu. Ti morajo biti inovativni, ker tradicionalni niso več uporabni, saj nosijo težo nerazčiščene preteklosti (Rusconi 1993, 14, 1997, 36). Rusconi (2000, 68) predlaga, da bi se nacionalni čut izražal v obliki »ustavnega patriotizma«. Ta naj bi bil osnovan na ustavnih državljanških pravicah in dolžnostih. Ustava namreč povzema osnove nacije in njene zgodovine, zato državljanstvo izhaja iz skupne zgodovine in kulture oziroma nacije. V tem smislu je patriot torej republikanec. Ta nov val institucionalnega patriotizma se pojavi v devetdesetih letih kot reakcija na politični pojav stranke Severne lige in njenih izzivov ločevanja severnega dela Italije z imenom Padanija. Takratni predsednik republike Carlo Azeglio Ciampi (1999–2006) je še posebej podpiral »novo pedagogijo o preporodu« (Caracciolo 2009, 8), ki je bila osnovana na domoljubju in kultu ustave kot strategiji proti secesionističnim tendencam (Galli della Loggia 2011).

Drugi Rusconijev predlog izpostavi idejo, da bi se nacijo čim bolj približalo konceptu civilne družbe kot prostoru medsebojnih izmenjav in procesov integracije med državljani (Rusconi 1993, 35–37). Državljanke pravice in dolžnosti predstavljajo v tem sklopu osnovo civilne solidarnosti. Nacija ima pri tem vlogo legitimacije v smislu izraza lojalnosti do demokratične države. Temelji naj na razlogih za demokratično sobivanje in na vezeh, med katere sodijo tudi zgodovinske korenine.

Zaradi navedenih družbeno-političnih in zgodovinskih dejavnikov se v povojni Italiji na splošno ni govorilo o temah, ki so bile povezane z nacionalnim čutom, italijansko nacionalno identiteto ali vojnimi izgubami. Med njimi lahko izpostavimo eksodus Italijanov iz Istre in Dalmacije, italijansko emigracijo in italijansko dekolonizacijo.

Tema italijanske vzhodne meje⁶⁵ in istrskih beguncev je ostala tako popolnoma zunaj italijanskih zgodovinskih enciklopedij ali učnih programov skoraj vse do danes (Galli della Loggia 1998, 129).⁶⁶ Veljala je za »ne-dogodek« (Diamanti in Segatti 1994, 35). Ta del zgodovine na ravni italijanskega kolektivnega spomina ni doživel primernega priznanja, zato Rusconi govori (1997, 76) o »neusklajenem spominu«.

Podobno ostaja v Italiji nepoznano vprašanje dekolonizacije italijanskih kolonij v Afriki in vračanja Italijanov iz teh držav (Ballinger 2007, 213–214). Definiramo jih lahko kot »nevidne migrante« (Smith 2003 v Ballinger 2007, 716). V Italiji so namreč v kategorijo »povratnikov«⁶⁷ prištevali politične in ekonomske migrante iz drugih krajev Evrope in sveta, medtem ko so tisti iz nekdanjih italijanskih kolonij iz nje izpadli. Ballinger (2007, 716) ugotavlja, da slednji niso predmet splošnih razprav o priseljevanju v Italiji. Raziskovanje italijanske dekolonizacije sicer obstaja, a se osredinja na zgodovino diplomacije in mednarodnih konvencij, na podlagi katerih so nekdanje italijanske kolonije dosegle neodvisnost, ter na kulturne študije o italijanskem »post-kolonialnem prostoru«. Analize kažejo na splošno pomanjkanje javne zavesti o italijanski kolonialni preteklosti in njeni post-kolonialni dobi (Ballinger 2007, 213–214). To se sklada tudi s splošnim evropskim trendom, ki teži k površnemu preučevanju povratništva pripadnikov nacionalne skupnosti.

Na ravni raziskovanja se v Italiji vrzeli kažejo tudi v študijah o rasizmu v 19. stoletju, ki so se kot ločene vsebine zgodovinskih študij razvile komaj od sredine

⁶⁵ Izraz vzhodna meja označuje področje Trsta, Gorice in Istre, kjer je prisotno avtohtono prebivalstvo italijanske, slovenske in hrvaške narodnosti. Zaradi te narodnostne mešanosti prebivalstva je bilo vprašanje meje problematično.

⁶⁶ Dan spomina na istrske begunce in žrtev fojb, in sicer 10. februar, je italijanska država določila leta 2004 v posebnem zakonu (92/2004). Med drugim predvideva obravnavanje omenjene tematike v italijanskih izobraževalnih ustanovah ter posebna priznanja predsednika države za žrtve fojb oziroma njihove sorodnike. O obravnavi vzhodne meje v zgodovinskih učbenikih v povojni Italiji glej npr. Orfei (1994).

⁶⁷ V italijanščini so to *rimpatriati*, v angleščini pa *repatriated nationals*.

devetdesetih let prejšnjega stoletja naprej (Nani 2006, 10). V Italiji se je namreč uveljavilo ločevanje med »dobrim« nacionalizmom 19. stoletja in njegovo kasnejšo negativno sprevrženostjo v 20. stoletju. Obenem je prevladalo prepričanje o miroljubnosti Italijanov in odprtosti njihovega nacionalnega čuta. Oboje so novejšje študije zanikale (Nani 2006, 20). Na podoben način se v povojni Italiji prav tako ni razvijalo preučevanje nacionalne identitete iz obdobja med preporodom in drugo svetovno vojno. Banti (2000, IX) navaja podatek, da ne obstaja podrobnejša analiza italijanske identitete v obdobju italijanskega preporoda razen študije, ki jo je opravil Bollati (1983).

Na splošno Italija ni veliko vlagala v utrjevanje kulturnih in gospodarskih vezi z italijanskimi skupnostmi v tujini (Bianchi 1994, 225).⁶⁸ Različne italijanske vlade so se na to vprašanje odzivale s podpornimi politikami, predvsem z namenom, da bi si tako zagotovile glasove sorodnikov, ki so ostali doma. Poleg tega je ta pristop izražal težnjo, da bi pozabili na revščino, ki jo je izseljenstvo predstavljalo. Slab zgled je dal tudi fašizem, ki je izseljence uporabljal kot kanale za propagando. Tudi italijanska zunanja politika je bila šibka in je bila pogojena od blokovske delitve. Ni naključje, da so se pobude za promocijo participacije Italijanov v tujini pojavile od polovice osemdesetih let naprej, ko se je začel ta sistem krhati.

Družbeno-političnih in zgodovinskih razlogov, zaradi katerih se v povojni Italiji ni govorilo o italijanski nacionalni identiteti, je torej več. Predpostavljamo lahko, da so ti razlogi podobno vplivali tudi na pomanjkanje soočanja v povojni Italiji z manjšinskim vprašanjem. Tako kot je bila v Italiji tabu tema nacije, je podoben pristop veljal tudi pri vprašanju etničnosti in s tem povezanim vprašanjem narodnih in jezikovnih manjšin.

Pomenljiv je podatek, da je bil v italijansko ustavo leta 1948 vključen 6. člen, ki zadeva varstvo jezikovnih manjšin. Da je lahko to ustavno določilo zaživelo, je minilo več kot 50 let. Prvi poskusi v smeri uvajanja državne zakonodaje na področju zaščite zgodovinskih manjšin segajo v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko so različne kulturne in politične skupine, društva ter gibanja za prepoznanje in promocijo manjšinskih pravic dosegla določeno pozornost na politični ravni. V tem obdobju so

⁶⁸ Bianchi (1994, 222) ocenjuje, da italijanska diaspora šteje okrog 60 milijonov Italijanov zunaj meja Italije, zato govori o »drugi Italiji« - »*la Seconda Italia*«. Večina Italijanov v tujini se je asimilirala. Uradne številke na konzularnih matičnih uradih govorijo o nekaj milijonih subjektov.

predstavili vrsto predlogov v italijanskem parlamentu, ki so zadevali bodisi okvirno zakonodajo o manjšinah v Italiji bodisi posebne zakone za posamezne manjšinske skupnosti, vendar nobeden od teh ni bil odobren (Stolfo 2005, 151). Državni zakon, ki zadeva varstvo jezikovnih manjšin v Italiji št. 482, je bil tako izglasovan komaj leta 1999. Zakon za zaščito slovenske manjšine št. 38 pa leta 2001, čeprav se je politična zahteva po tem zakonu pojavila že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Oba zakona sta bila izglasovana ne zaradi vidnejših intelektualnih ali političnih premikov v smeri večje odprtosti s strani italijanskega državnega in političnega aparata do te tematike, ampak predvsem zaradi pritiskov »od zgoraj«. V devetdesetih letih je namreč Svet Evrope pripravil temeljna dokumenta na tem področju, in sicer Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih ter Okvirno konvencijo o zaščiti narodnih manjšin. Izjemo predstavlja nemška manjšina v pokrajini Bocen, ki je že v sedemdesetih letih dosegla vrsto pravic do upravne in politične avtonomije, znanih kot »Paket«, ki so se navezovala na poveljne dogovore v okvirju Pariške mirovne pogodbe. Uresničile so se na osnovi reforme avtonomnega pokrajinskega statuta prek ustavnega zakona, izvajalnih norm tega statuta, državnih zakonov, odlokov in upravnih aktov (Bonnel in Winkler 2010). Ta primer uspešne politične in pravne rešitve manjšinskega vprašanja je izšel predvsem iz mednarodnih pogajanj med Avstrijo in Italijo oziroma internacionalizacije tega manjšinskega vprašanja. Slednje je torej zadevalo bolj raven mednarodnih odnosov kot italijanske notranje politike.

2.3 Etnični elementi italijanske nacionalne identitete

2.3.1 Italijanska nacija med etnosom in demosom

Na ravni italijanske zgodovinske in družbeno-politične misli se debata o tem, kaj je Italija in kdo so Italijani, pojavlja od 19. stoletja naprej. Osredinja se predvsem na odnos med Italijo kot nacijo in Italijo kot državo v smislu razlikovanja političnega projekta italijanske države od italijanske etnične identitete (Bagnoli 2005, 48).

V Italiji zasledimo poseben odnos med etnosom in demosom oziroma med etničnimi elementi italijanske identitete in italijansko nacijo v državljskem smislu (Rusconi 1993, 31, 2000, 70). Nacijo v smislu demosa v Italiji namreč sestavljajo državljani več etničnih izvorov, ki izhajajo iz različnih regionalnih ali krajevnih

identitet. Nacionalna identiteta v smislu politične lojalnosti in pripadnosti politični skupnosti je osnovana na skupnih zgodovinskih in kulturnih koreninah. Etnos je torej skupek etničnih in kulturnih dejavnikov, kot so npr. jezik, kulturne tradicije, etno-antropološke značilnosti, oblike teritorialne poselitve in družbeno-organizacijske značilnosti (Rusconi 1997, 37). Demos pa tvorijo družbeno-politični dejavniki, in sicer načini in zmožnost političnega delovanja ter oblikovanja avtonomne državne strukture.

Za del italijanskih intelektualcev italijanska nacija sovpada z ustanovitvijo italijanskega kraljestva leta 1861, ker ta datum predstavlja začetek italijanske skupne zgodovine v političnem smislu (Spadolini 1994, 12; Ruggiero 1997, 29).⁶⁹ Gre za tradicionalni vpliv idej francoske revolucije in predvsem »iluminističnega« jacobinskega modela (Komac 1995, 879–881). Nastanek italijanske države je pomenil politično enotnost teritorija z imenom Italija, ni pa rešil problema italijanske identitete v smislu delitve vrednot, mentalitete in usode s strani posameznikov, ki na tem teritoriju živijo. Kulturna homogenost in enotnost sta bili ob združitvi namreč namišljeni. Nacija je bila osnovana na imaginarnih elementih, ki so jih uporabili v politične namene, da bi tako opravičili politično enotnost (Ruggiero 1997; Bagnoli 2005, 43). Tako se je pojavil razkol med novonastalo enotnostjo demosa in obstajajočo etnično nehomogenostjo italijanske družbene realnosti. Opazen je še v današnji italijanski družbeni stvarnosti, na primer pri debatah okrog federalistične ureditve države in političnem pojavu Severne lige, ki izhajajo iz krize italijanske identitete kot »zamišljene skupnosti« v Andersonovem smislu (Anderson 1998). Znan je npr. stavek »Fatta l'Italia bisogna fare gli Italiani« (»Naredili smo Italijo, zdaj moramo še Italijane«), ki nazorno predstavlja neskladnost med politično identiteto države in narodno identiteto družbe oziroma posameznikov.⁷⁰

Živi sta tudi misel in tradicija o italijanski identiteti kot etnosu, ki ga določata italijanska kultura in jezik. S tega vidika se je italijanski narod razvijal že v dobi med

⁶⁹ To tezo je razvil predvsem Benedetto Croce (1866–1952), vodilni italijanski liberalni mislec, filozof in zgodovinar, ki je zaznamoval italijansko misel ob koncu 19. in prva desetletja 20. stoletja (Istituto della Enciclopedia italiana 1985, 181–205).

⁷⁰ Stavek navadno pripisujemo italijanskemu politiku 19. stoletja Massimu D'Azegliu. Banti (2000, 17) sicer po Soldanijevi in Turiju (1993, 17) povzema, da je avtor stavek v resnici minister za šolstvo Ferdinand Martini leta 1896, ki ga je izrekel ob globoki krizi italijanske družbe in identitete, ki se je pojavila v Italiji po porazu v Adui. Stavek je zvenel nekoliko drugače, in sicer: »Naredili smo Italijo, Italijanov pa se še ne dela.«

13. in 14. stoletjem, ko je Dante Alighieri utemeljeval italijanski jezik. Visoki razvoj umetnosti in znanosti je takrat predstavljal skupne poteze med različnimi upravno-političnimi enotami italijanskega polotoka (Spadolini 1994, 5). Rusconi (1993, 33) govori o »kulturni naciji«, ker so se sicer različni ločeni in samostojni politični centri oblasti čutili že emotivno povezani po zgodovini in kulturi. Slednjo so sestavljali npr. hrana, pijača, verska in magična verovanja, jezik, narečja, ljudski običaji in igre (Ruggiero 1997).

Podobno tudi Ruggiero (1997) razlikuje med zgodovino Italije kot teritorija s skupno kulturo in zgodovino Italije kot politične nacije. Meni, da je treba upoštevati oboje. Po njegovem mnenju zgodovina Italije ni tako dihotomna. Crocejeva vizija italijanske nacije v političnem smislu se lahko sklada z zgodovino različnih pokrajin znotraj Italije. Sam predlaga drugačno opredelitev italijanske nacije v smislu civilizacije. Avtor definira dva italijanska modela civilizacije kot politične in gospodarske organiziranosti, kulture in življenjskih stilov. Prvi je rimsko-imperialni model civilizacije, ki se je širil in uveljavljal prek vojnega osvajanja. Razvijal se je v rimski dobi, ko si je Rim podjarmil različna ljudstva, ki so živela na italijanskem polotoku. Poenotil jih je na ravni uvajanja skupne zakonodaje, jezika in družbene kulture, za katero so bile značilne terme, gledališča in arene. Drugi civilizacijski model, in sicer komunalno-merkantilistični, se je razvil med 13. in 16. stoletjem v okviru komun in aristokracije. Zanj je bilo značilno določeno politično in gospodarsko delovanje, kulinarika, arhitektura in oblačenje. Ta model je takrat kulturno osvajal celo Evropo in je v tujini veljal kot »italijanski«, čeprav so k njegovi uveljavitvi prispevale različne krajevne značilnosti italijanskega polotoka. Ta model je propadel po 16. stoletju, ker Italija ni več uspela izvažati svoje civilizacije, ampak je, nasprotno, postala uvoznik.

Nekateri podatki novejših socioloških raziskav nakazujejo, da je razlikovanje med etnosom in demosom v Italiji še aktualno. Iz raziskave med skupino intelektualcev iz Turina na temo italijanske identitete izhaja, da je razpoka med družbeno-politično identiteto in zgodovinsko-kulturno oziroma med etnosom in demosom še živa (Diamanti 1996a, 543). Etnične in kulturne vsebine nacionalne identifikacije namreč prevladujejo nad družbeno-političnimi ne glede na desno ali levo politično pripadnost intervjuvancev (Nevola 1996, 526). Pri vprašanju, kaj je nacija, nad družbeno-

političnimi vsebinami prevladujejo etnične in kulturne vsebine odgovorov, in sicer zgodovinski spomin in jezik. Zelo nizek odstotek sogovornikov povezuje nacijo s politično dimenzijo v smislu participacije in spoštovanja državljskih pravil. Pri vprašanju zakaj biti ponosen, da si Italijan, se odgovori nanašajo predvsem na kulturo, umetnost, zgodovino in preteklost. Med negativnimi stvarmi pa izstopajo politično življenje, politični razred, slabo upravljanje, kriminaliteta, korupcija in nizek državljski čut (Rusconi 1996, 512–515).

Tudi na podlagi sondaže, ki je bila izvedena sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja in nato ponovno leta 2008 na temo nacionalnega ponosa, izhaja, da v Italiji etnos in demos sobivata (Diamanti in Segatti 1994, 17–20). Prva raziskava kaže, da je nacionalni ponos zelo razširjen, obenem pa se sklada z različnimi teritorialnimi pripadnostmi. Več kot 70 % anketiranih ob ponosu na italijansko nacionalnost obenem izraža visoko raven ponosa na različne lokalne in regionalne kontekste. Tudi v drugi raziskavi se ohranja dvojna pripadnost bodisi lokalni ravni (mestni, deželni) bodisi italijanski naciji (Diamanti 2009). Podobno kot pri zgoraj omenjeni Rusconijevi raziskavi se tudi v prvi študiji pojavlja stereotip o italijanskosti kot sestavini etničnih elementov: kreativnosti v umetnosti in ekonomiji; določeni tipični navezanosti na ožje izvorno območje, ki se izraža v družini, svojem mestu in lokalni skupnosti; izraziti sposobnosti improvizacije v smislu znajti se v vsaki situaciji (Diamanti in Segatti 1994, 21–22).

Navedeni italijanski avtorji se sicer ne soočajo z vprašanjem tistih regionalnih in krajevnih identitet, ki jih predstavljajo narodne in etno-jezikovne manjšine. Slednje so bile na osnovi različnih zgodovinskih dogodkov ob določanju italijanskih državnih mej kot posledice vojn v 19. in 20. stoletju vključene v projekt italijanske nacije v smislu države. Še danes pa ostaja nejasen odnos med etničnimi elementi oziroma krajevnimi kulturnimi in jezikovnimi značilnosti italijanske narodne identitete in jezikovnimi ter kulturnimi identitetami jezikovnih manjšin. Slednje so namreč na kulturni in jezikovni ravni etničnih elementov izključene iz italijanske namišljene skupnosti v smislu italijanskega naroda. Formalno pa so sestavni del italijanskega političnega projekta oziroma države. Odprto ostaja vprašanje, kako lahko »kulturno in jezikovno različne« skupnosti, ki so sicer družbeno integrirane, prispevajo k delovanju sodobne italijanske države. Tu obstajata dve poti: kulturna in politična avtonomija narodnih manjšin znotraj

države ter obenem določena de-nacionalizacija italijanskega državnega aparata z izrazitejšim vključevanjem večkulturnega pristopa.

2.3.2 Italijanska nacionalna identiteta pod vplivom družbeno-politične fragmentacije

Predstavljena dihotomija med demosom in etnosom zadeva politično enotnost v smislu nacionalne države, ki sovпада z določeno razdrobljenostjo in razlikovanjem na ravni etničnih elementov narodne identitete. Vsebina tega poglavja pa se osredinja na zgodovinsko prisotne družbeno-politične fragmentacije italijanskega polotoka, ki povzročajo nepopolno obliko nacionalnosti tudi na ravni politično-državniške enote.

Izrazite družbeno-politične fragmentacije Italije ni uspelo prerasti niti politično zedinjenje v 19. stoletju in niti poznejši razvoj italijanske države v fašistični ter kasneje demokratični obliki države (Rusconi, 1993, 1994; Lepre, 1994; Spadolini, 1994; Tullio-Altan, 1995; Galli della Loggia, 1998; Lanaro, 1999; Banti, 2000; Ruzza, 2000; Di Porto, 2003; Nani, 2006). Zaradi tega se v Italiji ni razvil etnos v smislu etnične identitete kot simbolične oblike, ki daje pripadnikom primerno motivacijo za aktivno participacijo v imenu skupnih vrednot in kolektivnega življenja (Tullio-Altan 1995, 103). Te družbeno-politične razpoke še vedno pogojujejo idejo italijanske nacije in delovanje italijanske države. Posledica tega sta na primer pojav secesijskih teženj Severne lige ter obstoječe družbeno-gospodarske razlike med severom in jugom italijanske države.

Italijanska država se je rodila leta 1861 po politično-družbenem procesu združevanja manjših avtonomnih enot, ki so pred tem letom sestavljale italijanski polotok in imele vsaka svojo zgodovino (Neapeljsko in Siciljsko kraljestvo, Kraljestvo Sardinije, Papeška država, Toskanska nadvojvodina, avstrijska posestva) (Spadolini 1994, 5). Družbene ločnice, ki so izhajale iz omenjene politične ureditve italijanskega polotoka, so ostajale močno zakoreninjene tudi v dobi preporoda (Banti 2000, 201–202). Vezane so bile na različne politično-vojaške enote,⁷¹ ki so obstajale pred zedinjenjem in ki so preživele kljub močnemu simboličnemu aparatu novonastale italijanske nacionalne države (Rusconi 1993, 33). Zavest o družbeni in politični

⁷¹ Za podrobnejši zgodovinski pregled razvoja političnih enot v Italiji glej tudi Tullio-Altan (1999).

neenotnosti Italije ob zedinjenju se zrcali tudi na ravni literature nekaterih vidnih italijanskih intelektualcev tiste dobe (Lepre 1994, 73). Ta neenotnost ni bila samo institucionalne narave, ampak tudi teritorialne, politične in kulturne. Izražala se je bolj na ravni ljudskih subkultur kot izobražencev. Galli della Loggia (1998, 59–61) dolgo obdobje petnajstih stoletij politične razdrobljenosti Italije definira z izrazom »tisoč Italij«. Od tod po njegovem mnenju izhaja podoba Italije kot nečesa, kar ne obstaja, oziroma italijanska identiteta s tisočnimi obrazi.

V zgodovini italijanskega polotoka lahko izpostavimo predvsem tri zgodovinska obdobja, ki so zaznamovala italijansko notranjo politično in kulturno ločitev. Zaznamovala so tudi določene moteče oblike obnašanja in stališč do italijanske državotvornosti, kot so nepokornost, zavračanje masovnosti, neprilagodljivost določenemu sistemu pravil, izredna svoboda, težnja k notranjim konfliktom, brezbržnost do reda in zakonov ter ekstremni individualizem (Lanaro 1999, 86). Langobardska invazija v 6. stoletju je razdvojila italijanski polotok v germanski in bizantinski del (Lanaro 1999, 95). V obdobju srednjega veka je bila značilna politična delitev s prisotnostjo med sabo nasprotnih si mestnih držav ter papeške države, ki se je povezovala z močnimi tujimi oblastmi (Ruzza 2000, 172). Pomembno je še obdobje ob koncu 15. stoletja, ko so se na italijanskem polotoku odvijale različne vojne za nadvlado tujih vojsk. Takrat se je razvila ideja o »italijanski svobodi« v smislu neodvisnosti od tujih nadvlad, ravnotežja med različnimi lokalnimi vojvodi in politične združitve v obliki federacije.

Med dejavnike, ki so zaznamovali družbeno-politično razdrobljenost italijanske države, uvrščamo tudi kompetitiven odnos med Cerkvijo in novonastalo italijansko državo v 19. stoletju (Lanaro 1999, 87–88; Banti 2000, 201–202). Cerkvene hierarhije v Vatikanu so bile načeloma sovražne do laične⁷² italijanske vlade in do procesa zedinjenja (Galli della Loggia 1998, 157; Di Porto 2003, 30; Nani 2006, 218–219). Cerkev zato nove države ni legitimirala. V Rimu sta se tako znašli dve oblasti, ki sta se predstavljali kot »italijanski« in »univerzalni«. Zato se je postavilo vprašanje, katera od dveh ima pravico do »nacionalne« lojalnosti. Ne pozabimo, da je bila Italija v 19.

⁷² Galli della Loggia (1998, 157) domneva, da je pomanjkanje duhovnosti ob rojstvu države vplivalo na tendenco italijanskih množic, da so se potem identificirale v velikih ideologijah, ki so imele v sebi religiozne elemente, kot sta bila npr. fašizem in komunizem.

stoletju povsem katoliška. Zadržanje Cerkve je torej negativno vplivalo na javno mnenje in podporo širše verske skupnosti k novonastali državni tvorbi. Težko je sicer ocenjevati, kakšno škodo je to povzročilo na institucionalni ravni. Po drugi strani se je tudi v okviru Cerkve razvila posebna oblika katoliškega nacionalizma, kjer je imela vera osrednjo povezovalno in simbolično vlogo ter je predstavljala vir tradicije.

Najbolj značilen primer zgodovinske družbeno-politične razdrobljenosti italijanske nacije so ločnice med italijanskim severom in jugom (Galli della Loggia 1998; Lepre 1994; Ruzza 2000; Nani 2006). Nani (2006, 101–103) v svoji analizi rasističnih idej in stereotipov v Italiji ob koncu 19. stoletja ugotavlja, da je bila v sklopu intelektualne tradicije že v tem obdobju močno zakoreninjena ideja o dualnosti Italije. Temeljila je na zelo negativnih stereotipih o različnem in manjvrednem italijanskem »jugu«⁷³ v nasprotju s »severom«. Ti stereotipi izhajajo iz zgodovinskega dejstva, da sta se v okviru procesa zedinjenja združevali dve med seboj zelo različni upravno-politični enoti, in sicer Sabavdsko kraljestvo in Kraljestvo dveh Sicilij (Nani 2006, 111). Medtem ko je prvo razvilo ustavno tradicijo in je vodilo proces zedinjenja, so v drugem prevladovali avtoritarni modeli in njegova vloga pri zedinjenju je bila bolj pasivne narave. Podobno tudi Ruzza (2000, 174) izpostavlja, da je bilo zedinjenje Italije sad dogovora in kompromisov med takratno politično elito v Piemontu in aristokratskimi elitami na jugu Italije. Severne industrijske elite so tako pridobile novo tržišče za svoje dobrine v zameno za legitimacijo s strani aristokratske elite na jugu. Ta delitev je spodbujala razvoj podjetniške kulture na severu in subvencioniranih političnih elit na jugu, kar je povzročilo dolgoročne kulturne in družbene razlike, ki ostajajo aktualne še danes.

Druga zgodovinsko pogojena razlika med italijanskim severom in jugom je vidna na ravni politične in upravne kulture. V zgodovinskem razvoju juga zasledimo predvsem vpliv fevdalizma, za katerega sta značilni podrejenost centralni oblasti in zvestoba dinastijam (Galli della Loggia 1998, 64–70). Ni zakoreninjene tradicije »municipalizma« in samostojne vlade mest, ki je nasprotno tradicionalna osnova politične ureditve italijanskega severa in centra. Zanj je bila od XI. stoletja naprej značilna prisotnost oligarhij, ki so jih sestavljali zemljiški posestniki večinoma na

⁷³ O družbeno-političnih in zgodovinskih razlogih razlik med severom in jugom glej npr. Cafagna (1990) in Trigilia (1994).

družinski osnovi. Te so upravljale sistem vladanja, ki je bil ločen od aristokratskega in ki je bil osnovan na osebni svobodi ter svobodi razpolaganja s svojim premoženjem.

Na vprašanje, zakaj politična združitev Italije ni uspela v 150 letih vladanja premostiti omenjenih družbeno-političnih razpok, navedeni italijanski avtorji ne dajejo jasnega odgovora. Lahko postavimo hipotezo, da so italijanske vlade dobivale potrebno politično podporo na osnovi ohranjanja ustaljenih družbeno-političnih razlik. Kljub centralizirani obliki upravno-politične ureditve italijanske države, ki je delovala vse do nedavnih reform v smeri federalizacije, slednja ni uspela homogenizirati tradicionalnih regionalnih političnih kultur, ker so se le-te do določene mere upirale »državljanški asimilaciji«.

2.3.3 Italijanska nacionalna identiteta v odnosu do italijanskega jezika in narečij

Na ravni italijanske nacionalne identitete se ohranjajo različni etnični elementi, ki so vezani na regionalne in krajevne identitete ter politične lojalnosti. Kažejo se tudi na ravni odnosa med italijanskim jezikom in narečji.

Jezik in nacija sta globoko povezana, kar se kaže tudi v dejstvu, da so bile jezikovne politike pri procesu gradnje nacij vedno v ospredju (De Mauro 2005, 3–4). Že pred preporodom je v Italiji obstajala ideja, da je jezik simbol nacije in da je njegova raba znak nacionalnosti.

Italijanski standardni jezik, kot ga poznamo danes, je rezultat vpliva raznih krajevnih narečij na dominantno toskansko narečje (Ruzza 2000, 170–176). Italija je namreč na ravni krajevnih govoric nadvse bogata. Te so si med sabo zelo različne, tako da se govorci narečij na severu države z govorci južnoitalijanskih narečij ne razumejo. Avtor govori o tem, da je v Italiji razširjena oblika diglosije, kjer govorci preklapljajo iz standardnega jezika v krajevna narečja in obratno glede na različne govorne situacije.

Različne oblike diglosije oziroma dvojezičnih in trojezičnih osebkov zasledimo v Italiji tudi na ravni avtohtonih jezikov (Ruzza 2000, 171–172). Na otoku Sardinija je sardinščina avtonomen romanski jezik, poleg tega pa je v mestu Alghero prisotna še skupnost govorcev katalonščine. Romanska narečja v deželi Aosta so variante franko-provansalsčine, francoščina pa ima status uradnega jezika poleg italijanščine. V deželi

Furlaniji Julijski krajini je veliko dvojezičnih ali trojezičnih govorcev italijanščine, furlanščine in slovenščine ter v nekaterih primerih še nemških narečij. Območje Gornjega Poadižja in Južne Tirolske pa je uradno dvojezično s prisotnostjo italijanskega in nemškega jezika. Ti jeziki so bili pravno priznani leta 1999 v okviru zakona 482 za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji, med katerimi poleg teh, ki jih omenja Ruzza, zasledimo še albanščino, okcitanščino, hrvaščino in grščino, ki so v Italiji priznane jezikovne manjšine.⁷⁴

Odnos med razvojem nacionalnega jezika in razvojem nacionalne identitete je po Ruzzevem mnenju (Ruzza 2000, 170–172) kompleksen. Medtem ko sta se v Evropi oba procesa razvijala postopno in sočasno, sta bila v Italiji bolj neodvisna. Na ravni italijanske nacionalne identitete je ostajal jezik sekundarni vir politične identitete. V Franciji in Španiji se je, nasprotno, uveljavljal kot dominanten jezik dvora, ki se je širil prek njegove rabe v državni upravi. V Italiji je od 14. stoletja naprej zaradi kulturnih razlogov in zaradi prestiža avtorjev, kot so bili Dante, Petrarca in Boccaccio, prevladalo florentinsko narečje. Latinščina je bila pred tem stoletja jezik političnega in birokratskega življenja (Galli della Loggia 1998, 39–42; Ruzza 2000, 172–173). Toskansko narečje ni uspelo posredovati simbola na ravni nacionalne identitete. Ni imelo namreč temu primernega kulturnega in političnega prestiža, kot se je npr. zgodilo v Franciji s francoskim standardnim jezikom.

Država po modelu enačenja nacije z enim jezikom se ob zedinjenju italijanske države ni uresničila, saj je bila jezikovna nehomogenost zelo visoka (Lanaro 1999, 84). Leta 1861 je namreč samo 2,5 % Italijanov govorilo standardni »Dantejev« italijanski jezik (De Mauro 1963 v Lanaro 1999, 84, v Ruzza 2000, 170), raven pismenosti pa je dosegala komaj 20 % prebivalstva (Vigo 1993, 39; De Mauro 2005, 37).⁷⁵ Iz tega razloga italijanski jezik – v nasprotju z običajno situacijo, ko je jezik navadno eden izmed najpomembnejših dejavnikov nacionalne identitete – v tem primeru ni deloval kot dejavnik, ki bi med prebivalstvom ustvarjal občutek pripadnosti novi državni tvorbi in njeni suverenosti (Ruzza 2000, 168). Takratne liberalne vlade so sicer udeleževale jezikovno politiko, da se morajo vsi naučiti Dantejeve italijanščine. Taka jezikovna

⁷⁴ Za podrobnejši vsebinski prikaz zakona 482/1999 glej 4. poglavje doktorske disertacije.

⁷⁵ Za podrobnejši prikaz stanja nepismenosti prebivalstva ob zedinjenju Italije glej Vigo (1993).

politika je bila sad romanticizma in vsiljena od zgoraj ter zaradi tega neučinkovita (Lanaro 1999, 84). Ob zedinjenju so govorili standardno italijanščino predvsem pripadniki izobraženega sloja različnih dežel, ki so tako tudi razvijali medsebojen nacionalni solidarnostni čut (De Mauro 2005, 53). Le v 20. stoletju, ko se je razvila pismenost na množični ravni in se je razširila raba medijev, se je uveljavil tudi standardni jezik, čeprav so za nekatere manjše predele prebivalstva narečja v rabi še danes (Ruzza 2000, 168).

Osrednji razlog, zakaj v 19. stoletju ne zasledimo globoke povezanosti med nacionalnimi občutki in italijanskim standardnim jezikom, gre iskati v dejstvu, da je bil proces formacije nacionalne države in nacionalnega zedinjenja kot tudi oblikovanje nacionalnega jezika skrb manjše elite, medtem ko večino Italijanov to ni nikoli zanimalo (Ruzza 2000, 172–173).⁷⁶ Množice so večinoma ostajale oddaljene od dogajanja političnega zedinjenja (Porciani 1993, 394). Sam preporod se je pojavil kot meščanska revolucija, ker so jo sprožili predvsem gospodarski dejavniki, ki so bili prisotni v takratni družbi (Cafagna 1990, 159). Proces zedinjenja Italije je bil torej bolj sad diplomatskega dela in političnega dogovarjanja kot izraz mobilizacije populacije od spodaj (Tullio-Altan 1995, 114, 1999, 145; Ferrarotti 2000, 219).

Prestiž in raba italijanskega jezika sta ostajala omejena na družbeni sloj literatov do 20. stoletja. Standardni jezik se je začel širiti na množični ravni v obdobju fašizma prek propagande, filmov in radia ter prek osnovnega šolanja, ki je postalo univerzalno ter je omogočilo uvajanje standardnega jezika na podeželju in med revnimi v mestih (Clark 1984, 244). Fašizem je poudarjal tudi pomen nacije, zgodovine in oblasti, kar je dvignilo prestiž jezika kot sredstva za komuniciranje (Ruzza 2000, 174–175). Po padcu fašizma je sicer večina njegove kulturne dediščine izgubila ugled. S tem so šle tudi ideje, ki so poudarjale nacionalna čustva ter italijanski jezik kot sredstvo, s katerim bi »ustvarili Italijane«, v pozabo. V povojni Italiji sta se uveljavila katolištvo in marksizem, ki sta bila v svoji osnovi internacionalistična. Zato je imel jezik na ravni nacionalne identitete manjšo vlogo.

⁷⁶ Med italijanskimi avtorji zasledimo tudi tiste, ki nasprotujejo teoriji o preporodu kot pojavu, ki se je omejeval na elite, med temi npr. Banti (2000), Banti in Ginsborg (2000), Banti in Bizzocchi (2002).

V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je potrošniška ekonomija razširila, ljudje pa so se začeli množično preseljevati predvsem z juga države na sever v območja, ki so se industrijsko razvijala in torej potrebovala delovno silo (Ruzza 2000, 175). Taki gospodarski procesi so zahtevali določeno stopnjo jezikovne homogenizacije, ki bi olajšala komunikacijo na delovnem mestu in na tržišču. Poleg tega se je še dodatno povečal dostop do izobraževanja, množična kultura pa je širila enotno nacionalno pogovorno normo predvsem prek televizije.

Tudi politične stranke, sindikalna in druga družbena gibanja so delovala kot inštrumenti jezikovne homogenizacije, predvsem v okviru novega politično aktivnega proletariata različnega deželne izvora, ki se je razvil v mestih severne Italije (Ruzza 2000, 175).

Na osnovi vseh družbenih sprememb se je uveljavila nova oblika standardne italijanščine, ki je postala dominantni pogovorni jezik s prestižem in pomenom, ki ju prej ni imela (Ruzza 2000, 175–182). Ta sprememba je omogočila, da je italijanščina prekoračila ožje meje izobražene elite in izgubila svoj značaj literarnega jezika.

Po letu 1989 so v Italiji ideološke identitete upadle. Ponovno so se pojavile regionalne pripadnosti, ki so pridobile družbeni ugled. Čeprav je raven vitalnosti regionalnih narečij zelo nizka, v nekaterih deželah ponovno spodbujajo njihovo rabo: na ravni krajevnih kulturnih društev in v okviru šolskega pouka. Nekatere italijanske dežele so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja odobrile vrsto deželnih zakonov za ohranjanje narečij in regionalnih oziroma krajevnih identitet (Palici di Suni Prat 2002, 102–106; Stolfo 2009, 178–179).⁷⁷ Slednje so se povezovale tudi s problematiko predvojnega in povojnega izseljenstva iz različnih italijanskih dežel po svetu ter sodobnih politik vračanja njihovih potomcev in ohranjanja vezi s skupnostmi v tujini. Vsebine teh zakonov zadevajo predvsem podporo deželnim kulturnim identitetam vključno z narečji. Poleg tega se varstvo kulturne dediščine na deželni in krajevni ravni kaže kot funkcionalno pri utrjevanje političnih vlog dežel, njihovo turistično promocijo ter gospodarski razvoj. Tako sta npr. Deželi Veneto in Marke v drugi polovici devetdesetih let sprejeli deželne zakone v prid ohranjanja deželne kulturne in jezikovne

⁷⁷ Deželne zakone za narečja so uvedle Dežele Sicilija (deželni zakon št. 85/1981), Piemont (deželni zakon 26/1990), Emilia-Romanja (deželni zakon 45/1994), Lacij (deželni zakon 12/2005), Ligurija (17. člen deželne zakona 33/2006) in Veneto (deželni zakon 8/2007) (Colussi 2009).

dediščine s posegi v korist svojih izseljencev po svetu.⁷⁸ Deželi Emilija-Romanja (zakon 45/1994) in Lacij (zakon 44/1995) sta v istem obdobju izdali deželne zakone za varstvo krajevnih narečij in književne dediščine v narečju ter za pobude na raziskovalnem, izobraževalnem in medijskem področju (Palici di Suni Prat 2002, 102–106).

Vprašanje varstva narodnih in jezikovnih manjšin se torej v Italiji povezuje s problematiko varstva krajevnih dialektov. Več je namreč primerov krajevnih govoric, ki mejijo na jezike (npr: beneško in sicilijansko narečje) in ki so v tem vidiku zaščiteni na deželni ravni. Obenem so nekateri pravno priznani regionalni jeziki na ravni javnega mnenja še zaznani kot narečja oziroma niso dosegli družbenega prestiža, ki bi jim priznaval sociolingvistični status jezika (npr: furlanščina ali sardinščina) pri delu javnega mnenja. Predvsem pa gre za situacijo, ki je dinamična, ker so v teku procesi revitalizacije različnih krajevnih narečij. To odpira možnosti njihovega razvoja v smeri nastajanja novih regionalnih jezikov. Obenem obstaja zaradi tega tudi tveganje, da zakonodaja, ki je izrecno namenjena jezikovnim manjšinam, pade na nižjo raven, če se jo enači s posegi v prid varstva narečij in krajevne folklore (Palici di Suni Prat 2002, 102–106).

Ni torej naključje, da se je italijanska država v povojnem obdobju izognila vprašanju ureditve pravnega statusa narodnih manjšin tudi zaradi posledičnih zahtev po varstvu in zaščiti krajevnih narečij. Zapleten odnos med manjšinskim vprašanjem in narečji je namreč prišel na dan npr. ob izglasovanju zakona 482/1999. Slednji je izzval ostre reakcije nekaterih intelektualnih in političnih krogov, češ da so nekateri jeziki, ki so vključeni v zakon, pravzaprav dialekti, kot na primer furlanščina ali sardinščina (Palici di Suni Prat 2000, 104, 2002, 106–110; Cisilino 2004, 120). S tega vidika so menili, da je torej zakon omejevalen, ker ne upošteva dejanske jezikovne in narečne raznolikosti Italije oziroma njenih dežel (Brezigar 1999, 310). Kritika pa zadeva tudi

⁷⁸ Deželni zakon 25/1995 z naslovom »Deželni posegi v prid Venetov po svetu« (*Interventi regionali per i Veneti nel mondo*) predvideva med drugim pobude za vzdrževanje gospodarskih odnosov in olajšave za venetske izseljence iz Veneta, ki se vračajo (Palici di Suni Prat 2002, 102–106). Poleg tega zakon finančno podpira kulturne pobude in dejavnosti za ohranjanje in varstvo identitete izvornega kraja med Veneti po svetu in za utrjevanje kulturnih odnosov med Veneti. Podobno predvideva tudi dežela Marke z zakonom 39/1997 z naslovom »Posegi v prid Markežanov v tujini« (*Interventi a favore dei marchigiani all'estero*) vrsto posegov za ohranjanje vezi z izseljenci z namenom ohranjanja njihove izvorne identitete ter gospodarsko in družbeno vključevanje tistih, ki se vračajo.

primere izključenih narečij, ki bi jih bilo treba obravnavati na ravni jezikov, kot so npr. narečja Veneta, Piemonta ali Lombardije.

Tudi na ravni deželne zakonodaje varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin v deželi FJK se ponovno pojavlja povezava med varstvom jezikovnih manjšin ter narečji, in sicer v primeru rezijanskega narečja ter slovenskih narečij v pokrajini Videm ter narečij nemškega izvora v občini Sauris in kraju Timau. Gre za primere, ko sta jezikovna in etnična identiteta osnovani na krajevnem narečju in ne na standardnem jeziku ali ustaljeni narodni pripadnosti.⁷⁹

2.3.4 Severna liga kot primer etničnega preporoda v Italiji

Pojav Severne lige je odraz zgoraj omenjene družbeno-politične razdrobljenosti italijanske nacionalne identitete in države, ki zahteva poglobljeno analizo, ker je pokazatelj sodobne krize bodisi italijanskega etnosa bodisi demosa. Deluje namreč na ravni konstrukcije etničnih identitet, ki spodjedajo tradicionalno italijansko nacionalno identiteto. Obenem je pod vprašajem Italija kot enoten politični državni subjekt.

Severna liga⁸⁰ se je kot politično gibanje pojavilo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Izšla je iz krize italijanskega povojnega političnega sistema, ki je bil osnovan na dominantnem položaju stranke Krščanske demokracije, ki je vladala skupaj s strankama socialistov in komunistov (Scoppola 1997, 449–539). Krščanska demokracija je takrat kot vodilna stranka propadla. Avtor za to navaja več razlogov. Ljudski referendum je leta 1993 potrdil spremembo volilnega sistema iz proporcionalnega v večinskega. Poleg tega so bile takrat v teku sodne preiskave »Čiste roke« o odnosih med različnimi kriminalnimi in mafijskimi združenji z italijanskimi vodilnimi strankami, ki so pokazale globoko institucionalno in moralno krizo italijanskega političnega sistema. Tudi konec hladne vojne je sprožil krizo na italijanski politični ravni. Za levico se je sprožil proces grajenja nove italijanske levičarske ideologije s svojo stranko. Obenem opozicija med ameriško naravnano stranko Krščanske demokracije in komunistično stranko, ki je bila na strani Sovjetske zveze, ni imela več smisla. Tako je nastala

⁷⁹ Vprašanje bo podrobneje predstavljeno v 4. poglavju.

⁸⁰ Severna liga je nastala po združitvi različnih avtonomističnih gibanj iz italijanskih severnih dežel (npr. Liga Lombardije in Liga Veneta) in iz nekaterih dežel iz srednje Italije. Za podrobnejši opis nastanka italijanskih lig in njihovega razvoja v Severno ligo glej Diamanti (1993).

situacija ponujala prostor novim političnim izražanjem, kot sta bili stranka Severne lige in stranka, ki jo je takrat ustanovil Silvio Berlusconi.

Severna liga se je kot stranka uveljavila na krajevni ravni v okviru občinskih volitev v nekaterih deželah severne Italije, od leta 1992 pa je prisotna v italijanskem parlamentu in je sestavni del italijanskih desno-sredinskih vlad. Najprej je zasledovala ločitev severne Italije od južne. Sedanji politični program pa cilja na preoblikovanje italijanske države na »etnično zasnovani« federalistični osnovi (Rusconi 1993, 12).

Z vidika volilne podpore kaže stranka tri glavne značilnosti (Diamanti 1996, 19–21). Uspela je v deželah, ki nimajo posebnega statuta, z izjemo Furlanije Julijske krajine. Volivci prihajajo predvsem iz periferij najbolj produktivnih pokrajin italijanskega severa z močno razvito malo industrijo in z nizko stopnjo prisotnosti tretjega sektorja. V teh okoljih krajevne skupnosti sovpadajo s proizvodjalnimi sistemi. Severna liga je manj uspešna v urbanih centrih in metropolitanskih območjih z nizko stopnjo brezposelnosti ter na območjih z razvito veliko industrijo in tretjim sektorjem. Ta obrazložitev sicer ni popolna, ker tudi v srednji Italiji zasledimo podobno gospodarsko stanje z visoko razvito malo industrijo, kjer volivci še vedno podpirajo tradicionalne stranke. Zato je pomenljiv še podatek, da je Severna liga uspela na območjih, kjer so pred tem tradicionalno volili Krščansko demokracijo. Manj je uspešna v volilnih okrožjih, kjer so se volivci tradicionalno opredeljevali za levico, kot to npr. velja za prej omenjena industrijsko razvita območja v srednji Italiji. Značilnost volivcev Severne lige je tudi ta, da kažejo raven zaupanja italijanskim državnim institucijam, ki je znatno nižja od italijanskega povprečja.

Severno ligo lahko umestimo v sklop etničnega preporoda, ki je zajel Evropo po letu 1989, čeprav kaže interpretacija »etničnosti« v tem primeru določene posebnosti (Rusconi 1993, 12). Nekateri avtorji »legizem« povezujejo s podobnimi pojavi regionalizmov in konservativnih mikro-nacionalizmov populističnega navdiha v Evropi (Rusconi 1993; Giordano 2000; Ungaro 2000; Coluzzi 2007, 77), drugi pa izpostavljajo njegove svojevrstne značilnosti, zaradi katerih je Severna liga težje primerljiva na evropski ravni (Diamanti 1996, 7–8). Ni namreč izrazito etnično gibanje, niti ni povsem populistično ali protestno. Zaznamujejo jo sicer tudi določene negativne komponente populističnih gibanj, kot so predsodki do prebivalcev italijanskega juga ter ksenofobija

do priseljencev in splošno tujcev (Rusconi 1993, 29). V skladu z evropskimi regionalističnimi strankami ponuja reinterpretacijo političnega državljanstva na regionalni oziroma krajevni osnovi (Rusconi 1993, 11). Ima izrazit protidržavni značaj in program (Giordano 2000, 468). Predstavlja se kot gibanje, ki deluje proti korupciji in neučinkovitosti državnega aparata in centralne oblasti v Rimu (Rusconi 1993, 12–28). Njegov polemični značaj prestavlja ključ političnega in volilnega uspeha. Poleg tega ima karizmatičnega vodjo, ki sicer demagoško, toda spretno komunicira in javno nastopa ter širi model prek medijev (Rusconi 1993, 29; Diamanti 1996, 7–8).

Severno ligo Diamanti opredeli kot »prizmo« različnih vidikov širše italijanske družbene, kulturne, gospodarske in politične krize, ki jo druge italijanske politične stranke niso znale razumeti (Diamanti 1996, 7–12). Pripisuje ji vlogo »laboratorija«, ki izraža nekatera ključna vprašanja sodobne italijanske nacionalne države, kot so odtujenost državljanov od državnih institucij, šibkost družbene in teritorialne solidarnosti, krizo množičnih strank in splošne politične participacije ter neučinkovitost demokracije. Je tudi izraz pomanjkanja povojnega neuspelega prenosa nacionalne kulture in zgodovinskega spomina o italijanski naciji s strani šole, intelektualcev in medijev (Rusconi 1993, 35). Je pa predvsem odraz krize italijanskega severa, kjer so se v zadnjih dvajsetih letih določena območja gospodarsko in družbeno zelo razvila, a obenem ostala periferna na ravni politične oblasti v primerjavi z velikimi industrijskimi centri (Diamanti 1996, 12–13). Zato se legizem⁸¹ izraža predvsem kot ideologija »nordizma« in »lokalizma industrializiranih periferij«, ki ponuja kulturno razlago in interpretativni model problemov visoko industrializiranih območij italijanskega severa.

Severna liga odpira vprašanje italijanske nacionalne identitete in demokratičnega državljanstva, ker postavlja pod vprašaj idejo njune univerzalnosti in samoumevnosti (Rusconi 1993, 12, 28–29). S tega vidika odgovarja na potrebo po iskanju originalnejših etničnih korenin od zgodovinske nacije (Rusconi 1993, 7–8). Uspelo ji je ustvariti alternativno zamišljeno skupnost, kot to opredeljuje Anderson (1983), za prebivalstvo severne Italije, ki se postavlja kot protiutež italijanski nacionalni identiteti (Giordano 2000, 468). Ta uspeh se povezuje z etničnimi elementi italijanske nacionalne identitete, ki jih nacionalna država v 150. letih svojega delovanja ni uspela uskladiti s postulati

⁸¹ V italijanščini »leghismo«, po imenu pojava lig - *leghe*, ki so se nato združile v enotno Severno Ligo - *Lega Nord*.

klasične nacionalnosti. Izražajo se predvsem v obliki regionalnih in krajevnih etničnih samopodob (Barbè 2000, 180). Zdi se, da Italija nima obrambnih mehanizmov nacionalne identitete pred lokalizmi, ki postavljajo pod vprašaj njeno demokratično državljanstvo (Rusconi 1993, 10). »Severna republika« sicer nima etničnih korenin v smislu etno-kulturnih, jezikovnih, zgodovinskih ali teritorialnih specifičnosti. Ideja o lombardski ali beneški identiteti je učinkovita predvsem na ravni politične komunikacije in akcije (Rusconi 1993, 12–27). V ta namen je imela tudi prvotna raba lokalnih narečij simbolični pomen odpora kulturni in družbeno-politični dominaciji italijanskih centralnih oblasti in birokratske standardne italijanščine njihovih elit (Ruzza 2000, 177–180). Sicer je bila raba teh narečij nato opuščena, ker se je izkazala kot neučinkovita. Veliko mladih teh narečij ni obvladalo in niti ni hotelo opustiti rabe italijanskega jezika. Poleg tega narečja niso privlačila prebivalstva, ki je bilo rojeno na severu, a je bilo po izvoru z juga. Zato so v naslednji fazi v politično komunikacijo vnesli pogovorni jezik, ki simbolno predstavlja odpor ustaljenemu žargonu političnih strank. Na tak način so navidezno ponovno približali politiko navadnim ljudem.

V skladu s širšim evropskim kontekstom regionalističnih gibanj se tudi Severna liga sklicuje na določen teritorij (Giordano 2000, 446). »Lokalizem« se v tem primeru pojavlja predvsem kot »nordizem« tako imenovane Padanije, ki izraža občutek drugačnosti italijanskega severa od juga (Diamanti 1996, 12–13). Z razliko od evropskih regionalizmov zahteva po avtonomiji ni osnovana na zgodovinsko prisotni etničnosti ali narodnosti, saj niti Padanija kot geografsko območje niti padanska etnična identiteta v preteklosti nista nikoli obstajali. Grajeni sta na osnovi določene interpretacije zgodovine, predvsem pa združevanja geografskih območij, ki bolj kot etnične podobnosti kažejo sorodne politične zahteve po zaščiti gospodarskih interesov (Giordano 2000, 468). Čeprav je Padanija, ki združuje italijanski sever, prikazana kot enoten teritorij, je po družbeni strukturi in politični kulturi v resnici zelo raznolika (Diamanti 1996, 12–13). Gospodarska etika torej prevladuje nad etnično motivacijo (Ungaro 2000, 111–112). V retoriki tega gibanja je v ospredju predvsem »etika proizvajanja«, na podlagi katere so vredni zaupanja samo tisti, ki ustvarjajo bogastvo. V okviru te nove »etničnosti« so zgodovina, kultura in jezik sekundarnega pomena (Giordano 2000, 467). »Padanska nacija« se torej postavlja predvsem kot »nacija proizvajalcev«, katere pripadniki si delijo družbeno-ekonomske vrednote in vedenja.

Sposobnost ustvarjanja in upravljanja bogastva ter delavnost utemeljujejo tako pravico do samoodločanja (Ruzza 2000, 179; Ungaro 2000, 111–112). Stranka torej namensko sporoča, da deluje izključno v prid te omejene skupine prebivalstva (Rusconi 1993, 7–12). S tega vidika gre za posebno obliko »regionalne etno-demokracije«, ki deluje oportunistično in diskriminacijsko znotraj države, ki ostaja zgolj formalno enotna.

3 KRAJEVNE JAVNE USTANOVE V ITALIJI: DEŽELE, POKRAJINE IN OBČINE – DECENTRALIZACIJA, REGIONALIZACIJA IN FEDERALIZACIJA

3.1 Oris razvoja javne uprave italijanske države od leta 1861 do sodobnih reform

3.1.1 Model javne uprave italijanske države ob zedinjenju

Ob zedinjenju⁸² italijanske države leta 1861 je med federalistično⁸³ in centralistično opcijo prevladala slednja (Leonardi 1993, 220; Dente 1995, 127; Bartole in Mastragostino 1997, 15–16; Brandt 1998, 141; Bartole in drugi 2003, 10). Obstajala je namreč nevarnost, da bi z regionalizacijo in dajanjem avtonomije posameznim deželam Italija ponovno razpadla. Pri ljudskih množicah je bilo treba šele ustvariti nacionalno zavest. Zaradi tega kljub globokim regionalnim razlikam na gospodarski, družbeni, politični in jezikovni ravni niso uvedli krajevnih entitet (Palermo 2005, 183).

Centralistična unitarna država je odgovarjala novemu meščanstvu, ki je prevzelo politične in upravne vodilne položaje (Ghisalberti 1997, 99–101; Meriggi 1997, 50). Omogočala jim je, da so se zoperstavili nostalgичnim konservativnim in klerikalnim silam. Te so delovale proti-unitaristično in bi lahko zlahka potegnile za sabo zaostalo italijansko družbo. S centraliziranim modelom so elite dajale Italijanom različnih dežel vtis dejanske prisotnosti nove države prek njenih organov, služb in uradnikov. Njihov namen je bil uveljaviti se kot napreden nacionalni sloj, ki bo prerasel aristokracije iz obdobja pred zedinjenjem in njihove konservativne poglede ter partikularizme. Meriggi (1997, 51) pa zagovarja tezo, da zedinjenje Italije ni bilo rezultat delovanja naprednega

⁸² Zedinjenje Italije je vodilo in upravljalo Kraljestvo Sardinije in Piemonta. Kraljestvo Italije je bilo formalno ustanovljeno z dokumentom 4.671 iz dne 17. marca 1861. Italijanski kralj je postal Vittorio Emanuele Savojski (Palermo 2005, 183).

⁸³ Med zagovorniki federalistične ureditve Italije so bili Carlo Cattaneo, Giuseppe Ferrari in Giuseppe Montanelli v sklopu skupine demokratov in federalistov, ki so se zgledovali po švicarskem in ameriškem federalističnem modelu. Deželno ureditev so podpirale tudi nekatere politične sile, ki so sodelovale pri zedinjenju Italije iz Lombardije, Toskane, Emilije in Sicilije (Meriggi 1997, 49). Ti so bili vsekakor manjšina v primerjavi s politično večino »zmernih«. Slednjim je uspelo pod Mazzinijevim vodstvom uveljaviti absolutni koncept nacionalne enotnosti. Ta je bila najvišje načelo, zato je takratna politična elita obravnavala katero koli obliko krajevne avtonomije kot potencialno nevarnost za težko priborjeno državno enotnost (Ghisalberti 1997, 98; Meriggi 1997, 58; Brandt 1998, 141; Palermo 2005, 183–184).

meščanstva, ampak različnih krajevnih aristokracij in hegemonij, ki so se na tak način hotele znebiti tuje nadvlade.

Centralistična ureditev novonastale italijanske države je prevladala nad federalistično tudi zaradi nekaterih objektivnih težav, s katerimi se je spopadala takratna italijanska država. Na ravni moralne in ideološke legitimacije je bila zelo šibka (Meriggi 1997, 60). Papež laične države ni podpiral. Javno jo je obsojal in omejeval participacijo krajevnih elit v novih javnih institucijah. Posebno problematično je bilo poglavje južne Italije, kjer je bila še vedno zelo razširjena lojalnost do Borbonov, poleg tega pa se je po zedinjenju močno razširil pojav razbojništva⁸⁴. Tudi na mednarodni ravni je bila legitimacija italijanske države šibka.

Kljub navedenim težavam je italijanska država zaživela in začela s svojim delovanjem. Njen upravni model je na polovici 19. stoletja zasnoval Camillo Benso di Cavour. Njegova glavna značilnost je bila v tem, da so državo upravljali ministri⁸⁵ (Cassese 1994, 13; D'Alberti 1994, 131; Massera 1994, 23). Ta določila je vseboval 1. člen zakona 1.483 iz leta 1853. Osnovan je bil na Napoleonovem centralističnem modelu državne javne uprave s strogo centralizacijo funkcij državnih aparatov ter enotno in birokratsko obliko vladanja (Voci 1994, 97; Vandelli in Mastragostino 1996, 13–15; Palermo 2005, 183). Napoleonov model javne uprave so italijanski pravniki 19. stoletja obravnavali kot najbolj učinkovitega (Rusconi 1993, 33; Ghisalberti 1997, 99–101). V primerjavi s federalizmom je veljal za modernejšo obliko upravljanja države. Na podlagi tega modela je bil center države le eden. Ta je bil nosilec vseh upravnih in vladnih pristojnosti, ki so se od tu izvajale posredno prek direktne uprave ali neposredno prek periferne uprave (Schiera 1997, 39). Osrednja figura periferne uprave je bil prefekt.⁸⁶ Periferno upravo so sestavljale občine in pokrajine⁸⁷ s sicer omejenimi

⁸⁴ It.: *brigantaggio*.

⁸⁵ Ministrstva so še danes osrednji del državne javne uprave, od katerih se mreža javnih uprav razvija piramidalno navzdol po celotnem državnem teritoriju. Od tridesetih let 20. stoletja naprej so se v podporo ministrski organizaciji tej strukturi pridružile še ustanove, ki imajo javni ali mešani (delno javni in delno zasebni) status (Cassese 1994, 13–14).

⁸⁶ Po Napoleonovem modelu je prefekt predstavnik vlade na pokrajinski ravni in organ za nadzor nad občinami (Voci 1994, 97). Je torej glavni povezovalec med centralno in krajevno vlado. Župane in prefekte je sprva imenovala država, dokler ni prišlo do prvih volitev županov leta 1889.

⁸⁷ V centralistično zastavljenem Napoleonovem modelu italijanske države so bile občine in pokrajine edina oblika decentralizacije državne strukture (Palermo 2005, 183).

pristojnostmi (Voci 1994, 97; Vandelli in Mastragostino 1996, 13–15; Palermo 2005, 183). Napoleonov model je tudi uvedel razdelitev državnega teritorija na občinske enote.

Centralizirana ureditev Italijanskega kraljestva je vsekakor prerasla Napoleonov model, ker je globoko spremenila navade in tradicionalne kanale povezovanja med centri ter periferijami (Meriggi 1997, 52). Ukinila je korporativno oblast⁸⁸ in jo nadomestila s centralizirano monopolno državno oblastjo.

Italijanski centralizirani model države je izhajal tudi iz Albertinskega statuta,⁸⁹ ki je postal ustava novonastalega italijanskega kraljestva (Palermo 2005, 183). Ta je bil osnovan na belgijski ustavi iz leta 1831, po kateri je povzel obliko parlamentarne monarhije kot državne ureditve in model enotne države s strogo centralizirano upravo. Model piemontskega kraljestva je namreč v primerjavi z ostalimi modeli organizacije javne uprave italijanskih političnih enot pred zedinjenjem (npr. toskanskega, neapeljskega) bil edini, ki je predvideval ustavno državo in je bil z vidika zakonov o delovanju javne uprave najbolj napreden (Scoca 2008, 3–4).

V Italiji se je tako res uveljavil centralizirani model državne uprave, vendar je nato prišlo tudi do »implicitnega federalizma«, ki se je odražal na ravni sestave parlamenta⁹⁰ (Meriggi 1997, 61–62). Njegovi poslanci so prihajali iz različnih predelov države in so bili zato izraz različnih zgodovinsko prisotnih lokalizmov in municipalizmov.

Centraliziran model, ki je bil osnovan na pokrajinah in prefektih, se je izkazal kot zelo učinkovit in funkcionalen še posebno med 1. svetovno vojno, ko je država zaradi vojnih razmer okrepila državno centralizacijo (Ghisalberti 1997, 104). Višek

⁸⁸ Napoleonova zakonodaja je ukinila krajevne institucije, npr. mestne statute in krajevne organe vladanja (Meriggi 1997, 55). Ti so bili odraz krajevne aristokracije, ki je bila v srednji in severni Italiji patricijsko-mestnega izvora, v južni Italiji pa agrarno-fevdalnega značaja. Te elite so po Napoleonovem padcu pričakovale, da bodo ponovno pridobile svoje krajevne avtonomije, do česar ni prišlo, ker so uvedeni institucionalni in upravni sistemi ostali centralizirani.

⁸⁹ Albertinski statut je Piemontu podelil kralj Carlo Alberto leta 1848. To je bila fleksibilna ustava, ki so jo spreminjali z navadnimi zakoni in ki je v Italiji uvedla parlamentarno monarhijo (Palermo 2005, 183).

⁹⁰ Pri tem so se zgledovali po parlamentu Piemonta, ki so ga sestavljali poslanci po načelu cenzusa in plemiškega izvora. Italijanski parlament novonastale države predstavlja preskok s tradicionalnega municipalizma na moderni ustavni liberalizem (Meriggi 1997, 61–62).

centralizacije pa je nato država dosegla v obdobju fašizma⁹¹ (1922–1943) (Brandt 1998, 141; Palermo 2005, 184; Scoca 2008, 15). V tem sistemu je bil tudi župan imenovan od centralne državne oblasti.

3.1.2 Uvajanje decentralizacije javne uprave italijanske države med leti 1948 in 1970

Italija je bila z zgodovinskega vidika vedno razdeljena na različne dežele, vendar je regionalizem z vidika upravljanja nacionalne države kljub temu sodoben pojav (Palermo 2005, 183). Princip decentralizacije je v italijansko ustavo uvedla ustavodajna skupščina Italijanske republike leta 1948. Takrat ni več obstajalo tveganje, da bi to lahko ogrozilo enotnost države. Obenem se je razvilo globoko sovraštvo do centralističnih politik prejšnje parlamentarne monarhije, zaradi katerih je prišlo do fašizma⁹² in ukinitve volilne narave krajevnih vladnih teles (Bartole in Mastragostino 1997, 15–16; Bartole in drugi 2003, 9–10). Nacionalna enotnost torej ni več pomenila centralizacije (Palermo 2005, 184). Bila je mogoča in uskladjiva z avtonomijo na deželni ravni.

Različni avtorji (Cassese 1994; Dente 1995; Allegretti 1997; Bartole in Mastragostino 1997; Bartole in drugi 2003) ugotavljajo, da je bilo uvajanje decentralizacije na ravni javne uprave italijanske države v povojnem obdobju zelo počasno. Do leta 1970 so namreč delovale samo dežele s posebno avtonomijo (Bartole in Mastragostino 1997, 18–19; Bartole in drugi 2003, 11, 15–17), dežele z navadno avtonomijo pa so zaživele po tem letu.

Razlogi⁹³ za pozno uvajanje dežel z navadno avtonomijo so bili povezani predvsem s političnimi ravnovesji med strankami na oblasti po letu 1948, in sicer vladno večino stranke Krščanske demokracije in opozicijo Komunistične stranke

⁹¹ Palermo (2005, 184) kot zanimivost navaja, da se je v obdobju fašizma zaradi statističnih potreb prvič pojavila ideja dežel.

⁹² Schiera (1997, 379) ugotavlja, da se je prav tako v Nemčiji, ki je po zedinjenju razvila federalistično državno ureditev, razvila fašistična oblika režima. Dejstvo si razlaga s tem, da bodisi italijanski centralistični model bodisi nemški federalistični model nista bila strogo dihotomna, ampak sta oba kazala značilnosti centralizma in federalizma.

⁹³ Razlog za zamude v uvajanju dežel z navadno avtonomijo je bil vezan tudi na visoko stopnjo nestalnosti italijanskih vlad, ki je upočasnila proces sprejemanja zakonov za delovanje predvidenih dežel (Cassese 1994, 16).

(Cassese 1994, 16; Dente 1995, 129; Bartole in Mastragostino 1997, 18–19; Bartole in drugi 2003, 11, 15–17). Pred tem je bila v okviru ustavodajne skupščine leta 1948 takratna levica sprva proti regionalizaciji italijanske države (Dente 1995, 128; Bartole in Mastragostino 1997, 16–17; Bartole in drugi 2003, 11). Komunisti so podpirali uvedbo večjih družbenih in gospodarskih sprememb na državni ravni. Ustanavljanje dežel so dojemali kot orodje v rokah tradicionalnih elit za uveljavljanje konservativnih politik. Na drugi strani so sredinske sile (demokristjani, republikanci in delno liberalci) zagovarjale regionalizacijo. Stanje se je spremenilo, ko je dogovor med političnimi silami, ki so sodelovale pri odporniškem gibanju, propadel in je levica izpadla iz vlade. Takrat ji je postalo jasno, da ji ne bo uspelo udejanjati svojih politik iz centra, zato je začela zagovarjati avtonomijo dežel, da bi na tak način obdržala nadzor nad tistimi deželami, ki so ji že od nekdanje stale ob strani (Emilija-Romanja, Toskana, Umbrija in Marke). Podpora regionalizmu pa se je omilila med silami centra, ki so ciljale na monopol v vladi. Poleg tega se je v sklopu hladne vojne pojavila nevarnost, da bi se komunistične sile preveč uveljavile na krajevni ravni (Leonardi 1993, 22; Mariucci 1996, 24; Allegretti 1997, 349). Tako je prišlo do dogovora, da je ustavodajna skupščina vključila regionalistični sistem v ustavo, a vsekakor z ožjo obliko avtonomije, kot je bilo predvideno na začetku (Bartole in Mastragostino 1997, 16–17; Bartole in drugi 2003, 11).

Decentralizacija s prenosom pristojnosti s centralne na krajevne ravni uprave se je torej začela razvijati v obliki regionalizacije od sredine sedemdesetih let naprej z uvajanjem navadnih dežel (Palermo 2005, 182). Odvijala se je ciklično z obdobji hitrih sprememb, ki so jim sledili trenutki obstanka (Leonardi 1993, 217).

Ni naključje, da se je uvajanje navadnih dežel sprožilo prav v tem obdobju. Leonardi (1993, 223–224) za to navaja več razlogov. Prvi zadeva okostenelost in klientelizem centralnega aparata države. Ob tem se je večalo povpraševanje po ljudskemu vključevanju v javne zadeve. Regionalizacija je predstavljala sredstvo za gospodarski razvoj. Pritiski v tej smeri so prihajali predvsem od elit severnega in srednjega dela države, ki niso več sprejemale, da so morale vse lokalne odločitve skozi birokracijo in politično vlado v Rimu. Poleg tega se je v tem obdobju v Italiji močno razširila socialna država, ki je ustvarila potrebo po primernem birokratskem aparatu za

njeno upravljanje. Brez spremembe v smeri regionalizacije bi to italijansko državo pripeljalo v upravno paralizo in funkcionalno preobremenjenost.

Po drugi strani je decentralizacija⁹⁴ v obliki regionalizacije povzročila »politizacijo« javne uprave (Voci 1994, 103–104). Dežele so kot novonastala politična telesa razvile samostojne upravne strukture, namesto da bi uporabljale službe že obstoječih krajevnih ustanov. Posledično je prišlo do centralističnega delovanja dežel po državnem modelu, kar je še dodatno otežilo delovanje javne uprave (Mariucci 1996, 26; Scoa 2008, 10).

3.1.3 Sodobni proces decentralizacije javne uprave italijanske države

Proces uvajanja zakonskih reform državne in krajevne javne uprave v smeri izrazitejše decentralizacije funkcij in pristojnosti iz centralne državne ravni na teritorialne enote se je v Italiji začel v osemdesetih letih prejšnjega stoletja (Brandt 1998, 158; Bartole in drugi 2003, 54; Palermo 2005, 186, 2008, 34–36).⁹⁵ Te reforme so ojačale politično-upravno, zakonsko in finančno avtonomijo bodisi dežel bodisi pokrajin in občin, tako da se v njih spajata regionalistični in municipalistični pristop (Palermo 2005, 189). Zakon 400/1988 je preuredil birokratske postopke ministrstev in formalno uvedel nov organ povezovanja med centralno vlado z deželnimi v obliki stalne konference med državo, deželami in samostojnima pokrajinama.⁹⁶ Sledila je reforma

⁹⁴ Dente (1995, 124) razlikuje med »funkcionalno decentralizacijo«, ko centralna država prenese določene pristojnosti na javne ustanove, kot so npr. železnice in različni zavodi, ter »politično decentralizacijo«. Slednja ima dve značilnosti, in sicer izvolitev krajevne vlade in točno določen teritorij, na katerem krajevna vlada izvaja svojo oblast. Te so v Italiji dežele, pokrajine in občine.

⁹⁵ V osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja so delovale tri parlamentarne komisije, ki so bile zadolžene za preučevanje reforme italijanske države v smeri federalizma, a so bile vse tri zaradi različnih razlogov neuspešne (Palermo 2005, 185). Prva iz leta 1982 ni imela politične podpore in tudi z vsebinskega vidika ni bila pomenljiva. Parlamentarna komisija iz leta 1992 je bila na vsebinski ravni primerna, a neučinkovita, ker je bil parlament razpuščen. Leta 1997 je tretja parlamentarna komisija izdelala vsebinsko najboljši predlog, a do njegovega sprejema v parlamentu ni prišlo zaradi političnih vzrokov. Vsekakor so bile parlamentarne komisije pokazatelj, da je tema federalizma prešla na parlamentarno raven, kar je bila tudi posledica pojava federalistično naravnanih strank, ki so se nato združile v Severno ligo.

⁹⁶ It.: *Conferenza permanente Stato-Regioni-Province autonome*. Konferenca med državo in deželami ter avtonomnimi pokrajinami slednjim omogoča, da sodelujejo pri določanju nacionalnih politik. Deluje pri predsedstvu sveta ministrov z namenom informiranja, svetovanja in povezovanja o splošnih politikah, ki zadevajo pristojnosti dežel razen zunanje politike, obrambe in nacionalnega varstva ter pravosodja (Bartole in drugi 2003, 54).

občinskih in pokrajinskih uprav z zakonom 142/1990,⁹⁷ ki določa novo ureditev ter osnovna in splošna načela delovanja z namenom, da izboljša njihovo učinkovitost (Voci 1994, 105–106; Palermo 2005, 186). Ta zakon je prelomnica, ker uvaja statut⁹⁸ tudi za občine in pokrajine ter posledično daje obema teritorialnima enotama samostojno zakonodajno oblast.

V devetdesetih letih sledi vrsta zakonov, ki nadgrajujejo uvedene oblike avtonomije. Zakon 241/1990 poenostavlja in racionalizira delovanje državne, deželne, pokrajinske in občinske javne uprave (Palermo 2005, 186, 2008, 36). Zakon 81/1993 predstavlja politično pomemben korak k samostojnejšim oblikam volitev krajevnih uprav, saj uvaja neposredno izvolitev županov in predsednikov pokrajin. Dopolnjuje ga zakon 43/1995 o neposredni izvolitvi predsednikov dežel.⁹⁹ Prelomnico predstavljajo zakoni 59 in 127 iz leta 1997 ter 191/1998 in 50/1999, imenovani Bassanini.¹⁰⁰ Poimenovanje zakonov izhaja iz imena takratnega ministra, njihovo sprejetje pa je uvedlo »upravni federalizem« (D'Atena 2006, 503).¹⁰¹ Takratni zakoni preuredijo sistem delitve zakonskih in upravnih pristojnosti med državo in deželami, na osnovi katerega pride do prenosa funkcij in nalog od centralne državne oblasti na krajevne enote, reforme javne uprave in poenostavitve postopkov upravljanja (Bartole in drugi 2003, 18–20).¹⁰²

⁹⁷ Ta zakon nadomešča prejšnja zakona iz leta 1915 in 1934 (Voci 1994, 105).

⁹⁸ Statuti pokrajin in občin vsebujejo osnovna pravila o delovanju ustanove, pristojnosti organov, ureditvi služb, oblikah sodelovanja med občinami in pokrajinami, ljudski participaciji in dostopu občanov do informacij ter upravnih postopkov (Voci 1994, 105–106; Palermo 2005, 186). Med šibkimi točkami velja izpostaviti, da zakon ne dovoljuje prilagoditve vsebin statuta in torej organizacijske strukture posamezne ustanove posebnostim družbeno-političnega okolja občine oziroma pokrajine. V praksi daje torej pokrajinam in občinam nizko raven avtonomije glede določanja vsebin statuta.

⁹⁹ Predsednike dežel v splošni rabi, npr. v medijih, imenujejo tudi »guvernerji« po ameriškem primeru. Italija je edini primer evropske države, ki omogoča neposredno izvolitev predsednikov krajevnih uprav (Palermo 2005, 197).

¹⁰⁰ Rizzoni (2001, 23) navaja tri faze, ki so si sledile med leti 1996 in 2001. V prvi so bili leta 1997 odobreni zakoni Bassanini, ki so uvedli upravni federalizem. Leta 1999 so nato uvedli t. i. »delne reforme«. V letih 2000 in 2001 pa je nastajal in je bil nato odobren ustavni zakon 3/2001.

¹⁰¹ Različni zakoni, ki so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja preuredili italijansko javno upravo, so bili osnovani na načelu razlikovanja med funkcijo usmerjanja in nadzora ter funkcijo upravljanja po načelu organizacijske racionalizacije, fleksibilnosti in upravne poenostavitve (Scoca 2008, 12–13). Sicer reforma po avtorjevem mnenju ni povsem privedla do pričakovanih rezultatov, ker se je razvijala v različnih časovnih presledkih.

¹⁰² Upravljanje na krajevni ravni je po reformi Bassanini prešlo na dežele in druge krajevne ustanove (Bartole in drugi 2003, 18–20). Država lahko zato poseže vmes samo v primerih, ki so izrecno zakonsko predvideni.

V devetdesetih letih je bila tema devolucije pristojnosti s centralne državne oblasti na krajevne uprave in večanja krajevnih avtonomij zelo vroča zaradi nasprotujočih si stališč na politični ravni. To stanje je zakonodajalcem onemogočalo, da bi uvajali globljo reformo javne uprave na ustavni ravni, iz katere bi se potem dejansko uresničevala na nižjih ravneh prek zakonov (Palermo 2005, 186–187). Zato so v italijanski sistem javne uprave vključili elemente federalizma, in sicer prek dolgoročnega procesa zakonskih reform, ki je trajal več kot desetletje in je omogočil, da so obšli omenjene politične ovire. To je ustvarilo neskladje med uvedenimi zakonskimi načeli in ustavo. Ker je bila na začetku 21. stoletja splošna reforma ustave v smeri federalizma s političnega vidika še vedno neizvedljiva, so omenjeno neskladje rešili s sprejetjem vrste posameznih ustavnih zakonov med leti 1999 in 2003. Palermo (2005, 185) zato govori o tem, da sta se v Italiji uveljavila zakonski in upravni federalizem namesto ustavnega. Decentralizacija javne uprave je torej potekala devolucijsko od zgoraj navzdol, in sicer od centralne državne ravni na teritorialne ustanove. Na normativni ravni je proces potekal obratno, torej od spodaj navzgor. Reforme so najprej uvedli v obliki zakonov in nato njihove vsebine zabeležili še na ustavni ravni.

Ustavni zakon 3/2001 je pomemben za razvoj sistema državne javne uprave v smeri federalizma, ker spremeni pojmovanje republike. Odslej je opredeljena kot enota, ki jo sestavljajo država, dežele, pokrajine in občine, kot določa 114. člen italijanske ustave (Mazzarolli 2009). To spremeni vlogo države v odnosu do krajevnih oblasti, ker mora glede delitve oblasti spoštovati princip subsidiarnosti in lojalnega sodelovanja z deželami, pokrajinami in občinami.

Na osnovi te reforme so s 117. ustavnim členom dežele pridobile splošne in preostale pristojnosti, država pa specifične¹⁰³ (Elia 2001, 8–16; Bartole in drugi 2003, 20; Palermo 2005, 186–187, 2008, 36–37; D'Atena 2006, 501–502; Scoca 2008, 11). Pred tem je veljalo, da je država nosilec splošnih pristojnosti, dežele pa specifičnih. Po

¹⁰³ Preostale pristojnosti so tiste, ki niso izrecno opredeljene kot državne v ustavi ali zakonu. Specifične pristojnosti države so po 117. ustavnem členu: zunanja politika in mednarodni odnosi, priseljenstvo, odnosi med državo in verskimi skupnostmi, obramba in vojska, denar in finance, državni organi in s tem povezani volilni zakoni, ureditev in organizacija državne uprave in državnih javnih ustanov, javni red in varnost, državljanstvo in matični uradi, sodstvo, določitev najnižje ravni storitev za izvajanje civilnih in socialnih pravic na državni ravni, splošna pravila o izobraževanju, socialno skrbstvo, volilna zakonodaja, vladni organi in osnovne funkcije občin, pokrajin in metropolitanskih območij, carina in varstvo državnih mej, uteži, mere in meritev časa, varstvo okolja, ekosistema in kulturnih dobrin.

novem sistemu¹⁰⁴ je tako zakonodajna in upravna oblast centralne države omejena. Dežele si lahko prosto izbirajo svojo obliko vlade in svojo volilno zakonodajo.¹⁰⁵ Navadne dežele lahko zdaj same določajo svoje statute ob upoštevanju ustave in zakonodaje skupnosti. Tudi državna kontrola nad deželno zakonodajo je s temi določili ukinjena. Obenem se pojavijo bolj »zadružne« oblike regionalizma, ki so osnovane na novih telesih za sodelovanje med deželami in državo. Ta reforma ne uvaja sveta dežel,¹⁰⁶ ki bi deloval na vladni ravni namesto senata, kar bi pomenilo popolnejšo obliko federalizma.

Na osnovi 119. ustavnega člena imajo dežele finančno avtonomijo tudi pri opravljanju svojih rednih funkcij. Na razpolago imajo dve finančni orodji, in sicer svoje davke in soudeležbo pri davkih državne blagajne (Voci 1994, 100; Puzzo 2002, 35; Palermo 2005, 191). Zakonski odlok 56/2000 na tej osnovi uvaja davčni federalizem s povišano ravnijo finančne samostojnosti dežel. Ustavni zakon 3/2001 vpeljuje postopek »regionalizacije« prihodkov, ki izhajajo iz davkov državne blagajne, kar pomeni, da ostane del prihodkov v deželi, kjer je ta prihodek ustvarjen (Elia 2001, 16–17; Puzzo 2002, 7–8).¹⁰⁷

Nekateri zakoni so razširili pristojnosti dežel na ravni mednarodnih odnosov in odnosov z Evropsko unijo (Bartole in drugi 2003, 55–59; Palermo 2005, 193). Dežele razpolagajo z oblastjo pri zunanjih zadevah na podlagi 117. ustavnega člena in zakona 131/2003, ki predvidevata, da lahko dežele podpisujejo mednarodne pogodbe (čeprav s pristankom države) in jih tudi izvajajo. Sklepajo lahko dogovore z državami in krajevnimi ustanovami v drugih državah glede zadev v njihovi pristojnosti in z

¹⁰⁴ V to smer je vodil že ustavni zakon 1/1999, ki je spremenil nekatere vsebine V. poglavja v drugem delu ustave. Razširil je oblast navadnih dežel nad svojimi statuti in uvedel neposredno izvolitev deželnega predsednika (Bartole in drugi 2003, 20; Palermo 2005, 186–187).

¹⁰⁵ Danes je v večini italijanskih dežel predsednik izvoljen neposredno in ni več imenovan od deželnih svetov (Palermo 2005, 187).

¹⁰⁶ Federalizacija parlamenta z delovanjem senata dežel izhaja iz nemškega modela *Bundesrat*. Ta bi deloval ob obstoječi poslanski zbornici in neposredno sodeloval pri določanju zakonodaje (Bartole in drugi 2003, 54–55, 225–227). O možnosti uvajanja nemškega federalizma v sistem italijanske države glej tudi Mariucci (1996) in Prodi (1997, 383–388).

¹⁰⁷ Pred tem je namreč kljub formalni finančni samostojnosti za dežele veljala davčna centralizacija. Mariucci (1996, 24) meni, da je to dejansko onemogočalo samostojno politično dejavnost dežel, obenem pa tudi spodbujalo občutek neodgovornosti pri upravljanju finančnih virov. Po drugi strani se z novim sistemom poraja tveganje, da se zaradi takih določil lahko poveča razlika med revnimi in bogatimi predeli italijanske države, na kar opozarja Puzzo (2002, 7).

namenom svojega gospodarskega, družbenega in kulturnega razvoja ter razvijanja izključno mednarodnih dejavnosti. Poleg tega dežele sprejemajo in uvajajo direktive Evropske unije za zadeve, ki so v njihovi pristojnosti. Zakona 131/2003 in 11/2005 obenem določata, da so dežele lahko vključene v vladne delegacije, ki sodelujejo s Svetom EU in Evropsko komisijo. Vladni organi morajo pred konferenco predsednikov dežel in avtonomnih pokrajin¹⁰⁸ ter konferenco deželnih zborov¹⁰⁹ seznaniti dežele glede tistih aktov Evropske unije, ki se ukvarjajo z zadevami v njihovi pristojnosti.

Proces decentralizacije je v začetku 21. stoletja pripeljal do pomenljivih sprememb. Reforme italijanskega sistema javne uprave na ustavni ravni so italijanski državni sistem, ki je tradicionalno veljal za centralističnega, močno približale sodobni federalistični ureditvi države. Palermo (2005, 185–193, 2008, 43) meni, da je ta danes na meji med regionalističnim sistemom in federalizmom. Opredeli ga z oznako »devolucijski asimetrični federalizem v razvoju«. Sistem je devolucijski,¹¹⁰ ker se je federalizem razvijal od zgoraj navzdol v obliki prepuščanja pristojnosti od centralne države k deželam in občinam. Obenem je sistem še »v razvoju«, saj se v omenjenih ustavnih reformah ne pojavi izraz »federalističen«, ker se sistem italijanske decentralizacije še ne prepozna kot tak. Tega izraza po vsej verjetnosti ne zasledimo tudi zaradi tveganja, da bi tako poimenovanje povzročalo ostro nasprotovanje na politični ravni, kar bi posledično onemogočalo odobritev in izvajanje omenjenih reform. Italijanski državni sistem je asimetričen, ker se je italijanski regionalizem po vojni v posameznih deželah razvijal na različne načine. Vsaka dežela se je o tem pogajala samostojno s centralno oblastjo, ker ustavna določila regionalnih interesov niso

¹⁰⁸ Ta organ deluje od leta 1981 z namenom politične koordinacije med predsedniki dežel in avtonomnih pokrajin ter z namenom izboljšanja povezave in soočanja s centralno državo v obliki izdelave skupnih dokumentov (*Conferenza dei Presidenti delle Regioni e delle Province autonome*). Zgleduje se pri podobnih organizmih federalnih držav, kot sta *National Governors' Association* v Združenih državah Amerike in Konferenca Ministrov Predsednikov v Nemčiji.

¹⁰⁹ Ta organizem je nastal z namenom, da razvija institucionalno vlogo deželnih svetov in svetov avtonomnih pokrajin (*Conferenza dei Parlamenti regionali* ali *Conferenza dei Presidenti delle Assemblee legislative delle Regioni e delle Province autonome*). Sestavlja predloge in ima posvetovalno funkcijo v odnosu s parlamentom ter pokrajinskimi in deželnimi sveti ter drugimi zakonodajnimi skupščinami na državni in evropski ravni.

¹¹⁰ »Devolucijski federalizem« se je podobno razvijal še v Španiji in Belgiji. Palermo (2005, 197) navaja opredelitev devolucije po Bogdanorju kot »transfer podrejenemu izvoljenemu organu, na geografski ravni, funkcij, ki jih trenutno izvajajo ministri in parlament«. Obstaja tudi pojem »agregativni federalizem«, ki je tradicionalno osnova procesa nastajanja federalnih držav, ko se posamezne avtonomne politične in teritorialne enote združijo.

zagotavljala v zadostni meri. Rezultati teh pogajanj so se izražali na ravni zakonov, upravnih aktov in razzsodb ustavnega sodišča, ki so imeli nadomestno funkcijo šibkih ustavnih določil o avtonomiji krajevnih uprav. Vzrok takega asimetričnega razvoja je bilo tudi pomanjkanje politične kulture in izkušnje vladanja novonastalih navadnih dežel ob njihovi ustanovitvi v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Decentralizacija v smeri federalizacije italijanske države je izhajala iz različnih potreb. Zadevala je izboljšanje učinkovitosti javnih upravnih ustanov (Bartole in drugi 2003, 18–20; Palermo 2005, 195; Natalini 2006, 21). Povezana je bila tudi z gospodarskimi potrebami države. Gospodarske in finančne politike so za centralno državno strukturo postale nevzdržne.¹¹¹ Reforme so tako državo razbremenile določenih stroškov, ki jih ni uspela več vzdrževati na centralni ravni.

Izpostavimo lahko tudi politične napetosti v devetdesetih letih, ki bi brez omenjenih reform ogrožale samo državno enotnost (D'Atena 2006, 503). Takrat je Italijo zajela globoka politična kriza zaradi sodnih preiskav o politični in upravni korupciji državnikov in politikov kot posledici monopola večinskih strank nad državo in razširjenosti klientelizma.¹¹² Poleg tega so se pojavila secesijska politična gibanja z namenom, da odcepijo sever od juga države. Med vzroki, ki so sprožili omenjene reforme, je treba upoštevati še spremembo volilnih pravil, ko je večinski volilni sistem nadomestil proporcionalnega (Natalini 2006, 21). To je obenem spremenilo odnose med vlado in parlamentom in posledično olajšalo zgoraj omenjeni reformni proces.

Izpostavimo lahko tudi, da je reforma javne uprave italijanske države v smeri federalizma tudi posledica članstva v Evropski uniji, ki je sprožilo »evropeizacijo« javnih ustanov. Ta zadeva uvedbo skupnih določil, ki urejajo njihovo delovanje na osnovi nastajajočega enotnega pravnega prostora (Palermo 2005, 196; Natalini 2006, 21). Obenem sta delovanje evropskih strukturnih skladov in uvedba enotnega tržišča spodbudila razvoj modernih oblik regionalizma. Evropska kohezijska politika namreč

¹¹¹ Natalini (2006, 21) navaja, da se je od polovice sedemdesetih let naprej v Italiji gospodarstvo izrazilo razvijalo na ravni malih in srednje malih podjetij. Ob tem so se izredno povišali javni izdatki za socialo, javni dolg in inflacija. Orodji gospodarske politike sta bili v glavnem devalvacija in porast javnega dolga, ki sta s pojavom evropskih integracijskih procesov in zaradi mednarodne konkurence postali neučinkoviti. Zato so postali za italijansko industrijo stroški zaradi slabega delovanja javne uprave, visoke inflacije in neučinkovitosti javnih storitev neznosni.

¹¹² Gre za t. i. afero *tangentopoli* oziroma preiskavo »Čistih rok«, ki je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja razkrila visoko stopnjo korupcije na ravni takratnih najvišjih italijanskih državnikov in politikov.

zahteva, da so na deželni ravni prisotne primerne institucije in strukture za sodelovanje v evropskih programih in financiranju oziroma njihovem upravljanju.¹¹³ Osnovana je na principu, da regionalizacija omogoča učinkovitejšo rabo evropskih virov.

3.1.4 Sistem javne uprave v Italiji med regionalističnim in federalističnim modelom

Po omenjeni reformi ustavnega zakona 3/2001 se je model italijanskega regionalizma bistveno približal federalističnemu. Dežele imajo zdaj vse preostale pristojnosti razen tistih, ki so izrecno predvidene za centralno državo (Elia 2001, 9; Bartole in drugi 2003, 45–48; Palermo 2005, 193). Značaj teh pristojnosti ostaja odraz regionalističnega pristopa, ker država še vedno ohranja izključno pravno funkcijo (Bartole in drugi 2003, 45–48). Italija je zaradi tega v svojem bistvu še vedno regionalna država, saj še ni izvedla vseh reform, ki bi jo dokončno približale federalističnemu sistemu.

Dodatna značilnost italijanskega regionalističnega sistema javne uprave, zaradi katere se razlikuje od federalnega, je ustavna določba, da pokrajine, občine in metropolitanska območja¹¹⁴ urejujejo isti pravni principi in avtonomija (Bartole in drugi 2003, 48). V federalno urejenih državah pa imajo dežele privilegiran položaj glede na manjše krajevne ustanove.

V federalnih državah dežele obenem sodelujejo pri definiciji nacionalnih politik, kar za italijansko ureditev ne velja, ker še ni prišlo do »regionalizacije državnih institucij« (Mariucci 1996, 28; Bifulco 2001, 212; Bartole in drugi 2003, 54; Palermo 2005, 189–195). Organi sodelovanja med deželami in državo, in sicer konferenca med državo in deželami, že delujejo, a to ne zadošča. Dežele namreč nimajo primerne predstavništva na državni centralni ravni v obliki senata ali zbornice dežel, ki bi omogočalo njihovo neposredno participacijo pri določanju državnih politik.

Predstavljeni sistem zakonskih in ustavnih reform vsebuje nekatere neskladnosti na ravni odnosa med deželami in nižjimi ravnmi vlade (pokrajinami in občinami), ki jih

¹¹³ Znotraj evropskega notranjega tržišča je prosti pretok gospodarskih dejavnikov povzročil povečanje razlik med deželami. Da bi se te razlike uravnovesile, so na podlagi dogovora o stabilnosti in razvoju ter maastrichtskih kriterijev pristojnosti za gospodarski in investicijski razvoj prešle na nižje ravni oblasti oziroma na dežele (Palermo 2005, 196).

¹¹⁴ It.: *aree metropolitane*.

povzema Palermo (2005, 189). Ustavni 114. člen predvideva, da so bodisi dežele bodisi pokrajine in občine sestavne enote države. To lahko interpretiramo z vidika federalističnega modela, da imajo dežele, pokrajine in občine vsaka svojo ustavno avtonomijo in preostale pristojnosti. Člen lahko pomeni tudi, da so samo sestavni deli upravne decentralizacije in na podlagi take interpretacije sistem ne more biti federalističen. Obenem ustavne določbe ustvarjajo dvojno raven federalizma. Ta zadeva na zakonodajni ravni odnos med državo in deželami, kjer so preostale pristojnosti dodeljene deželam. Na upravni ravni pa so preostale pristojnosti dodeljene občinam na podlagi načela subsidiarnosti. Avtor meni, da je lahko to osnova za bolj razčlenjeno in modernejšo obliko federalizma, ki združuje avtonomijo dežel z avtonomijo občin. Avtor izpostavlja še dodatno neskladje. Medtem ko ustava razlikuje navadne od avtonomnih dežel, za občine niso predvidene asimetrije niti v ustavi in niti v zgoraj omenjenih zakonskih reformah. Občin je sicer v Italiji več kot 8000 in kljub temu imajo isti pravni položaj ne glede na velikost in število prebivalstva.

Decentralizacija italijanske državne javne uprave v smeri federalizma je vsekakor proces v teku, ki se bo nadaljeval tudi v prihodnosti (Palermo 2005, 189). Po vsej verjetnosti se bo razvijal še predvsem na ravni primernejših orodij sodelovanja nižjih krajevnih ravni vlade (deželne, pokrajinske in občinske) v določanju državnih politik in davčnega federalizma. Italija je s tega vidika primer in pokazatelj sodobne oblike federalizma, ki je kompleksen in obenem prerašča hierarhije prek mreženja (Dente 1995, 123; Rolla 2001, 163; Palermo 2005, 196).¹¹⁵ Dodatne reforme bodo potrebne, ker je ustroj javne uprave v Italiji preobremenjen zaradi odvečnih struktur, ki omejujejo učinkovitost upravne dejavnosti (Scoca 2008, 16). Pristojnosti so tako razdrobljene in službe so pri svojem delovanju pomanjkljive. Večkrat so se že pojavili predlogi, da bi ukinili pokrajine kot odvečne vmesne enote vladanja, kar bi poenostavilo splošni organizacijski okvir in izboljšalo upravno dejavnost. Vsi so bili neuspešni zaradi odpora na politični ravni, ker bi z ukinitvijo pokrajin odpravili tudi določeno število političnih funkcij.

Palermo (2001, 55, 2005, 187, 193–194, 2008, 42–55) predvideva, da se bo raven asimetričnosti italijanskega modela decentralizacije v bodoče razvijala v dve

¹¹⁵ Rolla (2001, 163) italijanski sistem definira kot skupek več sistemov, ki so med seboj samostojni, a obenem usklajeni in med sabo komunicirajo.

smeri. Prvič se bo sistem dežel v Italiji, podobno kot v španskem modelu regionalizacije, razvijal v smeri »diferenciranega regionalizma«¹¹⁶ s tremi tipologijami dežel. Ohranile se bodo dežele s posebnim statutom. Poleg tega bodo nekatere navadne dežele z izoblikovanjem svojih statotov in oblik vladanja prevzele več pristojnosti in oblasti. Slednje avtor imenuje »potencialno diferencirane navadne dežele«. Ostale navadne dežele si ne bodo prilastile dodatnih oblasti, a bodo lahko v svoje statute vključevale svoje potrebe. Avtor poudarja, da je to za dežele priložnost tudi na ravni varstva manjšin in manjšinskih jezikov. Drugič, asimetrija bo zadevala proces večjega vključevanja tudi ostalih ravni krajevne vlade (občin in pokrajin) v določanje in izvajanje državnih in deželnih politik (Petersen 1997, 344; Palermo 2005, 196). Tretjič, sistem decentralizacije se bo razvijal asimetrično na ravni finančne avtonomije dežel in davčnega federalizma (Palermo 2005, 192).¹¹⁷

3.1.5 Decentralizacija javne uprave in varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji

Iz zgornjega pregleda literature izhaja, da varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin ne sodi med pglavitne razloge za proces decentralizacije italijanske države v smeri razširjenih oblik regionalizma in federalizacije. Sicer se problematika etničnosti oziroma narodnosti pojavlja kot pomemben politični element, vendar v povezavi z odnosi znotraj italijanske narodne večine oziroma med političnimi elitami severa in juga države, ki jih nazorno izraža pojav stranke Severne lige. Čeprav lahko to separatistično gibanje umestimo v evropski etnični preporod, moramo obenem poudariti, da v tem primeru etnični, narodnostni in jezikovni elementi v smislu varstva manjšin niso v ospredju. Sicer imajo krajevne identitete v tem gibanju močno agregacijsko vlogo,

¹¹⁶ Palermo (2001, 56–57) razlikuje diferenciarne regionalizem od asimetričnega. Slednji v Italiji ne deluje, ker reforme niso uvedle primernih mehanizmov, ki bi omogočali, da se pristojnosti nad določenimi zadevami prenašajo s centralne državne ravni na deželno in obratno ter primerne procedure in finančne transferje za sodelovanje med različnimi ravni centralne in krajevnih vlad.

¹¹⁷ Sicer Puzzo (2002, 1–6) opozarja, da lahko davčni federalizem povzroča težave na ravni ohranjanja družbene kohezije na državni ravni. Lahko je protiušten, ker ne podpira politične, gospodarske in družbene solidarnosti. Z davčnim federalizmom država tvega, da izgubi finančni priliv, ki omogoča družbeno in teritorialno redistribucijo bogastva. To dolgoročno ustvarja nehomogenost na ravni družbenega in gospodarskega razvoja med različnimi predeli države. Na ta način krši ustavni princip, da je italijanska država socialna in da je osnovana na načelu enakosti vseh državljanov. Avtor poudarja, da se državne ureditve na evropski ravni spreminjajo v smeri federalizacije tudi na finančni ravni odnosov med krajevnimi vladami in državno vlado, ker to zahtevajo procesi evropske integracije, zato je proces neizbežen.

vendar je gonilna sila te ideološke usmeritve predvsem gospodarska etika. Poleg tega Severna liga nima nikakršnih zahtev po jezikovnem razlikovanju ali rabi drugačnega jezika od italijanščine v zasebnem ali javnem sektorju, čeprav svoje politične zahteve postavlja na osnovi etno-demokratskega koncepta upravljanja države.

Sicer se je povezava med decentralizacijo oblasti in manjšinskim vprašanjem pokazala ob priložnosti izglasovanja zakona 482/1999 o zgodovinskih jezikovnih manjšinah v Italiji. Slednji je bil namreč odobren tudi zaradi »pritiska od spodaj«, torej s strani italijanskih dežel (Palici di Suni Prat 2000, 102). Nanje so na ravni civilne družbe pritiskale organizacije, društva in gibanja za revitalizacijo in varstvo italijanskih manjšinskih jezikov. Poleg tega daje ta zakon deželam, pokrajinam in občinam pristojnost opredelitve območja, kjer se bo izvajala zaščita zgodovinskih jezikovnih manjšin.

Razlogi razvoja italijanske države v smeri federalistične ureditve so torej vezani predvsem na funkcionalne potrebe upravljanja javne uprave znotraj sodobne postmoderne državne ureditve, ki mora odgovarjati principoma subsidiarnosti in lojalnega sodelovanja bolj kot zahtevam preureditve državnih razmerij oblasti na etnični oziroma narodni osnovi.

V Italiji torej ne zasledimo pojava regionalističnih ali separatističnih gibanj, ki bi svoje politične vsebine utemeljili na regionalni narodnostni osnovi, kot so primeri Kataloncev ali Baskov v Španiji ter Walesa, Škotske in Severne Irske v Veliki Britaniji. Sicer ima Italija nekatere sorodne primere, kot sta Dežela Aosta in avtonomni Pokrajini Bocen in Trento. Oba primera sta sicer izraz poveljnega dogajanja prejšnjega stoletja. Ne sovpadata torej s sodobnejšimi pojavi etničnih gibanj, ki so se na evropski ravni uveljavili v devetdesetih letih.

Na osnovi predstavljene analize lahko opredelimo nekatere prednosti, ki jih predstavlja razvoj italijanske države v smeri zrejšega regionalizma oziroma federalizma za področje varstva narodnih in jezikovnih manjšin v Italiji.

Novo pojmovanje Republike Italije kot večplastne politično-institucionalne strukture po 114. ustavnem členu, ki jo sestavljajo država in krajevne ustanove, omogoča preseganje izvornega strahu članov ustavodajne skupščine, da bi lokalna avtonomija in pristojnost urejanja pravne zaščite manjšin s strani dežel ogrozili enotnost

italijanske države (Palici di Suni Prat 1998, 163, 2006, 639–641). Z reformo so namreč tudi nižje ravni oblasti oziroma dežele, pokrajine in občine prevzele odgovornost ohranjanja te enotnosti. V spremenjenem sistemu je tudi več možnosti dialoga in pogajanj med predstavništvu manjšin in oblastjo. Slednja je namreč zdaj bližja, ker so tudi deželna, pokrajinska in občinske uprave zdaj lahko sogovornik manjšin.

Pristojnost nad varstvom manjšin sicer ni omenjena v 117. ustavnem členu niti v izključnih pristojnostih države in niti v deljenih pristojnostih med državo in deželami (Palici di Suni Prat 2002, 94–95, 1998, 155; Mazzarolli 2009). Če ni omenjena med državnimi, bi lahko posledično spadala v izključne pristojnosti dežel. To je še posebno relevantno na ravni statotov navadnih dežel, ki lahko v večji meri odražajo potrebe regionalnih in manjšinskih jezikov. Sicer pa 117. ustavni člen ne navaja vseh izključnih pristojnosti države, ker so te vključene še v druge ustavne člene. Šestega člena, ki navaja, da republika ščiti jezikovne manjšine, ne interpretiramo več kot izključno pristojnost države. Koncept republike zajema namreč po reformah tudi krajevne oblasti poleg države, ki lahko po novem določajo raven varstva jezikovnih manjšin na svojih krajevnih območjih. Obenem morajo paziti, da tega ne izvajajo v nasprotju s pravicami in interesi, za katere je pristojna država. Dežela lahko npr. uvaja v šolo določen manjšinski jezik, a le kot dodaten predmet in vsekakor kot prosto izbiro staršev oziroma kot neobvezen predmet v skladu z zakonom 482/1999. Ne more pa samostojno spreminjati šolskega sistema na deželnem območju z uvajanjem manjšinskega jezika kot obveznega učnega jezika.

Treba je opozoriti, da se lahko kljub neposrednejšemu odnosu med narodnimi manjšinami in oblastjo na deželni ravni slednja do manjšinskega vprašanja obnaša prav tako ali še bolj restriktivno kot centralna državna oblast. Ob pomanjkanju specifičnih pravnih določil na ravni deželnih statotov ostaja na tak način varstvo manjšin stvar politične volje deželnih oblasti. Obenem na ravni neposrednih političnih odnosov in pogajanj med deželami in državo, kot je konferenca med državo in deželami, narodne manjšine trenutno ne razpolagajo s primernimi mehanizmi politične participacije, ki bi jim omogočali izražanje manjšinskih interesov. Izjema sta avtonomni Pokrajini Bocen in Trento, ki sta zaradi svojega posebnega statusa enakovredni članici konference. Brez primernih mehanizmov politične participacije manjšinskih predstavništev ali vključevanja teme varstva manjšin na raven odnosov med manjšinami, deželo in državo

po zgledu omenjenih avtonomnih pokrajin ostaja avtonomija krajevnih uprav za manjšine še vedno šibko orodje za izvajanje manjšinskega varstva.

Podobno so se tudi na evropski ravni razvile oblike neposrednega stika med deželami in evropskimi institucijami, kot je npr. Odbor regij.¹¹⁸ Narodne manjšine imajo središčno vlogo le v primerih, ko upravljajo avtonomno deželo ali pokrajino in torej neposredno sodelujejo v takih oblikah odborov.

Evropski integracijski procesi predvidevajo še druge možnosti vključevanja manjšin. Dežela lahko na osnovi principa subsidiarnosti vključi tudi organizacije narodnih manjšin v politike čezmejnega sodelovanja v okviru namenskih evropskih programov. Dežela lahko na tej osnovi goji neposredne stike s sosednjimi državami tudi glede potreb in interesov specifično obmejnih narodnih manjšin brez posredovanja centralne državne oblasti. Ti mednarodni in čezmejni odnosi gredo tako mimo klasičnih okvirjev nacionalne države, kjer je slednje gojila izključno centralna država.

Na ravni manjšinskega varstva je zanimivo tudi vprašanje davčnega federalizma v Italiji, ki krajevne uprave finančno osamosvaja od centralne države. Slednje tako obdržijo večji delež svojih prihodkov in jih lahko investirajo tudi v financiranje svojih narodnih manjšin. Tu se postavlja vprašanje, ali bodo dežele zmogle upravljati finančno samostojnost brez dodatnega finančnega priliva s strani centralne države.

Preureditev javne uprave v federalističnem duhu torej sama po sebi ne zagotavlja niti varstva manjšinskih pravic niti politične participacije jezikovnih in narodnih

¹¹⁸ Uvedba principa subsidiarnosti, ki ga predvideva Maastrichtska pogodba, posredno zadeva tudi narodne manjšine (Malloy 2005, 264–284). Uvaja namreč idejo njihove samouprave in vključevanja v procese odločanja EU prek Odbora regij. Manjšine lahko na evropski ravni nastopajo kot posamezne skupine in znotraj mrež (npr. RegLeg, Odbor evropskih občin in regij CEMR, Skupščina evropskih regij AER, EUROCITIES, Konferenca o perifernih in obmorskih regijah v Evropi). Avtorica ugotavlja, da so manjšine na evropski ravni razvile tudi oblike »para-diplomacije«, ki se izraža v mreženju manjšin na področju specifičnih zadev, kot so npr. skupni gospodarski in kulturni interesi. Prek teh mrež uspejo manjšine tudi posredovati svoje politične zahteve. Tretji po mnenju avtorice pomemben vidik delovanja EU, ki ima pozitivne učinke tudi na ravni manjšinskega vprašanja, so evropski programi za čezmejno sodelovanje INTERREG. Ti podpirajo sodelovanje obmejnih regij in znotraj teh tudi manjšinskih skupnosti. Po mnenju Malloy (2005, 294, 304) je EU tisto okolje, ki bo v prihodnosti omogočilo večjo moralno in družbeno prepoznanje narodnih manjšin v primerjavi s sistemom mednarodnega varstva manjšin. To se bo lahko uresničilo prek oblik samoupravljanja znotraj EU. Pri tem se avtorica postavlja v nasprotje s kritiki manjšinske politike EU, ki menijo da bo EU težko razvila primerno zakonodajo na ravni manjšinskega varstva. Avtorica sicer to priznava, obenem pa meni, da so politike integracije ključni element, ki bo omogočil izražanje manjšinskih pravic. Medtem ko je na ravni sistema mednarodnega varstva manjšin to vprašanje bolj ideološke narave, se v sklopu evropskih integracijskih politik vključuje v debato o redefiniciji principov konstitucionalizma EU.

manjšin ali sistemov delitve oblasti med etničnimi oziroma narodnimi skupinami. Predstavlja pa okvir, kjer se lahko pogajanja med manjšinskimi in večinskimi elitami bodisi na notranji državni ravni bodisi na ravni mednarodnih odnosov z njihovimi matičnimi državami odvijajo na bolj neposreden način. Potrebe in interesi narodnih manjšin se lahko tako vključujejo neposredno v politike regionalnega in čezmejnega razvoja. Pri tem je pomembno, da imajo narodne manjšine jasno zastavljene politične cilje, kako se vključevati v politične procese odločanja v novonastalem okvirju delovanja javne uprave. Obenem morajo krajevne oblasti razvijati primerno večkulturno osveščenost in orodja upravljanja etno-jezikovne različnosti, da lahko v novonastalem okvirju zagotavljajo bodisi varstvo manjšin na ravni kulturne avtonomije bodisi njihovo primerno politično participacijo in oblike teritorialne avtonomije.

4 UPRAVLJANJE ETNO-JEZIKOVNE RAZLIČNOSTI V DEŽELI FURLANIJI JULIJSKI KRAJINI

4.1 Furlanija Julijska krajina: dežela s posebno avtonomijo

Dežela FJK sodi skupaj z deželami Aosta, Tridentinsko Gornje Poadižje, Sicilija in Sardinija med dežele s posebno avtonomijo¹¹⁹ (t. i. dežele s posebnim statutom),¹²⁰ ki se v Italiji razlikujejo od ostalih petnajstih dežel z navadno avtonomijo¹²¹ (t. i. dežele z navadnim statutom)¹²² (Voci 1994, 98; Brandt 1998, 141). Dežele¹²³ s posebno

¹¹⁹ It.: *autonomia speciale*. Dežele Sicilijo, Aosta in Tridentinsko Gornje Poadižje so ustanovili v letih 1945 in 1946, da bi ublažili močne separatistične težnje, ki so se v teh krajih pojavile po 2. svetovni vojni (Bartole in Mastragostino 1997, 25–37). Ustavodajna skupščina je po uvedbi ustave spremenila veljavne kraljeve odloke v ustavne zakone in statute. Sicilija je takoj pridobila deželno avtonomijo na podlagi kraljevega odloka. V deželi Aosti je novi ustavni zakon potrdil tradicionalne institucije krajevne vlade, ki jih je predvideval kraljevi odlok. V Tridentinskem Gornjem Poadižju so uvedli posebno avtonomijo na podlagi dogovora De Gasperi-Gruber iz leta 1946. Sardinija sicer ni kazala separatističnih teženj, a je vseeno pridobila posebno avtonomijo zaradi delovanja krajevne konzulte, ki jo je predvideval kraljevi odlok.

Deželi Tridentinsko Gornje Poadižje in Aosta sta pridobili posebno avtonomijo zaradi etničnega in jezikovnega varstva krajevnih manjšinskih skupnosti (Bartole in Mastragostino 1997, 25–37). Za Sicilijo in Sardinijo so prav tako veljali razlogi o varstvu krajevne zgodovinske in kulturne identitete, v ospredju pa je bil predvsem gospodarski razvoj. Obe deželi imata namreč pristojnosti na področju industrije in trgovine, kmetijstva, obrtništva, turizma ter javnih del, ki jih navadne dežele nimajo.

¹²⁰ It.: *a statuto speciale*.

¹²¹ It.: *autonomia ordinaria*. Upravno-politično strukturo italijanske države sestavlja dvajset dežel (*regioni*): Abruci, Apulija, Aosta, Bazilikata, Emilija-Romanja, Furlanija Julijska krajina, Kalabrija, Kampanija, Lacij, Ligurija, Lombardija, Marke, Molise, Piemont, Sardinija, Sicilija, Toskana, Tridentinsko Gornje Poadižje, Umbrija, Veneto. V svoji osnovi je torej »... regionalni sistem, ki je vmesna oblika med unitarno (centralistično) in federativno (preveč decentralizirano) državo« (Brandt 1998, 141). Odnosi med državo in deželami temeljijo na načelu enotnosti, ki predvideva, da je republika ena in nedeljiva. Te odnose ureja tudi načelo subsidiarnosti, na osnovi katerega mora porazdelitev nalog in funkcij znotraj države upoštevati institucije ali družbene enote, ki so čim bližje interesentom (Palermo 2005, 190; D'Atena 2006, 508). Na tej osnovi lahko država prevzame funkcije od dežele samo v primeru, da cilji določene aktivnosti niso izvedljivi na nižji upravni ravni (Bartole in drugi 2003, 52; Palermo 2005, 190).

¹²² It.: *a statuto ordinario*.

¹²³ Dežela je največja in najpomembnejša izmed teritorialnih enot v italijanski državi. Zanj je značilna avtonomija politične in upravne usmeritve (Brandt 1998, 141; Voci 1994, 99). Njen cilj je uresničevati krajeve interese naravnih agregatov ljudi, ki so širše od občin in pokrajin na določenem teritoriju (Bartole in Mastragostino 1997, 43).

Deželni organi so deželni svet (*Consiglio regionale*), deželni odbor (*Giunta regionale*) in predsednik odbora (*Presidente della Giunta*), ki so predvideni v 121. ustavnem členu. Delujejo po vzorcu centralnih državnih organov oziroma parlamenta, vlade in predsednika republike (Brandt 1998, 151; Voci 1994, 102). Deželni svet ustreza parlamentu države. Je politično telo, ki ga izvolijo državljani z volilno pravico, stalnim bivališčem v deželi in vpisom v imenike občin tiste dežele (Brandt 1998, 151). Ima zakonodajno oblast, odobri bilanco in predračun, določa deželne davke, ureja deželne službe in zaposlovanje osebja, ustanavlja deželne ustanove in načrtuje deželne posege. Deželni odbor deluje podobno kot državna vlada.

avtonomijo se razlikujejo od navadnih dežel po različnih postopkih odobritve statutow in izvajalnih določil, po obsegu in kakovosti pristojnosti ter po različni ureditvi finančnih odnosov z državo (Bartole in Mastragostino 1997, 27).

Vsaka dežela ima svoj statut, ki je ustava v malem. Na tej osnovi ima dežela avtonomijo na zakonodajni, upravni in finančni ravni. Iz vsake oblike avtonomije izhajajo določene pristojnosti, ki se razlikujejo po naravi in obliki izvajanja (Brandt 1998, 141). Dežele s posebno avtonomijo imajo posebne statute, ki jih določa ustavni zakon. Statutarna avtonomija ni v vseh deželah s posebno avtonomijo enaka, ampak se razlikuje po potrebah posamezne dežele (Brandt 1998, 149). Njihov posebni položaj izhaja iz specifičnih političnih, etničnih in ekonomskih razlogov (Voci 1994, 98–101; Reppucci 1995, 147).

Ostale dežele imajo navadne statute. Te sprejema deželni svet in jih nato potrди še parlament z navadnim državnim zakonom (Brandt 1998, 142). Avtonomija navadnih dežel je rezultat procesa, ki se je sprožil ob koncu šestdesetih let. Zaživele so z zakonom 108/1968, ki je uvedel krajevne volitve, in nato z zakonom 281/1970, ki je deželam razdelil denarna sredstva za delovanje (Brandt 1998, 142; Bartole in drugi 2003, 14). Leta 1972 je centralna država na osnovi paketa štirinajstih zakonskih odlokov prenesla nanje nekatere funkcije in pristojnosti (Bartole in Mastragostino 1997, 171; Bartole in drugi 2003, 15–17, 53). Sicer je bil ta prenos pod pričakovanji, zato so mu dežele ugovarjale pred ustavnim sodiščem, a brez uspeha. Drugi prenos funkcij od centralne države na navadne dežele se je zgodil leta 1976. Tudi v tem primeru je zakon določal splošne vsebine, ki so ostajale odvisne od centralne vlade. Tako je avtonomija teh dežel večinoma v praksi ožja od tiste, ki jo potencialno predvideva ustava.

Časovno je Dežela FJK zaživela leta 1964 kot zadnja izmed italijanskih dežel (ustavni zakon 1/1963), potem ko se je leta 1954 »tržaško vprašanje«¹²⁴ rešilo v sklopu

Je torej izvršilni organ dežele (Voci 1994, 103; Brandt 1998, 152–153). Upravlja premoženje, pripravlja bilanco in predračune, odobri izvajalne projekte programov deželnega sveta in delovne pogodbe ter nadzoruje deželne službe in deželna javna podjetja. Predsednik deželnega odbora se kot figura približuje predsedniku republike, vendar ima poleg predstavniških tudi izvršilne funkcije. Razglašča deželne zakone in pravilnike ter sprejema sklepe deželnega sveta in odbora o upravnih vsebinah.

¹²⁴ Na podlagi Mirovne pogodbe iz leta 1947 je tržaška pokrajina (sestavljena iz občin Trst, Devin Nabrežina, Repen, Milje, Dolina in Zgonik) postala Svobodno tržaško ozemlje, ki so ga upravljale zavezniške anglo-ameriške sile. Stanje se je spremenilo leta 1954, ko so vlade Italije, Velike Britanije, Združenih držav Amerike in Jugoslavije podpisale Londonski memorandum, na podlagi katerega je teritorij prešel pod italijansko oblast (Bartole in drugi 1973, 55–56). Istega leta je z odlokom predsednika

Londonskega memoranduma (Bartole in Mastragostino 1997, 17–19; Bartole in drugi 2003, 13). Zaradi mednarodne situacije ter razmejitve med Italijo in Jugoslavijo je bila namreč odobritev statuta te dežele pred tem nemogoča.

Ob ustanovitvi so Slovenci in Furlani v posebni avtonomiji videli možnost izrecnega prepoznanja, tudi z oblikami kulturne in politične avtonomije manjšinskih skupnosti, kar se sicer ni uresničilo (Strajn 1992). Dežela FJK je namreč pridobila posebno avtonomijo predvsem zaradi družbeno-gospodarskih razlogov (Piergigli 2001, 372). Nekateri avtorji sicer poudarjajo, da je posebni statut FJK nastal predvsem zaradi prisotnosti prebivalstva slovenskega jezika (Paladin 1973, 18–19; Bartole in Mastragostino 1997, 25; Bartole in drugi 2003, 40). Vsekakor vprašanje narodnih manjšin takrat ni bilo v ospredju. Smisel posebnega statuta se je osredinjal predvsem na gospodarsko-družbeno raven združevanja dveh pokrajin, in sicer Furlanije in Julijske krajine. Slednji sta bili namreč pred letom 1963 zgodovinsko in gospodarsko ločeni (Paladin 1973, 18–19; Bartole in Mastragostino 1997, 25; Bartole in drugi 2003, 40).

Posebni statut Dežele FJK od samega začetka vsebuje 3. člen: »V deželi se priznava enakost vsem državljanom, naj pripadajo kateri koli jezikovni skupini, z varstvom njihovih etničnih in kulturnih značilnosti«. Člen ne omenja izrecnega jamstva za varstvo slovenske, furlanske ali nemške narodne skupnosti v tej deželi (Paladin 1973, 18–19). Prav tako ne predvideva specifične manjšinske zakonodaje in izključnih pristojnosti na področju varstva manjšin, kot to velja za avtonomni pokrajini Trento in Bocen ali deželo Aosto¹²⁵ (Palici di Suni Prat 1998, 158, 2000, 102, 2002, 54).

Čeprav ima Dežela FJK po 3. členu statuta že od samega začetka potencialno pristojnost na ravni jezikovnih manjšin, se na tem področju pojavijo nekatere pomembne spremembe komaj na začetku 21. stoletja. Reforma V. poglavja ustave (ustavni zakon 3/2001) dodeljuje deželam nove pristojnosti tudi na področjih, ki so življenjskega pomena za zaščito manjšinskih jezikov, kot je šolstvo (Cisilino 2004,

republike začel v Trstu delovati vladni komisar. Leta 1956 je tudi Trst dobil svoje predstavnike v poslanski zbornici parlamenta, leta 1961 pa še senatorje. Posebni statut je bil odobren z ustavnim zakonom 1/1963. Dežela je začela delovati leta 1964 z izvolitvijo deželnega sveta.

¹²⁵ Določila v prid frankofonske skupnosti v Deželi Aosta predvideva sistem dvojezičnosti, ki omogoča rabo obeh jezikov v stikih z javno upravo, v šolskem sistemu pa podpira enakovrednost znanja obeh jezikov (Palici di Suni Prat 1998, 158; 2000, 102; 2002, 23–54). Model Južne Tirolske je osnovan na jezikovnemu ločevanju, ker pripadniku manjšine priznava pravico do rabe njegovega jezika pred javno oblastjo, šolski sistemi pa so ločeni na podlagi jezika.

106). Poleg tega se lahko Dežela FJK na osnovi določil 18. člena zakona 482/1999 odloči za dodatne oblike posegov na področju jezikovnih manjšin, ki so vključeni v določila za udejanjanje njenega posebnega statuta. Vsebine tretjega člena statuta se spremenijo v konkretno pristojnost na osnovi zakonodajnega odloka 223/2002 o Izvedbenih predpisih posebnega statuta Dežele FJK, ki predvideva prenos funkcij na področju varstva jezika in kulture zgodovinskih jezikovnih manjšin na območju dežele. Od tega trenutka naprej začne Dežela FJK razvijati svojo zakonodajo za tri jezikovne manjšine in prevzame vlogo institucionalnega subjekta, ki določa politike do svojih manjšin. To je pravna osnova, ki omogoči nastanek deželnega zakona 26/2007 za Slovence, deželnega zakona 29/2007 za furlanski jezik in deželnega zakona 20/2009 za nemško govoreče skupnosti.

V okviru globinskih intervjujev, ki so bili posneti z izbranimi predstavniki Dežele FJK, smo postavili tudi vprašanje o odnosu med avtonomijo Dežele FJK in varstvom jezikovnih oz. narodnih manjšin. Kako lahko slednja koristi pravnemu varstvu jezikovnih oz. narodnih manjšin? Ali je lahko prisotnost jezikovnih oz. narodnih manjšin učinkovita za avtonomijo Dežele FJK?

Na osnovi analize opravljenih intervjujev izhaja, da sta bila ob ustanavljanju Avtonomne dežele FJK osrednja razloga geopolitični in gospodarski. Nekateri intervjuvanci poudarjajo, da je bila tudi prisotnost jezikovnih oziroma narodnih manjšin že od samega začetka eden izmed elementov, na osnovi katerih je Dežela FJK pridobila poseben statut in avtonomijo (glej prilogo, intervju št. 1). V fazi pogajanj s centralno vlado sta bili slovenska in nemška manjšina omenjeni kot »aloglotni skupnosti«. Poleg tega je bila Furlanija v ospredju zaradi svojih jezikovnih, kulturnih, zgodovinskih in gospodarskih značilnosti. Tudi osrednji lik, ki je vodil proces ustanavljanja avtonomne Dežele FJK, Tiziano Tessitori, je bil obenem pripadnik furlanske skupnosti. Bil je ustanovitelj Gibanja za Furlanijo, predsednik društva *Società Filologica Friulana* in zgodovinar Furlanije.

Čeprav prisotnost jezikovnih oziroma narodnih manjšin ni bila osrednji razlog za avtonomijo Dežele FJK ob ustanovitvi, je danes postala pomemben element, da se lahko avtonomni status ohrani (glej prilogo, intervju št. 2). Političnega okvirja hladne vojne namreč ni več. Tudi na gospodarski ravni se je deželno območje razvilo. Tako je

prisotnost manjšin v smislu večjezičnosti pogoj, da se v novem družbeno-političnem položaju avtonomija ohrani.

V obdobju Illyjeve uprave¹²⁶ je bila tematika manjšinskih jezikov oziroma slovenščine, nemščine in furlanščine vključena v poslanstvo Dežele FJK (glej prilogo, intervju št. 3). Glasilo se je »Dežela v središču Evrope«. V današnjem političnem trenutku tega sicer ni več. Kljub temu se varstvo manjšin, ki je bilo takrat urejeno na pravni ravni, še razvija.

Drugi pomemben vidik avtonomije Dežele FJK, ki ga intervjuvanci poudarjajo, zadeva sodobne reforme italijanske države v smeri federalizma (glej prilogo, intervju št. 4). Te med drugim odpirajo vprašanje delitve pristojnosti med centralno državo in Deželo FJK na nekaterih področjih, pri katerih ima manjšinsko vprašanje pomembno vlogo. Prvo je področje izobraževanja, ki vključuje tudi izobraževanje v manjšinskem jeziku. To pristojnost bi lahko glede na avtonomijo imela – povsem ali delno skupaj s centralno državo – Dežela FJK. Drugo področje zadeva gojenje obmejnih odnosov z bližnjo Slovenijo. Tudi v tem primeru bi morala imeti Dežela FJK, glede na to, da ima na svojem območju slovensko manjšino, večjo svobodo odločanja in delovanja. Upoštevati moramo tudi, da so določila deželnega statuta ustavnega značaja, medtem ko so reforme v smeri federalizma državni zakoni.

Dežela FJK je sicer z zgoraj omenjenim zakonodajalnim odlokom 223/2002 o Izvedbenih predpisih posebnega statuta Dežele FJK pridobila pristojnosti na področju izobraževanja, a v manjši meri kot bi lahko. V zakonu 482/1999 sta namreč predvidena bodisi raba bodisi poučevanje manjšinskega jezika v vrtcih in osnovnih ter nižjih srednjih šolah. Odlok 223 sicer za vrtce dovoljuje oboje, a za osnovne šole in nižje srednje šole opredeljuje samo poučevanje (glej prilogo, intervju št. 5). S tega vidika je torej odlok glede na zakon 482/1999 omejevalen. Dežela FJK se tako nahaja v položaju, ko ima na svojem območju prepoznane jezikovne in narodne manjšine, a ima v primerjavi npr. s statuti Dežele Aoste in avtonomnih Pokrajin Bocen in Trento

¹²⁶ Riccardo Illy je bil guverner Dežele FJK v obdobju od leta 2003 do leta 2008. Njegova uprava je leta 2005 predlagala spremembe deželnega Posebnega statuta, ki so med drugim zadevale večje prepoznanje deželne štirijezičnosti (oziroma italijanščine, slovenščine, furlanščine in nemščine) in rabo tradicionalnih zastav deželnih zgodovinskih jezikovnih manjšin (Cevolin 2009).

paradoksalno šibko avtonomijo (glej prilogo, intervju št. 6). Na tem področju namreč nima specifičnih zakonskih in upravnih pristojnosti.

Avtonomija Dežele FJK je torej izraz povejnega družbeno-političnega dogajanja, zato ne odraža sodobnejših prijemov, ki so se razvili v okviru evropskega etničnega preporoda. Potencialno bi se lahko posebni statut Dežele FJK razvijal v smeri popolnejše oblike prepoznanja treh narodnih oziroma jezikovnih manjšin v sozvočju z evropskimi avtonomističnimi in regionalističnimi gibanji na etnični osnovi. Zaenkrat ne zasledimo predlogov v tej smeri. Posledično tako stanje omejuje možnost razvijanja teritorialnih oblik avtonomije za narodne manjšine v tej deželi.

Na področju varstva manjšin bi morale bodisi krajevne javne uprave bodisi predstavništva in elite manjšin ciljati na izvajalne predpise posebnega statuta in na možno reformo samega deželne statuta v smeri večje povezave med varstvom manjšin in avtonomijo dežele FJK. Reforme v smeri federalizma so temu primeren okvir. Narodnostna ali etnična gibanja sicer niso njihovo gibalno, ker sledijo predvsem upravnim potrebam decentralizacije države, ki s težavo vodi kompleksne družbeno-politične situacije post-moderne družbe in gospodarstva.

S povečanjem avtonomije in pristojnosti Dežele FJK nad varstvom manjšin narašča tudi tveganje, da bi imelo to negativen učinek nad varstvom kot takim zaradi odvisnosti od politične volje deželne vladne večine.

4.2 Občine in pokrajine s prisotnostjo narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini

Struktura italijanske države predvideva znotraj dežel manjše upravne enote¹²⁷ v obliki pokrajin, občin in metropolitanskih mest.¹²⁸ Tudi za slednje tako kot za dežele

¹²⁷ Javno upravo italijanske države sestavljajo še druge javne ustanove in organi krajevne narave, ki pa jih v doktorski disertaciji ne bom upoštevala. Dente (1995, 149–150) jih deli v tri kategorije. V prvo spadajo »krajevne funkcionalne ustanove« (*enti funzionali locali*), kot so npr. gospodarske zbornice ali univerze, ki delujejo v okviru državne uprave in imajo v svojih vodilnih organih predstavnike občin, pokrajin in dežel. Drugo kategorijo sestavljajo ustanove, ki jih ustanovijo posamezne krajevne enote, kot so občina, pokrajina in dežela, v samostojni ali skupni obliki. Razvijejo se iz potrebe po učinkovitejšem izvajanju določenih javnih storitev ali zaradi potrebe po sodelovanju z zasebnim sektorjem. Imajo avtonomijo odločanja in upravljanja, a odgovarjajo krajevnim enotam, ki so jih ustanovile. V to skupino spadajo deželne funkcionalne ustanove (*enti funzionali regionali*), občinska podjetja (*aziende comunali*), konzorciji (*consorzi*). V tretjo skupino sodijo krajevne ustanove, kot so gorske skupnosti (*comunità*

velja načelo avtonomije (Vandelli in Mastragostino 1996, 24). Imajo namreč javno oblast, da zasledujejo cilje in interese svojih skupnosti na podlagi svoje politično-upravne usmeritve, ki je različna in delno samostojna. Tako kot dežele imajo tudi finančno avtonomijo v smislu finančne samostojnosti glede na stroške in oblasti določanja svojih davkov (Palermo 2005, 191).

Občine so osnovna enota krajevne vlade in upravljanja teritorija oziroma osnovna teritorialna enota,¹²⁹ ki se ne deli v dodatne manjše ustanove (Dente 1995, 140–141; Reppucci 1995, 166; Brandt 1998, 161). Po velikosti teritorija, prebivalstvu in drugih značilnostih so zelo heterogene. Njihove meje so v glavnem zgodovinske narave iz obdobja pred zedinjenjem Italije. Občine imajo pomembno politično težo, ker je število izvoljenih v občinah veliko in zato predstavljajo osrčje političnih strank. Razpolagajo s statutarno in finančno avtonomijo. Zastopajo in spodbujajo razvoj lokalne skupnosti ter skrbijo zanje. Na podlagi načela subsidiarnosti imajo vse upravne funkcije. Slednje lahko prevzamejo višje ravni oblasti, kot so pokrajine, metropolitanska mesta, dežele ali država samo v primeru, da je to bolj primerno za enotnost sistema (Palermo 2005, 190).

Pokrajine so vmesna krajevna uprava med občino in deželo (Reppucci 1995, 162; Brandt 1998, 165). Sestavlja jih več občin. Njihov obstoj izhaja iz francoskega Napoleonovega modela. Skrbijo za interese in spodbujajo razvoj pokrajinske skupnosti. Tako kot občina uživajo statutarno in finančno avtonomijo. Obenem so osnova za periferne upravne enote države, kot so npr. kvesture, prefektore, gospodarske zbornice itd. (Vandelli in Mastragostino 1996, 21–22; Bobbio 2004, 16–17).

Občine in pokrajine so upravne enote, ki so obstajale pred uvedbo regionalnega sistema. Pojavile so se na začetku 20. stoletja v obdobju Kraljevine Italije in v

montane), zdravstvena podjetja (*aziende sanitarie*) in rajoni (*comprensori*), ki upravljajo določene javne storitve ali specifične javne funkcije.

¹²⁸ Metropolitanska mesta so krajevne enote, ki na zakonsko določenih območjih delujejo namesto pokrajine. Metropolitanska območja, kjer lahko delujejo metropolitanska mesta, določa zakon. Zadevajo nekatera gosto naseljena območja v Italiji, med katerimi so Turin, Milan, Benetke, Genova, Bologna, Firenze, Rim, Bari, Neapelj in Cagliari (Vandelli in Mastragostino 1996, 30–31). Uvedba te krajevne uprave izhaja iz potrebe po primernejšem upravljanju velikih urbanih sklopov (Brandt 1998, 172). Predstavljajo najnovejšo obliko teritorialne javne uprave, saj jih je uvedel zakon 142/1990 (Brandt 1998, 172–174; Vandelli in Mastragostino 1996, 30–32; Voci 1994, 108). Ima iste funkcije kot pokrajina in dodatne funkcije na osnovi deželnega zakona.

¹²⁹ It.: *ente territoriale di base*

kasnejšem obdobju fašizma (Vandelli in Mastragostino 1996, 28).¹³⁰ V povojnem obdobju so zakonodajalci sicer uvedli nekatere novosti, npr. glede volitev v občinah in pokrajinah, splošnih reform pa ni bilo. Do pomembnih sprememb na ravni ureditve občin in pokrajin v Italiji je prišlo v sedemdesetih letih z nastankom navadnih dežel. Takrat so prišla do izraza neskladja med novo obliko deželne ureditve in občinami ter pokrajinami, ki so jih urejevali starejši zakoni. Dežele so zaradi tega imele omejene zmožnosti pravnega ukrepanja v odnosu do občin in pokrajin.

Pomembna reforma delovanja občin in pokrajin ter njihovega upravnega vodstva se je zgodila z zakonom 142/1990, ki je določil, da je sistem občin in pokrajin osnovan na statutarni avtonomiji (Voci 1994, 107–108; Vandelli in Mastragostino 1996, 29–34; Brandt 1998, 172–174). Na tej osnovi so si občine in pokrajine ustvarile svoje statute, ki med drugim vsebujejo osnovna pravila delovanja ter ureditev služb in javnih storitev. Poleg tega je zakon predvidel, da sistem občin in pokrajin temelji na vodstvenih organih, ki jih predstavljata svet in odbor bodisi za občino bodisi pokrajino ter župan oz. predsednik pokrajine.¹³¹ Poznejši zakon 81/1993 je uvedel neposredno izvolitev župana, predsednika pokrajine in reformo izvolitve svetov.

Zakon 142/1990 je omogočil združevanje majhnih občin v obliki Združenja občin,¹³² ki lahko delijo upravljanje nekaterih javnih storitev (Voci 1994, 108; Vandelli in Mastragostino 1996, 30–32; Brandt 1998, 172–175). Predvidel je tudi možnost združenja med javnimi krajevnimi ustanovami, npr. konzorcije¹³³ za skupno upravljanje ene ali več javnih storitev, gorske skupnosti,¹³⁴ konvencije med občinami in

¹³⁰ Fašistična zakonodaja je izhajala iz zakonodaje Kraljevine Italije. Slednja je svojo osnovoala na zakonodaji Kraljevine Piemonta, ki je v 19. stoletju prevzela Napoleonov francoski model (Vandelli in Mastragostino 1996, 28).

¹³¹ Svet je organ, ki določa smernice za politično-upravni nadzor (Voci 1994, 107; Brandt 1998, 162–166). Predsednik pokrajine in župan sta odgovorna za upravljanje, predstavljata ustanovo in nadzorujeta storitve in službe. Odbor sodeluje pri upravljanju ustanove. Z reformo ima odbor splošno pristojnost, ki jo je prej imel svet. Zato odbor izvaja vse akte upravljanja, ki niso po zakonu pristojnost sveta ali predsednika in župana. Svetu ostaja pristojnost določanja usmeritve in načrtovanja.

¹³² It.: *Unione dei Comuni*

¹³³ It.: *consorzi*

¹³⁴ Njihovo ustanavljanje je prepuščeno deželnemu zakonu. Sestavljajo jih gorske in delno gorske občine v isti pokrajini (Brandt 1998, 170).

pokrajini¹³⁵ ter programske dogovore¹³⁶ med slednjimi in deželo. Uvedel je možnost, da lahko dežele s svojimi zakoni določajo funkcije pokrajin in občin na podlagi značilnosti teritorija in njihovih interesov. Novost predstavlja tudi večja soudeležba civilne družbe v delovanju pokrajin in občin prek sodelovanja društev, organizacij in posameznikov, ljudskih posvetovanj ter referendumov.

Deželo FJK sestavljajo štiri pokrajine: Trst, Gorica, Videm in Pordenone. V vseh štirih pokrajinah zasledimo prisotnost govorcev vsaj enega izmed deželnih manjšinskih jezikov. Furlansko govoreče območje zajema pokrajine Gorico, Videm in Pordenone. Slovensko prisotnost zasledimo v pokrajinah Trst, Gorica in Videm. Nemško govoreče skupnosti so prisotne v pokrajini Videm. Izmed vseh štirih pokrajin je torej videmska z jezikovnega in etničnega vidika najbolj raznolika, saj so na njenem teritoriju prisotni vsi trije manjšinski jeziki. Sledi goriška pokrajina, za katero sta značilni prisotnost slovenskega in furlanskega prebivalstva. V tržaški pokrajini zasledimo prisotnost slovenskega jezika, v pokrajini Pordenone pa prisotnost furlansko govorečega prebivalstva.

Pri opredelitvi poselitvenega prostora treh jezikovnih oz. narodnih manjšin v deželi FJK lahko upoštevamo pravno opredeljeno občinsko območje na osnovi zakonov 482/1999 o zgodovinskih jezikovnih manjšinah v Italiji in 38/2001 o varstvu slovenske narodne skupnosti v Italiji. Kot prikazuje Tabela 4.1, je slovenska narodna skupnost naseljena v vseh šestih občinah tržaške pokrajine, v skoraj tretjini od skupno 25 občin v goriški pokrajini ter v 13 % občin v videmski pokrajini. Furlansko govorno območje zajema 91 % občin v videmski pokrajini, 73 % občin v pokrajini Pordenone ter 60 % občin v goriški pokrajini. Nemško govoreče skupnosti so prisotne v petih občinah videmske pokrajine (4 %). Glede na skupno število občin v deželi FJK je v 80 % občin prisoten furlanski jezik, sledi mu slovenski jezik v 14 % občin ter nemške govornice v 2 % občin. Skupno ima 90 % občin v deželi FJK vsaj eno izmed priznanih manjšinskih skupnosti.

¹³⁵ It.: *convenzioni*. To so pogodbe, na podlagi katerih občine in pokrajine določene naloge in službe opravljajo v usklajeni obliki (Brandt 1998, 173).

¹³⁶ It.: *accordo di programma*. To je instrument za usklajevanje med krajevnimi upravami za dela, projekte in posege, ki vključujejo različne upravne ravni (državno, deželno, pokrajinsko in občinsko) (Brandt 1998, 175).

Tabela 4.5: Število občin v deželi FJK s prisotnostjo jezikovnih in narodnih manjšin

Pokrajina	Trst		Gorica		Videm		Pordenone		Skupno po jeziku	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Skupno št. občin	6	100	25	100	138	100	52	100	221	100
Prisotnost slovenskega jezika	6	100	8	32	18	13	0	0	32	14
Prisotnost furlanskega jezika	0	0	15	60	125	91	38	73	177	80
Prisotnost nemškega jezika	0	0	0	0	5	4	0	0	5	2
Prisotnost vsaj enega manjšinskega jezika	6	100	19	76	137	99	38	73	200	90

Vir: na osnovi podatkov RAFVG (2010)

V okviru globinskih intervjujev, ki so bili posneti s predstavniki izbranih krajevnih javnih uprav, smo predstavnikom občin in pokrajin postavili tudi vprašanje o odnosu med statutarno avtonomijo njihovih ustanov in varstvom jezikovnih oz. narodnih manjšin. Kako lahko slednja koristi pravnemu varstvu jezikovnih oz. narodnih manjšin? Ali je lahko prisotnost jezikovnih oz. narodnih manjšin funkcionalna za avtonomijo teh ustanov?

Statutarna avtonomija občin je na osnovi zakona 142/1990 doživela razvoj, ki je vezan na tolmačenja zakonskih določil s strani sodnih organov (glej prilogo, intervju št. 7). To evolucijo nazorno prikazuje primer Občin Doberdob in Sovodnje. Obe sta na začetku devetdesetih let vnesli v svoje statute določila za varstvo slovenskega jezika, ki so bila sprva zavrjena. Takrat je namreč deloval zunanji deželni nadzorni organ, ki je preverjal skladnost občinskih sklepov z veljavno državno zakonodajo, čeprav je bilo to v nasprotju s pojmom občinske avtonomije. Obe občini sta mnenju tega nadzornega organa ugovarjali s pritožbo pred deželnim upravnim sodiščem TAR. Slednji je nato potrdil, da lahko občina v svojem statutu neposredno izvaja 6. ustavni člen, ki zadeva varstvo manjšin. Tako jima je uspelo obdržati določila o varstvu slovenskega jezika v svojem statutu.

Drugi pomemben korak v razvoju občinske avtonomije predstavlja ustavni zakon 3/2001, ki je spremenil hierarhijo pravnih virov javne uprave (glej prilogo,

intervju št. 8). Uvedel je namreč določilo, da republiko sestavljajo občine, pokrajine, metropolitanska mesta, dežele in država. Na tak način je postala občina najosnovnejši pravni vir s svojim statutom in zakonodajno oblastjo, ki ju deželna oz. državna oblast ne morata več omejevati. Tega preobrata občine na slovensko govorečem območju niso izrabile tako, kot bi ga lahko. Občine imajo namreč pravno moč določanja varstva slovenske manjšine na svojem občinskem ozemlju. Čeprav intervjuvanec tega izrecno ne omenja, lahko isto misel apliciramo tudi za občine na furlansko in nemško govorečih območjih znotraj dežele FJK. Statutarna avtonomija torej omogoča občinam (in pokrajinam), da lahko dvignejo raven varstva svojih manjšin tudi nad tisto, kar predvidevajo državni ali deželni zakoni, vendar se za to ne odločajo pogosto (glej prilogo, intervju št. 9). Ne smejo pa se spustiti pod to raven varstva.

Še neizkoriščen vidik statutarne avtonomije zadeva uvodnike občinskih (oziroma pokrajinskih) statotov (glej prilogo, intervju št. 10). V teh je zapisana zgodovina in jezikovne ter kulturne značilnosti občinskega (oziroma pokrajinskega) ozemlja, kar je osnova za utemeljitev določil glede varstva manjšin znotraj statuta. Vsi statuti s svojimi uvodniki so zbrani v arhivu ministrstva za notranje zadeve, kjer so kot uradni dokumenti na razpolago različnim uporabnikom s pravnega in raziskovalnega področja. Primer pomembnega vidika statutarne avtonomije, ki je še povsem neizkoriščen, zadeva tudi poseben zakon 267/2000 (glej prilogo, intervju št. 11). Ta omogoča občinskim upravam, da samostojno določajo poimenovanje vasi in zaselkov. Dodaten vidik avtonomije, ki jo imajo občinske uprave, zadeva pravilnike za natečaje (glej prilogo, intervju št. 12). Pri teh lahko uprava med pogoje za zaposlovanje vključi tudi znanje manjšinskega jezika. Nadalje bi lahko občina za varstvo narodnih oziroma jezikovnih manjšin na svojem občinskem območju uporabila del svojih financ, ki izhajajo iz pobiranja občinskih davkov (glej prilogo, intervju št. 13). Finančna avtonomija ji namreč to omogoča.

Na splošno je v okviru statutarne avtonomije občin še veliko neizkoriščenih možnosti na področju varstva narodnih oz. jezikovnih manjšin. Poleg tega moramo upoštevati, da se zakonodaja na področju avtonomije in federalizma spreminja zelo hitro (glej prilogo, intervju št. 14). Sama narodna oz. jezikovna skupnost bi morala imeti svoj pravni urad, ki bi sledil zakonodaji in vsem sprotnim reformam na različnih področjih, ki so povezana z zaščito manjšin, da bi lahko uspešno sledila dogajanju. Statutarna

avtonomija in možnosti, ki jih vključuje na ravni pravnega varstva narodnih oz. jezikovnih manjšin, ostajajo še neizkoriščene tudi zaradi politične kulture upraviteljev krajevnih uprav (glej prilogo, intervju št. 15). Prevladuje pristop apliciranja državne zakonodaje, ker je ta pot lažja. Razvoj lastnih zakonov na osnovi avtonomije pa zahteva večjo odgovornost in znanje.

Statutarna avtonomija ima lahko tudi negativen učinek na raven varstva narodne oz. jezikovne manjšine, saj povzroča, da je raven zaščite in njenega izvajanja različna glede na občinsko (in pokrajinsko) območje, kjer živi govorec jezika (glej prilogo, intervju št. 16). To ustvarja diferencirano situacijo, kjer lahko pripadniki manjšine uživajo večjo ali nižjo raven storitev v manjšinskem jeziku glede na občino, ki ji pripadajo. Po drugi strani je nemogoče, da se bodo vse občinske uprave vedle enako, ker so si zaradi družbenih in gospodarskih značilnosti med seboj različne.

Krajevna javna ustanova lahko na osnovi svoje statutarne avtonomije na različne načine ovrednoti prisotnost narodnih in jezikovnih manjšin na svojem območju. Pokrajina Trst je npr. z nedavno spremembo pokrajinskega statuta omogočila, da lahko svetniki med delovanjem pokrajinskega sveta uporabljajo slovenski jezik (glej prilogo, intervju št. 17). Deželni zakon za nemške manjšine vsebuje določila, ki omogočajo občinam in lokalnim skupnostim, da samostojno odločajo, v kolikšni meri in na kateri način izvajati pravno zaščito lokalnih govoric (glej prilogo, intervju št. 18).

Pokrajine in občine so torej nedavno pridobile avtonomijo in pristojnosti tudi nad varstvom manjšin na osnovi zakonov 482/1999 in 38/2001. Vendar iz intervjujev izhaja, da tega niso večše in da niso še v stanju razvijanja svojih politik upravljanja etno-jezikovne različnosti, ki bi lahko bile na tem področju bolj samostojne in manj odvisne od države. Na to vpliva politična volja, odvisno pa je tudi od vodilnega kadra, ki ni primerno osveščen in strokovno podkovan za samostojnejše oblike upravljanja. Očetovski pristop centralne države, ki odloča o vsem, a obenem tudi skrbi za vse, ni več finančno vzdržljiv, pot do samostojnosti pa ni tako enostavna in lahka. Zahteva primeren miselni preskok ter spremembo načinov odločanja, vodenja, upravljanja in dela. Avtonomija potrebuje zrele politične in upravne kadre, ki so pri svojem delu samostojni.

Primeri, ko bi lahko krajevne javne uprave v večji meri izrabile svojo avtonomijo in podprle varstvo manjšin, zadevajo razpise za zaposlovanje uslužbencev, kjer lahko uprava določi, ali naj bo znanje manjšinskega jezika tudi kriterij za zaposlitev. Poleg tega imajo občinske uprave pristojnost za imenovanje vasi in zaselkov na svojih območjih. Predvsem pa imajo avtonomijo nad svojimi statuti, ki lahko vključujejo različne ravni in oblike zaščite manjšinskih skupnosti in jezikov ter njihove soudeležbe v določanju občinskih politik v skladu z veljavno državno in deželno zakonodajo.

Pokrajinski in občinski statuti ostajajo torej v pogojih sodobnih reform v smeri federalizma še neizrabljen potencial. Vendar se s popolnejšo obliko manjšinskega varstva v statutih pojavi tveganje, da se slednje med posameznimi krajevnimi upravami preveč razlikuje. To se v določni meri že dogaja, kar izraža družbeno-politično stanje manjšine na določenem upravnem območju. Sicer pa pod določeno ravnijo zaščite krajevna uprava ne sme, saj v tem primeru nastopi država kot garant manjšinskih pravic na osnovi ustavnih določil ter državnih zakonov 482/1999 in 38/2001. Po drugi strani lahko avtonomija spodbuja krajevne uprave (deželo, pokrajine, občine) k višanju te ravni, česar zakonodaja ne prepoveduje.

Na osnovi predlagane analize globinskih intervjujev izhaja potreba po primernih pravnih uradih in izvedencih znotraj manjšin, ki bi sledili ne samo specifični zakonodaji o manjšinah, ampak tudi reformam na ravni avtonomije in federalizma v Italiji. Znotraj slednjih bi preverjali priložnosti in možna tveganja za varstvo manjšin. To pravno in tehnično znanje naj bi bilo izhodišče za izoblikovanje političnih programov in delovanja predstavništev ter elit narodnih in jezikovnih manjšin.

Sicer pa lahko potrdimo uvodno Benedikterjevo misel (Benedikter in drugi 2008, 11), da ostaja državna zakonodaja v primerjavi z zakonodajo krajevnih javnih uprav še vedno najbolj pomemben pravni vir manjšinskega varstva v Italiji skladno z evropskimi trendi. Sicer si pot utirajo tudi deželna zakonodaja in delno pokrajinska ter občinska, vendar te strukture nimajo vizije in finančne osnove, da bi uspele same upravljati manjšinsko vprašanje.

4.3 Pregled razvoja pravnega varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji

Načelo varstva narodnih in jezikovnih manjšin je v Italiji vključeno v ustavo. 6. člen predvideva, da republika s posebnimi predpisi štiti jezikovne manjšine. Vključuje se v sklop osnovnih ustavnih vrednot, ki podpirajo pluralizem in bogastvo različnih tipologij različnosti: individualne, skupinske, teritorialne, zgodovinske, kulturne, verske in jezikovne (Palici di Suni Prat 2006, 636). Te vsebine izhajajo iz prepričanja ustavodajne skupščine, da mora država prenehati prakso jezikovne in kulturne asimilacije, ki je označevala fašistično dvajsetletje in se je dokaj jasno kazala tudi prej.

Palici di Suni Prat (2002, 15–16) ugotavlja, da princip varstva manjšin 6. ustavnega člena izhaja iz natančnejše opredelitve principa enakosti, ki ga predvideva 3. ustavni člen in ki štiti npr. verske, politične ali mnenjske skupine. 6. člen zadeva namreč razlikovanje na podlagi jezika. V italijanski ustavi so tako izrecno zaščitene samo jezikovne manjšine, ker so te stabilne in zgodovinsko prisotne na določenem teritoriju (Palici di Suni Prat 1998, 149–154, 2006, 653–655; Pajero 1998, 225). Princip varstva manjšin, ki ga izraža ustavni 6. člen, določa prepoved diskriminacije zaradi jezika. Državljanom, ki so pripadniki manjšinske skupnosti, omogoča, da uporabljajo svoj manjšinski jezik ter tako zagotovijo ohranjanje in razvoj kulture in tradicij, ki so na ta jezik vezane na območju, kjer se je skupnost zgodovinsko ustalila (Palici di Suni Prat 2002, 17). Kriterij teritorialnosti¹³⁷ je torej bistven (Palici di Suni Prat 2002, 25). Ozemeljske in posledično upravne meje so namreč v italijanski zakonodaji osnova za praktično izvajanje zaščite na področju izobraževanja v maternem jeziku in rabe jezika v javni upravi in toponomastiki. Oba vidika potrebujeta za svoje izvajanje točno določene upravne strukture in primeren organizacijski aparat (Palici di Suni Prat 2006, 653–655).

¹³⁷ Sicer je nosilec manjšinskih pravic posameznik in zaradi tega bi moral potencialno uživati svoje manjšinske pravice na celotnem državnem teritoriju (Palici di Suni Prat 2006, 653–655). Ta kriterij velja na evropski ravni sicer samo za nekatere številčne manjšine, ki so nastanjene na celotnem državnem ozemlju. V primeru Finske lahko pripadniki švedske narodne manjšine uveljavljajo rabo svojega jezika pred sodiščem ali drugimi oblastmi na celotnem državnem ozemlju. Podobno sta tudi v Kanadi angleščina in francoščina uradna jezika in njuna raba je možna v vseh parlamentarnih ter vladnih ustanovah.

Dodatna razlika med 3. in 6. ustavnim členom zadeva subjekte, ki sta jima člena namenjena (Palici di Suni Prat 2002, 18). 3. člen se nanaša na posameznike in se navezuje na individualne pravice državljanov. 6. člen obravnava kolektivne pravice manjšin kot skupin in zadeva zaščito tistih vrednot, ki združujejo njihove pripadnike in ki jim omogočajo, da ohranjajo in razvijajo skupne kulturne, jezikovne in zgodovinske vezi. 6. člen lahko zato povežemo še z 2. členom, ki jamči neodtujljive pravice posameznika v družbenih skupinah, z 9. členom o kulturnem razvoju in z 21. členom o svobodi izražanja misli in splošnih vrednotah pluralizma.

Tema varstva narodnih in jezikovnih manjšin je bila kljub ustavnemu priznanju v povojnem obdobju predvsem sporna in potencialno nevarna. Minilo je več kot 50 let, da je italijanska država odobrila okvirni zakon o pravnem varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji 482/1999, ki omogoča udejanjanje ustavnega principa 6. člena. Stolfo (2009, 207) opredeljuje tri vidike političnega in družbenega dogajanja v povojni Italiji, ki razlagajo to zamudo. Na osnovi klasičnega nacionalističnega pristopa je priznanje jezikov, ki so bili različni od dominantne italijanščine, ter uvajanje aktivnih politik za njihovo varstvo in vrednotenje pomenilo predvsem postaviti pod vprašaj enotnost države in njen obstoj. Poleg tega so bile zahteve po varstvu, ki so jih izražale različne jezikovne manjšine, dojete kot izraz lokalizmov, zazrtih v preteklost in zaprtih do razvoja ter do zunanje družbe. Razvoj je bil mišljen kot možen samo prek večinskih in dominantnih kulturnih ter jezikovnih vrednot. Tretji vidik je zadeval interpretacijo enakosti, ki je bila tradicionalno mišljena kot sinonim za jezikovno in kulturno homologacijo. Vse tri vidike je prerasla odobritev zakona 482/1999, čeprav se delno še vedno pojavljajo in ohranjajo na ravni političnega in kulturnega diskurza.

Tema varstva manjšin se je kljub omenjenim oviram vsekakor razvijala. Zadevala je najprej problematiko obmejnih manjšin, nato pa se je razširila še na ostale jezikovne skupnosti. Palici di Suni Prat (2002, 28–31, 1998, 155) opredeljuje pet faz razvoja. Prva zadeva varstvo obmejnih narodnih manjšin, ki jih avtorica opredeli kot »superzaščitene«. Nemška manjšina na Južnem Tirolskem, francoska manjšina v Dolini Aosta in kasneje Slovenci v pokrajinah Trst in Gorica so lahko računali na podporo matičnih držav, s katerimi se je Italija obvezala za njihovo pravno varstvo na osnovi mednarodnih dogovorov (Cisilino 2004, 101). Dodati gre še Ladince na Južnem Tirolskem, ki so bili prepoznani zaradi svojega posebnega položaja »manjšine v

manjšini«, kar se je kasneje razširilo še na Ladince na Tridentinskem. Ostale manjšine, ki govorijo regionalne jezike, kot so furlanščina, okcitanščina, franko-provansalsščina, sardinščina in katalonščina, ali predstavljajo jezikovne otoke oziroma arhipelage in otočja, kot so albanščina, grščina in hrvaščina, pa niso uživale nikakršnega pravnega statusa¹³⁸ na ravni državne zakonodaje (Piergigli 2001, 152). Tem gre dodati še ostale nemško govoreče skupnosti alpskega loka, Ladince v pokrajini Belluno in Slovence v Videmski pokrajini.

V drugi fazi, ki je zajela sedemdeseta in osemdeseta leta,¹³⁹ se je pravno varstvo v duhu 6. ustavnega člena razširilo tudi na druge manjšine. Takrat so se pojavili zakonski predlogi, ki naj bi poverili deželam, da lahko izdajajo bolj specifična določila glede varstva manjšin, a sicer niso bili izglasovani (Palici di Suni Prat 2000, 102; Cisilino 2004, 120). Predčasen zaključek zakonodajne dobe je navadno preprečil odobritev že začelih del. Močan je bil tudi politični odpor najbolj nacionalističnih sestavin parlamenta v raznih strankah. Ustvarilo se je tako paradoksalno stanje, kjer si je država lastila izključno pristojnost urejevana vprašanja manjšin v strogem centralističnem duhu, a je potem ni udejanjala (Palici di Suni Prat 2000, 102; Cisilino 2004, 101–104). Obenem ni dovoljevala nižjim ravnem državne uprave, kot so bile dežele, da bi samostojno urejale vprašanje zaščite svojih jezikovnih manjšin.

V osemdesetih letih se tudi na ravni razsodb ustavnega sodišča, povezanih z varstvom narodnih in jezikovnih manjšin, pojavi odprtejši pristop. Rzsodba 312/1983 določa, da zaščita manjšin ni »zadeva« oziroma vsebina zakonskega določila, ampak »načelo« in »cilj« (Palici di Suni Prat 2000, 102; Cisilino 2004, 101–104). Temu morajo slediti vsa telesa, ki sestavljajo republiko, in sicer država, dežele in druge krajevne ustanove, ko delujejo v okviru svojih pristojnosti. Pred tem so bila predvsem v

¹³⁸ Priznanje Palici di Suni Prat (2002, 106, 2006, 639) definira kot tisto, kar razlikuje pravni status od golega obstoja manjšine. Pravno priznanje omogoča njeno varstvo, kar je osnova za njeno enakopravnost. Obenem krepi njeno kolektivno dimenzijo prek ovrednotenja občutka solidarnosti znotraj skupine. Gre tudi za izvajanje jezikovnih pravic, ki je navadno osnovano na teritorialnem kriteriju.

¹³⁹ V tem obdobju zasledimo tudi razvoj političnih in družbenih pobud v korist ohranjanja manjšinskih jezikov in identitet na ravni civilne družbe (Stolfo 2009, 176–177). V sklopu različnih jezikovnih manjšin so društva s svojimi pobudami ustvarjala pritisk na politične elite in spodbujala občinske uprave k nameščanju tabel s krajevno toponomastiko v manjšinskem jeziku. Rodile so se tudi nekatere radijske postaje v manjšinskih jezikih. Na ravni izobraževanja so se začeli pojavljati specifični jezikovni tečaji. Tudi na nekaterih univerzah so vzniknile pobude v podporo manjšinskih jezikov.

šestdesetih letih mnenja ustavnega sodišča povsem drugačna, saj so podpirala izključno pristojnost države pri zaščiti manjšin (npr. rzsodbi 32/1960 in 14/1965).

Tretja faza sega v devetdeseta leta prejšnjega stoletja in zadeva »regionalizacijo«
teme manjšin na ravni zakonodaje dežel z navadnim statutom (Palici di Suni Prat 1998, 155, 2002, 28–31). Ta faza je večinoma zadevala posege v podporo kulturnih dejavnosti v duhu 9. ustavnega člena, ker so se osredinjali predvsem na folklorne vidike manjšinskih identitet. To obdobje sledi zgoraj omenjenemu mnenju ustavnega sodišča iz leta 1983. Podobno stališče izhaja tudi iz rzsodbe 15/1996 o rabi slovenščine v sodnih postopkih, ki zadeva možnost brezplačne rabe prevajalca. Poleg tega uvaja novost, da ima tudi deželni zakonodajalec pristojnost nad varstvom manjšin, medtem ko je bilo to do tedaj izključno državna kompetenca (Cisilino 2004, 101–104).

Četrta faza zadeva obdobje po regionalizaciji teme manjšin, ko so se v diskurz o varstvu manjšin vključile nove skupine, kot so nomadi, migranti, regionalne identitete in narečja.

Peta faza sledi odobritvi zakona 482 leta 1999, ki vsebuje določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji (Palici di Suni Prat 1998, 155, 2002, 28–31; Cisilino 2004, 101–104). Slednji je posredoval vsem zakonsko določenim manjšinam okvirno in osnovno obliko pravnega varstva. Izglasovan je bil predvsem kot posledica sprejema Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin (OKVNM) iz leta 1995 in Evropske listine o regionalnih in manjšinskih jezikih (ELRMJ) iz leta 1992. Ta dva mednarodna dokumenta sta namreč spodbudila evropske države, da so začele gledati na obstoj manjšinskih jezikov kot na dejavnik obogatitve in ne več kot na grožnjo državnim in ozemeljski enovitosti.

4.3.1 Zakon 482/1999: določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji

Zakon 482/1999 predstavlja na ravni pravnega varstva manjšin v Italiji prelomnico, podobno kot sta bila na evropski ravni Listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ELRMJ)¹⁴⁰ in Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin (OKVNM).¹⁴¹

¹⁴⁰ Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih (ELRMJ) je Svet Evrope odobril leta 1992 in obravnava posebej kulturne in jezikovne aspekte. Osredinja se na zaščito manjšinskih in regionalnih jezikov kot ogroženega vidika evropske kulturne dediščine, ne pa na zaščito jezikovnih manjšin

(Thornberry in Estébanez 2004, 137). Osnovana je na predpostavki, da je »uporaba regionalnega ali manjšinskega jezika v zasebnem in javnem življenju neodtujljiva pravica«. Kljub takšni uradni razlagi se ga v praksi razume kot instrument za zaščito manjšin, saj zaščita manjšinskih jezikov dejansko predstavlja enega od običajno najpomembnejših ali najizrazitejših elementov manjšinske identitete (Bešter 2002, 42). Pentassuglia (2002, 130) je podobno mnenja, da se ta instrument sam po sebi ne tiče manjšinskih pravic ter ne ustvarja individualnih ali kolektivnih pravic za govorce zaščitenih jezikov. Listina namreč ni bila mišljena za varstvo jezikovnih manjšin, ampak za dobro zgodovinskih regionalnih in manjšinskih jezikov na evropski ravni z vidika promocije in varstva večjezičnosti na splošno. Avtor dodaja, da ukrepi v korist jezikov s strani držav vsekakor učinkujejo na manjšinske skupnosti in na njihove pripadnike.

Vsebine ELRMJ zadevajo promocijo in rabo regionalnih ali manjšinskih jezikov v javnem življenju, in sicer na ravni izobraževanja, sodstva, javnih uprav, medijev, kulturnih dejavnosti, gospodarskega in družbenega življenja ter čezmejnih izmenjav (Thornberry in Estébanez 2004, 149–156). Vsebina dokumenta je dokaj obvezujoča, saj vsebuje zelo natančna in zavezujoča določila, ki jih morajo države spoštovati (Brezigar 1999a, 144). Podobno kot za OKVNM morajo tudi podpisniki te listine predložiti redna poročila generalnemu sekretariatu Sveta Evrope.

Za razliko od OKVNM je listina ELRMJ natančna pri definiranju objekta, ki so ga države podpisnice dolžne zaščititi, navaja Bešter (2002, 42–43). V prvem členu je namreč zapisana definicija regionalnih in manjšinskih jezikov, iz katerih so izključeni uradni jeziki države, narečja uradnih jezikov države in jeziki migrantov. Jeziki so večinoma mišljeni kot ozemeljski jeziki, torej jeziki, ki se tradicionalno uporabljajo na določenem geografskem območju. To je vezano na vsebino dokumenta, saj večina ukrepov potrebuje definicijo geografskega območja, na katerem se bodo ukrepi izvajali in ki se razlikuje od ozemlja celotne države, dodaja avtorica.

¹⁴¹ OKVNM je Svet Evrope odobril leta 1995. Predstavlja prvi zakonsko obvezujoč multilateralni dokument o varstvu narodnih manjšin, ki umešča manjšinske pravice v sistem človekovih pravic (Thornberry in Estébanez 2004, 89–135). Svet Evrope ga je sprejel po hitrem postopku iz izrazito politične potrebe, da bi vzpostavili nekakšen minimalni standard zaščite manjšin, ki bi bil obvezen za vse države članice Sveta Evrope in ki bi omogočal stabilnosti, varnost in mir v Evropi, kot izhaja iz preambule (Klopčič 1994/95, 267; Brezigar 1999a, 144–145). V 5. členu poudarja vlogo držav, ki morajo »spodbujati take razmere, ki so potrebne, da pripadniki narodnih manjšin ohranjajo in razvijajo svojo kulturo ter ohranjajo bistvene sestavine svoje identitete, in sicer svojo vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino.« Thornberry in Estébanez (2004, 89–135) določila dokumenta razdelita v naslednje kategorije: nediskriminacija in pozitivni ukrepi; kultura; svoboščine v zvezi s sistemom človekovih pravic; izobraževanje in jezik; participacija; čezmejni stiki; dolžnosti manjšin. Avtorja še poudarjata, da dokument sicer ne vsebuje kolektivnih pravic za manjšine, vendar nastavlja pojem enakosti in nediskriminacije širše od Evropske konvencije za človekove pravice in jasno predvideva, da so posebna določila za manjšine legitimna in nujna. Podobno tudi Klopčič (1994/95, 267–268) in Bešter (2002, 39) ugotavljata, da dokument govori o pravicah pripadnikov narodnih manjšin in nikakor ne uvaja kolektivnih pravic, čeprav je v naslovu prisotna terminologija zaščite narodnih manjšin in ne zaščite pripadnikov narodnih manjšin.

Dokument ne vsebuje splošne definicije pojma narodne manjšine, temveč uveljavlja pragmatičen pristop, ker ni bilo mogoče doseči konsenza vseh sodelujočih članic Sveta Evrope (Klopčič 1994/95, 267–268; Bešter 2002, 39).

Klopčič (1994/95, 267) in Bešter (2002, 38–39) OKVNM očitajo številne slabosti in pomanjkljivosti, obenem pa priznavajo, da je zaradi univerzalne narave tega dokumenta njegov pomen velik. Klopčič (1994/95, 267) poudarja, da pomeni korak naprej v mednarodnem pravu človekovih pravic in narodnih manjšin, saj povzema načela, ki so se najprej izoblikovala v študijski in teoretski dejavnosti in se nato izrazila v normativni dejavnosti Organizacije združenih narodov, Sveta Evrope in Konference o evropski varnosti in sodelovanju. To so načela o mednarodno pravni naravi varstva narodnih manjšin, o prepovedi ukrepov nasilne asimilacije, pomenu participacije pripadnikov narodnih manjšin in pomenu prepoznanja nujnosti posebnih ukrepov za ohranjanje identitete. Avtorica nadaljuje, da lahko sprejeti tekst pojmuje kot skupno razumevanje vloge narodnih manjšin v Evropi danes. Po njenem mnenju torej odraža duh časa, zgodovinske okoliščine ter dejansko stopnjo pripravljenosti posameznih držav soočiti se z izzivi izboljšanja položaja narodnih manjšin.

Poleg tega OKVNM ne predvideva mednarodnega mehanizma, ki bi države članice lahko prisilil k izpolnjevanju njenih določil (Klopčič 1994/95, 268–269; Bešter 2002, 39). Predvideva sicer, da so države dolžne pošiljati redna poročila o stanju manjšinskega varstva v svojih državah, za katera je potem

Predstavlja organsko osnovo za pravno varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji. Določila premoščajo prejšnje razlikovanje med obmejnimi manjšinami, ki so bile pravno zaščitene na ravni posebnih statutov dežel in mednarodnih dogovorov, in ostalimi manjšinami regionalnih jezikov in jezikovnih otokov ter arhipelagov ali otočij, ki so bile pred tem v glavnem brez pravne zaščite (Palici di Suni Prat 2002, 106, 2006, 639; Cisilino 2004, 105).

Odobritev zakona 482/1999 je sprožilo več dejavnikov. Svet Evrope je izvajal mednarodni pritisk s svojimi najnovejšimi dokumenti na ravni varstva narodnih manjšin in manjšinskih ter regionalnih jezikov (Palici di Suni Prat 2000, 102, 2002, 106). Zakon je bil tudi pod vplivom drugih mednarodnih določil, predvsem Deklaracije o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim, etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam, ki jo je leta 1992 odobrila Organizacija združenih narodov v duhu 27. člena Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah iz leta 1966. Po drugi strani je pomembno tudi delovanje italijanskih dežel, ki so v devetdesetih letih začele sprejemati vrsto zakonov v prid bodisi zgodovinskim jezikovnim manjšinam bodisi krajevnim narečjem.

Zakon 482/1999 predvideva v skladu z evropskimi dokumenti kot splošni kriterij zaščite manjšinskega jezika orodje dvojezičnosti v nasprotju z modelom jezikovnega separatizma¹⁴² (Palici di Suni Prat 2006, 663). Ta izbira je vezana na dejstvo, da ima Italija veliko število regionalnih in manjšinskih jezikov ter krajevnih narečij. Poleg tega dvojezični model ohranja enoten šolski sistem. Obenem lahko javne akte javna uprava izdaja v enem ali drugem jeziku (tudi brez prevoda), če sta oba priznana kot uradna jezika poslovanja (Piergigli 2001, 26–27).

pristojni ministrski svet ob podpori posvetovalnega telesa (Thornberry in Estébanez 2004, 89–135). Ni pa predvidena možnost poročila ali pritožbe s strani posameznih pripadnikov manjšin, manjšin kot skupnosti ali nevladnih organizacij (Klopčič 1994/95, 268–269; Bešter 2002, 39). Tako so države oziroma vlade, ki so zadolžene za izvajanje določil konvencije, dejansko tudi edini nadzornik in ocenjevalec svojega dela. Še bolj problematično pa je dejstvo, po mnenju avtoric, da določila niso neposredno izvršljiva, pač pa naj bi jih države izvrševale prek nacionalne zakonodaje in ustreznih vladnih politik.

¹⁴² V situacijah, kjer velja princip jezikovnega separatizma, je mogoča ločena raba obeh jezikov (Piergigli 2001, 26–27; Palici di Suni Prat 2002, 23, 2000, 110). Oba jezika sta zato uradna. Šolski sistem je v teh sistemih ločen. Delovanje javnih uradov pa teži k temu, da podpira ločeno vsak jezik, razen primerov, ko so na razpolago dvojezični teksti ali prevodi. V resnici obstajajo situacije, kjer sta oba modela prisotna, npr. jezikovni separatizem na šolski ravni in dvojezični model na ravni rabe manjšinskega jezika v javni upravi. Model jezikovnega separatizma je bolj učinkovit glede varstva manjšinskih jezikov, čeprav lahko povzroča medetnična trenja. Model dvojezičnosti je z vidika ohranjanja manjšinskega jezika šibkejši, ima pa močno pravno podlago na ravni evropskih in mednarodnih dokumentov.

Zaščiteni manjšinski jeziki so opredeljeni v 2. členu zakona 482/1999 (Palici di Suni Prat 2000, 104, 2002, 106–110, 2006, 663; Cisilino 2004, 120). V skladu s 6. ustavnim členom je bil zakon izglasovan, da bi zaščitil jezik in kulturo »albanskih, katalonskih, germanskih, grških, slovenskih in hrvaških prebivalcev ter tistih, ki govorijo francosko, franko-provansalsko, furlansko, ladinsko, okcitsansko in sardinsko«. Zakon torej ne zadeva narečij, obenem pa ni namenjen jezikom novih manjšin¹⁴³ oziroma jezikom priseljeniških skupnosti v skladu z mednarodno¹⁴⁴ in evropsko zakonodajo.¹⁴⁵ Obenem zakon izrecno navaja, da je uradni jezik republike italijanščina kot neke vrste »zaščita večine pred zaščito manjšin« (Stolfo 2009, 216).

Na vsebinski ravni se na področjih šolstva, javne uprave in javne radiotelevizije zakon 482/1999 v glavnem približuje določilom omenjenih mednarodnih dokumentov o varstvu narodnih manjšin in manjšinskih oziroma regionalnih jezikov (Palici di Suni Prat 2000, 108; Stolfo 2009, 215–219). 4. člen predvideva rabo manjšinskega jezika v vrtcih in osnovnih šolah poleg italijanščine. Na osnovi 6. člena lahko univerze spodbujajo bodisi učenje manjšinskega jezika prek tečajev bodisi raziskovalno dejavnost na tem področju. Določilo se sklada s 4. členom Deklaracije o pravicah oseb, ki pripadajo nacionalnim, etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam OZN, ki jamči učenje materinega jezika poleg zgodovine, tradicij, jezika in kulture manjšin v šolskem sistemu. Podobno 14. člen OKVNM vsebuje določilo, da se države pogodbenice zavezujejo prepoznati pripadnikom narodne manjšine pravico do učenja manjšinskega jezika in možnosti izobraževanja v tem jeziku. ELRMJ določa v svojem 8. členu, kako

¹⁴³ Medtem ko je osrednji cilj delovanja zgodovinskih jezikovnih manjšin ohranjanje manjšinskega jezika in kulture, so v primeru novih manjšin oziroma priseljeniških skupnosti v ospredju vprašanja družbene in ekonomske integracije in bivališč (Cisilino 2004, 122). Poleg tega migranti navadno niso stalno naseljeni na točno določenem teritoriju, na katerem bi razvijali osnovne skupinske vezi, kot so zgodovinske manjšine. Zato so njihove pravice izrazito individualne narave, medtem ko se v primeru zgodovinskih manjšin individualne pravice prepletajo s kolektivnimi.

¹⁴⁴ Po Capotortijevi definiciji (Capotorti 1991) je manjšina »skupina, ki je manj številna od ostalega prebivalstva države, je v podrejenem položaju in njeni pripadniki, ki so državljani države, imajo etnične, verske in jezikovne značilnosti, ki so različne od ostale populacije in izražajo, čeprav samo implicitno, občutek solidarnosti, ki je namenjena ohranjanju njihove kulture, tradicij, vere in jezika« (Palici di Suni Prat 2000, 104). Izjema na mednarodni ravni je Odbor Združenih narodov za človekove pravice, ki v okviru nadzora izvajanja Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah ne postavlja državljanstva kot temeljnega pogoja za pripadnike manjšin. Med slednje lahko vključimo tudi delavce migrante ali obiskovalce, če so ob tem prisotni elementi kulturne, verske in jezikovne identitete.

¹⁴⁵ ELRMJ v svojem prvem členu predvideva, da regionalni ali manjšinski jeziki izključujejo narečja uradnega jezika države in jezike migrantov (Palici di Suni Prat 2000, 104).

naj države na različnih ravneh izobraževanja podpirajo učenje in rabo manjšinskega jezika ter promocijo njihove kulture in zgodovine.

Bodisi OKVNM (10. člen) bodisi ELRMJ (10. člen) predvidevata ustno in pisno rabo manjšinskega jezika v javnosti (Palici di Suni Prat 2000, 108). Oba dokumenta podpirata rabo manjšinskega jezika v odnosu z upravami državnih, deželnih in krajevnih oblasti in pri javnih storitvah tudi prek tolmačev in prevajalcev, na osnovi izobraževanja osebja ter z dajanjem prednosti osebjem z znanjem manjšinskega jezika pri zaposlovanju. Te pravice predvideva v zakonu 482/1999 9. člen.

Na področju sodstva ELRMJ določa, da imajo pripadniki manjšin pravico izražati se v svojem jeziku tudi z možnostjo pomoči tolmačev in prevajalcev v civilnih, kazenskih in upravnih sodnih postopkih (Palici di Suni Prat 2000, 108). Tudi osrednja zakonodaja mora biti dostopna v manjšinskem jeziku, še posebno tista, ki zadeva rabo manjšinskega jezika. Podobno tudi 10. člen OKVNM vključuje pravico za pripadnike manjšin, da so informirani v svojem jeziku v primeru aretacije in da se lahko branijo v tem jeziku v sodnih postopkih z možnostjo brezplačnega prevajalca. Zakon 482/1999 se na tem področju omeji na pravico do rabe manjšinskega jezika pred spravnim sodnikom, za ostalo pa se nanaša na 109. člen zakonika o kazenskem postopku, ki je v Italiji že pred tem zakonom urejeval omenjeno rabo manjšinskega jezika na sodiščih.

OKVNM predvideva v svojem 11. členu pravico do rabe imena in priimkov ter toponomastike v manjšinskih jezikih, 10. člen ELRMJ pa rabo patronimov v manjšinskem jeziku (Palici di Suni Prat 2000, 108). Možnost toponomastike v manjšinskem jeziku je vključena v 10. členu zakona 482/1999. Pravico do spremembe imen in priimkov v originalno obliko v manjšinskem jeziku pa vključuje 11. člen.

Zakon 482/1999 urejuje še področje oddaj in programov v manjšinskem jeziku v okviru javnih radijskih in televizijskih sredstev obveščanja (Palici di Suni Prat 2000, 108). Pri tem se približuje vsebinam, ki jih predvideva ELRMJ na tem področju.

Izvajanje zakona 482/1999 je pogojevala odobritev pravilnika¹⁴⁶ leta 2001, ki je omogočil redno letno financiranje prijavljenih projektov na področju šole in univerze, javne rabe manjšinskih jezikov in medijev (Stolfo 2009, 219–231). Aplikacija zakona je

¹⁴⁶ Pravilnik je stopil v veljavo na podlagi odloka predsednika republike 345/2001.

bila obenem odvisna od določitve teritorija izvajanja zakona za posamezne manjšinske jezike na osnovi prijavljenih občinskih uprav. Na osnovi predvidenega postopka (3. člen) se posamezne občine, kjer je manjšinski jezik tradicionalno prisoten, odločijo, da se vključijo v predvidena zakonska določila na osnovi zahteve vsaj 15 % prebivalstva ali na osnovi odločitve vsaj ene tretjine občinskih svetnikov. Seznam občin nato potrdi še pristojni pokrajinski svet.

Medtem ko so prijavljeni projekti na področjih šolstva in javne rabe jezika dosegli primerne rezultate, področje medijev zaradi pomanjkanja financiranja, predvsem pa zaradi težav pri dogovarjanju o najprimernejši obliki prisotnosti manjšinskih jezikov na državni radijski in televizijski hiši RAI, ni zaživel.

Pomembni so podatki, ki zadevajo področje šolstva. Od nekaj desetih prijavljenih projektov v prvem šolskem letu 2001/2002 se je njihovo število povzpelo na nekaj stotin (Stolfo 2009, 221). S tega vidika sta še posebno dejavni deželi FJK in Sardinija. Z vsebinskega vidika so predstavljeni projekti zadevali poučevanje bodisi manjšinskega jezika bodisi tradicionalne kulture (v italijanskem jeziku). Ti projekti so bili zamišljeni kot uvodna oblika uvajanja pouka manjšinskih jezikov v šole, ki bi se morala nato razviti v bolj standardizirane in redne oblike, kar se ni zgodilo v vseh primerih sodelujočih izobraževalnih ustanov. Ne glede na vse se je na osnovi tega zakona in izvedenih projektov status manjšinskih jezikov izboljšal. Žal pa se je financiranje v zadnjih dveh letih znižalo na polovico in tako postavilo pod vprašaj celo vrsto izobraževalnih dejavnosti v manjšinskih jezikih, kot je npr. poučevanje furlanščine v deželi FJK.

Na področju javne rabe manjšinskega jezika so se prijavljeni projekti osredinjali predvsem na tečaje manjšinskega jezika za uslužbence javnih uprav, tolmačenje pri delovanju upravnih organov ter prevajanje aktov, dokumentov in drugih besedil za javnost in institucionalno komunikacijo za javnost v manjšinskem jeziku (npr. informativne in promocijske kampanje, spletne strani, radijske in televizijske oddaje) (Stolfo 2009, 225). Rezultati teh pobud se razlikujejo glede na izhodiščni položaj manjšinskega jezika ter na prisotnost oz. odsotnost okvirne jezikovne politike, v katero so se umestile. Na splošno je bil njihov učinek vsekakor pozitiven zaradi uvedbe nove službe jezikovnega okenca ter javnega uslužbenca, ki jamči komunikacijo z javnostmi

in informacije v manjšinskem jeziku. Del projektov na tem področju se je osredinil na javne table, cestne oznake in toponomastiko v dvo- ali večjezični obliki.

4.3.2 Zakon 38/2001: določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji Julijski krajini

Določila za zaščito slovenske narodne skupnosti so bila izglasovana leta 2001 z zakonom 38. Slovenski narodni skupnosti v deželi FJK je uspelo dobiti svoj zaščitni zakon, ko je sicer že stopil v veljavo okvirni zakon za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin 482/1999, na katerega se zakon 38/2001 v svojem prvem členu tudi sklicuje. Po strukturi, vsebinah in nekaterih postopkih sta si zato zakona podobna. Zakon 38/2001 sicer poudarja posebnost slovenske manjšine v Italiji v primerjavi z ostalimi zgodovinskimi jezikovnimi manjšinami, ki so priznane v zakonu 482/1999. Postavlja jo na podobno raven zaščite obmejnih manjšin v posebnih statutih Doline Aoste in Tridentinskega Gornjega Poadižja (Palici di Suni Prat 2002, 55). Drugače bi slovenska manjšina uživala zaščito v državni zakonodaji samo na ravni ostalih jezikovnih manjšin v Italiji in bi izgubila svoj »posebni« status obmejne manjšine, na osnovi katerega je že uživala vrsto pravic, ki so izhajale iz poveljnega mednarodnega dogovora v okviru Londonskega memoranduma in Osimskega sporazuma. 28. člen zato določa, da interpretacija zakona ne sme znižati že obstoječe ravni zaščite na osnovi omenjenih sporazumov.

Vsebine zakona 38/2001 se podobno kot v določilih zakona 482/1999 navezujejo na mednarodna določila, kot je Splošna deklaracija človekovih pravic ter druge mednarodne konvencije in pogodbe, med njimi še posebno ELRMJ¹⁴⁷ in OKVNM. V 2. členu zakon poudarja pomen prepoznavanja regionalnih ali manjšinskih jezikov kot izraz kulturnega bogastva, spoštovanje območja prisotnosti vsakega jezika, potrebo po uveljavljanju teh jezikov z namenom njihove zaščite ter spodbujanje čezmejnega in medregijskega sodelovanja v okviru programov EU.

V splošni rabi je znan tudi kot globalni zaščitni zakon. Slovensko narodno skupnost v pokrajinah Trst, Gorica in Videm namreč prepoznavajo kot enoten subjekt,

¹⁴⁷ Italija sicer listine še ni ratificirala, čeprav se v tem členu sklicuje nanjo. S tega vidika ima določilo torej simbolni značaj, saj ne omogoča nadzora nad izvajanjem te listine v zvezi s slovensko manjšino in drugimi manjšinskimi ali regionalnimi jeziki v Italiji (Brezigar 2010).

katerega pripadniki uživajo iste pravice ne glede na pokrajino bivanja. Zakon je posebno relevanten za videmsko pokrajino, saj na tem območju prepozna slovensko prisotnost, ki pred tem zakonom ni imela pravne podlage. To vprašanje je bilo dotlej osrednji predmet spora med predstavniki manjšine in italijanske vlade v okviru pogajanja za odobritev zakona, ki so se začela v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja.

Zakon predvideva ustanovitev institucionalnega paritetnega odbora za probleme slovenske manjšine, ki skrbi za izvajanje zakona (3. člen). Imenuje ga predsednik republike z odlokom. Sestavlja ga 20 članov, od katerih je 10 pripadnikov slovenske manjšine in 10 članov izraz italijanske večine:

- 4 člane imenuje ministrski svet, od katerih je eden pripadnik slovenske manjšine;
- 6 članov imenuje deželni odbor FJK, od katerih so štirje pripadniki slovenske manjšine, ki jih določijo najbolj reprezentativne organizacije manjšine;
- 3 člane imenuje skupščina izvoljenih predstavnikov slovenskega jezika v krajevnih upravah na zaščitenem ozemlju; skupščino skliče predsednik deželnega sveta FJK;
- 7 članov, med katerimi sta tudi dva pripadnika slovenske jezikovne manjšine, imenuje deželni svet FJK, s tem da lahko vsak svetnik imenuje samo enega člana.

Sedež odbora je v Trstu. Njegovo delovanje urejuje pravilnik. Za tajništvo odbora skrbi po pravilniku Dežela FJK. Seje odbora so sklepčne od udeležbi najmanj 11 članov, od katerih mora biti najmanj 5 slovenskih in 5 italijanskih (Brezigar 2010).

Za njegovo delovanje država namenja letno vsoto približno 50.000 EUR, ki jo določa zakon 38/2001.

Paritetni odbor se je prvič sestal 19. junija 2002, vendar so bile z njegovim delovanjem težave. Brezigar (2010) ugotavlja, da je takratna italijanska desno-sredinska vlada za italijanske člane imenovala veliko politikov, ki so nasprotovali zaščitnemu zakonu. Slednji se niso udeleževali sej in tako zaradi problemov nesklepčnosti oteževali delo odbora. Po volitvah leta 2006 je levo-sredinska vlada imenovala nov odbor, v katerem se ta problem ni pojavil. Odbor zdaj redno deluje.

Sploh je problem odbora v tem, da je italijanska stran vanj predlagala v glavnem politike, ki ne predstavljajo institucij, ki so jih imenovala (Brezigar 2010). Zamišljen je bil namreč kot kraj soočanja med predstavniki institucij in slovensko manjšino, a se to ni uresničilo.

Paritetni odbor se je v prvih letih delovanja ukvarjal v glavnem z določitvijo ozemlja, kjer se bo zakon izvajal (Tence 2011). Ko je bilo to leta 2007 opredeljeno, se je delo nadaljevalo z določanjem ozemlja, kjer bo veljala vidna dvojezičnost. To delo je zdaj v zaključni fazi. Podobno kot zakon 482/1999 je tudi v zakonu 38/2001 njegovo izvajanje vezano na princip teritorialnosti. Postopek povzema tistega iz zakona 482/1999. Posamezne občine na slovensko govorečem območju so se odločile, da se vključijo v poseben seznam na osnovi zahteve vsaj 15 % prebivalstva ali na osnovi odločitve vsaj ene tretjine občinskih svetnikov. Ta seznam je sprejel institucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine, ki ga je nato poslal v končno potrditev predsedniku republike. Proces določanja območja ni bil enostaven. Prvi predlog seznama, ki ga je oblikoval paritetni odbor, je italijanska desno-sredinska vlada spremenila (Brezigar 2010). Slednja je namreč zadolžena za pripravo besedila odloka predsednika republike. Urad predsednika republike se je zato obrnil na državni svet,¹⁴⁸ ki je opozoril, da sklepov paritetnega odbora ni mogoče spreminjati. Obenem je paritetnemu odboru poveril, da mora preveriti, ali so bili predlogi občinskih svetnikov res ustrezni. Nov seznam je bil nato sprejet leta 2007, ko je predsednik republike izdal odlok dne 12. septembra v obdobju, ko je bila na vladi levo-sredinska politična koalicija. Vanj je vključenih 32 občin v treh pokrajinah. Glede središč mest Trst, Gorica in Čedad odlok predvideva specifično določilo, da morajo krajevne uprave v središčih mest odpreti okenca za poslovanje z državljani slovenskega jezika. V primeru sprememb predvidenega zaščitenega območja mora seznam spremeniti nov O.P.R. na osnovi prošnje institucionalnega paritetnega odbora za slovensko manjšino (25. člen).

Zakon je »globalen« tudi z vidika področij zaščite, ki zajemajo različne vidike manjšinskih pravic. Najprej določa pravico do imena in priimka v materinem jeziku in do njunega pravilnega zapisovanja ter tiskanja v javnih aktih (4. člen). Isto velja tudi za imena, grbe in table, ki zadevajo slovenska podjetja ali druge pravne osebe, inštitute,

¹⁴⁸ It.: *Consiglio di Stato*: najvišji organ upravnega sodstva v Italiji.

ustanove, društva in sklade. Pripadniki slovenske manjšine imajo obenem pravico do brezplačnega vračanja svojega priimka in imena v slovensko različico, če so bili slednji spremenjeni v času fašističnega prisilnega poitalijančevanja ali vse do leta 1966 zaradi zavrnitve slovenskih različic imen na anagrafskih uradih. Glede izvajanja tega člena se redno pojavljajo težave glede zapisovanja strešic v javnih aktih in dokumentih, ki so odvisni od računalniških programov in informatiziranih podatkovnih baz, ki jih upravlja državna uprava na centralni ravni (Brezigar 2010). Nekatere krajevne javne uprave, kot so občine in pokrajine, ki lahko samostojno upravljajo nekatere svoje računalniške programe, so stvar uredile.

8. člen obvezuje vse javne uprave na zaščitenem območju (krajevne ustanove, kot so občine, pokrajine in Dežela FJK, državne ustanove, ki imajo svoje urade in izpostave na zaščitenem območju, in druge vrste javnih ustanov, kot so gorske skupnosti, zdravstvena podjetja, trgovinske zbornice itd.), da zagotavljajo državljanom slovenske narodnosti pisno in ustno rabo slovenskega jezika. Ta zadeva predvsem zaposlovanje osebja z znanjem slovenskega jezika, dajanje odgovora v slovenskem jeziku v pisnih dopisih z uporabniki, dvojezične obrazce in javne akte za uporabnike ter sporočanje za javnost v slovenskem jeziku. Dvojezične občine v pokrajinah Trst in Gorica (Dolina, Zgonik, Repentabor, Devin Nabrežina, Števerjan, Doberdob, Sovodnje in delno Milje) so že pred tem določilom izvajale vse omenjene storitve v slovenskem jeziku na osnovi določil Londonskega memoranduma in nato od leta 1992 naprej svojih statotov. Nekatere javne uprave so to prakso začele na osnovi zakona 482/1999, ki je še pred zakonom 38/2001 namenil sredstva za te oblike storitev v manjšinskem jeziku. Druge so začele uvajati javno rabo slovenščine v odnosih z uporabniki od leta 2007 naprej, ko je bil odobren seznam občin na zaščitenem območju. Člen predvideva tudi finančna sredstva, ki jih lahko javne uprave uporabljajo prek letnih projektov, ki so se začeli januarja 2011. Podrobnejšo oceno izvajanja tega člena je paritetni odbor naročil Slovenskemu raziskovalnemu inštitutu SLORI v Trstu, ki je preveril stanje in pripravil analitičen pregled v posameznih javnih upravah na zaščitenem območju. Študija se je zaključila marca 2011, vendar rezultati še niso javni.

V izvoljenih skupščinah in kolegijskih organih, ki delujejo na zaščitenem območju, mora biti na osnovi 9. člena članom slovenskega jezika zagotovljena pisna in ustna raba tega jezika med delovanjem skupščine ali organa, tako da lahko npr. posežejo

v tem jeziku ter pripravljajo predloge, sklepe in interpelacije v tem jeziku. Tudi priprava zapisnikov lahko poteka v slovenskem jeziku. Določilo se je izvajalo še pred letom 2001 v zgoraj omenjenih dvojezičnih občinah, katerim gre dodati še Pokrajino Gorica. Pokrajina Trst je to možnost uvedla leta 2010 s spremembo svojega statuta. Tudi Dežela FJK že več let omogoča rabo slovenskega in furlanskega jezika v deželnem svetu.

Pomembno poglavje zadeva vidno dvojezičnost in toponomastiko (10. člen) v ustanovah, ki so določene na osnovi odloka predsednika Dežele FJK in omenjenega seznama O.P.R. iz leta 2007. Raba slovenskega jezika je tako mogoča v imenih krajev, na tablah v javnih uradih, na uradnih papirjih z glavo, praporih in na vseh javnih tablah ter smerokazih v občinah ali zaselkih znotraj le-teh. Tudi v tem primeru je stanje raznoliko. V dvojezičnih občinah so bile te vsebine ustaljena praksa še pred letom 2001. Nekatere javne uprave, kot npr. Pokrajina Gorica in nekatere druge občine, so dvojezične table in smerokaze namestile z uporabo sredstev iz zakona 482/1999. Druge so se členu prilagodile na osnovi treh odlokov, ki jih je izdal predsednik Dežele FJK. Člen ostaja neizpolnjen še glede tabel in smerokazov podjetij, ki opravljajo javne storitve, kot so podjetja za avtoceste, avtobusne prevoze, železnico, letališče, pošto ter radio in televizijo, čeprav se je sprožil postopek pogajanj z Deželo FJK in samimi podjetji pod vodstvom paritetnega odbora (Brezigar 2010).

Posebni členu zadevajo vprašanje šolstva v slovenskem jeziku (členi od 11 do 15). Za izobraževalni sistem s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ostajata v veljavi državna zakona 1012/1961 in 932/1973, na katera se izrecno sklicuje 11. člen. Na osnovi 12. člena je dvojezični šolski center v Špetru pridobil status državne ustanove, medtem ko je pred tem deloval na zasebni osnovi. V ostalih občinah na zaščitenem območju v videmski pokrajini lahko tudi dodatne šole na osnovi predvidenega postopka uvajajo dvojezični pouk v slovenskem in italijanskem jeziku. Vrtci in obvezne šole z italijanskim učnim jezikom lahko v svoj učni program prav tako vključijo učenje krajevnih tradicij, jezika in kulture tudi v slovenskem jeziku. Starši se ob začetku šolskega leta odločajo o tem, ali bodo njihovi otroci obiskovali ta pouk ali ne. 13. člen določa, da deluje znotraj deželnega šolskega urada poseben urad za slovenske šole, ki ga vodi deželni funkcionar z znanjem slovenskega jezika. Urad je zadolžen za upravljanje vseh zadev glede izobraževanja v slovenskem jeziku. Člen obenem ustanavlja deželno šolsko komisijo za izobraževanje v slovenskem jeziku kot

orodje za avtonomijo izobraževalnega sistema v slovenskem jeziku. Predseduje ji vodja urada za slovenske šole. Urad in komisija sta bila ustanovljena in redno delujeta. 14. člen predvideva, da bi morala pri deželnem inštitutu za raziskovalno dejavnost na področju izobraževanja delovati sekcija za raziskovanje na področju izobraževanja v slovenskem jeziku. To tipologijo inštituta je ministrstvo za šolstvo ukinilo. Na njegovem mestu trenutno deluje Državna agencija za razvoj šolske avtonomije,¹⁴⁹ ki za deželo FJK vključuje tudi raziskovalca slovenskega jezika, ki sledi področju šolstva v slovenskem jeziku. 15. člen predvideva tudi ustanovitev samostojne glasbene sekcije v slovenskem jeziku na konservatoriju Tartini v Trstu, ki bi prevzela dejavnosti in osebje dveh obstoječih glasbenih središč, in sicer Glasbene matice in glasbenega centra Emil Komel. To določilo se doslej ni uresničilo.

Zakon 38/2001 ureja tudi sistem financiranja ustanov, organizacij in društev slovenske manjšine na različnih področjih delovanja (kulturnem, umetniškem, športnem, rekreacijskem, vzgojnem, informativnem in založniškem) z letnim skladom 5 milijonov EUR (16. člen). Tega država redno izplačuje prek Dežele FJK, vendar je znesek zaradi inflacijskih nihanj izgubil na vrednosti. V zadnjem triletju je italijanska vlada v svojem predračunu ta znesek dodatno znižala, a ga je nato na osnovi pogajanj s predstavniki slovenske manjšine in Republiko Slovenijo ohranila. Izrecno je omenjena vloga Slovenskega stalnega gledališča, ki mu zakon določa javno upravljanje in financiranje (18. člen).

Po 17. členu italijanska vlada podpira odnose med ljudmi na obmejnem območju ter med slovensko manjšino in kulturnimi institucijami v Sloveniji tudi v okviru programov za čezmejno sodelovanje Evropske unije. Organizacije slovenske manjšine so bile v slednjih redno vključene in v več primerih nosilci takih čezmejnih projektov.

V zakonu je omenjeno vračanje nekaterih imovin, ki so bile odvzete slovenskim organizacijam v času fašizma (19. člen). Gre za Narodni dom v ul. Filzi v Trstu, Narodni dom pri Sv. Ivanu v Trstu in Trgovski dom v Gorici. Glede prvega zakon predvideva, da se vanj vselijo bodisi slovenske (posebej je omenjena Narodna in študijska knjižnica) bodisi italijanske kulturne organizacije na osnovi dogovorov z Univerzo v Trstu, ki ima trenutno v tem posloplju sedež Visoke šole za tolmače in

¹⁴⁹ It.: *Agenzia nazionale per lo sviluppo dell'autonomia scolastica*

prevajalce. Doslej je dva pritlična prostora prevzela v upravljanje Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Uporablja jih za razstave, konference in različna srečanja. Občasno v njih deluje slovenski informativni center. Dodatni postopki za vračanje celotne stavbe pa so trenutno na mrtvi točki. Lastništvo nad Narodnim domom pri Sv. Ivanu je prevzela Dežela FJK, ki je predvidela obnovitvena dela. Slednja še niso stekla. Obenem manjšinsko predstavništvo še ni določilo, katere slovenske organizacije se bodo vselile vanj. Za Trgovski dom v Gorici so v teku pogajanja z Deželo FJK in z zakladnim ministrstvom, ki ima v tem posloplju nekatere svoje prostore. Predvideno je odprtje informativnega centra o Slovencih in sedeža Evropskega združenja za teritorialno sodelovanje med občinami Gorica, Nova Gorica in Šempeter-Vrtojba. Pogajanja so še v teku in še niso privedla do uresničitve predlogov.

Na področju varstva zgodovinske in umetniške dediščine (20. člen) morajo Dežela FJK, pokrajine in občine na zaščitenem območju uvesti vse potrebne ukrepe za varstvo umetniških in zgodovinskih značilnosti tudi slovenskih zaselkov, tradicij in drugih kulturnih izrazov slovenske manjšine. V ta namen morajo predvideti primerne oblike posvetovanj s predstavništvu slovenskih organizacij in društev. Značaj tega člena je izrazito deklarativne narave, zato je njegovo izvajanje težko oceniti (Brezigar 2010). Vsekakor ni zaslediti kršitve teh načel.

Podobno velja tudi na ravni javnih načrtov upravne strukture, rabe teritorija ter planov za gospodarsko, družbeno in urbanistično načrtovanje, ki morajo upoštevati varstvo zgodovinsko-kulturnih značilnosti (21. člen). Predvidena je prisotnost slovenskih predstavnikov v pristojnih posvetovalnih organih, vendar so postopki za njihovo vključevanje komaj stekli. Doslej je Občina Trst vključila predstavnika manjšine v svojo komisijo za okolje (Brezigar 2010). Obenem je posebna pozornost namenjena razvojnim posegom v občinah na zaščitenem območju v videmski pokrajini. Slednja redno prejemajo temu namenjena sredstva.

Zakon priznava sindikalnim in stanovskim organizacijam, ki delujejo pretežno v slovenskem jeziku na zaščitenem območju in imajo obenem predstavniški značaj znotraj manjšine, vse zakonsko priznane pravice, ki veljajo za sorodna vsedržavna združenja in organizacije (22. člen). Edini primer zadeva sindikat slovenske šole, ki pa še nima v

celoti urejenega statusa in zaradi tega še ni obravnavan na enak način kot državni sindikati (Brezigar 2010).

Zakon omogoča kazenski postopek za primere izražanja nestrpnosti ali nasilja do pripadnikov slovenske manjšine na rasni osnovi (23. člen).

Zakon ne vsebuje posebnih določil, ki zadevajo izvoljene predstavnike slovenske manjšine. 26. člen vključuje splošno besedilo, ki spodbuja državo, da v volilnih zakonih za senat in poslansko zbornico predvideva tudi določila, ki olajšajo izvolitev kandidatov iz vrst slovenske manjšine, vendar do takih določil še ni prišlo.

Zakon 38/2001 je sicer namenjen izrecno varstvu slovenske narodne skupnosti v deželi FJK, vendar najde v njem mesto tudi varstvo nemško govoreče skupnosti v Kanalski dolini na osnovi 5. člena, ki vsebuje pravno priznanje, vendar ne predvideva finančnih sredstev, namenjenih tej skupnosti.

4.4 Zakonodaja Dežele Furlanije Julijske krajine na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin

Z vidika deželne zakonodaje na področju varstva slovenske narodne skupnosti in furlanskega jezika v Deželi FJK so bila devetdeseta leta prejšnjega stoletja pomemben mejnik. Dežela FJK je na osnovi takratne državne zakonodaje odobrila deželni zakon, ki je prvič izrecno obravnaval financiranje dejavnosti slovenskih organizacij in ustanov v Italiji (46/1991). Obenem je razvila vrsto zakonov za varstvo furlanskega jezika, med katerimi je najpomembnejši deželni zakon 15/1996. Slednji predstavlja prvi pravni dokument, ki določa jezikovno politiko za varstvo furlanskega jezika in vrsto jezikovnih pravic za govorce tega jezika. Leta 1999 je Dežela FJK uvedla tudi prve oblike financiranja ustanov za varstvo manjšin nemškega jezika.

Obravnava manjšinskega vprašanja je bila pred tem nesistematično vključena v druge deželne zakone s področja varstva deželne kulturne dediščine. V teh zametkih deželnega pravnega varstva manjšin ločnica med zaščito Slovencev, furlanskega jezika ali nemških manjšin ni bila jasno določena. Ta določila so izražala splošni pozitiven

odnos do deželne jezikovne raznolikosti v duhu 3. člena deželnega statuta.¹⁵⁰ Niso predvidevala jasne sistemske ureditve manjšinskega vprašanja. Zadevala so v glavnem bolj kulturno promocijo kot zaščito deželnih manjšinskih jezikov. Obenem so se v glavnem navezovala na 9. člen italijanske ustave o kulturni dediščini, manj pa na ustavni 6. člen, ki zadeva izrecno zaščito zgodovinskih manjšin (Cisilino 2004).

Dežela FJK je v 60., 70. in 80. letih prejšnjega stoletja vključevala varstvo svojih treh narodnih manjšin v splošne programske in finančne smernice za posege na področju deželne kulture ter bibliografske, zgodovinske in umetniške dediščine. Zakon 11/1969 omenja varstvo kulturne dediščine jezikovnih manjšin (2. člen). V kasnejšem zakonu 23/1973 je v 11. členu zapisano, da Dežela podpira različne kulturne dejavnosti na pokrajinski in krajevni ravni, med njimi tudi dejavnosti in pobude kulturnih institucij, društev in ustanov slovenske manjšine. Slednji je bil nato preklican, ker ga je nadomestila novejša zakonodaja.

Zakon 68/1981, ki podobno zadeva deželne ukrepe za razvoj in širjenje kulturnih dejavnosti, omenja v 2. členu financiranje dejavnosti za varstvo in vrednotenje furlanskega jezika in kulture ter drugih krajevnih jezikov in kultur. Temu namenja celotno VI. poglavje zakona. Financiranje je namenjeno bodisi organizacijam in ustanovam, ki

podpirajo furlanski jezik in kulturo, bodisi tistim slovenskega, nemškega in beneškega izvora. Dejavnosti lahko zadevajo študij in raziskovanje, tisk, izobraževanje, kulturno dejavnost in toponomastiko. V tem zakonu je Dežela FJK priznala Slovensko stalno gledališče kot primarno ustanovo (11. člen). Kot predvidevata 32. člen deželnega zakona 15/1996 in 12. člen deželnega zakona 5/2010, ostaja danes zakon 68/1981 v veljavi le za krajevne kulture in narečja, ki jih izrecno ne ureja nobena druga deželna zakonodaja, medtem ko so slovenska, furlanska in nemška skupnost pridobili svoje deželne zakone.

Omenimo še deželni zakon 20/1973, ki je zadeval financiranje javnih krajevnih ustanov in konzorcijev za prevajanje, tisk in izobešanje plakatov, obvestil in sporočil ter

¹⁵⁰ 3. člen statuta Dežele FJK predvideva, da je v deželi priznana enakopravnost vsem državljanom, ne glede na njihovo jezikovno pripadnost, ter zagotovljeno varstvo njihovih etničnih in kulturnih značilnosti.

za nastavitvev in vzdrževanje tabel v jeziku manjšin.¹⁵¹ Ta zakon so v kasnejših letih dopolnili različni zakoni o javni toponomastiki, ki so navedeni v zakonu 13/2000. V glavnem zakonodaja na tem področju omogoča dvojezično toponomastiko na območjih, ki so zakonsko določena kot območja naseljenosti slovenske narodne skupnosti oziroma govorcev furlanskega jezika. Napis v manjšinskem jeziku mora biti iste velikosti kot napis v italijanščini. Glede furlanščine pa se morajo napisi držati uradne pisave.

Tudi v deželnem zakonu 10/1980 o pravici do študija zasledimo nekatera določila, ki zadevajo slovensko manjšino. Ena od točk 2. člena predvideva, da lahko Dežela oblikuje ukrepe, ki zagotavljajo pravico do študija tudi v smislu pravice in možnosti izobraževanja v manjšinskem materinem jeziku za pripadnike slovenske manjšine ter ukrepe, ki podpirajo poznavanje kulture in jezikov deželnih manjšin ter jezikovnih skupnosti. V ta namen je predviden postopek financiranja (5. člen). 9. člen nudi možnost sofinanciranja visokošolskega izobraževanja študentom iz Dežele FJK, ki opravljajo študij v tujini, torej posredno tudi visokošolski študij v Sloveniji za pripadnike slovenske manjšine.

Cisilino (2000, 300, 2004, 119, 2006, 183) omenja še dve pomembni pravni določili na deželni ravni. Prvo zadeva notranji pravilnik deželnega sveta, ki v svojem 126. členu predvideva, da se lahko svetniki ustno in pisno izražajo v enem izmed deželnih jezikov. Drugo pomembno pravno določilo je zajeto v 42. členu deželnega zakona 31/1997, ki zadeva notranjo organizacijo in osebje deželne uprave. Dežela zagotavlja enakost ravnanja z državljani, ki so pripadniki deželnih manjšinskih jezikovnih skupin, v odnosih s službami deželnega sveta in uprave. V ta namen so predvidena posebna finančna sredstva, ki omogočajo tiskovnemu uradu in uradu za stike z javnostmi deželnega sveta zaposlovanje prevajalcev z znanjem slovenskega jezika.

Omenimo še deželni zakon 11/2001, ki ureja komunikacijo ter radijsko in televizijsko oddajanje. V 5. členu zakon določa, da lahko Dežela FJK v skladu z določili zakona 482/1999 sklepa konvencije s krajevnimi zasebnimi in javnimi radijskimi ter televizijskimi postajami za uresničevanje oddaj v zaščitenih deželnih manjšinskih

¹⁵¹ Na področju vidne dvojezičnosti je bil pomemben še deželni zakon 60/1991, ki je predvideval, da morajo biti oznake občinske policije v štirih tržaških občinah, ki jih je določala ustrezna odredba zavezniške vojaške uprave, tudi v slovenskem jeziku (Brezigar 2010). Ta deželni zakon ni več v veljavi.

jezikih, in sicer slovenščini, furlanščini in nemščini. Starejši zakon 71/1981, na katerega se sklicuje tudi deželni zakon 26/2007 v svojem 17. členu glede radijskega in televizijskega oddajanja v slovenskem jeziku, predvideva deželne posege za izboljšanje in čim bolj široko oddajanje javnih radijskih in televizijskih storitev. Zakon je namenjen predvsem območjem, ki so gorata ali periferna. V ta namen deluje deželna televizijska mreža RAI 3, ki mora upoštevati in vrednotiti tudi slovenski in furlanski jezik kot deželna manjšinska jezika (1. člen). Prav zato Dežela finančno podpira dela za izboljšanje struktur in radiotelevizijskih objektov. Te vsebine povzemata 17. člen deželnega zakona za Slovence 26/2007 in 20. člen deželnega zakona za furlanski jezik 29/2007.

Na ravni vidne večjezičnosti je bila pomembna postavitev štirijezičnega naziva Dežele FJK (v italijanščini, slovenščini, furlanščini in nemščini) v obdobju Illyjeve uprave. Večjezične table so nameščene na pročelju deželnega sveta, na pročelju deželnih služb v ul. Lavatoio v Trstu ter pred deželnim sedežem v Vidmu v ul. Sabbadini. Čeprav pomeni namestitev teh tabel le izvedbo obstoječih zakonskih določil, je bila simbolna vrednost tega posega zelo visoka. Prvič v povojni zgodovini je Dežela FJK javno izpostavila svojo večjezično družbeno-politično stvarnost v uradni rabi svojega naziva.

4.4.1 Deželni zakoni za slovensko, furlansko in nemško govorečo skupnost

Dežela FJK je med leti 2007 in 2009 sestavila in odobrila tri pomembne deželne zakone, ki urejajo varstvo slovenske narodne manjšine, furlanskega jezika in kulture ter manjšin nemškega jezika. Deželni pravni sistem predstavlja pravno osnovo politik upravljanja z etno-jezikovno različnostjo Dežele FJK, ki se sklada z vsebinami državne in mednarodne oziroma evropske zakonodaje na področju varstva manjšin in manjšinskih ali regionalnih jezikov. Vsebine teh zakonskih besedil so podrobneje predstavljene v naslednjih odstavkih znotraj predstavitev družbeno-političnega položaja posamezne narodne in jezikovne manjšine.

V primerjavi s prejšnjo zgoraj omenjeno deželno zakonodajo iz 20. stoletja predstavlja novejša zakonodaja pomemben mejnik. Dežela namreč prevzema vlogo nosilke politik za ohranjanje in razvoj svojih narodnih manjšin. Tako pridobi aktivno

vlogo upravljanja etno-jezikovne različnosti na področju narodnih in jezikovnih manjšin na svojem območju. Te politike so že delno v fazi izvajanja in znotraj predvidenih zakonov razpolagajo tudi z oblikami financiranj. Vsebine teh politik so delno programskega značaja in zarisujejo smernice za prihodnji razvoj.

Leta 2007 je Dežela FJK odobrila zakon za Slovence št. 26, ki predstavlja v primerjavi s prejšnjimi deželnimi zakoni novost. Varstvo slovenske narodne skupnosti namreč umešča v smernice deželne politike do varstva in razvoja v korist kulturne in jezikovne raznolikosti na svojem ozemlju oziroma do svojih narodnih manjšin – slovenske, furlanske in nemške –, kot je zapisano v 1. členu. Istega leta je sledil zakon št. 29 za furlanski jezik, ki določa jezikovno politiko o varstvu furlanskega jezika. Ta zakon predstavlja razširjeno in dopolnjeno verzijo zakona 15/1996, sicer pa ga ne nadomešča v celoti. Od prvega deželnega zakona ohranja principe, določitev območja govorcev furlanščine in še nekatera druga določila. Zakon 29 je v primerjavi z zakonom 15/1996 izvršnega značaja ter ga bistveno nadgrajuje predvsem na področjih izobraževanja in jezikovne politike. Leta 2009 je Dežela FJK odobrila še zakon 20, ki urejuje varstvo manjšin nemškega jezika. To predstavlja še zadnji korak za dopolnitev deželnih politik vrednotenja jezikovnih in kulturnih značilnosti Dežele FJK.

V primeru vseh treh zakonov Dežela FJK obravnava manjšine kot del svoje zgodovinske, kulturne in človekove dediščine. V vseh treh primerih izražajo zakonske vsebine principe varstva manjšin 6. člena italijanske ustave ter 3. člena posebnega statuta Dežele FJK, ki prepoznava kulturno in jezikovno različnost deželnega teritorija. Obenem navajajo najpomembnejše mednarodne dokumente s področja manjšinskega varstva in varstva človekovih pravic (Splošno deklaracijo človekovih pravic Organizacije združenih narodov, Konvencijo o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope, Instrument Srednjeevropske pobude za zaščito pravic manjšin, listine Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi s področja varstva jezikov, Evropsko listino o regionalnih ali manjšinskih jezikih). Zakoni upoštevajo državno zakonodajo na področju varstva manjšin oziroma okvirni zakon za zgodovinske jezikovne manjšine v Italiji 482/1999. Izrecno je navedeno, da je Dežela FJK pristojna za področje zaščite manjšin na osnovi zakonodajnega odloka 223/2002 oziroma izvedbenih predpisov posebnega statuta Dežele FJK o prenosu funkcij z državne na deželno raven na področju varstva jezika in

kulture zgodovinskih jezikovnih manjšin na deželnem območju. Zakon za Slovence se sklicuje tudi na zaščitni zakon za slovensko jezikovno manjšino 38/2001, ki vsebuje 5. člen, ki ga navaja tudi deželni zakon za nemške manjšine. Zakon za Furlane se navezuje na prvi deželni zakon za varstvo furlanskega jezika in kulture 15/1996.

V zakonih za Slovence in za manjšine nemškega jezika se Dežela FJK postavlja kot institucionalni subjekt, ki goji čezmejne in mednarodne odnose v prid tem manjšinam. Dežela FJK prevzema institucionalno vlogo podpore svojim manjšinam na ravni medmanjšinskega sodelovanja.

Politike varstva narodnih manjšin Dežele FJK so usmerjene na splošno v spodbujanje večkulturnega in večjezikovnega položaja deželnega in slovensko-italijanskega obmejnega območja. Deželna vizija varstva posamezne narodne skupnosti se tako vključuje in povezuje z razvojem ostalih deželnih narodnih manjšin in medkulturnosti kot značilnosti ter vrednote deželnega teritorija. Temelji na sodelovanju med manjšinskimi in večinskimi subjekti ter narodnimi manjšinami bodisi na deželni bodisi na čezmejni in mednarodni ravni. V ta namen omogoča možnost ustanavljanja novih pravnih subjektov.

Trije deželni zakoni na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin ne predvidevajo izrecno uradnosti zaščitenih manjšinskih jezikov oziroma slovenskega, furlanskega in nemškega jezika. Sicer ni nikjer zapisano niti, da je uradni jezik italijanščina, kot je v primeru državnega zakona za zgodovinske jezikovne manjšine 482/1999. Zaradi določil, ki omogočajo dvo- ali večjezično poslovanje javnih uprav in vidno dvo- ali večjezičnost v teh jezikih, so manjšinski jeziki v praksi pridobili status, ki je soroden uradnosti. Poggeschi (2009) govori o »delni uradnosti« teh jezikov, Cevolin (2009) pa o »značilnih« jezikih po modelu javne rabe regionalnega jezika v Kataloniji. Gre za primere, ko zakoni pravno prepoznava javno rabo manjšinskega jezika v poslovanju javnih uprav in toponomastiki na območjih naseljenosti pripadnikov teh manjšin oziroma govorcev manjšinskega jezika.

Določila zakonov za Slovence 26/2007 in za furlanski jezik 29/2007 imajo na ravni javne rabe manjšinskega jezika nekatere skupne točke. V glavnem povzemajo smernice državne zakonodaje na področju javne rabe manjšinskih jezikov oziroma zakonov 482/1999 in 38/2001. Urejujejo dvojezično poslovanje javnih uprav na osnovi

principa teritorialnosti, ki določa zaščiteni območje na osnovi opredelitve občinskih uprav. Medtem ko zakon za Slovence 26/2007 obravnava specifično javno rabo slovenščine v odnosih med državljani in Deželo FJK, zadevajo določila zakona 29/2007 glede javne rabe furlanščine vse krajevne ustanove, od njih odvisne strukture in koncesionarje javnih storitev. V obeh zakonih zadeva javna raba manjšinskega jezika ustno in pisno sporočanje med posameznikom in javno ustanovo, razne oblike komunikacije z javnostmi s strani javne ustanove (obvestila, publikacije, sporočila, table, itd.), različne tipologije možnih dokumentov in obrazcev teh ustanov ter toponomastiko. Bistvena razlika med javno rabo slovenščine in furlanščine kot manjšinskih jezikov je v tem, da je javna raba furlanščine vključena v načrt jezikovne politike, ki ga morajo izdelati in nato upoštevati vse javne ustanove na zakonsko določenem območju prisotnosti regionalnega jezika. Sistem SNJP-ja, ki ga uvaja zakon za furlanski jezik 29/2007, bo namreč zahteval, da posamezna javna ustanova upošteva smernice splošnega načrta, obenem pa izdela svoj načrt jezikovne politike, ki bo pogojeval pridobivanje denarnih sredstev za dvojezično poslovanje. V tem sistemu so predvidena tudi preverjanja. Glede javne rabe slovenščine pa ni predvidenega splošnega ali ožjega jezikovnega načrta in niti institucije, ki bi koordinirala jezikovno politiko na tem področju.

Deželna zakonodaja se na področju izobraževanja v manjšinskih ali regionalnih jezikih precej razlikuje med posameznimi narodnimi oz. jezikovnimi skupnostmi. Odseva namreč razlike v modelih poučevanja manjšinskih in regionalnih jezikov, ki so se v desetletjih uveljavili na deželnem območju. Slovenska manjšina razpolaga z ločenim državnim šolskim sistemom s slovenskim učnim jezikom in deželnim šolskim uradom za slovenske šole, kar ne velja za furlanščino in nemščino. Slovenske šole ureja državna zakonodaja, ki sega v šestdeseta in sedemdeseta leta, čeprav sodi začetek teh šol v obdobje po koncu druge svetovne vojne. Furlanščino začnejo uvajati v vrtce in šole v devetdesetih letih na osnovni takratne deželne zakonodaje, ki jo novejša nadgrajuje in razširja. V primeru furlanščine in nemščine sta manjšinska jezika prisotna v šolskih programih za omejeno število ur, medtem ko ima slovenščina status učnega jezika in ločen šolski sistem. Za furlanski in nemški jezik sta zato bodisi deželna zakonodaja bodisi državni okvirni zakon za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji 482/1999 pomembna mejnika na poti utrjevanja prisotnosti manjšinskega jezika v

državnem šolskem sistemu, medtem ko v izobraževanje v slovenskem jeziku nista vnesla bistvenih novosti.¹⁵² V deželni zakonodaji je poleg tega glede slovenskega in nemškega jezika prisoten tudi poudarek na sodelovanju s tujimi vseučilišči z namenom utrjevanja znanja omenjenih jezikov med pripadniki manjšin. Tega na ravni furlanščine ne zasledimo. Deželna zakonodaja je na področju izobraževanja vsekakor najbolj razčlenjena za furlanski jezik, saj predvideva tudi pristojno posvetovalno komisijo in določitev primerne jezikovne politike.

Na ravni deželne zakonodaje FJK na področju varstva narodnih oziroma jezikovnih manjšin je odnos med standardiziranim jezikom in narečji v ospredju. Narečja slovenskega izvora na Videmskem in nemškega izvora v krajih Sauris in Timau predstavljajo posebno bogastvo na ravni kulturne dediščine, zato imajo v tej zakonodaji posebna določila, ki jih na ravni državnega zakona 482/1999 ne zasledimo. Zaradi relativne izoliranosti govorcev teh narečij, ki so tradicionalno živeli v goratih predelih, so se slednja ohranila v posebnih izvornih oblikah, ki so se drugje zaradi učinkov standardizacije in izobraževanja v nacionalnih jezikih izgubila. Odpira se tudi vprašanje, v kolikšni meri so ta narečja še uporabna za komunikacijo v sodobni postmoderni družbi in v dobi informacijske tehnologije. Prav tako ni jasno, ali je smiselno ta narečja vključevati tudi na raven jezika poslovanja javnih uprav. Zakon za furlanski jezik 29/2007 narečjem ne namenja posebne pozornosti. Pravzaprav poudarja rabo knjižne pisave in jezika.

Odnos med standardiziranim jezikom in narečji vsekakor pogojuje promocijo manjšinskih jezikov na deželni ravni in sprejemanje manjšinske zakonodaje s strani političnih ter intelektualnih elit ter prebivalstva. To vprašanje se umešča v procese uveljavljanja različnih tipologij lokalizmov kot reakcijo na jezikovno in kulturno standardizacijo. Poudariti moramo, da so v omenjenih situacijah govorcev narečij le delno razvili identifikacijo z referenčnim standardiziranim jezikom ali pa je sploh niso (primer furlanskih narečij ter narečij nemškega in slovenskega izvora v videmski pokrajini). V teh slučajih imajo narečja funkcijo etnične identifikacije in delno še vplivajo na socializacijske procese na ravni zasebnih odnosov. Sicer naj bi narečja delovala kot povezovalni element med krajevnimi identitetami in standardiziranimi jeziki. Govorcev

¹⁵² Za izobraževalni sistem s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini sta namreč v veljavi državna zakona 1012/1961 in 932/1973 ter zaščitni zakon 38/2001.

teh narečij naj bi sprejemali standardizirani jezik kot referenčni jezik svojega narečja. V nekaterih primerih pa mu govorniki narečja ne priznavajo take referenčne vloge, zato standardizirani jezik deluje kot tuji jezik.

Zakonodaja Dežele FJK na področju varstva treh manjšin prepoznava različne ustanove in organizacije, ki so temeljnega pomena za ohranjanje in razvoj posameznih manjšinskih skupnosti. Upošteva torej narodne manjšine kot subjekte s kulturno avtonomijo (Benedikter 2007). Vse tri manjšine se sicer razlikujejo po strukturi organiziranosti, kar se zrcali tudi na ravni različnih postopkov prepoznavanja teh institucij znotraj posameznega deželnega zakona. Njihovo pravno prepoznanje je pogoj za pridobitev denarnih prispevkov. Pri tem se približuje postopkom, ki jih je predvideval prejšnji deželni zakon za slovensko narodno skupnost 46/1991. Prepoznane institucije delujejo tudi kot predstavništvo narodnih oz. jezikovnih manjšin in sogovorniki v odnosih z Deželo FJK. Sicer se vsebine dogovarjanj trenutno osredinjajo predvsem na financiranje. Večinoma ne zadevajo sodelovanja Dežele FJK pri določanju razvojnih politik posamezne manjšinske skupnosti. Dežela FJK ima aktivno vlogo le pri določanju jezikovnih politik furlanskega jezika, če upoštevamo, da je ARLeF ustanova, ki sodi pod njeno okrilje.

Deželni zakoni na področju varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin vsebujejo vrsto finančnih instrumentov, ki omogočajo izvajanje predvidenih zakonskih vsebin in določil. Nekatero vsebine nimajo predvidenega financiranja in so programskega značaja. Razkrivajo deželno politiko do določenega vidika manjšinskega varstva, vendar brez denarnih sredstev in postopkov, ki bi nato omogočali njihovo izvajanje.

4.5 Družbeno-politični ter pravni položaj narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini

4.5.1 Furlanska skupnost

4.5.1.1 Zgodovinski oris

Območje Furlanije se je oblikovalo s samostojno kulturno, versko in politično zgodovino predvsem v obdobju od prihoda Langobardov v drugi polovici 6. stoletja do zasedbe s strani Beneške republike leta 1420 (De Clara 1998, 35; Janežič 2004, 222;

Strassoldo 2006, 58–59). Takrat se je razvila osveščenost o pripadnosti določenemu teritoriju in politični enoti z lastno avtonomijo. Furlanija oziroma Friul je dobila ime po prestolnici langobardske kneževine Forum Iulii oziroma današnjemu Čedadu.

Zametki furlanskega jezika so se oblikovali še pred tem obdobjem, in sicer od 1. stoletja pred našim štetjem naprej. Njegov razvoj je povezan z začetki romanizacije Karnijcev, ki so živeli na območju rimskega Ogleja (Aquileia). Rimljani so tu ustanovili svojo kolonijo z namenom gospodarske in kulturne širitve proti Noriku in Panoniji. Avtohtono keltsko prebivalstvo, ki je bilo sicer številčnejše od rimskih kolonov, je sprejelo njihov jezik in vanj vneslo svojo terminologijo.

V naslednjih zgodovinskih obdobjih je prišlo na območju današnje Furlanije do prepletanja različnih ljudstev in jezikov, saj je to območje prestavljalo pretočno točko za različne migracije in ljudstva z vzhoda (Strassoldo 2006, 47).¹⁵³ Po vladanju Karolingov med letoma 776 in 899 ter kasnejših vdorih Madžarov do leta 925 je območje v 11. stoletju prešlo pod oblast oglejskih škofov (De Clara 1998, 35; Janežič 2004, 222). Da bi območje ponovno obljudili, so tja naselili slovenske kolone, ki so se nato asimilirali, a obenem zapustili svojo sled na jezikovni ravni. Ker so bili oglejski patriarhi nemškega izvora, se je v te kraje naselilo tudi nemško prebivalstvo,¹⁵⁴ ki je prav tako vplivalo na furlanski jezik.

Prehod pod oblast Beneške republike leta 1420 je pomenil začetek obdobja institucionalne, jezikovne in kulturne asimilacije furlanskega naroda. Razlogi so povezani z zmanjšanjem kulturne in upravno-politične avtonomije¹⁵⁵, prevlado beneškega narečja na jezikovni ravni in vključitvijo v italijanski kulturni kontekst (De Clara 1998, 36; Janežič 2004, 223). Do tedaj enoten zgodovinski teritorij Furlanije se je takrat ločil, saj so Krmin, Gradišče ob Soči in Gorica ostali pod avstrijskim cesarstvom (Strassoldo 2006). Med Napoleonovo zasedbo je bila Furlanija v središču pogajanj najprej med habsburškim cesarstvom in Francijo ter kasneje med habsburškim

¹⁵³ To so bili npr. predhodniki Venetov, Kvadov, Markomanov, Ostrogotov, Vizigotov, Hunov, Langobardov, Frankov, Madžarov, Turkov itd. Skupno z migracijami z zahodne strani (npr. Rimljanov) naštejemo 46 različnih etnij (Strassoldo 2006, 47).

¹⁵⁴ Posledica naseljevanja nemškega prebivalstva sta tudi npr. jezikovna otoka staronemških narečij v krajih Sauris in Timau.

¹⁵⁵ Politična avtonomija se je v času oglejskih patriarhov izvajala v okviru parlamenta *Patria del Friuli* in na ravni vaških skupnosti (De Clara 1998, 36; Strassoldo 2006, 59).

cesarstvom in Italijo, dokler ni leta 1866 v okviru tretje italijanske vojne za neodvisnost območje prešlo pod italijansko kraljestvo (De Clara 1998, 36; Janežič 2004, 223). Do leta 1918 je ostal pod Avstrijo tisti del Furlanije, ki je obsegal že omenjene kraje v goriški pokrajini.

Prve ideje o upravno-politični avtonomiji Furlanije so se pojavile po priključitvi večine Furlanije (razen goriškega dela) Italiji leta 1866 (Strassoldo 2006). Habsburška monarhija je namreč pred tem dovoljevala določeno mero samostojnega upravljanja, kar je novonastala in strogo centralistično urejena italijanska država ukinila (Preziosi 1987).

Tudi po prvi in drugi svetovni vojni zasledimo intelektualna gibanja, ki so oblikovala programe kulturne, jezikovne in upravno-politične avtonomije Furlanije v oblikah »etičnega in intelektualnega furlanskega patriotizma« (Di Caporiacco 1999, 261, 2000). Ta politično-intelektualna gibanja so se zavzemala za politično in upravno samostojnost znotraj italijanske države v regionalističnem duhu.¹⁵⁶ Napajalo jih je upanje o ponovni oživitvi »enotne Furlanije«, ki je bila od dobe Beneške republike vse do leta 1918 razdeljena v »dve Furlaniji«, in sicer Videmsko in Goriško – najprej med Beneško republiko in Avstrijo in kasneje med Italijo in Avstrijo. Po letu 1918 so gibanja stremela k ustanovitvi skupne pokrajine med Vidmom in Gorico, ki je sicer za krajši čas zaživela v 20. letih.

Koncept »furlanske domovine«¹⁵⁷ je ponovno oživel leta 1945. Takrat se je pojavila možnost, da bi bila vzhodni del Furlanije in Gorica priključena Jugoslaviji, a se to zaradi izida pariške mirovne konference leta 1947 ni uresničilo. Takrat so se furlanski avtonomistični krogi opredelili za samostojno deželo Furlanijo kot »malo domovino« v okviru italijanske države kot »velike domovine« (Di Caporiacco 2001, 83; Tessitori 2005).¹⁵⁸ Leta 1945 je za kratek čas delovalo Društvo za furlansko avtonomijo – *Associazione per l'Autonomia Friulana* (Coluzzi 2007). Sicer pobuda ni imela večjega uspeha, ker avtonomistični regionalizem v povojnem času ni bil del politično-upravnega

¹⁵⁶ Furlanska identiteta je bila v tem obdobju tesno povezana z dogajanjem okrog nastajanja italijanske »vzhodne meje«. Furlanska avtonomistična gibanja so podpirala Italijo tudi v protislovanskem duhu, sicer ne toliko z vidika fašističnih idealov, ampak predvsem zaradi idealov italijanskega preporoda (Preziosi 1987; Di Caporiacco 1999).

¹⁵⁷ It.: *Patria del Friuli*: Di Caporiacco (2000, 76) povzema koncept po zapisnikih sej Società Filologica Friulana. Opredeljuje se kot prostor, ki ga določajo naravne meje zgodovine, kulture in jezika.

¹⁵⁸ It.: *Grande Patria, Piccola Patria*

programa italijanske države. Iz tega intelektualnega kroga je leta 1947 nastalo Furlansko ljudsko gibanje za deželno avtonomijo – *Movimento Popolare Friulano per l'Autonomia Regionale*, ki je delovalo do leta 1950. To je bila prva avtonomistična stranka v furlanski zgodovini. Takrat se je ponovno pojavila tudi ideja o regiji v obliki avtonomne pokrajine, kot je prvotno obstajala med letoma 1927 in 1932. Okoli revije *La Patrie* dal Friül je poleg tega leta 1946 delovalo Gibanje za avtonomijo Furlanije – *Moviment Autonomist Furlan*. Njihova vizija furlanskega naroda je bila v glavnem romantična in tradicionalna. Poudarjali so zgodovinske korenine Furlanije, zlato dobo patriarhata, krščansko naravo furlanskega etosa ter vrednote ruralnega življenja in življenja v obliki malih skupnosti. Obenem je bila razvejana tudi proti-avtonomistična debata znotraj različnih političnih krogov, ki jo je javnost spremljala prek časopisa *Messaggero Veneto*.

Politične vizije omenjenih gibanj se vsekakor niso uresničile, saj je Italija sprva zavlačevala ustanovitev Dežele zaradi nerešenega vprašanja Trsta. Nato se je v šestdesetih letih opredelila za njeno ustanovitev, ki je združevala Videmsko in Goriško s Tržaško. Določila je tudi, da bo Trst deželna prestolnica, kar je prizadelo furlansko stran. Ustvarila je prisilno združitev oziroma »hibrid«, ki ni imel zgodovinske, kulturne in geografske osnove (D'Aronco 2006, 30).¹⁵⁹

Tradicionalni nosilec ideje furlanskega naroda je bilo predvsem duhovništvo. Na tej osnovi se je v sedemdesetih letih razvilo gibanje za Furlanijo *Movimento Friuli*, ki je delovalo predvsem kot mnenjsko gibanje, saj ni imelo oblike politične stranke (Coluzzi 2007). Sestavljali so ga posamezniki bodisi iz katoliških krogov bodisi iz meščanskega srednjega sloja. V začetku sedemdesetih let je skupina levo usmerjenih študentov na Univerzi v Padovi ustanovila Furlansko združenje univerzitetnih študentov – *Union Furlane daj Universitaris* in začela vnašati svoje ideje v *Movimento Friuli*. Med njihovimi političnimi cilji zasledimo ohranjanje furlanskega jezika in kulture ter gospodarsko in kulturno emancipacijo Furlanije. Med kratkoročne cilje so med drugim uvrščali ustanovitev samostojne univerze v Vidmu. Dodatna etapa v podporo furlanskega nacionalizma je bil *Forum dei movimenti autonomisti friulani*, ki se je

¹⁵⁹ Strassoldo (2006, 55) npr. nasprotuje izbiri imena Furlanija Julijska krajina. Julijska krajina zadeva namreč samo Trst, torej 5 % deželnega teritorija in 25 % deželnega prebivalstva. Sicer se z ustanovitvijo te dežele leta 1963 ponovno uradno pojavi geografsko-politična enota Furlanije (De Clara 1998, 36).

zgodil 20. septembra 1987 v kraju Passariano (Passarian), kjer so se zbrale različne organizacije, ki so bile aktivne na ravni varstva in revitalizacije furlanskega jezika in kulture.

Ob koncu osemdesetih let je gibanje *Movimento Friuli* iz različnih razlogov izgubilo svojo moč. Razvilo se je okoljevarstveno gibanje. Njegove sile so delno prešle v različne organizacije civilne družbe. Obenem se je ob začetku devetdesetih let pojavila Severna liga (Coluzzi 2007).¹⁶⁰

Po letu 1945 so poleg avtonomističnih gibanj nastajala tudi intelektualna gibanja za zaščito furlanskega jezika, ki so zaživela še posebej v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja (Strassoldo 2006, 66). Rezultati teh gibanj so prišli do izraza šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja z odobritvijo deželnih zakonov 15/1996 in 29/2007 ter državnega zakona za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin 482/1999.

4.5.1.2 Pravno varstvo

Glede varstva furlanskega jezika in kulture zasledimo v devetdesetih letih prejšnjega stoletja tri deželne zakone (6/1992, 36 in 48/1993), ki začenjajo sistemsko obravnavati varstvo furlanskega jezika. Nadomesti jih nato deželni zakon 15/1996. Prvi izmed teh (6/1992) predvideva deželno financiranje pobud v korist raziskovalne dejavnosti o problemih furlanskega jezika in kulture na zgodovinskem, družbenem, kulturnem, gospodarskem in jezikovnem področju (2. člen), podpira razvoj publikacij in drugih orodij za poučevanje furlanščine v šolah (3. člen) ter oblikovanje publikacij ter radijskih in televizijskih oddaj v furlanskem jeziku (4. člen). Drugi navedeni zakon (36/1993) ga dopolnjuje, tretji (48/1993) pa zadeva posebej financiranje v prid poučevanja furlanskega jezika v šolah. Glede izobraževanja v furlanskem jeziku je pomemben tudi deželni zakon 3/2002, ki z deželnimi sredstvi financira projekte na tem področju (Picco in Carozzo 2008).

Pred tem je na ravni promocije furlanskega jezika pomembna še ustanovitev Univerze v Vidmu konec sedemdesetih let (26. člen državnega zakona 546/1977), ki

¹⁶⁰ V devetdesetih letih so se pojavile manjše politične skupine (*Fuarce Friûl-Lega Friuli*, *Movimento Mitteleuropa*, *Unione Friuli*, *Unione Autonomista Alpina*, *Lega Autonomia Friuli*, *Progetto Friuli Repubbliche Democratiche Furlane*), a v glavnem se je uveljavila Severna liga (Coluzzi 2007).

med svojimi cilji predvideva tudi »razvoj in obnovo izvorne kulture, jezika, tradicij in zgodovine Furlanije« (Cisilino 2004, 122).

Deželni zakon 15/1996 z naslovom »Določila za zaščito in promocijo furlanskega jezika in kulture in za vzpostavitev Službe za regionalne in manjšinske jezike« predstavlja prvi organski zakon za zaščito furlanskega jezika (Cisilino 2000, 2004, 2006). Postavlja pravno osnovo za jezikovno politiko varstva furlanščine. Vsebuje določila, ki zadevajo jezikovne pravice govorcev furlanskega jezika, še predvsem glede javne rabe tega regionalnega jezika in v šolstvu. Na splošno zadevajo določila tega zakona še vedno bolj kulturne kot jezikovne politike, ker v tistem obdobju Dežela še ni imela pristojnosti na ravni šolstva ter radijskih in televizijskih medijev, ki bi ji omogočali večjo mero samostojnosti pri varstvu manjšinskih jezikov na deželni ravni (Cisilino 2000, 295, 2006, 177).

Na osnovi tega zakona je Dežela FJK ustanovila »Službo za rojake v tujini in manjšinske jezike«, ki deluje v okviru deželne direkcije za družbo, kulturo in šport Dežele FJK. Ta je na ravni deželne uprave prva namenska služba, ki je zadolžena za vse tri deželne manjšine. Izhaja iz zavesti, da mora manjšinsko varstvo ob upoštevanju specifične posamezne manjšine potekati v sklopu enotne vizije (Stolfo 2009, 212). Služba je leta 2003 postala avtonomna in se je imenovala S.A.I.L.,¹⁶¹ nato se je preimenovala v S.I.L.C.E.¹⁶² – »Službo za jezikovne identitete in rojake v tujini«. Danes se imenuje »Služba za rojake v tujini in manjšinske jezike«.¹⁶³ Deželni zakon 15/1996 predvideva, da služba opravlja načrtovanje, koordinacijo, izvajanje in preverjanje vseh pobud za varstvo in vrednotenje deželnih manjšinskih jezikov (24. člen). Še posebej načrtuje in izvaja tovrstne pobude prek podpore različnim dejavnostim kulturne promocije na področju umetnosti, književnosti, knjižnic, arhivov in prostega časa (26. člen). Obenem skrbi za pobude, ki podpirajo izobraževanje, in v ta namen goji stike z ustanovami, ki so prisotne na deželni ravni. Predvideno je tudi, da izvaja preverjanja o izvedenih pobudah. Pod njeno okrilje sodi izvajanje prvih dveh deželnih zakonov za manjšine (15/1996 za furlanski jezik in 46/1991 za Slovence) ter treh novejših deželnih zakonov na tem področju (26/2007 za Slovence, 29/2007 za furlanski jezik in 20/2009

¹⁶¹ It.: *Servizio autonomo identità linguistiche*

¹⁶² It.: *Servizio identità linguistiche e corregionali all'estero*

¹⁶³ It.: *Servizio per i corregionali all'estero e le lingue minoritarie*

za nemške manjšine). Obenem je v njeni pristojnosti upravljanje projektov in financiranj iz državnih zakonov 482/1999 in 38/2001.

Zakon 15/1996 v svojem prvem členu predvideva, da se Dežela FJK »zavzema za aktivno politiko ohranjanja in razvoja furlanskega jezika« (Cisilino 2000, 2004, 2006). To pravno utemeljuje in omogoča aktivne posege deželni institucij v prid furlanskega jezika tudi v javni rabi. Zakon obenem določa (13. člen), da morajo javne ustanove uporabljati izključno uradno pisavo furlanskega jezika.¹⁶⁴ To namreč odgovarja osnovam sociolingvistike, ki poudarjajo, da le raba enotne uradne pisave omogoča ohranjanje jezika (Cisilino 2000, 300, 2004, 116). Posebno pomemben je drugi člen tega zakona, ki se glasi, da je »zaščita furlanskega jezika in kulture osrednje vprašanje za razvoj posebne avtonomije« Tako pridobi tudi furlanščina prvo uradno priznanje kot »enega izmed jezikov deželne skupnosti«.

Peti člen določa teritorij, kjer se bo zakon izvajal (Cisilino 2000, 300, 2004, 112, 2006, 179). V ta namen sta bila izdana dva odloka predsednika deželnega odbora (412/1996 in 160/1999), ki določata občine furlanskega jezikovnega območja. To opredelitev teritorija po občinah je kasneje potrdil tudi Pravilnik za izvajanje zakona 482/1999 (O.P.R. 345/2001), Pravilnik za financiranje priznanih ustanov na področju varstva in promocije furlanskega jezika (O.P.D. 178/2006) in deželni zakon 29/2007 za furlanski jezik v 3. členu.

Zakon 15/1996 v 8. členu določa seznam primarnih ustanov, ki so zaradi svoje zgodovine in strukture poglobitve na področju promocije furlanskega jezika. Seznam je bil kasneje ažuriran v 80. odstavku 6. člena deželnega finančnega zakona 1/2003. Sestavljajo ga: Furlansko Filološko društvo G. I. Ascoli (*Societât Filologjiche Furlane*), Kulturno društvo Colonos v kraju Villacaccia pri naselju Lestizza (*Associazion culturâl Colonos*), Zadruga za informacije v furlanščini (*Cooperative »Informazione friulana«*), *Clape di culture Patrie dal Friul*, Kulturno društvo »la Grame« (*Associazion culturâl »la Grame«*), Radio Spazio 103 in Društvo Glesie Furlane iz kraja Villanova pri naselju S. Daniele (*Associazion Glesie Furlane*). Seznam se lahko dodatno spreminja z odlokom deželnega odbora.

¹⁶⁴ Avtor normalizirane furlanske pisave je Xavier Lamuela. Odobril jo je pokrajinski svet v Vidmu dne 15. julija 1986 (Cisilino 2004, 115).

Zakon omenja še dve pomembni ustanovi za furlanski jezik, ki sta javnega značaja. To sta Univerza v Vidmu na področju raziskovanja in izobraževanja (7. člen) in Občinska knjižnica »Vincenzo Joppi« glede ohranjanja in vrednotenja bibliografske in dokumentarne dediščine (9. člen).

Pomembna je bila tudi ustanovitev Observatorija za furlanski jezik in kulturo¹⁶⁵ oziroma enotnega organizma za jezikovno politiko z namenom, da načrtuje in koordinira vse pobude deželne pristojnosti za zaščito furlanskega jezika (15. člen) (Cisilino 2000, 301, 2006, 182).

Iz opravljenih poglobljenih intervjujev so izšli tudi komentarji, ki zadevajo ta organ. V glavnem je od ustanovitve v prvih treh oziroma štirih letih deloval kot deželna posvetovalna komisija, ki je določala politike varstva furlanskega jezika (glej prilogo, intervju št. 19). Po tem letu je organ zašel v krizo, ker njegove odločitve niso več izražale pričakovanj družbenih akterjev na področju varstva furlanščine, in sicer predvsem društev in političnih subjektov (glej prilogo, intervju št. 20). Krizo je povzročil prehod od popolne odsotnosti katere koli jezikovne politike za furlanski jezik k uvajanju strukturirane jezikovne politike, ki je društva in krajevne javne ustanove niso ustrezno dojele. To je obenem pomenilo, da ti subjekti niso bili več samostojni pri svojem delovanju na področju varstva furlanskega jezika, ampak so morali slediti določeni koordinaciji in nadzoru od zgoraj.

Leta 2005 je Observatorij za furlanski jezik in kulturo nasledila Deželna agencija za furlanski jezik–ARLeF¹⁶⁶ (Cisilino 2000, 301, 2006, 182). Agencija deluje kot samostojna javna ustanova. Sestavljajo jo Dežela FJK, Pokrajine Gorica, Videm in Pordenone, Univerza v Vidmu in Deželno združenje občin FJK ANCI.¹⁶⁷ Ustanovitev ARLeF-a je ustvarila veliko pričakovanj na področju jezikovnih politik za furlanščino, sicer pa ustanova zaradi strukturalnih težav, ki so vezane na število osebja, še ni popolnoma zaživela (glej prilogo, intervju št. 21). Odvisna je od pravnega okvirja, ki določa delovanje na osnovi istih pravil, ki veljajo za Deželo FJK, kar otežuje njegovo učinkovitost in upočasni postopke izvajanja dejavnosti.

¹⁶⁵ It.: *Osservatorio della lingua e della cultura friulana* OLF

¹⁶⁶ Furl. *Agjenzie regionâl pe lenghe furlane* ARLeF

¹⁶⁷ It.: *Associazione Regionale Comuni del Friuli Venezia Giulia*

V naslednjih letih je zakon 15/1996 doživel določene spremembe in dopolnila. Cisilino (2004, 109, 116) omenja vnos dodatnega 11. člena bis po odobritvi izvršilnih določil posebnega statuta Dežele FJK, ki jih vsebuje zakonski odlok 9/1997. Njegov 13. člen, ki zadeva zaščito jezikovne manjšine in ovrednotenje krajevnih jezikov, določa splošno pristojnost krajevnih ustanov, da »ščitijo jezikovne manjšine in krajevne jezike« na ravni svojih statutov. Predvideva možnost za krajevne ustanove s statutarno avtonomijo, da lahko pisno in ustno uporabljajo furlanščino v svojih svetih, toponomastiki in stikih z občani.

Zakon je predvideval tudi promocijo furlanščine v šolah (27. člen) ter na radiu in televiziji (29. člen), sicer pa samo v obliki zunanje podpore, saj takrat Dežela še ni imela pristojnosti na teh dveh področjih (Cisilino 2000, 298, 2006, 180). Pridobila jih je namreč leta 2001 z reformo V. poglavja ustave. Do takrat zato še ni bilo mogoče vnesti furlanščine v šolske dejavnosti kot predmet ali kot učni jezik (Cisilino 2004, 118).

Z uvedbo deželnega zakona 29/2007 za furlanski jezik pa je bila približno polovica členov preklicana. Predvsem tretji del deželnega zakona 15/1996, ki je vseboval določila o učenju furlanskega jezika in kulture v obveznem šolstvu, je v celoti nadomestil novi deželni zakon za furlanski jezik. Zakon 15/1996 ostaja v veljavi glede zgoraj omenjenih členov in vsebin, ki zadevajo osnovna načela in cilje varstva deželnega jezikovnega premoženja ter opredelitev uradne furlanske pisave (Cisilino 2000, 300, 2004, 116).

Predstavitev vsebin deželnega zakona 29/2007 za furlanski jezik je podrobneje predstavljena v naslednjih poglavjih.

4.5.1.3 Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost

V zakonu za furlanski jezik (29/2007) je vsebina zaščite regionalni jezik kot tak. Furlanska skupnost je navedena kot nosilec identitete, katere bistveni elementi so kultura in tradicije (1. člen). Pojem manjšine se v tem zakonu ne pojavlja.

Zakon za furlanski jezik se izvaja na teritoriju, kjer živi furlanska jezikovna skupina in se pri tem nanaša na 5. člen deželnega zakona o varstvu furlanskega jezika in kulture 15/1996. Dežela lahko podpira pobude za poznavanje in vrednotenje furlanske jezikovne dediščine tudi zunaj pravno določenega teritorija. Obenem se lahko dogovarja

z bližnjo Deželo Veneto za podporo furlanskega jezika v tamkajšnjih furlansko govorečih območjih.

Kolektivna in politična dimenzija furlanske identitete sta v primerjavi s slovensko narodno skupnostjo manj izraziti, ker v zgodovinskem razvoju tega jezika ne zasledimo klasičnega evropskega procesa izgradnje narodov. Furlanska manjšina kaže več sorodnosti s sodobnimi gibanji za revitalizacijo regionalnih jezikov in delno s političnimi gibanji za upravno-politično avtonomijo znotraj obstoječih državnih tvorbo na evropski ravni. Identiteta se osredinja predvsem na jezik. V tem primeru je manj poudarjena kolektivno-politična dimenzija pripadnosti tej skupnosti. Slednje se tudi zrcali v 3. odstavku 1. člena, ki izrecno poudarja, da so storitve v furlanskem jeziku v krajevnih upravah in s strani koncesionarjev javnih storitev »priložnost« za državljane, ki so govorce tega jezika, in vsekakor stvar njihove »osebne izbire«. Ta vsebina je bila vključena zaradi pritiskov političnih krogov, ki furlanščine in gibanj za revitalizacijo tega jezika ne podpirajo. Obenem je izraz furlanske identitete, ki se komaj prilagaja novi situaciji javne rabe in torej višjega statusa jezika. Del govorcev tega jezika mu namreč ne priznava statusa jezika, ampak narečja. Hkrati rabo jezika omejuje na zasebno okolje. Tako se tudi zakon 29/2007 predstavlja kot pravna podlaga predvsem jezikovne politike, ki naj bi jo pristojne javne uprave in institucije izvajale, da utrdijo družbeno-jezikovni položaj furlanščine na območju govorcev jezika (Begotti 2007, 197). Pri tem zakon izhaja iz državnih zakonov na področju varstva jezikovnih manjšin oziroma iz zakona 482/1999. Zgleduje se tudi po uveljavljanju sorodnih jezikovnih pravic, ki zadevajo slovenski jezik v Deželi FJK, francoski jezik v Deželi Aosta ter nemški in ladinski jezik v Deželi Tridentinsko Gornje Poadižje. Slednje so sicer osnovane na specifičnih mednarodnih dogovorih.

Furlanska skupnost je prisotna v treh od štirih pokrajin¹⁶⁸ dežele FJK: v Vidmu, Gorici in Pordenonu. Navedene tri pokrajine tvorijo območje tako imenovane »zgodovinske Furlanije«.¹⁶⁹

Z geografskega vidika furlansko govoreče območje na severu omejujejo Alpe in meja z Avstrijo (Vicario 2006, 79–83). Na vzhodu jezikovna meja sovпада z državno

¹⁶⁸ Tudi v Trstu in Miljah je do polovice 19. stoletja prevladoval furlanski jezik v krajevnih oblikah, ki so ga nato nadomestila narečja beneškega izvora (Vicario 2006, 79–83).

¹⁶⁹ It.: *Friuli storico*

mejo s Slovenijo in se nadaljuje ob desnem bregu reke Soče na Goriškem.¹⁷⁰ Na južni strani se jezikovno območje konča ob Jadranskem morju, na zahodu pa z deželo Veneto ob zgornjem toku reke Livenza do Jadranskega morja.¹⁷¹ V furlanski jezikovni prostor sodijo tudi nekatera območja v deželi Veneto, in sicer predeli okoli mesta Portogruaro v pokrajini Benetke (kraji Gruaro, Teglio, Fossalta, San Michele al Tagliamento).

Institucionalno določeno furlansko jezikovno območje v deželi FJK izhaja iz seznama občin po odlokih predsednika deželnega odbora FJK 412/1996 in 160/1999, ki ga je nato potrdil tudi Pravilnik za izvajanje zakona 482/1999 (O.P.R. 345/2001). Ta seznam vključuje naslednje občine (glej Zemljevid 4.1) (RAFGV 2010):

- v pokrajini Gorica: Capriva del Friuli, Cormons, Dolegna del Collio, Farra d'Isonzo, Gorizia, Gradisca d'Isonzo, Mariano del Friuli, Medea, Monfalcone, Moraro, Mossa, Romans d'Isonzo, Sagrado, San Lorenzo Isontino, Villesse;
 - o v furlanskem jeziku: Caprive, Cormons, Dolegne dal Cuei, Fare, Gurize, Gardiscje, Marian, Migjee, Monfalcon, Morâr, Mosse, Romans dal Lusinç, Segrât, Sant Lurinç dal Lusinç, Vilès;
- v pokrajini Videm: Aiello Del Friuli, Amaro, Ampezzo, Aquileia, Arta Terme, Artegna, Attimis, Bagnaria Arsa, Basiliano, Bertiole, Bicinicco, Bordano, Buia, Buttrio, Camino al Tagliamento, Campoformido, Campolongo Tapogliano, Carlino, Casacco, Castions di Strada, Cavazzo Carnico, Cercivento, Cervignano del Friuli, Chiopris-Viscone, Chiusaforte, Cividale del Friuli, Codroipo, Colloredo di Monte Albano, Comeglians, Corno di Rosazzo, Coseano, Dignano, Dogna, Enemonzo, Faedis, Fagagna, Fiumicello, Flaibano, Forgaria nel Friuli, Forni Avoltri, Forni di Sopra, Forni di Sotto, Gemona del Friuli, Gonars, Latisana, Lauco, Lestizza, Lignano Sabbiadoro, Ligosullo, Magnano in Riviera, Majano, Malborghetto-Valbruna, Manzano, Martignacco, Mereto di Tomba, Moggio Udinese, Moimacco, Montenars, Mortegliano, Moruzzo, Muzzana del Turgnano, Nimis, Osoppo, Ovaro, Pagnacco, Palazzolo dello Stella, Palmanova,

¹⁷⁰ V pokrajini Gorica furlanščina v glavnem ni prisotna na območju, kjer se tradicionalno uporablja slovenski jezik, razen občin Krmin in Gorica ter delno občine Zagraj, kjer zasledimo oba manjšinska jezika. Poleg tega furlanščine ne zasledimo v Gradežu in na območju Laškega oziroma Trziča in okolice, kjer so krajevne avtohtone govorice beneškega izvora (Vicario 2006, 79–83).

¹⁷¹ V pokrajini Videm le kraj Marano Lagunare ne sodi v furlansko jezikovno območje, ker je krajevna govorica avtohtono beneško narečje (Vicario 2006, 79–83). V furlansko jezikovno območje prav tako ne spadata zahodni predel pokrajine Pordenone (kraji Caneva, Sacile, Prata itd.) in mesto Pordenone.

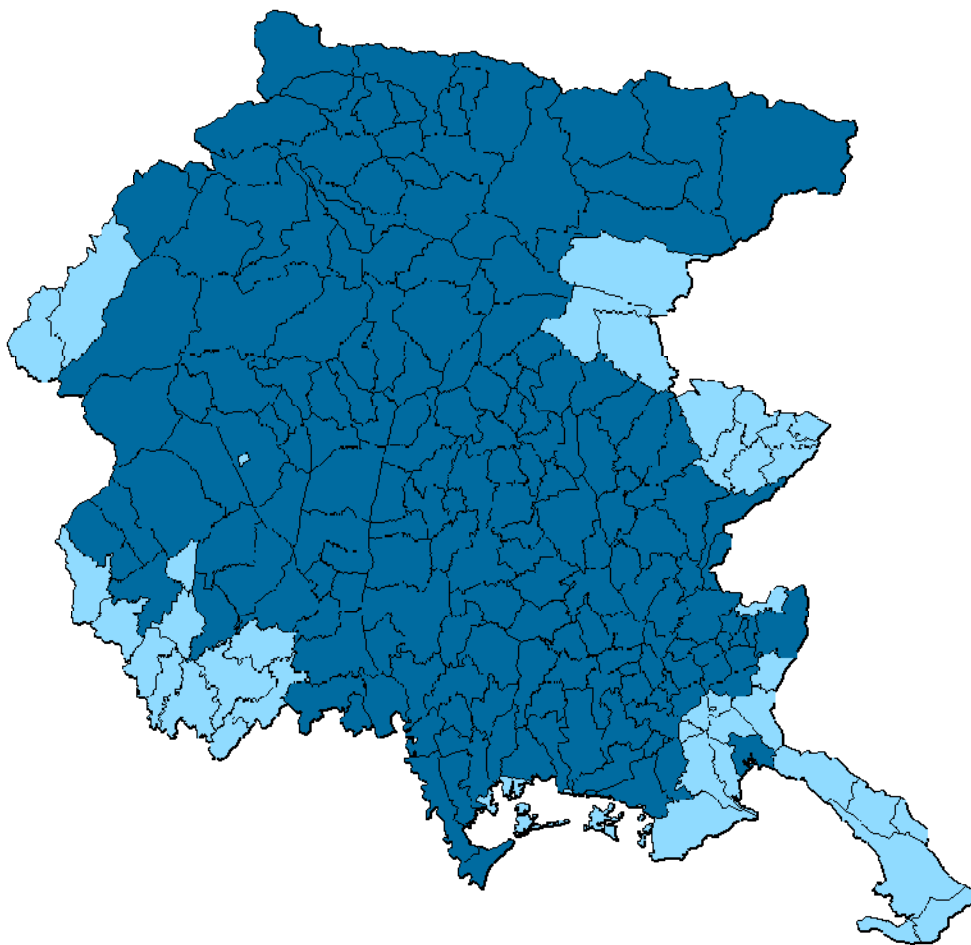
Paluzza, Pasian di Prato, Paularo, Pavia di Udine, Pocenia, Pontebba, Porpetto, Povoletto, Pozzuolo del Friuli, Pradamano, Prato Carnico, Precenicco, Premariacco, Preone, Prepotto, Ragogna, Ravascletto, Raveo, Reana del Roiale, Remanzacco, Resiutta, Rigolato, Rive d'Arcano, Rivignano, Ronchis, Ruda, San Daniele del Friuli, San Giorgio di Nogaro, San Giovanni al Natisone, Santa Maria la Longa, San Vito al Torre, San Vito di Fagagna, Sauris, Sedegliano, Socchieve, Sutrio, Talmassons, Tarcento, Tarvisio, Tavagnacco, Teor, Terzo d'Aquileia, Tolmezzo, Torreano, Torviscosa, Trasaghis, Treppo Carnico, Treppo Grande, Tricesimo, Trivignano Udinese, Udine, Varmo, Venzona, Verzegnis, Villa Santina, Villa Vicentina, Visco, Zuglio;

- o v furlanskem jeziku: Dael, Damâr, Dimpeç, Aquilee, Darte, Dartigne, Atimis, Bagnarie, Basilian, Bertiûl, Bicinins, Bordan, Buie, Buri, Cjamins di Codroip, Cjampfuarmit, Cjamlunc Tapoian, Cjarlins, Cjassà, Cjasteons di Strade, Cjavaç, Çurçuvint, Çarvignan, Cjopris e Viscon, Scluse, Cividât, Codroip, Colorêt, Comelians, Cuar di Rosacis, Cosean, Dignan, Dogne, Enemonç, Faedis, Feagne, Flumisel, Flaiban, Forgiarie, For di Avoltri, For Disore, For Disot, Glemone, Gonars, Tisane, Lauc, Listize, Lignan, Liussûl, Magnan, Maian, Malborghet, Manzan, Martignà, Merêt di Tombe, Mueç, Muimans, Montenârs, Mortean, Morùs, Muçane, Nimis, Osôf, Davâr, Pagnà, Palaçûl, Palme, Paluce, Pasian di Prât, Paulâr, Pavie, Pucinie, Pontebe, Porpêt, Paulêt, Puçui, Pradaman, Prât, Prissinins, Premariâs, Preon, Prepot, Ruvigne, Ravasclet, Raviei, Reane dal Roiâl, Remanzâs, Resiute, Rigulat, Rivis d'Arcjan, Rivignan, Roncjis, Rude, Sant Denêl, Sant Zorç di Noiâr, Sant Zuan dal Natison, Sante Marie la Lungje, Sant Vit de Tor, Sant Vit di Feagne, Sauris, Sedean, Soclêf, Sudri, Talmassons, Tarcint, Tarvis, Tavagnà, Teôr, Tierç, Tumieç, Torean, Tor di Zuin, Trasaghis, Trep di Cjargne, Trep Grant, Tressesin, Trivignan, Udin, Vildivâr, Vençon, Verzegnis, Vile di Cjargne, Vile Visintine, Visc, Zui;
- v pokrajini Pordenone: Andreis, Arba, Arzene, Aviano, Barcis, Budoia, Casarsa della Delizia, Castelnovo del Friuli, Cavasso Nuovo, Claut, Clauzetto, Cordenons, Cordovado, Fanna, Fontanafredda, Frisanco, Maniago, Meduno,

Mentereale Valcellina, Morsano al Tagliamento, Pinzano al Tagliamento, Polcenigo, Pordenone, San Giorgio della Richinvelda, San Martino al Tagliamento, San Quirino, San Vito al Tagliamento, Sequals, Sesto al Reghena, Spilimbergo, Tramonti di Sopra, Tramonti di Sotto, Travesio, Valvasone, Vito d'Asio, Vivaro, Zoppola;

- o v furlanskem jeziku: Andreis, Darbe, Darzin, Davian, Barcis, Budoie, Cjasarse, Cjistielnûf, Cjavàs, Claut, Clausêt, Cordenons, Cordovât, Fane, Fontanafrede, Frisanc, Manià, Midun, Montreâl, Morsan des Ocjis, Pinçan, Polcenic, Pordenon, Sant Zorç de Richinvelde, Sant Martin di Voleson, Sant Quarin, Sant Vit dal Tilment, Secuals, Siest, Spilimberc, Tramonç Disore, Tramonç Disot, Travêš, Voleson, Vît, Vivâr, Çopule.

Zemljevid 4.1: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo furlansko govoreče območje

Vir: RAFVG 2010

Novejše ocene glede števila pripadnikov furlanske skupnosti v deželi FJK so osnovane na sociolingvističnih vidikih, ki preverjajo raven znanja jezika (pasivno ali aktivno) in okolja njegove rabe (družina, šola, cerkev, uradi, javna uprava itd.). Identiteta govorcev omenjenega manjšinskega jezika je osnovana predvsem na jezikovni osveščenosti, manj razvit pa je narodnostni vidik v političnem smislu.

Ocene števila prebivalcev z aktivno furlansko jezikovno kompetenco navajajo približno 500.000 govorcev, medtem ko je pasivna kompetenca na furlansko govorečem območju skoraj splošna (Janežič 2004, 224; Vicario 2006, 84). Če upoštevamo občutek kulturne in teritorialne pripadnosti furlanski skupnosti, se ocena dvigne na 850.000 enot, kar pomeni 71 % deželnega prebivalstva (po podatkih ljudskega štetja ISTAT¹⁷² iz leta 1991). Prištejemo pa lahko tudi nekaj tisoč izseljencev ali njihovih otrok po svetu, ki doma še govorijo furlanščino. Slednji so se iz gospodarskih razlogov izselili v obdobju od priključitve Italiji leta 1866 do šestdesetih let 20. stoletja. Še posebej številne so izseljeniške skupnosti, ki živijo v severni Evropi, Nemčiji in Belgiji, Kanadi (Toronto), Argentini in Avstraliji.¹⁷³

Na osnovi sociolingvističnih raziskav s konca devetdesetih let prejšnjega stoletja izhaja, da na furlansko govorečem območju furlanski jezik redno govori 60 % prebivalstva oziroma približno 430.000 oseb (Picco 2006, 149–153).¹⁷⁴ Če upoštevamo samo vzorec anketirancev, se delež – ob upoštevanju tudi tistih, ki furlansko govorijo občasno – dvigne na več kot tri četrtine anketiranih (77 %). Pasivno znanje jezika pa je značilno za skoraj celoten vzorec (97 %). Furlanščina se ohranja tudi med mladimi.¹⁷⁵

Nekoliko starejša ocena števila pripadnikov te manjšinske skupnosti navaja, da je v sedemdesetih letih furlanski jezik govorilo 43 % prebivalstva dežele FJK (De Clara

¹⁷² *Istituto nazionale di statistica* je državni statistični urad v Italiji.

¹⁷³ Te ohranjajo vezi z rojstno Furlanijo prek mreže izseljeniških organizacij, kot so *Fogolârs furlans* (furlanska ognjišča) in *Fameis furlanis* (furlanske družine) (Vicario 2006, 84).

¹⁷⁴ Mednje niso všteti občasni govorcev in govorcev, ki prebivajo zunaj tega območja (npr. v Tržiču ali v Trstu), v kraju Portogruaro v deželi Veneto, v drugih krajih v Italiji in po svetu (Picco 2006, 149–153).

¹⁷⁵ Leta 2003 je novejša sociolingvistična raziskava Univerze v Vidmu preverjala rabo furlanskega jezika med mladimi od 15. do 18. leta starosti (Picco 2006, 149–153). Iz teh podatkov izhaja, da je rednih ali občasnih govorcev furlanščine skoraj dve tretjini (61 %), pasivno znanje furlanskega jezika pa je značilno za skoraj celoten delež anketiranih (95 %). Manj kot tretjina anketiranih (28 %) je izjavila, da redno govori furlanski jezik, tretjina (33 %) ga govori občasno, tretjina (33 %) ga razume, a ne govori, zelo nizek odstotek (5 %) pa ga ne razume in ne govori (Picco 2006, 149–153). Avtorica obenem opozarja, da se raba in emotivna vez s furlanskim jezikom višata z višanjem starosti.

1998). Če upoštevamo območje Furlanije, je to pomenilo 57 % takratnega prebivalstva.¹⁷⁶ Podatek je torej soroden zgoraj navedenim 60 % prebivalstva.

Raba furlanščine se pojavlja tudi v novih govornih situacijah zunaj tradicionalnega družinskega jezikovnega okolja, ki jih predvideva zakon 482/1999, kot so univerza, javna uprava in mediji (Picco 2006, 156–158).¹⁷⁷ Furlanski jezik se uveljavlja tudi v situacijah, kot so bari, trgovine, delovno in šolsko okolje ali cerkev.¹⁷⁸ Razvija se torej kot »jezik stikov«.

Raziskava o razširjenosti furlanskega jezika s polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja je razvila »indeks furlanskosti«, ¹⁷⁹ ki zajema vidik rabe furlanskega jezika in stališča do obvezne furlanščine v šoli (Janežič 2004, 223). Na furlansko govorečem območju zasledimo razlike v indeksu. Slednji je najvišji na območju srednjega predela Furlanije (Medio Friuli, indeks 22,2), sledita mu nižinski del (Basso Friuli, indeks 21,9) in gorato območje (indeks 20,5), medtem ko je mesto Videm na dnu lestvice (indeks 12,3). To nakazuje, da postopna migracija iz goratih območij Furlanije proti nižinskemu in obalnemu predelu ter s tem povezan gospodarski razvoj nista pomenila izgube furlanskega jezika. Gospodarske spremembe in višji življenjski standard torej v glavnem ne ogrožajo rabe furlanskega jezika.

4.5.1.4 Prepoznanje kulturne avtonomije

Zakon za furlanski jezik 29/2007 ne predvideva velikih novosti glede prepoznanja kulturne avtonomije. Dežela prepoznava pomembno vlogo zasebnih in

¹⁷⁶ Sicer ta ocena ni popolnoma zanesljiva, ker je osnovana na ocenah občinskih uradov in ne na sociolingvističnih raziskavah (De Clara 1998).

¹⁷⁷ Iz zgoraj omenjene raziskave iz leta 2003 izhaja, da se 65 % vprašanih strinja ali zelo strinja z rabo furlanskega jezika na univerzi, podobno se 69 % anketiranih strinja ali zelo strinja z rabo furlanščine v javnih uradih, 77 % vprašanih se strinja oziroma zelo strinja z rabo furlanščine v šoli, 70 % vprašanih pa z dejstvom, da mora RAI zagotavljati informacije v furlanskem jeziku (Picco 2006, 156–158).

¹⁷⁸ Sicer govorci še vedno težijo k preklapljanju iz furlanščine v italijanščino, ko prehajajo iz neformalnih v bolj formalna in hierarhična okolja (Picco 2006, 156–158). Iz zgoraj omenjene raziskave s konca devetdesetih let zasledimo podatek, da anketiranci uporabljajo furlanščino tudi v baru (93 %), v pogovoru s kolegi in sošolci (64 %) ter v trgovinah (62 %), v manjši meri pa v stikih z nadrejenimi ali učitelji (43 %), na krajevnih srečanjih ali sestankih (43 %) in v cerkvi (35 %). Kot izhaja iz zgoraj omenjene raziskave iz leta 2003, se med najstniki 94 % anketiranih strinja z rabo furlanščine v baru, 42 % s sošolci in kolegi, ena tretjina (33 %) v trgovinah, približno v istih odstotkih v krajevnih skupščinah, 26 % v cerkvi ter samo 6 % v odnosu do učiteljev ali nadrejenih.

¹⁷⁹ Raziskavo o indeksu furlanskosti je opravil Mednarodni inštitut za sociologijo ISIG v Gorici leta 1985 (Janežič 2004, 223).

javnih subjektov, ki delujejo z namenom promocije furlanskega jezika (24. člen). Te določa Dežela ob posvetovanju z ARLeF-om in jih denarno podpira znotraj letnega deželnega finančnega zakona. Posebno prepoznanje Dežela namenja Furlanskemu filološkemu društvu *Societât Filologjiche Furlane-Società Filologica Friulana*. V glavnem ostaja v veljavi seznam primarnih ustanov iz 8. člena deželnega zakona 15/1996. Zakon 29/2007 ne predvideva nobene oblike referenčnih organizacij furlanske manjšine, v kolikor ta jezikovna skupnost trenutno ne razpolaga s tako tipologijo predstavniškega in koordinacijskega telesa.

Zakon za furlanski jezik 29/2007 predvideva financiranje delovanja primarnih ustanov in organizacij na področju varstva in promocije furlanskega jezika (24. člen). Višino financiranja letno določa deželni odbor.

V zakonu za furlanski jezik Dežela FJK na notranji državni ravni promovira in podpira sodelovanje furlanskih institucij s sorodnimi ladinskega jezika v deželah Veneto in Tridentinsko Gornje Poadižje/Südtirol, na mednarodni ravni pa še s Kantonom Graubünden v Švici. Oblike sodelovanja zadevajo področje jezika, izobraževanja in medijev (4. člen).

Kulturna društva, ki delujejo na področju vrednotenja, ohranjanja in razvoja furlanskega jezika in kulture, so številna, a razpršena po teritoriju (Janežič 2004, 232). Zaradi tega se težko povezujejo med sabo, da bi skupaj načrtovala in izvajala dejavnosti. Med glavne ustanove sodi Furlansko filološko društvo-*Società Filologica Friulana-Societât Filologjiche Furlane*, ki že od leta 1919 deluje na področju zaščite furlanskega jezika in kulture.

Na ravni kulturne dejavnosti v furlanskem jeziku lahko izpostavimo štiri področja: gledališče, glasbo, film in književnost.

Gledališka dejavnost v furlanskem jeziku se je razvijala predvsem od osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Trenutno deluje na amaterski ravni, saj furlanska skupnost ne razpolaga s profesionalnim gledališčem (Zoratti 2006).¹⁸⁰ Leta

¹⁸⁰ Gledališče v furlanskem jeziku se je znašlo v posebnih okoliščinah (Zoratti 2006). Po eni strani se razvija v profesionalni smeri tudi z delovanjem gledališke šole in nekaterih produkcijskih središč, ki vidijo v gledališču v furlanskem jeziku orodje za umetniški in družbeni razvoj. Po drugi strani obstaja veliko gledaliških skupin, ki delujejo na amaterski ravni, ostajajo zveste tradiciji in nimajo ambicije po iskanju novih umetniških izzivov.

1987 so v Vidmu ustanovili Furlansko gledališko društvo z namenom, da promovira in koordinira dejavnost številnih amaterskih skupin. Šteje 56 včlanjenih skupin, čeprav je aktivnih skupin v celotni Furlaniji več. Od leta 1990 vsaki dve leti prireja književni natečaj za nova gledališka besedila v furlanskem jeziku.

Dejavnih je veliko glasbenikov in glasbenih skupin, ki ustvarjajo in razvijajo različne glasbene žanre od folklornih plesov in petja do avtorske glasbe, etno-folk-rocka, etničnega jaza ter novih glasbenih mešanic med rockom, rapom in elektronsko glasbo, ki jih povezuje raba furlanskega jezika in navdih v lokalni glasbeni tradiciji Furlanije (Colle in Cantarutti 2006).

Na ravni filmske produkcije deluje vrsta režiserjev, direktorjev fotografije in producentov, ki ustvarjajo kakovostno filmsko in dokumentarno produkcijo v furlanskem jeziku, še posebej od začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej (Rosso 2006). Od leta 1988 poteka v Vidmu vsaki dve leti filmski festival za filme v furlanskem jeziku »Mostre dal Cine Furlan«.

Prav tako bogato je literarno ustvarjanje. Od šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej zasledimo vrsto pisateljev in pesnikov, ki ustvarjajo v furlanskem jeziku in njegovih narečjih ter se združujejo v lokalne literarne krožke (Cescutti 2006). Med priljubljenimi temami zasledimo emigracijo, potres leta 1976 ter nasprotje med izzivi modernosti in tradicionalnim kmečkim svetom.

4.5.1.5 Jezikovni oris

Furlanščina je romanski jezik, ki kaže vpliv različnih jezikov, s katerimi je prišel v stik skozi zgodovino: predromanskimi jeziki, kot sta galski in venetski jezik, germanskimi jeziki, kot so gotščina, langobardščina in nemščina, ter slovanskimi jeziki (Vicario 2006, 77).

Razvoj furlanskega jezika je povezan s politično zgodovino Furlanije. Obstoje furlanščine je namreč pogojevalo dejstvo, da je v dobi oglejskega patriarhata ljudstvo ohranjalo furlanski jezik, medtem ko so vodilni sloji povečini govorili nemško (Strassoldo 2006, 63). Na ta način je furlanski jezik ostajal ločen od jezikovnega razvoja sorodnih jezikov v bližnji Padski nižini, ki pa so se nasprotno vedno bolj osamosvajali od latinščine. Zgodovinski viri pričajo o tem, da furlanski jezik obstaja že vsaj 1000 let

(Vicario 2006, 77). Številni upravni in drugi dokumenti v furlanščini segajo v 14. stoletje (Strassoldo 2006). V 19. stoletju so Furlani podobno kot drugi evropski narodi razvili svojo književnost in jezik kot osnovo regionalne identitete.

Število govorcev furlanskega jezika se je v preteklih desetletjih krčilo. Med letoma 1978 in 1999 je njegovo rabo opustil v povprečju en odstotek govorcev letno (Picco 2006, 151; Strassoldo 2006, 65). Med dejavnike, ki so pogojevali ta pojav, lahko primarno uvrstimo izobraževalni sistem. Z uvajanjem italijanskega jezika je slednji sicer omogočal integracijo Furlanov v italijansko družbo, a obenem ni dovoljeval rabe furlanskega jezika do devetdesetih let (Perini 1989 v De Clara 1998). Poleg tega je furlanski jezik tradicionalno govorilo predvsem prebivalstvo v kmečkem okolju, srednji sloj pa je v večji meri uporabljal italijanščino ali benečansko narečje, ker je bilo bolj prestižno in koristno (Strassoldo 2006, 65). Tako je višanje izobrazbene ravni pomenilo tudi opuščanje furlanščine. Tudi masovna komunikacija in kulturna industrija nista podpirali rabe furlanskega jezika.

Furlanščina obsega več krajevnih narečij, ki so sorodna (Vicario 2006, 77–96). Deli se v štiri narečne oblike: osrednjo furlanščino na območju Vidma ter med Čedadom in kraji Venzona, San Daniele, Codroipo, Palmanova in Krmin, vzhodno obsoško različico v okolici Gorice, zahodno ali konkordijsko različico na območju Pordenona in karnijsko furlanščino v Tolmeču. Med temi je najbolj razširjeno narečje osrednje Furlanije.

Standardna furlanščina¹⁸¹ se je razvila na podlagi književne tradicije 19. in 20. stoletja, ki je izhajala iz narečja osrednje Furlanije (Vicario 2006, 77–96). Njena raba v šolstvu, na upravnem področju in v javnosti pa je sodoben pojav, povezan z novejšo italijansko (državni zakon 482/1999) in deželno zakonodajo (deželna zakona 15/1996 in 29/2007). Tradicionalna raba se osredinja predvsem na potrebe vsakdanjega življenja in na kmečko okolje.

¹⁸¹ Glede opredeljevanja furlanščine kot jezika Picco (2006, 146–147) navaja dva kriterija. Najprej je to vezano na subjektivno doživljanje posameznika in kroga govorcev jezika, ki čutijo, da se njihov jezik razlikuje od jezikov sosednjih skupnosti. Poleg tega obstaja uradno oziroma institucionalno prepoznanje jezika, ki izhaja iz zakonskih predpisov. Slednji furlanščini priznavajo status zgodovinskega jezika in tako povečujejo njen prestiž na ravni državne in mednarodne skupnosti.

Danes furlanščina razpolaga z uradno pisavo, ki jo potrjuje tudi deželna zakonodaja. Slednja določa njeno rabo v vseh publikacijah in javnih dokumentih v furlanščini, ki jih izdajajo Dežela FJK in krajevne ustanove (De Caneva 2006, 339). Obenem lahko te ustanove financirajo izključno tečaje in šole, kjer poučujejo furlanski jezik in pisavo.

Zakon 29/2007 vsebuje v II. poglavju določila, ki urejajo javno rabo furlanskega jezika. Državljan lahko uporablja furlanski jezik v ustni in pisni obliki v odnosih s krajevnimi upravami, od njih odvisnih ustanov in koncesionarjev javnih storitev na teritoriju občin furlanskega jezikovnega območja (6. člen), ki je bil določen na osnovi deželnega zakona 15/1996. V prvotnem tekstu je bilo predvideno tudi, da je v odnosih do deželne uprave, od nje odvisnih ustanov in koncesionarjev javnih storitev pravica do ustne in pisne rabe furlanskega jezika neodvisna od lokacije deželnega urada. To določilo je zadevalo tiste deželne urade, ki imajo npr. sedež v Trstu, a so pristojne za celoten deželni teritorij, torej tudi za furlansko govoreča območja. To vsebino je ustavno sodišče razveljavilo z rzsodbo 159/2009 zaradi protizakonnosti.

Predvideno je tudi dvojezično poslovanje deželnih in krajevnih ustanov, ki so prisotne na zaščitenem območju, v javnih obvestilih in publikacijah (8. člen). Podobno zakon predvideva rabo dvojezičnosti na letakih, tablah ter drugih navodilih javne koristi v stavbah, kjer imajo sedež uradi in operativne strukture javnih krajevnih ustanov, od nje odvisnih ustanov in koncesionarjev javnih storitev, ki so predvidene v 6. členu tega zakona (10. člen). To velja tudi v primeru zunanjih napisov in na javnih prevozih ter pri toponomastiki, ki je zapisana na cestnih tablah. Poleg naštetih situacij vidne dvojezičnosti je predvidena tudi oblika »slušne« dvojezičnosti, in sicer v primeru avtomatske vokalne komunikacije na javnih prevoznih sredstvih (10. člen). Uvajanje dvojezičnega poslovanja javnih ustanov se vključuje v splošni načrt jezikovne politike, ki ga določa 27. člen tega zakona.

Prav tako je predvidena možnost rabe furlanskega materinega jezika s strani članov občinskih svetov in drugih občinskih kolegijskih organov, deželnih svetnikov, članov združenj občin, gorskih skupnosti in pokrajin na območju s furlansko govorečim prebivalstvom (9. člen).

Zakon za furlanski jezik 29/2007 določa pristojnost deželne uprave pri opredeljevanju »uradnosti« toponimov in hidronimov v furlanskem jeziku. Predsednik dežele s predhodnim posvetovanjem z ARLeF-om in ob spoštovanju krajevnih jezikovnih različic ter v dogovoru z občinami opredeli uradne nazive občin, naselij in krajev (11. člen). Javne krajevne ustanove na zakonsko priznanem furlansko govorečem območju lahko na tej osnovi poleg italijanskega uporabljajo tudi furlansko ime krajev. Trenutno poteka postopek priprave seznama uradnih nazivov in pravilnika za njegovo urejanje. Prvotno besedilo zakona je vsebovalo tudi določilo, ki je omogočalo možnost rabe toponima samo v furlanskem jeziku. Slednje je ustavno sodišče z rzsodbo 159/2009 preklicalo.

Vsebine zakona za furlanski jezik 29/2007 se osredinjajo na varstvo in promocijo standardnega furlanskega jezika, čeprav del govorcev tega jezika obvlada predvsem narečne različice. Zakon 29/2007 zato predvideva, da lahko javne ustanove (ali Dežela) sprejemajo tudi korespondenco, ki je napisana v furlanskih narečjih.

V primeru furlanskega jezika vprašanje narečij ni postranskega pomena. Zasedimo namreč etnične identitete, ki so osnovane bolj na narečju kot na standardiziranem furlanskem jeziku. Jezikovna identiteta, ki je vezana na furlanska narečja, lahko obenem ne sovпада s percepcijo o lastni etnični različnosti. Govorec furlanskega jezika lahko sebe umeva kot državljan italijanske narodnosti, ki govori furlansko narečje. V teh primerih jezikovna pripadnost ne pomeni tudi narodnostne identifikacije. Upoštevati moramo tudi, da furlanski jezik ni bil prisoten na ravni izobraževanja vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja, zato je proces istovetenja s standardnim jezikom na širši ravni novost. Novost je tudi uvajanje furlanskega jezika v javnih upravah, toponimih in njegovo utrjevanje na ravni medijev.

4.5.1.5.1 Jezikovna politika varstva furlanskega jezika

Zakon za furlanski jezik 29/2007 vnaša instrument, ki določa in upravlja jezikovno politiko varstva furlanskega jezika, in sicer Splošni načrt jezikovne politike (SNJP) furlanskega jezika. Ta predvideva naslednje cilje: jamčiti državljanom furlanskega jezika rabo jezikovnih pravic; promovirati družbeno rabo furlanskega jezika in njegov razvoj kot jezikovni kodeks, ki je primeren za vse situacije modernega življenja; podpirati enotno jezikovno politiko prek koordinacije načrtovanih dejavnosti s

strani javnih in zasebnih ustanov in institucij; določati prioritete deželnih posegov na področju izobraževanja ter kriterije in prioritete za posege na področju komunikacijskih sredstev in v podporo društvenih realnosti (25. člen). SNJP se deli po tipologijah subjektov in se torej razlikuje po področjih delovanja le-teh. Vključuje tudi načine in orodja za evalvacijo doseženih rezultatov vsakega soudeleženega subjekta. Predlog načrta je trenutno v izdelavi ARLeF-a. Postopek predvideva, da ga nato odobri predsednik Dežele po posvetovanju s pristojno deželno komisijo. Sledi ustanovitev že omenjene komisije za družbeno rabo furlanščine, ki posreduje ARLeF-u predloge glede smernic jezikovne politike. Dežela bo nato na osnovi SNJP in svojega načrta jezikovne politike letno pripravila načrt prioritetenih posegov (26. člen). Na podlagi ciljev tega načrta bo Dežela FJK določila letna finančna sredstva, ki bodo dodeljena tem posegom. Obenem bo pripravila razpise in pravilnike za predstavitev financiranih projektov.

Vsaka krajevna javna ustanova (Dežela, javne uprave in koncesionarji javnih storitev) mora pripraviti in upravljati svoj načrt jezikovne politike, ki se obnavlja vsakih pet let in je povezan s SNJP-jem (27. člen). To je pogoj za pridobivanje deželnega financiranja. To pomeni, da bo morala vsaka krajevna javna ustanova na furlansko govorečem območju razpolagati s svojo jezikovno politiko za varstvo furlanščine.

Sistem načrtovanja, izvajanja, upravljanja in nadzora jezikovne politike za furlanski jezik, ki ga uvaja zakon 29/2007, je osnovan na modelu upravljanja jezikovnih politik, ki deluje v Walesu in ki ga vodi Odbor za valižanski jezik na osnovi zakona o valižanskem jeziku iz leta 1993 (Cisilino 2009).

Čeprav je Dežela FJK prek ARLeF-a osrednja ustanova, ki ureja jezikovno politiko z omenjenim SNJP-em in načrti jezikovne politike posameznih soudeleženih javnih ustanov, lahko tudi druge institucije razvijajo svoje jezikovne politike za furlanski jezik. Upoštevati moramo še drugo institucijo, ki deluje pod okriljem Dežele FJK, in sicer Službo za jezikovne in kulturne identitete ter za rojake v tujini. Sicer ima slednja v glavnem upravne funkcije, vendar Vicario (2009) opozarja, da obstaja možnost, da se glede konkretnih posegov njeno delovanje lahko prekriva z delovanjem ARLeF-a. Pomembna institucija je še Univerza v Vidmu, ki je zadolžena za jezikovno politiko na ravni visokošolskega izobraževanja. Ukvarja se z izobraževanjem kadrov za poučevanje furlanskega jezika ter za upravljanje jezikovnih okenc tudi na ravni

podiplomskega študija in raziskovanja (Vicario 2009). Več je torej po mnenju Vicaria institucij in subjektov, ki določajo jezikovno politiko furlanskega jezika. Zaradi tega se pojavljajo določena neskladja, ki izhajajo iz pomanjkanja koordinacije med različnimi enotami. Poleg tega je pereč problem družbene in kulturne klime, ki ne podpira varstva in razvoja furlanskega jezika. Tretji problematični vidik pa zadeva finančna sredstva. Avtor opozarja na primer Deželnega observatorija za furlanski jezik in kulturo, ki je začel delovati na osnovi deželnega zakona 15/1996. Njegovo delovanje je bilo v resnici omejeno prav zaradi nizkih razpoložljivih finančnih sredstev.

Cisilino (2009) podobno opozarja predvsem na tri možne kritične točke pri načrtovanju in izvajanju jezikovne politike za furlanski jezik. Prva zadeva neenakomernost pri upravljanju že omejenih finančnih sredstev za razvoj jezika, saj je večina sredstev namenjenih za razvoj korpusa jezika, manj pa za razvoj statusa jezika in za izobraževanje. Avtor je kritičen tudi do situacij, ko pride do prekrivanja dejavnosti, kot v primeru izobraževalnih tečajev, ki jih izvaja več ustanov za isto ciljno publiko in v istem obdobju. Tretji vidik pa zadeva rabo sredstev za pobude, ki so izključno kulturnega značaja. Poleg omenjenih treh kritičnih vidikov Cisilino izpostavlja, podobno kot Vicario, da je javno mnenje glede varstva furlanskega jezika šibko in ni primerno osveščeno glede obstoja pravnega okvirja in možnosti izvajanja jezikovnih pravic. Novejša raziskava, ki sta jo po naročilu Dežele FJK izvajali Furlansko filološko društvo in Slovenski raziskovalni inštitut, je pokazala, da kar 66 % anketiranih ni seznanjenih z obstojem pravnega varstva jezikovnih manjšin v Deželi FJK.¹⁸² Najvišji odstotek anketiranih meni (41 %), da je situacija furlanskega jezika v zadnjih petih letih ostala nespremenjena, 31 % da se je izboljšala, 20 % pa da se je poslabšala.¹⁸³ Te podatke avtor interpretira kot posledico neučinkovitosti posegov v korist furlanskega jezika.

Predvideni SNJP bo učinkovit pri družbenem uveljavljanju furlanskega jezika in omejevanju izgubljanja števila govorcev, če bodo vsi poklicani subjekti odgovorno

¹⁸² 34 % anketiranih je odgovorilo, da so s tem seznanjeni. Skupno je odgovarjalo 2150 oseb (Cisilino 2009).

¹⁸³ Poleg omenjenih odstotkov je 7 % anketiranih odgovorilo z »ne vem«, en odstotek pa ni odgovarjal. Skupno je bilo anketiranih 2159 oseb (Cisilino 2009).

sodelovali (Cisilino 2009). Obenem je potrebna tudi osveščenost govorcev furlanščine, da konkretno uporabljajo predvidene jezikovne pravice.

Omeniti moramo, da se jezikovna politika za furlanski jezik, ki je vključena v deželni zakon 29/2007, osredinja na standardni furlanski jezik in pisavo, čeprav so med govorce v rabi različne narečne variante jezika. Po prejšnjem deželnem zakonu 15/1996 povzema pojem »uradne pisave«, ki jo morajo uporabljati javne ustanove in koncesionarji njihovih storitev (5. člen). Zakon predvideva tudi postopek za spremembo uradne pisave, in sicer z odlokom predsednika dežele, na podlagi predloga Deželne agencije za furlanski jezik – ARLeF in v dogovoru z univerzama v Vidmu in v Trstu. Dežela FJK podpira rabo uradne pisave furlanskega jezika, sicer pa sprejema, kot že omenjeno, tudi prošnje za financiranje, ki vsebujejo narečne variante.

Zakon 29/2007 predvideva uvedbo potrdila o znanju jezika, ki ga izdajajo pooblaščen javni in privatni subjekti. Slednje letno določi Dežela FJK ob posvetovanju z ARLeF-om. Postopek pridobivanja jezikovnega potrdila za furlanski jezik bo določal pravilnik, ki še ni bil izdelan (7. člen). ARLeF je pooblaščen ustanova, ki prireja jezikovne tečaje za pridobivanje jezikovnega dokazila in spodbuja jezikovno izobraževanje v furlanščini tudi med osebjem v Deželi FJK.

4.5.1.6 Izobraževanje

Poučevanje furlanskega jezika v javnih šolah ni bilo predvideno vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko sta bila potrjena deželni zakon 15/1996 in kasneje državni zakon 482/1999 ter deželni zakon 29/2007. Na tej osnovi poučujejo furlanščino v vrtcih, osnovnih šolah in nižjih srednjih šolah. V redni pouk je vključena kot dodatni učni jezik poleg italijanščine. Pred tem sta se furlanski jezik in kultura pojavljala v šolskem okolju le po zaslugi določenih učiteljev, ki so ju na lastno pobudo vključevali med dejavnosti za spoznavanje svojega okolja (Odorico 2006, 200–207). Na ravni zasebnih pobud sta v petdesetih letih prejšnjega stoletja prirejali tečaje furlanskega jezika predvsem dve ustanovi, in sicer *Scuele libare furlane* in Furlansko filološko društvo.

Dodaten pravni dokument, ki omogoča poučevanje furlanščine v šolah, je zakonodajalni odlok 223/2002 »Določila za izvajanje posebnega statuta Dežele

Furlanije Julijske krajine za prenos funkcij na področju zaščite jezika in kulture zgodovinskih jezikovnih manjšin v Deželi«, ki daje Deželi FJK pristojnost izdajanja lastne zakonodaje o poučevanju furlanskega in drugih manjšinskih jezikov v šoli (Odorico 2006, 212). Že junija 2002 se je Deželna direkcija za šolstvo v svojih smernicah o izvajanju določil zakona 482/1999 v šolah opredelila za večjezičnost kot izobraževalni model, ki vključuje bodisi krajevne matere jezike oziroma manj razširjene jezike bodisi tuje jezike.

Določila glede izobraževanja v furlanskem jeziku v sklopu državnega šolskega sistema so v zakonu za furlanski jezik 29/2007 še posebno relevantna. Zakon namenja temu III. poglavje, ki umešča izobraževanje v furlanskem jeziku v pojem večjezikovnega izobraževanja, kjer so poleg italijanskega jezika prisotni tudi zgodovinski manjšinski in tuji jeziki. Ta tipologija izobraževanja se obenem povezuje z vzgojo k aktivnemu državljanstvu in vrednoti posebnosti dežele FJK (12. člen).

Določila deželnega zakona 29/2007 se navezujejo na vsebine državnega okvirnega zakona o zgodovinskih jezikovnih manjšinah 482/1999 glede uvajanja manjšinskih jezikov v vrtce in šole različnih stopenj (13. člen). Podobno kot javna raba furlanščine se tudi izobraževanje v tem jeziku vključuje v jezikovno politiko, ki jo tudi v tem primeru določa Dežela FJK v sodelovanju z deželnim šolskim uradom ter s šolskimi oblastmi. Dejavnost različnih soudeleženih subjektov koordinira že omenjena stalna komisija za učenje furlanskega jezika pri deželni direkciji za izobraževanje in kulturo. Dežela sodeluje in sklepa tudi konvencije za uvajanje stalnih izobraževalnih tečajev različnih vrst ter podiplomskega študija za učenje in rabo furlanskega jezika v skladu s 6. členom državnega zakona 482/1999.

Poučevanje furlanskega jezika je predvideno v šolah, ki delujejo na zakonsko določenem območju občin s furlansko govorečim prebivalstvom (14. člen). Slednje lahko avtonomno določijo model poučevanja manjšinskega jezika. Dežela pa mora določiti pravilnik, ki bo urejal izvajanje zakonskih določil v šolah različnih vrst in stopenj. ARLeF ima pri tem pristojnost letnega ocenjevanja stanja uvajanja poučevanja in rabe furlanskega jezika v šolskih institucijah, učinka na sposobnosti učencev in odziva družin (15. člen). Podobno šole letno preverjajo poučevanje in rabo furlanskega jezika. Dežela FJK prav tako podpira pripravo didaktičnega gradiva za poučevanje

furlanskega jezika in za poučevanje v tem jeziku na podlagi smernic, ki jih je ARLeF izdal v priložnostni publikaciji (16. člen) (ARLeF 2008).

V deželnem zakonu 29/2007 je bilo najprej predvideno, da se na šolah zakonsko določenega furlansko govorečega območja tedensko poučuje vsaj eno uro furlanskega jezika. Obenem je prvotna različica zakona določala, da starši obvestijo šolo v primeru, da nočejo poučevanja furlanskega jezika za svoje otroke. Obe določili je leta 2009 razveljavilo ustavno sodišče v razsodbi št. 159 (Cevolin 2009). Prva vsebina je po mnenju ustavnega sodišča v nasprotju z avtonomijo šol, ki morajo same določati število ur poučevanja manjšinskega jezika. Druga vsebina pa je v nasprotju s svobodo staršev, da sami odločajo o izobraževanju v manjšinskem jeziku za svoje otroke, kar se ne sme izražati »v negativnem smislu«, ampak se morajo o tem pozitivno izreči ob vpisu. To se namreč navezuje na princip, da je varstvo manjšinskega jezika individualna pravica v smislu, da mora posameznik svobodno izbirati glede rabe manjšinskega jezika (Campanotto 2008; Cevolin 2009).

Določila zakona 29/2007 zadevajo nadalje učni kader za furlanski jezik. Dežela FJK sodeluje z deželnim šolskim uradom z namenom, da preverja stanje glede razpoložljivega učnega kadra za poučevanje furlanščine (17. člen). Slednjemu jamči izobraževanje prek konvencij z deželnimi univerzami. Dežela FJK vodi tudi seznam učiteljev s prepoznanimi sposobnostmi za poučevanje furlanskega jezika in postopek za vpis v seznam. Zakon predvideva še seznam prostovoljnih učiteljev furlanščine (19. člen) in določa še druge kategorije prebivalstva, katerim so namenjeni tečajji furlanščine z deželno finančno podporo: odraslim, priseljencem, deželnemu prebivalstvu zunaj furlansko govorečega in zakonsko določenega območja ter prebivalcem furlanskega izvora v tujini (18. člen). V ta namen Dežela pripravi pravilnik, ki trenutno še ni razpoložljiv. Dežela obenem prireja pobude za informiranje in osveščanje družin o širjenju furlanskega jezika v šolskem sistemu. Zakon omogoča poučevanje furlanščine tudi priseljencem in tako daje manjšinskemu jeziku novo dimenzijo jezika integracije, ki pa je v zakonih za Slovence 26/2007 in za nemške manjšine 20/2009 ne zasledimo.

Dežela financira izobraževanje v furlanskem jeziku na osnovi števila ur poučevanja in njegove rabe kot učnega jezika (15. člen). ARLeF v sodelovanju z

deželnim šolskim uradom določa način izvajanja financiranja na osnovi ocene najbolj naprednih modelov poučevanja regionalnega jezika.

Dežela FJK jamči in finančno podpira izobraževanje učnega kadra za furlanski jezik v sodelovanju z deželnim šolskim uradom in na osnovi konvencij z univerzami na deželni ravni (17. člen).

Na področju poučevanja furlanščine v šolah ima pomembno vlogo Univerza v Vidmu, ki skrbi za raziskovalno delo na področju didaktike in poučevanja, ustvarja učbenike in priročnike ter skrbi za izobraževanje učiteljev (Odorico 2006, 215–218). Nastala je leta 1977 v obdobju, ki je sledilo potresu leta 1976. Namen vseučilišča je bil namreč tudi ta, da postane center za koordinacijo in podporo političnim in kulturnim pobudam za furlanski jezik (Janežič 2004, 233–234).

Novejše raziskave nakazujejo, da se je poučevanje furlanskega jezika ter zgodovine in tradicije Furlanije v šoli uveljavilo postopoma. Leta 2002 so furlanščino izbrali starši 64 % otrok v osnovnih šolah in 61 % otrok v vrtcih videmske pokrajine, v nekaterih občinah pa je ta podpora presegla 70 % (Odorico 2006, 212; Picco 2006, 165). Na ravni nižjih srednjih šol so se za furlanščino odločili starši 45 % otrok.

Podpora furlanščini je izrazilo tudi 85 % anketiranih v raziskavi o sociolingvističnem položaju furlanščine, ki je bila izvedena leta 1999. V raziskavi med mladimi leta 2003 se je ta podpora nekoliko znižala (72 %) (Picco 2006, 165–166). V raziskavi iz leta 1999 je bila visoka tudi podpora vključevanja zgodovine in tradicije Furlanije v šolske programe, za katero se je odločilo 96 % anketiranih. Mladi iz raziskave leta 2003 so tudi to izbiro podprli v manjši meri, in sicer so podporo izrazile tri četrtine anketiranih.

4.5.1.7 Mediji in založništvo

V furlanskem jeziku so na razpolago različni mediji, tako v tiskani kot v internetni obliki. »La Patrie dal Friûl« je mesečnik v furlanskem jeziku za informiranje, politiko in kulturo, ki izhaja v tiskani obliki in ima vsebine delno dosegljive na spletu (Casasola 2006, 322–326). Časopis je prvič izšel leta 1946, med letoma 1966 in 1977 se je njegovo izdajanje prekinilo, od leta 1978 naprej pa je ponovno zaživel v novi obliki. Leta 1962 je prvič izšel mesečnik v furlanskem jeziku »Int furlane«, ki se je med

drugim zavzemal tudi za avtonomijo Furlanije in podpiral ustanovitev Univerze v Vidmu. Svoje delovanje je prenehal leta 1987 zaradi pomanjkanja finančnih sredstev. Novejši je dvojezični italijansko-furlanski mesečnik »Int«, ki se od leta 2001 posveča politiki, družbi, kulturi, ekonomiji, migracijam, Evropi, manjšinam in kulturnim predstavam. Od leta 2003 je časopis dosegljiv na spletu.

Obstaja več založniških hiš, ki izdajajo publikacije tudi v furlanskem jeziku (Casasola 2006, 326). Med letoma 1945 in 1997 je bilo na področju proze, poezije, prevodov, gledališča in jezikoslovja v furlanskem jeziku objavljenih 1460 del.

Furlanski jezik se je prvič pojavil na radiu v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, in sicer z oddajo na Radiu Trst – Radio Trieste (Casasola 2006, 326). Prvi radijski dnevnik v furlanščini so nato oddajali leta 1976 na radijski postaji Radio Effe. Med letoma 1977 in 1979 so predvajali oddajo z novinarskimi vsebinami najprej na radijski postaji Radio Effe in nato na radijski postaji Radio Friuli. Prvi in edini primer radijske postaje, ki deluje v furlanskem jeziku, pa je radio Radio Onde furlane, ki je aktiven od leta 1980. Dodatna radijska postaja, ki predvaja tudi informativne oddaje v furlanskem jeziku, je Radio Spazio 103 s sedežem v Vidmu. Na državni radioteleviziji RAI so se oddaje v regionalnem jeziku pojavile pred kratkim, predvsem v obliki dnevnih in tedenskih oddaj. Trenutno na deželnem radijskem kanalu RAI predvajajo dve dnevni oddaji v furlanskem jeziku, namenjeni kulturnim poglobljanjem in intervjujem z gosti.

Glede oddaj v furlanskem jeziku znotraj deželnega sedeža RAI za deželo FJK je v veljavi letna konvencija med RAI in Deželo FJK. Ta podpira radijske oddaje, ki so namenjene poglobitvam kulturnega dogajanja v furlanskem jeziku, furlanščina pa ni v rabi na ravni radijskih dnevnikov. V prejšnjih letih je RAI pripravila tudi nekatere televizijske projekte, v obstoječi konvenciji pa televizijske oddaje v furlanščini niso predvidene. Na državni radioteleviziji RAI so v furlanščini zaenkrat predvajali popularne italijanske risanke, kot sta Berto Lôf oziroma Lupo Alberto in Pimpa, nekatere razvedrilne in verske oddaje ter oddaje o furlanski glasbi in zgodovini. Na ravni televizijskih programov se furlanščina pojavlja tudi na različnih privatnih krajevnih televizijah, kot so Telefriuli, Teleordenone in Canale 55, predvsem po odobritvi deželnega zakona 15/1996, ki omogoča konvencije med Deželo, državno radiotelevizijo RAI in zasebnimi televizijami (Casasola 2006, 331).

Zakon za furlanski jezik 29/2007 urejuje vprašanje medijskega sporočanja v furlanskem jeziku v IV. poglavju. Dežela FJK predvideva finančna sredstva za produkcijo televizijskih in radijskih programov v furlanskem jeziku (20. člen) ter tisk periodičnih publikacij v furlanskem ali pretežno furlanskem jeziku (21. člen). Dežela FJK lahko tudi sklepa konvencije z najbolj razširjenimi dnevniki in periodiki, da jamčijo redno informiranje v furlanskem jeziku z rabo uradne pisave. Dežela prav tako podpira tisk publikacij in knjig v papirnati, informacijski ali multimedijski obliki ter produkcijo in širjenje kinematografskih, gledaliških in glasbenih del v furlanskem ali delno furlanskem jeziku. Tudi v deželnih periodičnih publikacijah je zajamčena prisotnost furlanskega jezika. Prav tako ima Dežela pozitiven pristop do prisotnosti furlanščine na ravni informacijskih tehnologij in še posebej na internetu (22. člen). V ta namen podpira raziskovanje, produkcijo, trženje in rabo informacijskih ter tehnoloških orodij v furlanskem jeziku, ki so namenjeni pravilni rabi jezika. Dežela še posebej podpira rabo furlanščine na spletnih straneh javnih ustanov, ki so zajete v 6. členu tega zakona in privatnih subjektov, ki jim je prepoznana pomembna družbena funkcija. V vseh omenjenih primerih medijev Dežela sprejema rabo uradne pisave. V pripravi je tudi pravilnik, ki bo urejal postopke izvajanja vsebin tega poglavja (23. člen).

4.5.1.8 Politična participacija

Za furlansko skupnost velja, da je identiteta njenih pripadnikov osnovana predvsem na jeziku. Raven osveščenosti o Furlanih kot ločeni skupnosti od Italijanov je nizka, čeprav z vidika števila govorcev jezika Furlani na deželni ravni predstavljajo večino (Janežič 2004, 232–233). Obenem govorci tega jezika niso razvili specifične identitete kot pripadniki manjšine. Ločnica med Italijani in Furlani kot dvema skupnostma ni prisotna, zato se z vidika politične aktivnosti govorci furlanščine v glavnem obnašajo kot ostali pripadniki italijanske skupnosti. Ni mogoče govoriti o odnosih večina–manjšina, ker se Furlani ne dojemajo kot nasprotna stran večine.

Pripadniki furlanske skupnosti nastopajo znotraj italijanskih političnih strank, sama skupnost pa ne razpolaga s samostojno stranko (De Clara 1998). »Furlanska politična elita« torej ne obstaja. Poleg tega je politična aktivnost na ravni furlanske manjšinske skupnosti trenutno razpršena, ker so politične ideje in usmeritve raznolike, neusklajene in prisotne znotraj različnih političnih formacij (De Clara 1998; Janežič

2004). Družbena in politična participacija pripadnikov furlanske manjšine se namreč uresničuje v glavnem znotraj italijanskih struktur, kar ne pripomore k razvoju furlanske identitete ter promociji furlanskega jezika in kulture. V primeru furlanske manjšine torej manjka organizacija, ki bi združevala in koordinirala različne dejavnosti in ki bi delovala kot sinteza tega, kar se odvija na teritoriju.

Sicer je v 70. letih prejšnjega stoletja obstajala stranka »Gibanje za Furlanijo«¹⁸⁴ s politično vsebino, ki se je osredinjala na avtonomijo Furlanije (De Clara 1998). Na politično-ideološki ravni je prisotna tudi ideja furlanskega naroda kot avtonomne politično-upravne entitete v sklopu italijanske države, a je razširjena v ožjem krogu pripadnikov manjšine. Furlanska skupnost ni kot svoj politični cilj nikoli zagovarjala ločitve od italijanske države, samo avtonomistično gibanje pa je bilo zmernega značaja (Cevolin 2009).

Novejši razvoj manjšinskega vprašanja na evropski ravni je prispeval k temu, da so se začeli tudi Furlani primerjati s podobnimi primeri regionalnih jezikov na evropski ravni (Janežič 2004, 234). K temu so pripomogla tudi novejša določila za zaščito narodnih manjšin ter manjšinskih in manj razširjenih jezikov, ki jih je oblikoval Svet Evrope. Tako se je vprašanje zaščite in razvoja furlanskega jezika s tega vidika »evropeiziralo«.

Zakon za furlanski jezik 29/2007 ne vsebuje določil, ki bi obravnavale politično participacijo govorcev furlanskega jezika na ravni izvoljenih predstavnikov. Sicer pa zakon predvideva nekatere komisije in konferenco, ki delujejo kot organi povezovanja z deželno ustanovo in jih lahko v tem smislu upoštevamo kot oblike politične participacije v širšem smislu.

Zakon za furlanski jezik 29/2007 predvideva dve komisiji, in sicer koordinacijsko in posvetovalno. Prva je stalna komisija za poučevanje furlanskega jezika, ki deluje pri deželni direkciji za izobraževanje in kulturo. Umestil jo je odlok predsednika dežele 55/2010, sestavlja pa jo šest članov, ki so izvedenci na področju izobraževanja v furlanskem jeziku. Izvolitev je 3-letna. Deluje z namenom, da koordinira različne subjekte, ki so na osnovi deželnega zakona soudeleženi pri

¹⁸⁴

It.: *Movimento Friuli*

določanju jezikovne politike na šolskem področju (Dežela FJK, deželni šolski urad, šole itd.).

Druga je komisija za družbeno rabo furlanščine, ki jo bo določil odlok predsednika dežele potem, ko bo pripravljen splošni načrt jezikovne politike (SNJP). Komisija ima posvetovalno vlogo in ARLeF-u posreduje predloge glede smernic jezikovne politike. Sestavljajo jo predstavniki gospodarskih in produktivnih sektorjev, kategorij profesionalcev in sindikalnih združenj, ki delujejo na teritoriju predvidenem po 3. členu tega zakona.

Znotraj zakona za furlanski jezik ima vsekakor Dežela osrednjo vlogo pri določanju, upravljanju in evalvaciji jezikovne politike. Pri tem se naslanja na ARLeF kot ustanovo »instrumentalne narave« in kot strokovnega referenta (28. člen). ARLeF mora namreč sestaviti SNJP, določati letne prioritete posegov v skladu s finančno razpoložljivostjo, posredovati nasvete za sestavo razpisov, določiti sistem dokazil o znanju jezika po modelu Sveta Evrope in letno preverjati učinke posegov na področju rabe furlanskega jezika.

Trideseti člen zakona za furlanski jezik 29/2007 določa, da predsednik deželnega sveta vsaj enkrat vsakih pet let in vsekakor šest mesecev pred iztekom svojega mandata skliče konferenco za preverjanje in predloge deželnega zakona 29/2007. Gre za novo telo, ki deluje bodisi kot predstavništvo manjšinske skupnosti v vlogi sogovornika z deželno upravo bodisi kot organ za preverjanje stanja izvajanja tega deželnega zakona. Na slednjo so vabljeni deželni svetniki in odborniki, predstavniki deželnih uradov in služb, ki jih zanima izvajanje zakona, člani ARLeF-a, predstavniki krajevnih ustanov, Univerze v Vidmu, šolskih institucij, društvenih realnosti, ki so priznane v 24. členu, in komunikacijskih sredstev. S podobnim telesom razpolaga tudi slovenska narodna skupnost.

Namen konference je preveriti stanje uresničevanja posegov, ki so predvideni v deželni zakonodaji, zbirati predloge za njihovo prilagajanje novih potrebam in opredeliti nove smernice. Telo še ni bilo sklicano, najkasneje pa se mora sestati do septembra 2012, ko zapade rok predvidenih šestih mesecev pred iztekom mandata predsednika dežele. Sicer telo le zbira predloge, ki pa za deželno upravo niso obvezujoči. Obenem

bo težko upravljivo, ker ga bo glede na predvideno sestavo oblikovalo visoko število predstavnikov.

4.5.1.9 Gospodarska participacija

Furlanska skupnost je v povojnem obdobju doživela pomembne gospodarske spremembe, na osnovi katerih se je razvila iz pretežno kmečke v terciarno družbo (Janežič 2004, 233–234). Problem emigracije je bil pereč do šestdesetih let prejšnjega stoletja. Nato je novonastala Dežela FJK v sklopu svoje avtonomije pripravila načrt za gospodarski razvoj, ki je od sedemdesetih let naprej sicer ustvaril nekatera gospodarska središča, ni pa zajel celotnega teritorija in goratih območij. Osredinjal se je na kmetijstvo velikih razsežnosti, urbanizacijo in storitve. Leta 1976 je Furlanijo prizadel potres. Sledilo je obdobje novega gospodarskega porasta zaradi državne finančne pomoči za rekonstrukcijo.

Gospodarski razvoj Furlanije so v povojnem obdobju ovirale omejitve nekaterih širših območij zaradi prisotnosti vojske, ki je imela nalogo upravljati in varovati mejo s takratno Jugoslavijo (Janežič 2004, 233–234). Vojna poslopja in obrati so sedaj, v času evropske integracije, zapuščeni.¹⁸⁵

Furlanska jezikovna skupnost je danes z gospodarskega vidika integrirana v dinamike na ravni dežele FJK in na splošno »severovzhodnega proizvodjalnega območja«,¹⁸⁶ ki je glede prodaje, prometa in storilnosti na prvem mestu v Italiji in predstavlja uspešen model na evropski ravni (De Clara 1998, 40; Janežič 2004, 226–227). Furlanska skupnost ne kaže posebnih značilnosti na ravni tipologije zaposlitev in poklicev. Gospodarska struktura je osnovana na številnih malih in srednje velikih podjetjih na individualni in družinski ravni, predvsem v pokrajinah Videm in Pordenone, medtem ko sta na Goriškem bolj razvita terciarni in industrijski sektor z državno participacijo.

Značilnost teritorija, kjer je naseljena furlanska manjšina, je velika gospodarska razlika med goratimi ter gričevnatimi in nižinskimi predeli (Janežič 2004, 227). Gorati

¹⁸⁵ Izjemo predstavlja ameriška vojna baza v Avianu oz. Davianu, ki še vedno obratuje (Janežič 2004, 233–234).

¹⁸⁶ It.: *Nord Est produttivo*: zajema Tridentinsko Zgornje Poadižje, Veneto in Furlanijo Julijsko krajino.

predeli imajo namreč večjo stopnjo brezposelnosti in nižji osebni dohodek zaradi težav, povezanih z dostopnostjo, ter zaradi različne koncentracije industrije in podjetij.

Na območju furlanske manjšine ne zasledimo avtonomnih gospodarskih ustanov ali združenj, ki bi se izrecno opredelila kot furlanska v smislu govorcev regionalnega jezika (Janežič 2004, 227). Več podjetij v svojem imenu sicer uporabi besedo Furlanija, čeprav se to v glavnem nanaša na celotno deželno stvarnost in ne izrecno na furlanski jezik. Slednji namreč trenutno nima razvite primerne jezikovne politike, ki bi regionalni jezik tržila in ga uporabljala v gospodarske namene, kot so to storile nekatere druge manjšine v Evropi (De Clara 1998, 40). Novejša raziskava o učinkih financiranja kulturnih in jezikovnih pobud za furlanski jezik na zaposlovanje kaže, da samo ena šestina fondov ustvarja stalne oblike zaposlovanja, približno polovica pa je namenjena občasnim oblikam zaposlitve in zadeva kader, ki je primarno zaposlen drugje, ali pa upokojujence (Picco in Carrozzo 2008). Poleg tega iz analize izhaja potreba po profesionalizaciji delovnih profilov, kot so učitelji furlanščine in operaterji na jezikovnih okencih občin in pokrajin. To bi omogočilo prehod od prostovoljnih in amaterskih oblik delovanja k strokovnim in stalnim oblikam zaposlovanja. Obenem bi to pomenilo prehod od podporniške k podjetniški viziji delovanja in financiranja.

4.5.2 Slovenska skupnost

4.5.2.1 Zgodovinski oris

Zgodovina Slovencev, ki danes živijo v Italiji, je tesno povezana z zgodovino celotnega slovenskega naroda in še prej slovanskih plemen, ki so se v 6. stoletju naselila na območje, kjer so Slovenci prisotni še danes.¹⁸⁷

Zametki slovenske narodne identitete, kot jo poznamo v današnjem jezikovnem, družbenem in političnem smislu, so se začeli razvijati predvsem v obdobju

¹⁸⁷ Sicer o tem obstaja več hipotez, ki niso vedno usklajene, vendar velja, da so se Slovani kot predniki Slovencev ob koncu 5. stoletja začeli pomikati z območja med današnjo Poljsko in Rusijo proti donavsko-balkanskem območju vzdolž reke Donave z južne strani ter s severovzhodne strani iz današnje Češke in Slovaške (Strajn 1992). Preseljevanja so bila povezana tudi s preseljevanjem Langobardov v drugi polovici 5. stoletja, ki so nato zaznamovali razvoj furlanske skupnosti. Prvi primer poskusa avtonomne organiziranosti prednikov današnjih Slovencev predstavlja kraljevina Karantanija, ki je trajala do približno polovice 8. stoletja, ko so jo zasedli Bavari in nato Franki (Sussi 1998; Strajn 1992).

narodnobuditeljskih in revolucionarnih gibanj leta 1848¹⁸⁸ (Sussi 1998). Takrat je območje Trsta in Gorice spadalo pod avstrijsko cesarstvo.¹⁸⁹ Izjema je bila Benečija, ki je bila združena z ostalim slovenskim poselitvenim ozemljem pod okriljem habsburške monarhije med letoma 1797 in 1866.¹⁹⁰ V 19. stoletju so se na območju današnje naseljenosti Slovencev v Italiji razvile prve čitalnice, društva, krožki in organizacije različnih tipov. V tem obdobju se je pojavil tudi politični načrt skupne slovenske politične enote s programom »Zedinjene Slovenije«. Ta je predvideval, da se vse dežele, v katerih je prebivalo slovensko prebivalstvo, združi v enotno upravno enoto s svojo skupščino ter da postane slovenščina v šolah in javnih uradih cesarstva uradni jezik poleg nemščine (Strajn 1992). To je pomenilo reorganizacijo avstrijske države na podlagi načela narodnosti, kar se sicer ni uresničilo. Vsekakor to obdobje pojmuje kot tisto, v katerem se je poleg kulturne oblikovala tudi politična zavest slovenskega naroda kot »kulturne nacije«, ki je zajela tudi območja današnje naseljenosti slovenske narodne skupnosti v deželi FJK.

Slovenski poselitveni prostor s Trstom in Gorico je globoko zaznamoval razkroj avstro-ogrske monarhije po prvi svetovni vojni, ki je pomenil prehod pod Italijo. Sledilo je obdobje močnega asimilacijskega pritiska, ki je svoj višek dosegel v obdobju fašizma. Temu so sledile razne oblike nasilja do ustanov, društev, institucij, predstavnikov slovenske narodne skupnosti in ostalih državljanov slovenske narodnosti (Sussi 1998). Slovenci so zato že od polovice dvajsetih let naprej razvili oblike ilegalnih protifašističnih odporiških gibanj, kot sta bili TIGR (po začetnicah mest Trst, Istra, Gorica, Reka) in Borba ter kasneje narodnostno-revolucionarne skupine pod okriljem komunistične stranke (Strajn 1992). Z letom 1941 pa se je odporiško gibanje odvijalo

¹⁸⁸ Prve zametke narodne formacije zasledimo sicer že prej v obdobju protestantske reformacije in protireformacije z nastankom slovenskega jezika, ki ga je zasnoval Primož Trubar (Sussi 1998).

¹⁸⁹ Ta teritorij je prešel pod Habsburžane med letoma 1282 in 1526 (Strajn 1992). Pred tem je bil naselitveni teritorij prednikov Slovencev razdeljen v več manjših fevdalnih enot, ki so se nato povezale v nekaj večjih regionalnih enot in ki še danes sestavljajo slovenske dežele (npr. Koroška, Kranjska, Štajerska, Posočje, Istra itd.) (Sussi 1998). Krajše obdobje premora od habsburške nadvlade so bile Ilirske province na začetku 19. stoletja kot posledica Napoleonovega osvajanja.

¹⁹⁰ Pred tem je prešla izpod Frankov v oblast oglejskih patriarhov in nato Beneške republike. Obdobje pod Beneško republiko (1420–1797) predstavlja za Benečijo še danes tako imenovano »zlato dobo«. Takrat je imela posebno obliko politične avtonomije zaradi po eni strani pomembne vloge posrednika trgovskih dejavnosti med območji reke Save in reke Tilment, po drugi strani pa še zaradi vloge politične in naravne meje med Beneško republiko in Habsburžani (Strajn 1992). Leta 1866 je na podlagi izida krajevnega referendumu prešla pod novonastalo Kraljevino Italijo.

pod okriljem Osvobodilne fronte slovenskega naroda in je obudilo program »Zedinjene Slovenije« oziroma osvoboditev in združitvev slovenskega naroda v sklopu socialne prenovе.

V povojnem obdobju je bil slovenski poselitveni prostor na stičišču z Italijo razdeljen v več političnih enot. Benečija in Kanalska dolina sta bili takoj ponovno priključeni Italiji (Strajn 1992). Področje Trsta, Gorice in Istre je bilo razdeljeno na dva dela, cono A s Trstom in Gorico pod angloameriško vlado in cono B z Istro pod jugoslovanskim okriljem. Leta 1947 je bila na podlagi pariške mirovne konference Gorica dodeljena Italiji in ločena od svojega zaledja. Za Trst je bila predvidena ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja, ki pa ni nikoli zaživelо.

Trst s cono A in del Istre s cono B sta ostala tako razdeljena do leta 1954, ko se v okviru Londonskega memoranduma strani dogovorile, da je cona A s Trstom ostala Italiji, cona B z Istro pa Jugoslaviji (Strajn 1992). To razmejitev so potrdili Osimski sporazumi med Italijo in Jugoslavijo leta 1975.

4.5.2.2 Pravno varstvo

Prvi mednarodni pravni vir, ki je Slovincem v Italiji zagotavljal osnovno obliko pravne zaščite, je bil Posebni statut Londonskega memoranduma leta 1954, ki je predvideval vrsto pravic na političnem in družbenem področju, in sicer pravice do rabe jezika v odnosih z javno in sodno oblastjo, pravico do dvojezičnih javnih napisov, tiska, prosvetnih, kulturnih in drugih organizacij ter javnih sredstev zanje in pravico do pouka v materinem jeziku ter ohranitve obstoječih slovenskih šol (Strajn 1992; Ministrstvo za zunanje zadeve RS 1996, 36–39). Omenjene pravice so še danes osnova modela manjšinskega varstva slovenske narodne skupnosti v Italiji. Sicer je bil teritorialni obseg teh pravic omejen samo na območju nekdanje cone A, ki je sovpadala s tržaško pokrajino. To je pomenilo, da se je slovensko prebivalstvo na območju goriške in videmske pokrajine nahajalo v drugačnem pravnem položaju. Na Goriškem so se ohranile nekatere pridobitve iz obdobja Zavezniške vojaške uprave med letoma 1945 in 1947 (npr. javna raba slovenskega jezika in dvojezični napisi v nekaterih povsem slovenskih občinah) (Troha 2003). Na Videmskem pa s pravnega vidika slovensko prebivalstvo ni bilo prepoznano vse do leta 2001 in zaščitnega zakona 38 (Troha 2003).

Vsebinsko Londonskega memoranduma je italijanska država sprejela leta 1975 s podpisom Osimskega sporazuma (Petrič 1980). Slednji je dokončno razrešil vprašanje meje med Italijo in Jugoslavijo. Vseboval je tudi vsebine za promocijo sodelovanja med državama ter obravnaval področje manjšin.

Podpis Osimskega sporazuma je obudil upanje, da bo rešitev pravnega statusa Slovencev na ravni italijanske notranje zakonodaje bližja. Slovenska manjšina je začela v tem obdobju intenzivno politično delovati, da bi dosegla državni zaščitni zakon. V sedemdesetih letih so se zvrstili različni zakonski predlogi o globalni zaščiti Slovencev v Italiji, ki so jih pripravile nekatere stranke¹⁹¹ in krovna organizacija Slovencev v Italiji, Slovenska kulturno gospodarska zveza (SKGZ)¹⁹² (Strajn 1992). Rezultat političnega truda je bila ustanovitev Cassandrove komisije¹⁹³ za vprašanje slovenske manjšine v deželi FJK, ki je delovala pri predsedstvu ministrskega sveta med letoma 1978 in 1980, a ni prinesla večjih dosežkov zaradi neusklajenosti med slovenskimi in italijanskimi člani komisije (Vidali 2002, 41).¹⁹⁴ Leta 1990 je italijanska vlada izdelala zakonski predlog za globalno zaščito Slovencev v Italiji, znan kot projekt oziroma zakon Maccanico.¹⁹⁵ To je bil prvi uradni poskus rešitve problema zaščite slovenske narodne skupnosti v Italiji, ki jo je predlagala italijanska vlada, medtem ko so vsi prejšnji predlogi izhajali iz strankarskih vrst. Sicer predlog ni prodr, ker je bil podobno kot projekt Cassandro zasnovan na kriteriju diferencirane zaščite Slovencev v Trstu in Gorici ter Slovencev na Videmskem.

¹⁹¹ Med glavnimi Strajn (1992) omenja Komunistično stranko Italije, Socialistično stranko Italije in stranko Slovenske skupnosti. Nastopale so skupno v obliki Enotne delegacije na vladni ravni in pri drugih političnih oblasteh. Slovenska enotna delegacija je bil neuradni organ političnega predstavništva in glavno orodje za realizacijo globalne zaščite.

¹⁹² SKGZ je zasnovala svoj predlog na podlagi modela paketa za Južno Tirolsko (Strajn 1992). Slednjega je v obliki ustavnega zakona leta 1971 odobril italijanski parlament. Leta 1979 je SKGZ sicer opustila to pot in se opredelila za navadni državni zakon. Leta 1985 je predstavila svoj memorandum s predlogi glede zaščite.

¹⁹³ Po priimku predsednika komisije Giovannija Cassandra.

¹⁹⁴ Komisija je pripravila dve ločeni poročili. Italijanska stran ni sprejemala enakega priznanja za vsa tri geografska območja, kjer so bili naseljeni Slovenci (Tržaška, Goriška, Videmska) (Strajn 1992). Hoteli so ločeno pravno varstvo med Trstom in Gorico na eni strani ter Videmsko na drugi kot tudi ločeno varstvo med Slovenci, ki so živeli v mestih, ter okoliškimi naselji.

¹⁹⁵ Po priimku takratnega ministra za deželne zadeve in družbene probleme Antonia Maccanica, ki je oblikoval predlog.

Pomemben mejnik na področju varstva slovenske narodne skupnosti v Italiji so bili prvi zakoni italijanske države, ki urejajo šolstvo s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini. Zakon 1012/1961 je uradno priznal naziv »šole s slovenskim učnim jezikom« za tržaško in goriško pokrajino (Sussi 1998; Janežič 2004). Temu zakonu se je leta 1973 pridružil še zakon št. 932, ki dopolnjuje vsebine prvega.

Zahteve po polnopravnem varstvu manjšinskih pravic, ki so jih politični predstavniki slovenske narodne skupnosti v Italiji začeli postavljati v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, so se uresničile z odobritvijo zaščitnega zakona za slovensko jezikovno skupnost 38/2001. Pred tem je italijanska zakonodaja odobrila okvirni zakon za varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji 482/1999. Obe zakonski besedili sta podrobneje predstavljena v tem poglavju.

V sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja zasledimo vrsto zakonov na ravni Dežele FJK, ki neposredno vključujejo tudi varstvo slovenske manjšine na specifičnem področju.

Na šolskem področju deželni zakon 11/1977 (s kasnejšimi spremembami in dodatki z deželnima zakonoma 25/1985 in 39/1995) ureja postopke za denarno podporo kolegijskim organom, zborom in odborom staršev, ki delujejo v okviru šol s slovenskim učnim jezikom, ter njihovim sindikalnim predstavištvom in deželnemu šolskemu nadzorništvu. Sofinanciranje zadeva kritje stroškov za prevode aktov in dokumentov, tisk in izobešanje plakatov, obvestil in sporočil v slovenskem jeziku, obrazcev in informacijskih programov v slovenskem jeziku. Deželni zakon v tem primeru dopolnjuje in izvaja določila, ki so predvidena v členih 25, 30 in 45 O.P.R. 416/1974.

Narodna in študijska knjižnica (NŠK) je organizacija, ki je del strukture profesionalnih ustanov slovenske manjšine. Spada v pravni okvir deželne zakonodaje, ki ureja delovanje knjižnic in muzejev. Prvič je bila vključena v deželni zakon 60/1976, ki jo je v 11. členu izrecno omenjal kot ustanovo nosilko storitev deželnega interesa v prid slovenske manjšine v deželi FJK. Člen je bil kasneje preklican v okviru novega deželnega zakona 25/2006, ki ureja deželno mrežo knjižnic in arhivov. V okviru slednjega je predvideno, da je predstavnik NŠK vključen v Deželno konferenco knjižnih sistemov, ki ima posvetovalne in nadzorne funkcije pri določanju deželnih smernic na področju knjižnic in arhivov. 11. člen določa kategorijo knjižnic, ki so deželnega

interesa. V slednjo sodijo knjižnice, ki so posebej namenjene shranjevanju, so specializirane ali izvajajo storitve, ki so posebnega deželnega interesa. Tem zakon namenja tudi finančna sredstva. Status knjižnice deželnega interesa določi deželni odbor na podlagi predloga pristojnega odbornika in ob posvetovanju z deželno konferenco knjižnih sistemov. NŠK je ta status knjižnice deželnega pomena pridobila leta 2009 s sklepom deželnega odbora št. 843.

Omenimo še zakon 76/1982, ki ureja področje poklicnega izobraževanja. Pri tem med nameni navaja tudi potrebe varstva etničnih in kulturnih značilnosti pripadnikov slovenske manjšine (1. člen). Predvideno je namreč, da se poklicno izobraževanje (4. člen) in zaključna preverjanja (16. člen) izvajajo tudi v slovenskem jeziku. Nadalje je v deželni komisiji, ki ureja področje poklicnega izobraževanja, med člani vključen tudi strokovnjak za poklicno izobraževanje v slovenskem jeziku (13. člen). Zakon povzema vsebine prejšnjega deželnega zakona za poklicno izobraževanje 42/1978, na osnovi katerega je bil leta 1979 ustanovljen Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje. Danes se je preimenoval v socialno podjetje Ad Formandum in deluje na osnovi zakonodaje iz deželnega zakona 76/1982.

V sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih ter na začetku 21. stoletja je slovenska manjšina zadevala še nekatere deželne zakone (Brezigar 2010). V glavnem so obravnavali financiranje posameznih slovenskih ustanov (deželni zakon 21/1975 o prispevkih za proslavo 30. obletnice osvoboditve; deželna zakona 60/1976 in 57/1979 o prispevkih za Narodno in študijsko knjižnico; deželni zakoni 37/1976, 43/1978, 27/1979, 26/1980 in 58/1981 o finančnih jamstvih za Slovensko stalno gledališče; deželni zakon 11/1977 o prispevkih za dvojezično delovanje slovenskih šol in njihovih združenj staršev), priznanje nekaterih slovenskih organizacij na svojih področjih delovanja (deželni zakon 62/1983 je uvrstil Slovenski raziskovalni inštitut med znanstvene in raziskovalne ustanove, ki lahko zaprosijo za deželne prispevke; deželni zakon 3/1998 je priznal Združenje slovenskih športnih društev v Italiji; deželni zakon 12/2002 je vključil slovenske predstavniške organizacije na področju obrtništva v Trstu in Gorici med deželne reprezentativne organizacije obrtniškega sektorja) in vključitev predstavnikov slovenskih organizacij v odbore in komisije (deželni zakon 27/1971 je vključil slovenskega strokovnjaka v komisijo za izdelavo kataloga deželnih kulturnih dobrin; deželni zakon 60/1975 je vključil predstavnika organizacij slovenske manjšine v

odbor za šport in rekreacijo; deželni zakon 81/1978 je predvideval tudi osebje slovenskega jezika v družinskih posvetovalnicah in njegovo usposabljanje v tem jeziku; deželni zakon 46/1990 je v novo deželno ustanovo za vprašanja izseljencev vključil v upravni odbor tudi predstavnika organizacije slovenskih izseljencev). Nekateri deželni zakoni iz tega obdobja zadevajo vključevanje slovenske manjšine na ravni principov in osnovnih pravic (deželni zakon 29/1973 je vključeval spoštovanje pravic slovenske manjšine v novo ustanovljenih gorskih skupnostih; deželni zakon 20/1981 o deželnem ombudsmanu je predvideval tudi spoštovanje potreb slovenske narodne skupnosti).

Prvi deželni zakon, ki ga je Dežela FJK izrecno namenila varstvu slovenske narodne skupnosti, je bil zakon 46/1991. Bil je vezan na izvajanje državnega zakona za obmejna območja 19/1991. Slednji je v svojem 14. členu določal finančna sredstva za ustanove, organizacije in društva slovenske manjšine v Italiji. Ta državni zakon je predstavljal mejnik v odnosih med italijansko državo in slovensko narodno skupnostjo v Italiji, ker je prvič predvideval letno obliko financiranja ustanov slovenske manjšine s strani italijanske države. Obenem je določal, da je pri tem predvideno posvetovanje z institucijami slovenske manjšine. Zakon je vseboval tudi prvi seznam prejemnikov finančnih sredstev, ki so ga sestavljale najpomembnejše ustanove slovenske manjšine v Italiji, kot so knjižnica, kulturni domovi, raziskovalni inštitut, dvojezični center v Špetru, različne krovne organizacije na političnem in kulturnem področju itd. Obenem je v tekstu najavljal odobritev državnega zaščitnega zakona za slovensko narodno skupnost v Italiji, zaradi česar je bil zakon prehodne narave. Državni zaščitni zakon št. 38 za zaščito slovenske manjšine je bil kasneje odobren leta 2001 in je nadomestil slednjega.

Vsebine deželnega zakona 46/1991 so zadevale v glavnem določila za financiranje različnih organizacij in ustanov slovenske manjšine. V ta namen je delovala komisija, ki ji je predsedoval predsednik deželne vlade ali po pooblastilu pristojni deželni odbornik za izobraževanje in kulturo. Komisijo je sestavljalo osem članov, ki jih je imenovala deželna vlada FJK, od katerih so bili štiri člani predlagani s strani najbolj reprezentativnih manjšinskih organizacij ali zvez organizacij.

Zakon 46/1991 je v naslednjih letih dopolnjevala vrsta dodatnih deželnih zakonov (deželni zakoni 4/1992, 5/1994, 39/1995, 9 in 31/1996, 10/1997, 3/1998,

4/1999, 13/2000), ki so urejali financiranja znotraj letnih deželnih proračunov. Med temi omenimo deželni zakon 5/1994, ki prvič izrecno navaja občine v videmski pokrajini (Podbonesec, Špeter, Sv. Lenart, Sovodnje, Srednje, Dreko in Grmek v Nediških dolinah, Tipano in Bardo v Terskih dolinah in Rezijo), ki jim lahko deželna uprava namenja posebna sredstva za projekte krajevnih ustanov, društev in šol v prid krajevnega jezika, kulture in tradicij.

Omenjena deželna ureditev financiranja slovenskih ustanov v Italiji je delovala do leta 2001, ko je bil zaradi odobritve državnega zaščitnega zakona 38/2001 pripravljen nov deželni zakon št. 23, ki je nadomestil prejšnjega iz leta 1991. Vsebinsko se od prejšnjega ni bistveno razlikoval, saj je še vedno urejal sistem financiranja slovenskih organizacij in ustanov v deželi FJK. Na osnovi 16. člena državnega zakona 38/2001 je črpal predvidena državna finančna sredstva. Iz prejšnjega deželnega zakona je bil ohranjen posvetovalni organ komisije, ki predlaga porazdelitev sredstev med predvidenimi slovenskimi ustanovami.

V deželni zakonodaji, ki se je razvila v devetdesetih letih in je bila nato z navedenimi spremembami v veljavi do odobritve deželnega zakona za Slovence 26/2007, vloga Dežele FJK ni predvidevala določanja politik prepoznanja slovenske narodne skupnosti in njenih jezikovnih in drugih pravic, ker slednja ni bila zakonsko pristojna za to. To pristojnost je Dežela FJK pridobila na osnovi zakonodajalnega odloka 223/2002 o izvedbenih predpisih posebnega statuta Dežele FJK, ki zadevajo prenos funkcij od državne na deželno raven na področju varstva jezika in kulture zgodovinskih jezikovnih manjšin na območju dežele. Vsebine zakonov iz devetdesetih let torej niso bile programskega značaja, ampak so v glavnem odgovarjale potrebi italijanske države, da razvija postopke in sistem izplačevanja državnih prispevkov za manjšino. Pomembna je bila ustanovitev posvetovalne komisije predstavnikov slovenske manjšine, ki v rahlo spremenjeni obliki deluje tudi v okviru novejšje deželne zakonodaje.

Na področju politične participacije predstavnikov slovenske manjšine v deželnem svetu omenimo določila volilne zakonodaje (56. člen deželnega volilnega zakona 28/2007 ter 23. in 28. člen deželnega zakona 17/2007), ki omogočajo slovenski etnični stranki, da lahko izvoli svojega predstavnika v povezavi z drugo stranko, če je

prejela najmanj en odstotek glasov.¹⁹⁶ To določilo povzema postopek, ki je predviden za volitve Evropskega parlamenta.

Določila deželnega zakona za Slovence 26/2007 so podrobneje predstavljena v nadaljevanju.

4.5.2.3 Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost

V zakonu za Slovence (26/2007) je manjšina opredeljena s terminologijo, ki je v veljavi v italijanskem pravnem sistemu varstva manjšin (1. člen). Zakon namreč štiti »slovensko jezikovno skupnost«, čeprav se slednja v glavnem samoopredeljuje kot narodna skupnost. Slovenska manjšina je namreč zgodovinsko prisotna na deželnem teritoriju kot družbena skupina s svojo jezikovno in kulturno, a tudi politično identiteto. Ta identiteta je poleg individualne tudi kolektivna. Obenem slovenska manjšina deluje kot skupinski subjekt, ker razpolaga s svojim sistemom organizacij in ustanov, ki delujejo v interesu manjšinske skupnosti. Narodna identiteta bodisi skupnosti bodisi njenih pripadnikov je izraz procesa izgradnje slovenskega naroda, v katerem je aktivno sodeloval tudi del slovenskega narodnega telesa predvsem na Tržaškem in Goriškem.

Slovensko poselitveno ozemlje v Italiji lahko razdelimo v šest bolj ali manj zaključenih enot, in sicer Kanalsko dolino, Režijo, Terske doline in Benečijo v videmski pokrajini, Goriško in Tržaško (Bufon 1992, 36–37). Omenjena delitev je vezana bodisi na naravnogeografske razmere posameznih predelov bodisi na različne zgodovinske, družbene in upravno-politične situacije. Vsekakor ne gre za »čisto etnično ozemlje«. Narodnostna raznolikost prebivalstva je velika predvsem zaradi selitvenih gibanj in integracije slovenskega prebivalstva z večinskim družbenim okoljem.

Pripadniki slovenske manjšine so naseljeni v treh izmed štirih pokrajin dežele FJK, in sicer v tržaški, goriški in videmski pokrajini. Vse tri mejijo s Slovenijo. V pokrajini Pordenone pripadnikov slovenske manjšine ni. O opredelitvi poselitvenega prostora Slovencev v Italiji obstaja več virov, ki si glede števila občin z zgodovinsko prisotnostjo prebivalstva slovenskega jezika niso enotni.

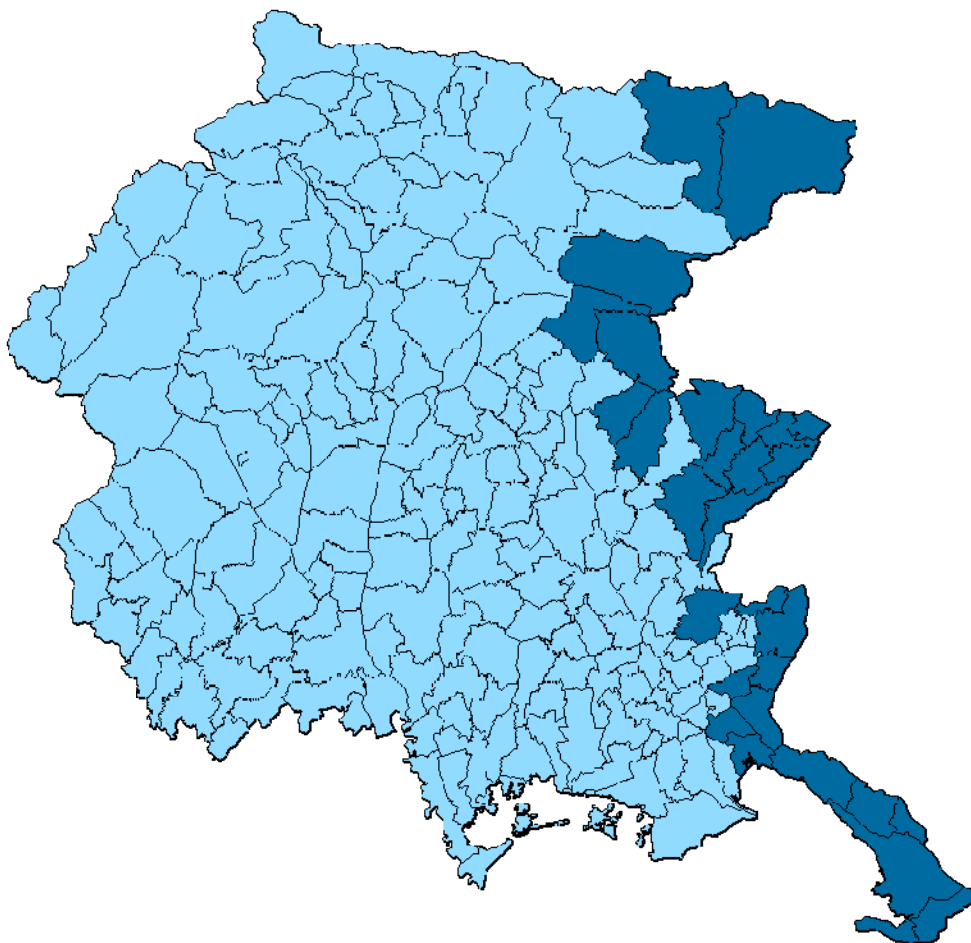
¹⁹⁶ Na deželnih volitvah leta 2008 je bil na osnovi tega določila izvoljen deželni svetnik, ki je kandidiral v stranki Slovenske skupnosti.

Uradni dokument, ki trenutno določa poselitveni prostor slovenske manjšine v Italiji, je tabela 32 občin, ki jo predvideva zaščitni zakon za slovensko manjšino 38/2001.¹⁹⁷ Ta tabela zajema naslednje občine (glej Zemljevid 4.2) (RAFVG 2010):

- v pokrajini Trst: San Dorligo della Valle, Duino-Aurisina, Muggia, Monrupino, Sgonico in Trieste;
 - o v slovenščini: Dolina, Devin-Nabrežina, Milje, Repentabor, Zgonik in Trst;
- v pokrajini Gorica: Cormons, Doberdò del Lago, Gorizia, Monfalcone, Ronchi dei Legionari, Sagrado, San Floriano del Collio in Savogna d'Isonzo;
 - o v slovenščini: Krmin, Doberdob, Gorica, Tržič, Ronke, Zagraj, Števerjan in Sovodnje ob Soči;
- v pokrajini Videm: Attimis, Cividale del Friuli, Drenchia, Faedis, Grimacco, Lusevera, Malborghetto-Valbruna, Nimis, Prepotto, Pulfero, Resia, San Leonardo, San Pietro al Natisone, Savogna, Stregna, Taipana, Tarvisio in Torreano;
 - o v slovenščini: Ahten, Čedad, Dreka, Fojda, Grmek, Bardo, Naborjet-Ovčja vas, Neme, Praprotno, Podbonesec, Rezija, Sv. Lenart, Špeter, Sovodnje, Srednje, Tipana, Trbiž in Tavorjana.

¹⁹⁷ Zaščitni zakon predvideva postopek, po katerem se v seznam vključijo občine na podlagi prošnje vsaj 15 % prebivalstva ali ene tretjine občinskih svetovalcev. Seznam je nato na tej osnovi sestavil in odobril institucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine, ki ga je nato poslal na ministrski svet v Rim. Slednji je seznam odobril 3. avgusta 2007, nakar je odlok o veljavnosti seznama 12. septembra 2007 podpisal še predsednik republike Giorgio Napolitano (Udovič 2007). Seznam je osnova, na podlagi katere so se začela izvajati določila zakona 38/2001. Sicer obstaja možnost, da se ta seznam razširi, če za vključitev zaprosijo dodatne občine.

Zemljevid 4.2: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo slovenski poselitveni prostor

Vir: RAFVG 2010

Slovenski poselitveni prostor v deželi FJK sicer obsega širše območje, ki zajema 39 občin (Bogatec 2004). Poleg navedenih so še občine Dolegna del Collio, Fogliano-Redipuglia, Medea in Staranzano oziroma v slovenščini Dolenje, Foljan-Sredpolje, Medeja in Štarancan v goriški pokrajini ter Montenars, Pontebba in Tarcento oziroma v slovenščini Gorjani, Tablja in Čenta v videmski pokrajini. Tradicionalni poselitveni prostor v deželi FJK, ki je osnovan na zadnjem znanstvenem jezikovnem opisu izpred več kot 70 let, pa zajema 36 občin (Stranj 1999, 1992)¹⁹⁸.

Več je avtorjev in študij, ki so v povojnem obdobju obravnavale temo številčnosti pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, ki jih Sussi (1998) povzema v

¹⁹⁸ V primerjavi z omenjenim seznamom 39 občin ne upošteva občin Medeja, Foljan-Sredpolje in Štarancan.

svoji analizi demografskega položaja slovenske narodne skupnosti v Italiji (glej Tabelo 4.2)¹⁹⁹. Čermelj je leta 1958 ocenil slovensko prisotnost na 125.000 prebivalcev v vseh treh pokrajinah. Vse kasnejše ocene iz sedemdesetih in devetdesetih let so precej nižje. Valussi leta 1974 navaja 52.174 pripadnikov slovenske manjšine, skupina »Alpina« iz Bellinzone v Švici pa leta 1975 rahlo nižje število, in sicer 49.414 oseb. V devetdesetih letih so slovensko prisotnost v deželi FJK ocenili še Stranj (1992) z 96.000 pripadniki, Balinello (1996) z 46.882 pripadniki in italijansko ministrstvo za notranje zadeve (1996) z oceno 61.000 pripadnikov slovenske manjšine. Ocene med sabo niso primerljive zaradi različnih kriterijev ocenjevanja.

Najnovejša ocena izhaja iz sondaže,²⁰⁰ ki je bila opravljena leta 2002 v okviru Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI. Število prebivalcev slovenske narodnosti je ocenjeno na 95.000, slovenščino govori prek 100.000 oseb, medtem ko jo razume prek 183.000 oseb (Bogatec 2004).

Sodobnejših ocen o številčnosti pripadnikov slovenske manjšine v Italiji v 21. stoletju nimamo. Ne obstaja namreč enoten kriterij opredeljevanja pripadnikov slovenske manjšine. Na območjih kulturnega in jezikovnega stika med različnimi etničnimi prostori se pojavljajo različni izrazi pripadnosti slovenskemu narodu, ki segajo od celovite subjektivne pripadnosti pa do pretežne pripadnosti drugim sosednim narodom (Jančar 1996, 26; Bufon 2004, 109–110). Vprašanja, ki preverjajo materni jezik ali pogovorni jezik v družini, ne zajemajo vidika identitete (Sussi 1998, 19). Po drugi strani so vprašanja, ki izrecno preverjajo narodnostno pripadnost pripadnikov manjšine, lahko še vedno težavna, ker se marsikateri posameznik zaradi pritiskov zunanjega okolja, ki manjšine ne priznava, raje ne opredeljuje. Upoštevati moramo tudi razlikovanje med narodnostno pripadnostjo in jezikovno pripadnostjo ter občutkom pripadnosti manjšinski skupnosti. Preverjanje teh vidikov bi verjetno privedlo do različnih rezultatov o številčnosti manjšine.

¹⁹⁹ Zgodovinsko osnovo ocen o številu slovenskega prebivalstva v Italiji predstavlja avstrijsko ljudsko štetje iz leta 1910, ki navaja 129.400 oseb slovenske narodnosti (Bufon 1992). Ljudski štetji, ki sta v Italiji preverjali materin jezik, sta bili še v letih 1961 in 1971, a sta vključevali samo tržaško pokrajino (Sussi 1998, 2002).

²⁰⁰ Vzorec je štel 1499 anketirancev med prebivalstvom omenjenih 39 občin (Bogatec 2004). Raziskavo je vodil Slovenski raziskovalni inštitut SLORI iz Trsta v sodelovanju z agencijo za javnomnenjske raziskave SWG iz Trsta.

Tabela 4.6: Ocene o številčnosti Slovencev v Italiji

Ocene	Pokrajina Trst	Pokrajina Gorica	Pokrajina Videm	Skupaj
Čermelj 1958	65.000	20.000	40.000	125.000
Valussi 1974	24.706	10.533	16.935	52.174
Alpina 1975	25.544	11.766	12.104	49.414
Stranj 1992	49.000	18.000	29.000	96.000
Bellinello 1996	29.119	8.427	9.336	46.882
It. min. za notr. zadeve 1996	25.000	11.000	25.000	61.000

Vir: Sussi 1998

Deželni zakon za Slovence 26/2007 se pri določanju teritorija naseljenosti slovenske manjšine nanaša izrecno na območje, ki je predvideno po zakonu 38/2001. To je seznam dvaintridesetih občin v tržaški, goriški in videmski pokrajini, ki je bil odobren v O.P.R. dne 12. septembra 2007 (2. člen). Sicer pa zakon predvideva, da so določbe pravnomočne na celotnem deželnem teritoriju, razen v primerih, ko se nanašajo na območje naseljenosti slovenske manjšine.

4.5.2.4 Prepoznanje kulturne avtonomije

Slovenci v Italiji razpolagajo z bogato mrežo dejavnosti, društev in organizacij, ki se ukvarjajo predvsem s kulturno-prosvetno in umetniško dejavnostjo. Večino teh dejavnosti koordinirata že omenjeni krovni organizaciji, in sicer Slovenska kulturno gospodarska zveza (SKGZ) in Svet slovenskih organizacij (SSO), obe s sedežem v Trstu, Gorici in Čedadu (Sussi 1998; Janežič 2004).

Nekatere ustanove, organizacije in društva so temeljne na področju kulturnega življenja Slovencev v Italiji in so profesionalne narave, kot npr. Slovensko stalno gledališče (SSG), Narodna in študijska knjižnica (NŠK), Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI), Kinoateljje, Zveza slovenskih kulturnih društev (ZSKD), Slovenska Prosveta in Zveza slovenske katoliške prosvete (Sussi 1998; Janežič 2004). Močno je razvita ljubiteljska dejavnost v okviru društev, skavtskih in taborniških skupin, župnijskih

dvoran ter drugih centrov, ki zajema kulturno, versko, umetniško, pevsko, glasbeno, folklorno in gledališko področje (Sussi 1998; Janežič 2004).²⁰¹

Razčlenjena je tudi športna dejavnost v okviru različnih športnih in rekreacijskih društev, ki jih koordinira Združenje slovenskih športnih društev v Italiji (ZSŠDI).²⁰²

Zakon za Slovence 26/2007 priznava strukturo organizacij in ustanov, s katero razpolaga slovenska narodna skupnost v Italiji, in oblike samouprave, ki jih je razvila v povojnem obdobju. Obenem ureja odnose med Deželo in slovensko manjšino na institucionalni ravni. 5. člen predvideva seznam oziroma deželno evidenco organizacij slovenske jezikovne manjšine. Delijo se v šest tipologij na osnovi področja delovanja: manjšinska predstavniška telesa oziroma referenčne organizacije; različne organizacije (društva, nepridobitna združenja in organizacije, zadruga), ki delujejo na področju kulture, šolstva in znanstvenega raziskovanja; različne organizacije (društva, nepridobitna združenja in organizacije, zadruga), ki delujejo na področju športa; socialno-varstvene in stanovske organizacije (nepridobitna združenja, inštituti, organizacije, zadruga, ki delujejo na področju zdravstvenega in socialnega varstva, prostovoljnega dela, varstva in pomoči mladostnikom ter upravljanja in razvoja prostora, gospodarska združenja in sindikalne organizacije iz 22. člena zakona 38/2001); mediji, založbe, radijske in televizijske postaje; ustanove, ki so lastnice ali upravljajo nepremičnine, v katerih ustanove tega seznama izvajajo svoje dejavnosti. V primerjavi s prejšnjo deželno zakonodajo iz devetdesetih let ta zakon ne določa imensko ustanov slovenske narodne skupnosti, ki so deležne financiranja, ampak predvideva postopek, po katerem se morajo slednje vpisati v deželno evidenco. Pravilnik določa načine in kriterije za vpis in izbris iz deželne evidence organizacij slovenske jezikovne manjšine. Trenutno je v teku postopek priprave tega seznama.

Šesti člen določa pogoje in postopke za opredelitev referenčnih organizacij slovenske jezikovne manjšine oziroma njenih predstavniških organizacij z namenom, da

²⁰¹ Ljubiteljsko dejavnost na področju kulture koordinirajo različne zveze. Zveza slovenskih kulturnih društev združuje 85 slovenskih kulturnih društev v tržaški, goriški in videmski pokrajini (Vidali in Vincoletto 2007). Slovenska prosveta združuje 25 ljubiteljskih društev in skupin na Tržaškem. Zveza slovenske katoliške prosvete združuje 12 kulturnih društev, ki delujejo v goriški pokrajini.

²⁰² ZSŠDI združuje 56 športnih društev v tržaški, goriški in videmski pokrajini (Vidali in Vincoletto 2007). Podatki o slovenskem športu v Italiji so dostopni na www.sloSPORT.org v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku.

lahko v tej vlogi nastopajo znotraj zakonov, pravilnikov in drugih aktov, ki se nanje nanašajo. V prehodnih določbah sta kot referenčni organizaciji določeni SKGZ – Slovenska kulturno gospodarska zveza in SSO – Svet slovenskih organizacij (23. člen). To določilo ostaja v veljavi do odobritve že omenjene deželne evidence. Postopek, ki ga predvideva 6. člen, zahteva prepoznanje referenčnih organizacij slovenske jezikovne manjšine z odlokom predsednika dežele.

Deželni zakon 26/2007 predvideva postopek za določitev reprezentativnih organizacij slovenske jezikovne manjšine tudi na ravni sindikalnega predstavništva (7. člen). Pri tem izvaja določbe iz 22. člena državnega zaščitnega zakona 38/2001.

Poleg določil, ki zadevajo notranjo organiziranost slovenske manjšine, je v zakonu 26/2007 vključen še 15. člen, ki zadeva razvoj kulturne, zgodovinske in umetnostne dediščine slovenske jezikovne manjšine. V ta namen deželna uprava spodbuja izvajanje posegov tudi prek deželnega centra za katalogizacijo in restavriranje kulturnih dobrin FJK.

Zakon za Slovence 26/2007 se v svojih vsebinah navezuje na državni zaščitni zakon za slovensko manjšino 38/2001. Dežela FJK na osnovi predvidenih postopkov financiranja slovenskih organizacij in ustanov v treh pokrajinah (5. člen) deluje kot posrednik državnih sredstev za slovensko narodno skupnost, ki jih predvideva zakon 38/2001. Pri tem ohranja podobno vlogo, kot jo je že imela v prejšnji deželni zakonodaji za slovensko manjšino iz devetdesetih let. Ta sredstva znašajo trenutno približno pet milijonov EUR in so določena v državnem zakonu 38/2001. Sredstva je država doslej redno izplačevala. Vsota je ostala nespremenjena razen v letu 2007, ko je bila nekoliko višja. V zadnjih treh letih je sicer italijanska vlada znižala ta prispevek, a ga je nato po pogajanjih s predstavniki slovenske manjšine v Italiji, Dežele FJK in slovenske vlade obdržala na prvotni višini.

Postopke financiranja ustanov in organizacij slovenske manjšine ureja V. poglavje zakona 26/2007. Teh oblik financiranja je več. Dežela FJK ustanavlja v ta namen sklad, v katerega država dodeli Deželi sredstva, ki so predvidena po 16. členu državnega zakona 38/2001. Nadalje Dežela FJK ustanavlja samostojen deželni sklad za projekte šol, pobude za medsebojno spoznavanje med različnimi kulturnimi in jezikovnimi stvarnostmi dežele FJK, pobude za čezmejno sodelovanje na področju

kulture, izobraževanja in športa in za vzdrževanje zgradb (21. člen). Sklad s podobnimi značilnostmi in nameni je bil prvič predviden v deželnem finančnem zakonu 1/2004 (5. člen, 151. odstavek) in v deželnem finančnem zakonu 1/2005 (5. člen 5, 266. odstavek). Sklad je zaživel leta 2009 za financiranje dejavnosti v letu 2010, trenutno pa ga je deželna uprava zamrznila.

4.5.2.5 Jezikovni oris

Pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji govorijo bodisi standardni slovenski jezik, ki je v Sloveniji državni in uradni jezik, bodisi več krajevnih narečnih različic (Sussi 1998; Janežič 2004). Koroško (ziljsko), rezijsko in beneška narečja so prisotna v videmski pokrajini. Briška in kraška narečja zasledimo na Goriškem, v tržaški pokrajini pa so razširjena predvsem kraška narečja. Med pripadniki slovenske narodne skupnosti v deželi FJK so tudi primeri posameznikov, ki obvladajo narečne oblike, a ne poznajo standardne slovenščine, ker niso imeli možnosti, da bi se izobraževali v slovenskem jeziku (Sussi 1998; Janežič 2004). To velja predvsem za območje videmske pokrajine, kjer so se morali do ustanovitve dvojezičnega centra v Špetru v osemdesetih letih prejšnjega stoletja tamkajšnji pripadniki manjšine seliti v Gorico ali Trst, da so se lahko izobraževali v slovenskem jeziku.

Vsi pripadniki manjšine poznajo vsaj eno izmed oblik standardne italijanščine ali krajevnih narečij (Sussi 1998; Janežič 2004). Znanje je odvisno od družbenega statusa in drugih individualnih značilnosti ter od vrste komunikacijske interakcije. Pripadniki manjšine so vsakodnevno v stiku z večinskim italijanskim jezikom in okoljem, od katerega prevzemajo besedišče in stavčno strukturo (Kaučič-Baša 2004, 19). Dogaja se, da pripadniki manjšine v neformalnih situacijah govorijo posebno mešanico, kjer se prepletata slovenščina in italijanščina ter njuna krajevna narečja.

Z osamosvojitvijo Slovenije in njeno vključitvijo v Evropsko unijo se je prestiž slovenskega jezika med italijanskim prebivalstvom v deželi FJK povečal. To se kaže v večjem povpraševanju po tečajih slovenskega jezika. Pokazatelj je tudi delež otrok iz mešanih slovensko-italijanskih zakonov ali povsem italijanskih družin, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom. Obenem lahko zasledimo pilotne projekte uvajanja slovenščine kot jezika učnega programa v šole z italijanskim učnim jezikom v Trstu.

Deželni zakon za Slovence 26/2007 namenja III. poglavje javni rabi slovenskega jezika. Pri tem prevzema vsebine 8. člena državnega zaščitnega zakona 38/2001. Državljeni, ki so pripadniki slovenske manjšine, imajo pravico do ustnega in pisnega sporočanja z deželno upravo v slovenskem jeziku ali v italijanskem jeziku s prevodom v slovenski jezik. 11. člen ureja rabo slovenskega jezika v deželni upravi in uradih. V ta namen zagotavlja deželna uprava prisotnost osebja z znanjem slovenskega jezika in v središčih mest Trst, Gorica in Čedad – samostojno ali v sodelovanju z drugimi javnimi ustanovami – ustanovi posebne urade, namenjene institucionalni komunikaciji in vodenju odnosov z javnostmi tudi v slovenskem jeziku. To določilo se sklada z 9. členom državnega zakona za zgodovinske jezikovne manjšine 482/1999 in z vsebinami že omenjenega 8. člena državnega zaščitnega zakona za slovensko manjšino 38/2001. Tudi javna obvestila in sporočila, obrazci, prošnje ter table in oznake v stavbah deželnih uradov in operativnih enot morajo imeti dvojezično obliko. Občinska območja, kjer je predvidena javna raba slovenskega jezika v toponomastiki in na oznakah, so pravno določena z nekaterimi odloki predsednika Dežele FJK (O.P.D. 346/2008, 362/2008 in 300/2009).

Deželna uprava zagotavlja pravilno zapisovanje slovenskih imen in priimkov v svojih aktih (12. člen). Poleg tega predvideva pravilno zapisovanje slovenskih imen pokrajin, občin in zaselkov ob poimenovanju v italijanskem jeziku v besedilih deželnih zakonov in pravilnikov ter v drugih listinah in dokumentih uradnih objav Dežele, v skladu z imeni krajev, ki so predvideni v občinskih in pokrajinskih statutih. V ta namen deželna uprava poskrbi za ustrezno prilagoditev tehnične opreme in sredstev informacijske tehnologije za pravilno zapisovanje še posebej slovenskih šumnikov.

Dežela FJK ima vlogo posrednika državnih letnih prispevkov za rabo slovenskega jezika v javni upravi, ki so predvideni v 8. členu državnega zaščitnega zakona 38/2001 in v ta namen določa postopke (19. člen). Pri tem upošteva »Pravilnik za opredelitev načinov koncesije financiranj projektom o rabi slovenskega jezika v javni upravi« (O.P.D. 160/2009). Dežela FJK letno zbere vse projekte deželnih in krajevnih javnih ustanov (občin, pokrajin, dežele) in koncesionarjev javnih storitev na področju upravljanja jezikovnih okenc, izobraževalnih dejavnosti na področju slovenskega jezika ter tehnične in pravne terminologije za osebje v stiku z javnostmi, prevajanje aktov in dokumentov, tolmačenja v slovenskem jeziku med delovanjem kolegijskih organov,

izboljšanja prisotnosti slovenskega jezika na spletnih straneh, večjezičnih institucionalnih oznak, konvencij z raziskovalnimi, izobraževalnimi in kulturnimi ustanovami za izvajanje monitoraže in podpore pri rabi slovenskega jezika v javnih administrativnih dejavnostih, objavljanja v periodiki institucionalnih in promocijskih obvestil v slovenskem jeziku in drugih namenskih projektov. Deželni odbor nato odobri seznam projektov po posvetovanju s komisijo zakona 26/2007 in ga pošlje na oddelek za deželne zadeve pri predsedstvu ministrskega sveta ter paritetnemu odboru za probleme slovenske manjšine. Slednji imajo nato nalogo dokončne potrditve seznama, kot predvideva člen zaščitnega zakona 38/2001. Dežela ima po dokončni odobritvi projektov s strani pristojnih državnih organov še nalogo izplačevanja predvidenih denarnih sredstev.

Zakon za Slovence 26/2007 vsebuje posebna določila, ki so namenjena varstvu krajevnih narečij slovenskega izvora. Rezijanščino in jezikovne različice Nadiške, Terske in Kanalske doline izrecno omenja 2. člen. Posebno pozornost namenja rezijanščini. Sicer zakon ne opredeljuje, ali to pojmuje kot samostojni regionalni jezik ali kot narečno različico slovenskega jezika. Zakon 26/2007 namenja finančna sredstva tudi nekaterim ustanovam v pokrajini Videm. Predvideno je financiranje posegov v korist rezijanščine in jezikovnih različic Nadiške, Terske in Kanalske doline (22. člen). Določen je poseben postopek, pri katerem ne sodeluje posvetovalna komisija. Predloge oddajo občine teh dolin, odobritev prispevkov pa določa neposredno deželni odbor.

Ob odobritvi zakona za Slovence 26/2007 se je namreč ponovno pojavilo vprašanje jezikovne in narodne identitete Rezije in njenih prebivalcev. Del krajevnega prebivalstva je vpet v kulturno in družbeno-politično dogajanje slovenske narodne skupnosti v Deželi FJK. V dolini so prisotne organizacije, ki so vključene v družbeno-politično in kulturno organiziranost slovenske manjšine. Del prebivalstva pa ne sprejema enačenja s slovensko manjšino, ker je razvil svojevrstno identiteto, ki ni osnovana na klasični narodnostni osnovi, ampak na etničnih elementih krajevnega rezijanskega jezika. Čeprav jezikoslovci prištevajo rezijanščino med narečja slovenskega jezika (Steenwijk 1993; Dapit 1995; Toporišič in Paternu 2008), se na ravni identitete del prebivalstva s tem ne prepozna. To nerešeno vprašanje je prišlo do izraza tudi ob izglasovanju zakona 26/2007, ko se je med postopkom odobritve posameznih členov pojavila peticija s strani skupine Rezijanov, da nočejo biti vključeni

v zakon, ki zadeva slovensko narodno skupnost, ker k njej ne sodijo (Primorski dnevnik 17. 10. 2007, 3). Zaradi istih razlogov je skupina prebivalcev Rezije tudi ugovarjala s protestom pred deželno palačo v Trstu (Tence 2007). Ta določila predstavljajo politični kompromis, ki je sploh omogočil odobritev deželnega zakona za Slovence (Tence 2007a).

Istovetenje s slovenskim narodom je v videmski pokrajini šibko zaradi objektivnih zgodovinskih razlogov, ki so omejevali možnost izgradnje klasične narodne identitete. Med temi lahko izpostavimo avtonomno upravljanje v dobi Beneške republike, relativno kratko obdobje pod avstro-ogrsko monarhijo in takojšnjo vključitev v italijanski politični in kulturno-jezikovni prostor že ob samem nastanku moderne italijanske nacionalne države leta 1866. Poleg tega omenimo še močno izseljevanje in močan asimilacijski pritisk na lokalno prebivalstvo v povojnem obdobju. Obenem pa je treba upoštevati tudi odsotnost struktur za izobraževanje v slovenskem jeziku vse do osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je na zasebno pobudo začel delovati dvojezični šolski center v Špetru. Kljub tem razlogom, ki niso omogočili vključevanja v jezikovno-kulturni in narodno-politični slovenski prostor, kot je veljalo za Slovence v Trstu in Gorici, pa zasledimo v Benečiji od sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej pozitiven trend narodnostnega osveščanja. Na tej osnovi so v videmski pokrajini nastale ustanove, ki so vključene v sistem organiziranosti slovenske narodne skupnosti, a so obenem razvile svojevrstno kulturno in jezikovno delovanje. Slednje združuje oba referenčna standardna jezika (italijanskega in slovenskega) ter krajevna narečja. Kot primer lahko navedemo časopisa *Novi Matajur* in *Dom*, ki objavljata članke v omenjenih jezikih in narečjih.

4.5.2.6 Izobraževanje

Deželni zakon za Slovence 26/2007 je na področju izobraževanja v primerjavi z deželno zakonodajo o izobraževanju v furlanskem jeziku manj zajeten. Slovenska narodna skupnost namreč razpolaga s šolami s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini ter dvojezičnim šolskim centrom v Špetru, ki jih urejajo specifični državni zakoni ter zaščitni zakon 38/2001. Zaradi tega vsebuje deželni zakon 26/2007 splošno določilo, ki spodbuja učenje in spoznavanje slovenskega jezika in kulture v različnih šolah in na različnih stopnjah (16. člen). To določilo je posebno pomembno,

ker zadeva učenje slovenskega jezika v šolah z italijanskim učnim jezikom tudi z možnostjo deželnega sofinanciranja. Dežela FJK dodeli letne prispevke za dvojezično šolo v Špetru z namenom kritja dodatnih stroškov občinske uprave za njeno redno in izredno upravljanje vključno s stroški za izvajanje dodatnih šolskih storitev (21. člen bis). Na ravni visokošolskega izobraževanja podpira sodelovanje med univerzami v FJK in Sloveniji na področju dodiplomskega in podiplomskega študija slovenskega jezika z namenom pridobivanja visokošolske in specialistične izobrazbe s strani pripadnikov manjšine. S tega vidika je zakon pozitivno naravnano do medsebojnega priznavanja univerzitetnih diplom in državnih strokovnih izpitov.

Na Tržaškem in Goriškem, kjer je poseljena slovenska manjšina, je izobraževanje v slovenskem jeziku že dolgo ustaljeno (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Prve šole s slovenskim jezikom je uvedla cesarica Marija Terezija leta 1774. Delovale so do leta 1927, ko so jih ukinile fašistične oblasti. Ponovno so začele delovati najprej ilegalno v okviru partizanskega gibanja in NOB od leta 1943 naprej (Strajn 1992, 177). Ob osvoboditvi 1. maja 1945 so ponovno zaživele na tej osnovi, nato pa jih je v Trstu in Gorici uradno dovolila tudi angloameriška uprava.²⁰³ Pravni okvir so pridobile v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja z že omenjenima državnima zakonoma.²⁰⁴ Slovenci na Videmskem pa niso imeli možnosti izobraževanja v slovenskem jeziku vse do začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bil ustanovljen dvojezični šolski center v Špetru.

Šole s slovenskim učnim jezikom in dvojezični šolski center v Špetru so sestavni del italijanskega državnega šolskega sistema, zato delujejo po istih načelih in pravilih, ki veljajo za državne šole večinskega naroda. V tržaški in goriški pokrajini so šole s slovenskim učnim jezikom prisotne za celoten šolski cikel, ki vključuje otroške vrte, osnovne šole, nižje srednje šole in višje srednje šole (Sussi 1998; Bogatec 2004; Janežič

²⁰³ Ponovno odprtje slovenskih šol v coni A se je zgodilo oktobra 1945, in sicer v vseh občinah, kjer so delovale pred 1. junijem 1914, in v občinah, kjer je bilo najmanj petindvajset učencev v polmeru štirih kilometrov (Troha 2003). Šolski program je bil enak kot za italijanske šole, torej isti kot pred 8. septembrom 1943, odvzeli pa so tiste dele, ki jih je navdihoval fašizem.

²⁰⁴ Za celoten pregled zakonodaje na področju izobraževanja v slovenskem jeziku v Italiji glej Bogatec (2004).

2004; Vidali in Vincoletto 2007). V teh šolah se vsi predmeti, razen italijanščine in tujih jezikov, poučujejo v slovenskem jeziku.²⁰⁵ V slovenskem jeziku delujejo tudi jasli.

V Špetru na Videmskem deluje večstopenjsko šolsko središče z dvojezičnim vrtcem ter osnovno in nižjo srednjo šolo (Sussi 1998; Janežič 2004; Gruden 2008). Učna jezika sta tako slovenščina kot italijanščina. To pomeni, da več učiteljev poučuje iste predmete tako v enem kot v drugem jeziku po modelu ena oseba – en jezik. Zavod za slovensko izobraževanje v Špetru je nastal v leta 1984 kot zasebna ustanova na pobudo Slovencev, da bi mlajšim generacijam omogočili izobraževanje v slovenskem jeziku. Najprej je zaživel vrtec, nato je od šolskega leta 1986/87 začela delovati osnovna šola, s šolskim letom 2007/08 pa še nižja srednja šola. Od šolskega leta 1997/98 je šola postala parificirana, z odobritvijo globalnega zaščitnega zakona 38/2001 pa državna ustanova. Dežela FJK namenja letne prispevke za dvojezično šolo v Špetru za kritje dodatnih stroškov občinske uprave za njeno redno in izredno upravljanje (21. člen bis). Splošno je slovenščina kot standardni jezik ali krajevno narečje prisotna v obliki različnih tečajev in projektov v šolah na celotnem območju slovenske manjšine v videmski pokrajini (Komac 2002a, 36–37).

Mreža državnih šol s slovenskim učnim jezikom v tržaški in goriški pokrajini se je zaradi negativnega demografskega trenda v dvajsetletnem obdobju od 1978 do 1997 občutno skrčila (Bogatec 2004). Zaradi pomanjkanja učencev je bil pouk na nekaterih obveznih šolah ukinjen. Številni so tudi primeri majhnih razredov. Poleg tega smo priča naraščanju števila otrok iz mešanih in neslovenskih družin na račun tistih iz slovenskih. Šolska populacija je zato glede etničnih in jezikovnih značilnosti dokaj heterogena, kar je dragocena pridobitev. Po eni strani sicer negativno vpliva na raven znanja slovenskega jezika in od kadra zahteva nove izobraževalne pristope. Po drugi strani pa podpira proces postopnega premoščanja pregrad med večinskim in manjšinskim delom prebivalstva.

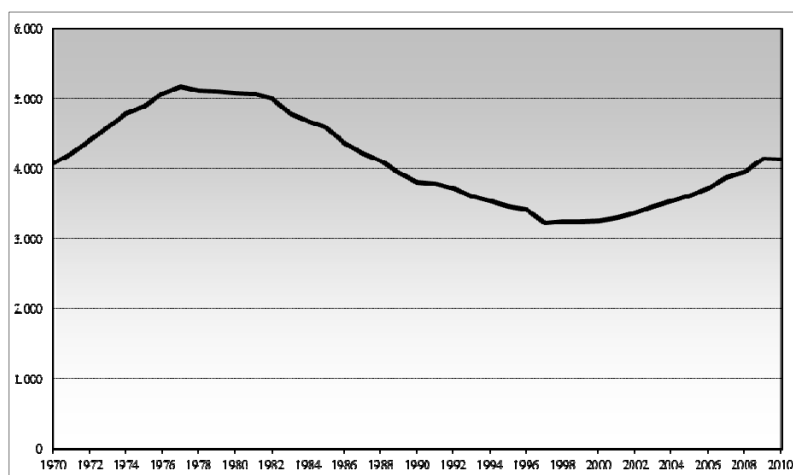
Grafikon 4.1 prikazuje potek vpisov v šole s slovenskim učnim jezikom v Italiji od leta 1970 do leta 2010 (Bogatec 2011). V prvih sedmih letih je število vpisanih močno naraslo in se zvišalo od začetnih 4.000 na 5.200 vpisanih (Bogatec 2004, 35). V

²⁰⁵ Učni načrti so ministrski oziroma enaki načrtom italijanskih šol. Dodatni predmet je »slovenski jezik in književnost«, nekateri dodatki pa so tudi v učnih programih zgodovine in zemljepisa.

naslednjih dvajsetih letih pa opazamo postopno zmanjšanje obsega šolske populacije, saj je bilo leta 1997 zabeleženih 3.100 vpisov. V zadnjih letih opazamo, da so se vpisi najprej ustalili, nato pa pokazali rahel porast. V šolskem letu 2010/11 je bilo v šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem vpisanih 3.918 otrok in dijakov (Bogatec 2011a).

V šolah z italijanskim učnim jezikom se slovenščine kot predmeta ne poučuje (z izjemo pilotnih poskusov v zadnjem obdobju). Primer predstavlja sodelovanje med nižjo srednjo šolo s slovenskim in italijanskim učnim jezikom na Katinari v tržaški pokrajini. V šolskem letu 2009/10 je na italijanski nižji srednji šoli stekel pouk slovenščine kot del rednega šolskega pouka.

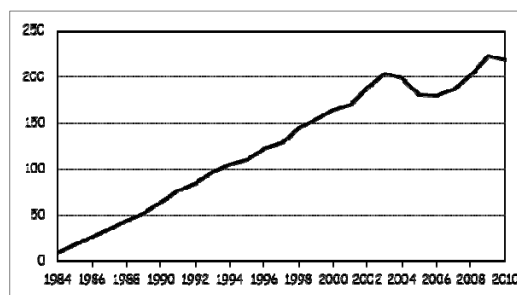
Grafikon 4.1: Dinamika vpisov v slovenske vrtce in šole vseh stopenj v Italiji 1970–2010

Vir: Bogatec 2011

Vpis v dvojezično šolo v Špetru narašča od leta 1984 naprej kljub negativnemu demografskemu trendu (Bogatec 2004). Od začetnih 10 učencev so danes prešli na 219 vpisanih v šolskem letu 2010/11 (Grafikon 4.2) (Bogatec 2011a, 2004). Tudi v italijanskih šolah v videmski pokrajini je opazno vse večje povpraševanje po pouku slovenščine. To velja zlasti za območja, ki jih špetska šola ne pokriva, ter za stopnjo nižje srednje šole.

Grafikon 4.2: Dinamika vpisov v dvojezični šolski center v Špetru 1984–2010

Vir: Bogatec 2011a

V Trstu, Gorici in Špetru je prisoten Slovenski deželni zavod za poklicno izobraževanje *Ad formandum*, ki ima tečaje tako v slovenskem kot v italijanskem jeziku (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Od začetnih štirih tečajev v šolskem letu 1979/80 se je njegova izobraževalna ponudba postopoma razširila in zajema tečaje za poklicno usposabljanje in izobraževanje, različne izpopolnjevalne tečaje za diplomske in podiplomske študente ter tečaje slovenskega jezika za Neslovence. Del tečajev financira Evropski socialni sklad. Po podatkih iz leta 2000 je bilo do takrat izvedenih 400 tečajev, na katerih je sodelovalo prek 6.000 učencev in 500 predavateljev (Bogatec 2004). V Gorici deluje še Slovenski izobraževalni konzorcij Slov. I. K., ki ponuja izobraževalne dejavnosti na družbeno-gospodarskem področju.

Na univerzitetni ravni se slovenščina poučuje v okviru univerz v Trstu, Vidmu, Benetkah, Padovi, Rimu in Neaplju (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007).

V Trstu in Gorici sta prisotna dva dijaška domova: Slovenski dijaški dom Srečko Kosovel v Trstu in Dijaški dom Simona Gregorčiča v Gorici (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). V preteklosti sta oba delovala kot središči za mlade, ki so prihajali iz različnih območij v deželi FJK, da bi se izobraževali predvsem v slovenskem jeziku. Nedavno se je njuna vloga spremenila in razširila. Še posebej Dijaški dom v Trstu se ukvarja z različnimi kulturnimi, vzgojnimi in podpornimi dejavnostmi (npr. za mlade s posebnimi potrebami in za mladoletne ubežnike/begunce) tudi v sodelovanju s krajevnimi javnimi upravami. Pod njegovim okriljem delujejo tudi slovenske jasli.

Na šolskem področju ima pomembno vlogo še Slovenska socio-psihopedagoška služba, ki deluje pod okriljem tržaškega podjetja za zdravstvene storitve²⁰⁶ in se ukvarja z mladimi s posebnimi potrebami in težavami (Sussi 1998; Janežič 2004).

Osebjem slovenskega jezika je prisotno tudi na ravni inštituta za raziskovanje na področju izobraževanja Dežele FJK IRRE.²⁰⁷ Ta se ukvarja z raziskovanjem izobraževalnih modelov v manjšinskem jeziku (Sussi 1998; Janežič 2004).

Na področju glasbenega izobraževanja delujeta dve zasebni glasbeni šoli (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Na Glasbeni matici »E. Kogoj« poteka pouk po italijanskih ministrskih programih na štirih sedežih (Trst, Gorica, Špeter, Ukve) in v njihovih podružnicah. Slovenski center za glasbeno vzgojo »E. Komel« pa deluje predvsem na Goriškem. Obe ustanovi se ukvarjata tudi s prirejanjem koncertov in koncertnih sezon.

4.5.2.7 Mediji in založništvo

Deželni zakon za Slovence 26/2007 se ne osredinja na področje medijev, ker ima slovenska manjšina na osnovi drugih državnih zakonov že razvit sistem medijskega sporočanja na ravni radija in televizije v okviru deželnega sedeža RAI in različnih oblik tiska. Vsebuje določila, ki zadevajo sofinanciranje izvedbe in dokončanja del, namenjenih vzpostavitvi ali nadgradnji radiodifuzijskih sistemov, ki omogočajo pokrivanje radijskih in televizijskih oddaj v slovenskem jeziku na celotnem naselitvenem območju slovenske narodne skupnosti (17. člen). Vsebina tega določila se nanaša predvsem na vprašanje namestitve repetitorjev za oddajanje televizijskih sporedov RAI v slovenskem jeziku na območju videmske pokrajine. Obenem predvideva možnost sklepanja pogodb z javnimi in zasebnimi radiotelevizijskimi postajami za pripravo in oddajanje programov ter opravljanje drugih komunikacijskih storitev v slovenskem jeziku.

Osrednji medij v slovenskem jeziku v Italiji je *Primorski dnevnik*, ki ima sedež v Trstu in redakcijo tudi v Gorici (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto

²⁰⁶ Azienda per i Servizi Sanitari n°1 Trieste

²⁰⁷ Istituto Regionale Ricerca Educativa FVG

2007).²⁰⁸ Novi glas je tednik s sedežem v Gorici in redakcijo v Trstu. Poroča o aktualnem dogajanju predvsem med Slovenci v Gorici. Tednik Novi Matajur in kulturno-verski list Dom (štirinajstdnevnik) poročata predvsem o pomembnih dogodkih za Slovence na Videmskem. Članki so v slovenskem in italijanskem jeziku ter v narečjih, ki jih govorijo prebivalci predvsem Nediških in Terskih dolin ter Rezije. SLOV.IT je informacijski bilten Slovencev v Italiji (štirinajstdnevnik), ki povzema novice o slovenski manjšini iz krajevnega tiska in jih objavlja v italijanskem jeziku. Poleg omenjenih časopisov izhaja v slovenskem jeziku še vrsta drugih revij in publikacij.

Slovenska narodna skupnost v Italiji razpolaga z radijskimi in televizijskimi programi v slovenskem jeziku v okviru deželnega sedeža RAI v Trstu na osnovi državnih zakonov 308/1965, 103/1075 in 112/2004. Radio Trst A oddaja dnevno približno 12,5 ur radijskih sporedov, in sicer radijske dnevnik in programe različnih zvrsti in vsebin (Vidali in Vincoletto 2007). Od leta 1995 je v večernih urah na posebnih frekvencah tretjega programa RAI na sporedu tudi televizijski program v slovenskem jeziku, ki predvideva krajši dnevni pas, namenjen predvsem otrokom, večerni 20-minutni televizijski dnevnik in tedenski enourni program. Vsebine tako televizijskih kot radijskih programov se osredinjajo na krajevno kulturno, politično, gospodarsko in družbeno dogajanje slovenske manjšine v goriški, tržaški in videmski pokrajini.

Založniških hiš je med Slovenci v Italiji več. Izdajajo različne zvrsti publikacij večinoma v slovenskem jeziku in deloma tudi v italijanskem jeziku (Vidali in Vincoletto 2007). Prvenstveno so namenjene slovenskim bralcem na italijanski strani meje, so pa prisotne na knjižnem trgu bodisi v Sloveniji bodisi v Italiji. Med glavnimi lahko omenimo Založništvo tržaškega tiska, Založbo Mladika, Založbo Most in Goriško Mohorjevo družbo.

4.5.2.8 Politična participacija

Pripadniki slovenske narodne skupnosti v deželi FJK sledijo različnim

²⁰⁸ Izhaja vsak dan (razen ponedeljka) v Trstu in ga berejo v vseh treh pokrajinah, kjer je naseljena slovenska manjšina (Vidali in Vincoletto 2007).

ideološkimi usmeritvami. Sicer ne obstajajo podatki, na osnovi katerih bi se dalo razlikovati glasove glede na etnično pripadnost volivcev (Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007), vendar se pripadniki slovenske narodne skupnosti tradicionalno večinoma istovetijo s strankami z levosredinskim predznakom, v manjši meri pa so prisotni v strankah desnosredinskega tabora. Politično so dejavni bodisi v italijanskih večinskih strankah (Demokratska stranka, Komunistična prenova, Slovenski in italijanski komunisti, Ljudstvo svobode, Severna liga) bodisi delujejo v etnični stranki s slovenskim predznakom (Slovenska skupnost). Ob vsakih italijanskih volitvah na krajevni, deželni in državni ravni se pojavljajo nove politične in strankarske koalicije.²⁰⁹ V tem sklopu se tudi slovenska etnična stranka ter kandidati, ki tekmujejo znotraj italijanskih večinskih strank, med seboj povezujejo v različnih kombinacijah.²¹⁰

Politični predstavniki manjšine so redno izvoljeni v različne upravne organe in politična telesa, kot so italijanski senat ali vlada, deželni svet FJK ter pokrajinska in občinska telesa (Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Slovenski politični predstavniki na različnih upravnih ravneh niso zakonsko zajamčeni. Trenutno imajo Slovenci v Italiji enega izvoljenega predstavnika v italijanskem senatu in dva deželna svetnika.²¹¹ Polovico občin tržaške pokrajine (občine Dolina, Zgonik in Repentabor) in tri občine na Goriškem (Doberdob, Števerjan, Sovodnje) vodijo župani in člani v odborih, ki se opredeljujejo kot pripadniki slovenske narodne skupnosti v Italiji.

Slovenska manjšina razpolaga tudi z nekaterimi organi, ki so bili namensko ustanovljeni za stike in koordinacijo med manjšino in državnimi ter javnimi ustanovami ali ki imajo med svojimi institucionalnimi nalogami posebne pristojnosti na tem področju, kot so npr. »Konzulta za probleme mestne etnične manjšine«²¹² Občine Gorica, Institucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine in Delovno omizje manjšin v okviru mešane komisije FJK in Slovenije.

²⁰⁹ To je posledica razvoja italijanskega volilnega sistema iz proporcionalnega v večinskega.

²¹⁰ Stranke Slovenska skupnost, Demokratska stranka in dve veji komunistov na deželnih volitvah med seboj konkurirajo (primer deželnih volitev 2008), na krajevnih občinskih volitvah pa nastopajo v koaliciji (primer upravnih volitev v občini Dolina leta 2009).

²¹¹ To so senatorka Tamara Blažina (Demokratska stranka) in deželna svetnika Igor Kocjančič (Komunistična prenova) ter Igor Gabrovec (Slovenska skupnost).

²¹² It.: *Consulta per i problemi della minoranza etnica cittadina*

Slovenska narodna skupnost v Italiji razpolaga z dvema krovnicima organizacijama, ki pod svojim okriljem združujeta večino slovenskih ustanov in organizacij iz tržaške, goriške in videmske pokrajine (Vidali in Vincoletto 2007). To sta Slovenska kulturno gospodarska zveza (SKGZ) in Svet slovenskih organizacij (SSO).²¹³ Organizaciji sta izraz civilne družbe in nastopata v politični vlogi predstavništva slovenske narodne skupnosti v Italiji. Delujeta kot sogovornika z različnimi evropskimi ter državnimi in krajevnimi institucijami v Italiji in v Sloveniji. Obenem skrbita za stike s sorodnimi organizacijami v Italiji, Sloveniji in v drugih državah, kjer so prisotne slovenske manjšine.²¹⁴

Podobno kot prejšnji deželni zakon 46/1991 tudi zakon 26/2007 predvideva ustanovitev in delovanje desetčlanske posvetovalne deželne komisije za slovensko narodno skupnost, ki nadomešča tisto iz deželnega zakona 46/1991 (8. člen). Ta pripravljaja mnenja o vprašanjih in vsebinah, ki so vključene v deželnem zakonu, o projektih glede rabe slovenskega jezika, o vprašanjih deželnih organov in splošno o smernicah deželne politike v korist kulturne in jezikovne raznolikosti. Šest članov komisije predlaga referenčne organizacije slovenske manjšine. Poleg tega še tri člane izvoli skupščina predstavnikov slovenske manjšine, izvoljenih v organe krajevnih uprav. Dodatni član prihaja iz vrst deželne šolske komisije za izobraževanje v slovenskem jeziku, ki deluje na osnovi določil iz 13. člena državnega zaščitnega zakona 38/2001.

S tem zakonom Dežela FJK prevzema organizacijsko in administrativno podporo delovanju paritetnega institucionalnega odbora za probleme slovenske manjšine (9. člen), ki je predvidena po državnem zaščitnem zakonu.

Zakon za Slovence 26/2007 vsebuje določila, ki zadevajo varstvo družbenih, gospodarskih in okoljskih interesov (14. člen). Predvideva postopke, na podlagi katerih morajo biti predstavniki slovenske narodne skupnosti vključeni v deželne posvetovalne kolegijske organe na področju upravne ureditve, rabe prostora, urbanističnih

²¹³ Obe sta v sklopu deželnega zakona za Slovence 26/2007 priznani kot reprezentativni organizaciji slovenske manjšine.

²¹⁴ Sta članici Slovenske manjšinske koordinacije SLOMAK, ki deluje z namenom povezovanja štirih slovenskih manjšin (Slovencev v Italiji, Avstriji, Madžarski in Hrvaški). Z izmenjavo izkušenj prispeva k njihovem razvoju v državah, kjer živijo.

instrumentov, gospodarskega in družbenega načrtovanja. Namen tega člena se usklajuje z vsebinami 21. člena državnega zaščitnega zakona, ki predvidevajo, da omenjeno predstavništvo zagotavlja pogoje za boljše poznavanje in varstvo zgodovinsko-kulturnih posebnosti, kjer je slovenska manjšina naseljena. Postopek zahteva, da deželna uprava po posvetovanju s komisijo in na osnovi letnega seznama kolegijskih organov, ki ga definira deželni odbor, določi tiste kolegijske organe, v katerih je predviden predstavnik slovenske jezikovne manjšine. Predvsem so pomembni tisti kolegijski organi, ki imajo posvetovalno-politično vlogo, ker lahko prek teh slovenska jezikovna manjšina sodeluje pri določanju deželnih politik. Vsebina tega člena sproža dolgoročne postopke, na osnovi katerih bo treba naknadno spreminjati in prilagajati druga deželna zakonska določila, ki urejajo posamezne kolegijske organe. Deželna uprava še ni sprožila teh postopkov.

Deseti člen zakona za Slovence 26/2007 določa, da predsednik deželnega sveta vsaj enkrat vsakih pet let in vsekakor šest mesecev pred iztekom svojega mandata skliče deželno konferenco o varstvu slovenske jezikovne manjšine. Gre za novo telo, ki deluje bodisi kot predstavništvo manjšinske skupnosti v vlogi sogovornika z deželno upravo bodisi kot organ za preverjanje stanja izvajanja tega deželnega zakona. Sestavljajo ga člani posvetovalne komisije deželnega zakona, člani institucionalnega paritetnega odbora za probleme slovenske manjšine in člani skupščine predstavnikov slovenske manjšine, ki so izvoljeni v organe krajevnih uprav iz 3. člena zakona 38/2001 ter predstavniki organizacij, ki so vpisani v seznam deželne evidence iz 5. člena tega zakona. Poleg tega so k sodelovanju vabljeni generalni direktor in vodje deželne uprave ter deželnih ustanov, pristojnih za področja, na katera se nanašajo posegi. S podobnim telesom razpolaga tudi furlanska skupnost.

Namen konference je preveriti stanje uresničevanja posegov, ki so predvideni v deželni zakonodaji, zbirati predloge za njihovo prilagajanje novim potrebam in opredeliti nove smernice. Telo še ni bilo sklicano, sestati pa se mora najkasneje do septembra 2012, ko zapade rok predvidenih šestih mesecev pred iztekom mandata predsednika dežele. Sicer telo le zbira predloge, ki pa za deželno upravo niso obvezujoči. Obenem ga bo težko upravljati, ker ga bo glede na predvideno sestavo oblikovalo visoko število predstavnikov.

Dežela podpira institucionalno sodelovanje z Republiko Slovenijo bodisi na tristranski ravni Dežela FJK–RS–predstavništvo slovenske manjšine bodisi na štiristranski ravni, kjer se slednjim doda še predstavništvo italijanske narodne skupnosti v Sloveniji (3. člen zakona 26/2007). Namen tega čezmejnega oziroma mednarodnega sodelovanja je izboljšanje ravni varstva obeh obmejnih narodnih manjšin in podpora boljšemu poznavanju ter rabi obeh manjšinskih jezikov na svojih naselitvenih območjih. Ustanavljajo se lahko oblike sodelovanja in posebna telesa, v katera so vključene referenčne organizacije slovenske jezikovne manjšine in reprezentativni organi italijanske narodne skupnosti v Sloveniji. Dežela FJK umešča tako manjšinsko vprašanje v širši sklop mednarodnih odnosov s sosednjo Republiko Slovenijo tudi v luči možnega razvoja Evroregije in EZTS – Evropskega združenja za teritorialno sodelovanje ter mešanih komisij, ki delujejo na ravni institucionalnih odnosov Dežela FJK–Republika Slovenija.

Ta člen je povezan z naslednjim (4. člen), ki poudarja pomen sodelovanja med narodnimi manjšinami, ki živijo v Deželi FJK (slovensko, furlansko in nemško) in na slovensko-italijanskem obmejnem območju (slovensko v Italiji in italijansko v Sloveniji). Dežela podpira skupne projekte, ki razvijajo kulturno in jezikovno raznolikost ter krepijo pojem medkulturnosti tudi na čezmejni ravni. S tem členom Dežela FJK izvaja svoje pristojnosti na področju čezmejnega sodelovanja, ki jih predvideva mednarodna zakonodaja.²¹⁵

S tem zakonom (4. člen) Dežela FJK podpira sodelovanje slovenske narodne skupnosti z drugimi jezikovnimi manjšinami v Italiji. Zakon posebej poudarja pomen medmanjšinskega sodelovanja na deželni ravni FJK, tudi v duhu utrditve medkulturnega koncepta.

Na čezmejni ravni potekajo pogosti stiki in sodelovanja med slovensko narodno skupnostjo v Italiji ter italijansko narodno skupnostjo v Sloveniji in na Hrvaškem. Različne organizacije obeh skupnosti so skupaj izpeljale vrsto projektov na kulturnem,

²¹⁵ Na evropski ravni je bilo kot institucionalizirana oblika obmejnih meddržavnih odnosov pravno priznано v Okvirni konvenciji o čezmejnem sodelovanju teritorialnih skupnosti ali oblasti, ki jo je leta 1980 uvedel Svet Evrope v Madridu. Konvencijo je leta 1995 dopolnil Dodatni protokol, ki med drugim priznava teritorialnim oblastem pravico, da samostojno sklepajo dogovore o čezmejnem sodelovanju na pristojnih področjih (Daffara 1999). Pred tem je bilo čezmejno sodelovanje tradicionalno ekskluzivna pristojnost centralne države.

turističnem, gospodarskem in kmetijskem področju v okviru programov pobude skupnosti INTERREG IIIA Italija–Slovenija 2000–2006 in PHARE CBC Italija–Slovenija. Ta oblika čezmejnega sodelovanja, ki jo podpirajo evropski fond, je v teku tudi v novem programu čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013.

Na institucionalni ravni deluje obenem Delovno omizje manjšin v okviru Mešane komisije FJK in Slovenije (Vidali in Vincoletto 2007). V njem sodelujejo poleg predstavnikov obeh ustanov tudi predstavniki obeh obmejnih manjšin. Znotraj te delovne skupine določajo prioritete politik čezmejnega sodelovanja med organizacijami obeh manjšinskih skupnosti. Slednje pridejo še posebej do izraza v evropskih razpisih za čezmejno sodelovanje med obema državama. To omizje sodi v sklop mešanih komisij med Deželo FJK in Republiko Slovenijo, ki se od leta 2002 ukvarjajo z različnimi temami čezmejnega sodelovanja: gospodarske dejavnosti, zdravstva, sociale, znanstvenega raziskovanja in oblikovanja Evroregije.

4.5.2.9 Gospodarska participacija

Gospodarske dejavnosti pripadnikov slovenske narodne skupnosti v Italiji se vključujejo v gospodarske dinamike dežele FJK in sosednjih območji severovzhodne Italije, Slovenije ter ostalih južноеvropskih držav (Vidali in Vincoletto 2007). Zaenkrat ne razpolagamo z analizami, ki bi primerjalno preverjale družbeno-gospodarsko situacijo in zaposlovanje slovenske in italijanske narodne skupnosti v deželi FJK (Sussi 1998; Janežič 2004).

Med prevladujočimi dejavnostmi slovenskih podjetnikov, ki so aktivni člani v raznih manjšinskih stanovskih organizacijah, so obrtništvo, trgovina, kmetijstvo, gostinstvo, turizem, mednarodna trgovina in storitve, bančništvo in finance, v zadnjem času pa beležimo tudi znaten porast samostojnih poklicev (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Prisotna so različna mala in srednja družinska podjetja ter razne zadruge in konzorciji, predvsem na kmetijskem, obrtniškem in trgovskem področju ter na področju prevozov in čezmejnih gospodarskih storitev, gostinstva, kmečkega turizma in drugih storitev.

Slovenska narodna skupnost razpolaga z dvema krovnicima organizacijama na gospodarskem in kmetijskem področju. To sta Slovensko deželno gospodarsko

združenje (SDGZ) in Kmečka zveza, ki imata svoje tržaške, goriške in čedajske pokrajinske sekcije (Sussi 1998; Janežič 2004; Vidali in Vincoletto 2007). Del slovenskih kmetov je včlanjen tudi v goriško in tržaško pokrajinsko Združenje neposrednih obdelovalcev Coldiretti.

Na Tržaškem deluje Zadružna kraška banka, na Goriškem pa Zadružna banka Doberdob in Sovodnje, ki se prepoznavata kot slovenski banki v Italiji (Vidali in Vincoletto 2007). Pomemben dejavnik slovenskega gospodarstva v Italiji je še Finančna delniška družba d.d. KB1909, ki povezuje približno 30 podjetij.

Zakon za Slovence 26/2007 vsebuje posebna določila, ki zadevajo rabo slovenskega jezika v zasebnem sektorju (13. člen). Združenja in podjetja lahko poleg italijanskega na javno izobešenih tablah in oznakah, vključno z nalepkami na kmetijskih, obrtniških ali industrijskih proizvodih, uporabljajo tudi slovenski jezik.

Letni državni prispevki so nato predvideni še za gorske skupnosti za Guminsko, Železno in Kanalsko dolino, za Tersko in Nadiško dolino ter za Brda, kot je predvideno v 21. členu zaščitnega zakona 38/2001. Slednje lahko nato prejete prispevkeodobrijo malim in srednjim podjetjem (20. člen).

4.5.3 Nemško govoreče skupnosti

4.5.3.1 Zgodovinski oris

Prve naselitve na območju današnje Kanalske doline segajo v rimsko dobo. Dolina je predstavljala prehod skozi Julijske Alpe, nahajala se je namreč na stari rimski cesti (Kravina 2004). Zgodovinarji zato sklepajo, da so že takrat obstajali stiki s koroškim prebivalstvom (Vinci 1998, 65; Janežič 2004, 215). Od leta 1007 do konca 13. stoletja je prevzela oblast nad tem območjem Cerkev iz Bamberga, ki je imela svoj sedež na severnovzhodnem delu Bavarske. Verjetno je naseljevala prebivalstvo iz južne Koroške, ki je bilo bodisi slovanskega bodisi nemškega izvora. Razvoj trgovanja med Avstrijo in Benetkami od 15. stoletja naprej je nato koristil predvsem nemškemu prebivalstvu in nekoliko odrinil slovensko govoreče prebivalstvo. Nemško govoreče prebivalstvo je živelo v glavnem v večjih kmečkih in rudarskih centrih Trbiža,

Naborjeta in Pontabla. Ukvarjali so se predvsem z obrtništvom in industrijo fužinarstva, medtem ko je bilo prebivalstvo slovenskega jezika bolj vezano na kmetijske dejavnosti.

V krajih Sauris in Timau so se prvi nemški koloni naselili najverjetneje v 13. stoletju (Goldschmidt 1998; Perini 1998; Pellegrini 1972 v Janežič 2004). Preselili so se iz Avstrije, kot pričajo jezikovne podobnosti med narečjem teh krajev in sodobnimi tirolskimi in koroškimi narečji. Prvotni zaselki na območju današnjega kraja Timau sicer segajo že v drugo stoletje našega štetja. Zaselek se je nahajal na stari rimski cesti, ki je povezovala Karnijo z Norikom (Unfer 2004).

Zgodovina obeh krajev je v glavnem povezana z zgodovino Furlanije (Protto 2004). Zadeva torej upravljanje oglejskih patriarhov, od leta 1420 pa prehod pod vlado Beneške Republike in nato ob koncu 18. stoletja prihod habsburške monarhije. Od leta 1866 je bilo območje krajev Sauris in Timau vključeno v italijansko kraljestvo. Kanalska dolina je prešla pod Italijo kasneje, in sicer leta 1919.

4.5.3.2 Pravno varstvo

Deželni zakon 4/1999 je vseboval poseben člen (6. člen), ki je zadeval financiranje projektov za zaščito in vrednotenje jezikovne in kulturne dediščine nemško govorečih skupnosti v Kanalski dolini ter krajih Sauris in Timau. Najprej so za sredstva lahko zaprosile krajevne javne uprave, od leta 2003 pa je bil namenjen tudi neprofitnim društvom, ki delujejo na področju raziskovanja, izobraževanja, publicistične in audiovizuelne dejavnosti ter kulture (Protto 2004). Dežela FJK je nato izoblikovala poseben zakon za manjšine nemškega jezika 20/2009, ki bo podrobneje predstavljen v naslednjih poglavjih.

4.5.3.3 Opredelitev manjšine, poselitveni prostor in številčnost

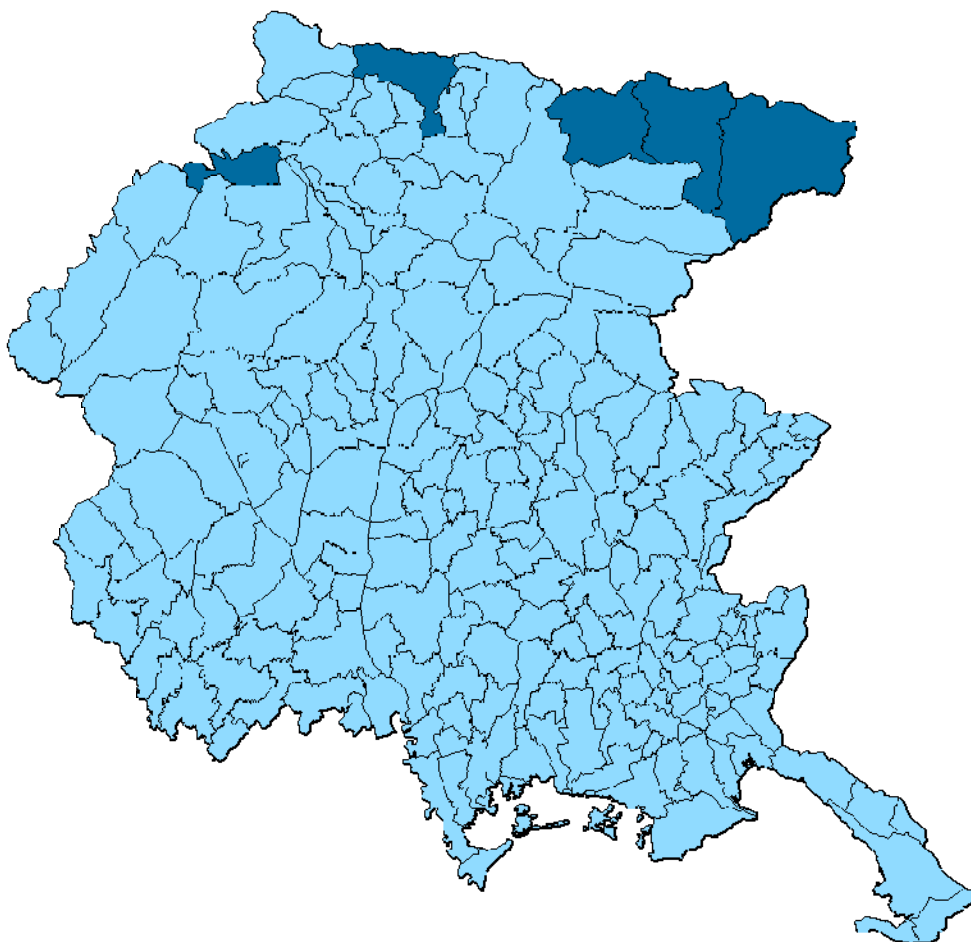
Zakon za nemške manjšine 20/2009 uporablja izraz »manjšine nemškega jezika« (1. člen). Opredelitev zakonskega subjekta se pojavlja v množini, ker izraža pluralnost jezikovne rabe in identitet. Deželne skupnosti nemškega jezika namreč niso razvile skupne kolektivne identitete, ker niso bile enotno soudeležene v procesu izgradnje nemškega naroda in avstrijske države. To je veljalo za nemško prebivalstvo ob avstrijski meji, ki je podobno kot v primeru Slovencev zaradi postavitve državnih mej v 20.

stoletju pridobilo status obmejne manjšine. Sicer pa se je z razliko od Slovencev večina prebivalstva po plebiscitu iz leta 1939 nato preselila na avstrijsko stran. Ostali dve nemški skupnosti v občini Sauris in naselju Timau pa sta glede jezikovnih in identitetnih značilnosti bolj podobni grškim, albanskim in hrvaškim jezikovnim otokom, ki jih zasledimo v južni Italiji. Nemški jezik, ki ga govorijo, ohranja namreč arhaične značilnosti iz dobe njihove prvotne naselitve, obenem pa je občutek povezanosti s sodobnim avstrijskim narodom šibek.

Nemško govoreče skupnosti so v deželi FJK prisotne v pokrajini Videm v občinah Tarvisio oziroma Tarvis (Trbiž), Malborghetto-Valbruna oz. Malborgeth (Naborjet-Ovčja vas) in Pontebba oz. Pontafel (Pontabel) v Kanalski dolini in krajih Sauris oz. Zahre v istoimenski občini ter v kraju Timau oz. Tischlbong (Tamau v furlanščini) v občini Paluzza (glej Zemljevid 4.3) (RAFVG 2010). Zaradi razlik na ravni jezika in identitete se slednje razlikujejo med Kanalsko dolino ter krajema Sauris in Timau.²¹⁶

²¹⁶ Zunaj dežele FJK je najštevilčnejša nemška skupnost v Italiji naseljena v pokrajini Bocen, kjer uživa posebno obliko politične avtonomije in predstavlja večino krajevnega prebivalstva. Ta skupnost šteje približno 270.000 pripadnikov (Stolfo 2009, 162). Ostale nemško govoreče skupnosti so na splošno razširjene na celotnem alpskem loku severne Italije v obliki jezikovnih otokov. Skupnosti nemškega izvora, ki govorijo arhaične oblike tega jezika, so še v pokrajini Trento, kjer imamo Mokene in Cimbri. Govorijo narečja, ki so podobna tistim na Bavarskem, od koder so se v 12. in 13. stoletju izseljevali v južnejše kraje. Mokeni štejejo približno 1000 govorcev in so naseljeni v nekaterih občinah v pokrajini Trento. Cimbri so prisotni v nekaterih krajih pokrajin Trento, Vicenza in Verona. Po ocenah naj bi 30 % prebivalstva teh območij še govorilo to narečje. Prisotni so še Walserji, ki so naseljeni v dolini Lys v deželi Aosta. Govorijo narečja nemškega izvora, ki so podobna sorodnim v Švici, od koder so se njihovi predniki izselili v 6. stoletju.

Zemljevid 4.3: Občine v deželi FJK, ki zakonsko tvorijo nemško govoreče območje

Vir: RAFVG 2010

Ocene o številu pripadnikov teh skupnosti se razlikujejo glede na kraj bivanja. V vseh primerih zasledimo v zadnjih 100 letih postopno nižanje števila govorcev nemškega jezika in narečij. Slednje je bilo najprej odvisno od političnih razlogov in postavljanja državnih mej, v povojnem obdobju pa tudi od močne gospodarske emigracije iz goratih območij v nižinske predele ali tujino.

Kanalska dolina (Das Kanaltal oz. Val Canale) se nahaja na tromeji med Italijo, Avstrijo in Slovenijo. Predstavlja stičišče med Karnijskimi in Julijskimi Alpami (Kravina 2004). Razprostira se od kraja Coccau oz. Thörl blizu Trbiža do kraja Pontabel (Pontafel oz. Pontebba). Proti Sloveniji pa se razprostirata še dve dolini, in sicer Fužine (Fusine) in Rajbl (Cave). Kanalska dolina predstavlja primer večnarodnostnega

območja, kjer poleg nemško govorečega prebivalstva prebivajo še slovensko in furlansko govoreče osebe.

Nemškega jezika je danes približno 15 % do 20 % prebivalstva od 7.862 oseb v treh občinah Trbiž, Naborjet-Ovčja vas in Pontabel (Kravina 2004; Janežič 2004). Po nemško-italijanskih dogovorih leta 1939 je 80 % prebivalstva optiralo za nemško državljanstvo in polovica tistih, ki so ostali, se je v naslednjih letih preselila v Avstrijo. Druga polovica je ponovno pridobila italijansko državljanstvo v povojnem obdobju. Te odhode so v glavnem nadomestili »priseljenci« furlanskega jezika. Pred tem je bilo leta 1910 prebivalstvo nemškega jezika večinsko in je dosegalo 77 % celotnega prebivalstva (Bonetti 1960 v Janežič 2004). Leta 1937 je še vedno štelo približno 60 % prebivalstva (Poschinger 1937 v Janežič 2004). Na osnovi podatkov ljudskega štetja iz leta 1970 je bilo takrat nemško govorečega prebivalstva 9 %, slovensko govorečega 21 % in italijanskega 70 % (Vinci 1998, 67).

Sauris je izrazito gorsko območje in se nahaja na zahodni strani Karnijskih Alp (Protto 2004). V zadnjih petdesetih letih se je število tamkajšnjih prebivalcev znižalo s 761 oseb leta 1961 na 466 oseb leta 1991 (Perini 1998; Janežič 2004).

Timau se nahaja v Karniji ob vznožju stene »Creta di Timau« in Gansschpitz (Unfer 2004). Število prebivalcev se je tu več kot razpolovilo, in sicer s 1.200 prebivalcev leta 1969 na 568 oseb leta 1997 (Perini 1998; Janežič 2004).

Zakon za manjšine nemškega jezika 20/2009 izrecno določa teritorij naseljenosti, in sicer občino Sauris/Zahre, naselje Timau/Tischlbong v občini Paluzza ter občine Trbiž/Tarvis, Malborghetto-Valbruna/Malborgeth-Wolfsbach in Pontebba/Pontafel v videmski pokrajini (1. člen). Na tem teritoriju je predvideno izvajanje javnih in zasebnih pobud za ohranjanje in razvoj nemškega jezika ter narečnih različic v krajih Timau in Sauris.

4.5.3.4 Prepoznanje kulturne avtonomije

V Kanalski dolini je od konca sedemdesetih let prejšnjega stoletja najpomembnejše društvo, ki se ukvarja z vrednotenjem, ohranjanjem in razvojem nemškega jezika, Kanaltaler Kulturverein. Društvo skrbi za kulturne in izobraževalne pobude (Kravina 2004).

V kraju Sauris so od polovice sedemdesetih let naprej začele delovati kulturne skupine in društva za vrednotenje krajevne kulture in jezika, kot so pevski zbor »Zahre« in Kulturno društvo »Fulgenzio Schneider« (Proto 2004). Omenimo še društvo Pro loco, ki je aktivno na področju gastronske in turistične promocije. Pomembna je bila ustanovitev Centra za etnografsko informiranje,²¹⁷ ki se ukvarja z raziskovanjem krajevne materialne in simbolične kulture, prireja razstave in izdaja publikacije.

V kraju Timau deluje več kulturnih krožkov in društev. Med temi lahko omenimo folklorno skupino »Is gúldana pèarl«, pevski zbor »Teresina Unfer«, Društvo prijateljev Karnijskih Alp, ki upravlja krajevni Muzej prve svetovne vojne, društvo Pro loco ter kulturni krožek »Giorgetto Unfer« (Unfer 2004). Vsi skrbijo za vrednotenje, ohranjanje in razvoj krajevnega narečja nemškega izvora in kulture.

Podobno kot v zgoraj omenjenih deželnih zakonih za Slovence 26/2007 in za furlanski jezik 29/2007 vsebuje tudi zakon za manjšine nemškega jezika 20/2009 postopek priznanja krajevnih društev in ustanov, ki predstavljajo te manjšine in ki delujejo v prid širjenja in vrednotenja njihovega jezika in kulture v deželi FJK (14. člen). Prepoznane so z odlokom predsednika dežele na osnovi predloga pristojnega odbornika. Vključitev v seznam jim daje prednost pri dodelitvi finančnih sredstev. V ta namen deželni odbor odobri pravilnik, ki vsebuje pogoje za delitev finančnih sredstev (17. člen). Pred tem se posvetuje s pristojno komisijo znotraj deželnega sveta in posvetovalno komisijo, ki jo predvideva sam zakon v 16. členu.

Financiranje organizacij manjšin nemškega jezika je v zakonu 20/2009 predvideno na dveh ravneh. Dežela deluje kot posrednik državnih sredstev iz zakona 482/1999, ki gredo priznanim društvom in ustanovam po 14. členu. Dežela FJK ima tudi poseben sklad za financiranje projektov in pobud, ki so predvidene v tem zakonu (18. člen). Dodelitev sredstev določa deželni odbor ob posvetovanju s pristojno komisijo v deželnem svetu in komisijo tega zakona.

Dežela podpira kulturne, umetniške, znanstvene, izobraževalne in informativne dejavnosti za manjšine nemškega jezika, ki so namenjene vrednotenju jezikovne in kulturne dediščine in ki jih izvajajo društva in ustanove, med katerimi imajo prednost zgoraj omenjene priznane institucije (12. člen). Dežela lahko tudi samostojno prireja

²¹⁷ It.: *Centro di informazione etnografica*

tovrstne pobude v sodelovanju s kulturnimi in znanstvenimi institucijami manjšin. Pokrajina Videm in občine na zakonsko določenem območju naselitve teh manjšin so obenem poklicane k temu, da podpirajo omenjene dejavnosti.

V zakonu za manjšine nemškega jezika 20/2009 Dežela FJK podpira politike in pobude za čezmejne in mednarodne oblike sodelovanja z evropskimi državami, kjer je zgodovinsko prisoten nemški jezik, ter s tujimi teritoriji, kjer prebivajo manjšine nemškega jezika (3. člen).

Podobno kot v zakonu za Slovence tudi zakon za manjšine nemškega jezika (4. člen) predvideva, da Dežela FJK podpira medkulturno sodelovanje slednjih z drugimi jezikovnimi manjšinami na deželni in splošni italijanski ravni.

Zakon obenem omogoča občinam na zakonsko določenem območju, kjer prebiva prebivalstvo nemškega jezika, da sklepajo dogovore in konvencije s krajevnimi skupnostmi za namene javnega interesa in lahko tudi ustanavljajo javne ali zasebne pravne subjekte (4. člen).

4.5.3.5 Jezikovni oris

Kanalska dolina je izrazito večjezično območje, kjer zasledimo tudi primere štirijezičnosti (v nemškem, slovenskem, furlanskem in italijanskem jeziku) (Kravina 2004; Pellegrini 1972 v Janežič 2004). Nemško narečje, ki ga tu govorijo, sodi v družino koroških govoric in je bilo obenem tradicionalno pod vplivom književne nemščine. Kanalska dolina je namreč spadala pod habsburško monarhijo od leta 1759 do leta 1919. V tem obdobju je bila nemščina uradni jezik in učni jezik v osnovnih šolah. Po priključitvi k Italiji je nemščina ostala v šolah do leta 1924, nakar jo je prisilno nadomestila italijanščina (Janežič 2004, 215).

Narečji v krajih Sauris in Timau spadata v jezikovno skupino nemških govoric južne Bavarske (Protto 2004; Unfer 2004). Sorodni sta torej narečjem Tirolske in Koroške. Obe se nahajata v zanimivi jezikovni situaciji sočasne prisotnosti in rabe dveh manjšinskih jezikov, in sicer obeh narečij nemškega izvora ter furlanščine, poleg italijanščine (Perini 1998). Od začetka 20. stoletja so bili prebivalci teh krajev navadno trojezični, saj so obvladali krajevni narečji nemškega izvora kot tudi avtohtoni govorici, furlanščino in italijanščino (Janežič 2004). Vsak jezik je imel določeno rabo, ki je bila

povezana s funkcijami znotraj skupnosti in zunaj nje, tako da je bila raba vseh treh jezikov oziroma narečij s tega vidika institucionalizirana in med seboj komplementarna.

Narečja nemškega izvora je še posebej v kraju Sauris že od tridesetih let prejšnjega stoletja naprej začela nadomeščati furlanščina (Janežič 2004; Protto 2004). Politike fašističnega režima so nato prepovedale rabo nemškega narečja. Tudi v povojnem obdobju demokratične Italije ni bilo posluha za ohranjanje manjših jezikovnih skupnosti. Staršem šolajočih se otrok so odsvetovali rabo nemškega narečja v družinskem krogu, ker je takrat veljalo prepričanje, da to otežuje usvajanje italijanščine. Obvezno šolanje v italijanskem jeziku do tretje nižje šole v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in uveljavljanje množičnih komunikacijskih sredstev sta omejila možnost reprodukcije tega narečja, zato je konec osemdesetih let med mladimi skoraj povsem prevladala raba italijanščine. Postopnemu zmanjševanju rabe tega narečja je pripomoglo tudi praznjenje gorskih področij proti gospodarsko bolj privlačnim krajem.

Zadnja ocena navaja, da predstavljajo govorci nemškega narečja v kraju Sauris še 70 % prebivalstva (Protto 2004). Pri mlajših je bolj razširjeno pasivno znanje narečja. Uporablja se v različnih govornih situacijah, in sicer prvenstveno v družini ter na delovnem mestu, v trgovini in v javnih prostorih. Narečje in nemški jezik sta tradicionalno prisotna v cerkvenih obredih.

Triglosijo v kraju Timau aktivno ohranja prek 64 % prebivalstva, sicer pa so to večinoma odrasli. 70 % prebivalstva aktivno obvlada narečje nemškega izvora (Unfer 2004). Odstotek se dvigne na 87 % prebivalstva, če upoštevamo pasivno znanje tega narečja. Odstotek mladih z aktivnim znanjem tega narečja dosega nekaj manj kot 50 % prebivalstva, 75 % mladih pa ima pasivno znanje tega narečja. Med njimi prevladuje raba italijanščine in delno furlanščine.

Zakon za nemške manjšine 20/2009 je v primerjavi z zakonoma za Slovence 26/2007 in za furlanski jezik 29/2007 skromnejši glede določil o javni rabi nemškega jezika. Predvidene jezikovne pravice v glavnem sledijo vsebinam ostalih dveh zakonov. V primerjavi z zakonom za furlanski jezik 29/2007 zakon za nemške manjšine 20/2009 ne predvideva sistema upravljanja jezikovne politike, ki bi razvijal javno rabo nemškega jezika in njegovih narečij. Predvideva, da je na ravni Dežele FJK, Pokrajine Videm in zakonsko določenih občin, kjer živi nemško govoreče prebivalstvo, možna ustna in

pisna raba jezika nemške manjšine (5. člen). Uradi odgovarjajo v manjšinskem jeziku in posredujejo pisni odgovor s prevodom v manjšinski jezik. Uradni akti teh krajevnih ustanov, ki so namenjeni bodisi občinstvu bodisi posamezniku, so v italijanskem jeziku ali pa tudi dvojezični. Deželni in pokrajinski uradi ter od njih odvisne ustanove na pravno določenem območju posredujejo informacije za javnost in posebej za manjšino tudi v nemškem jeziku. Obenem zagotavljajo objavo komunikacij v periodiki nemškega jezika. Omenjeni uradi lahko uporabljajo nemški jezik tudi pri javnih napisih, namenjenih občinstvu. Pri tem mora biti velikost napisa v nemškem jeziku ista kot v italijanskem jeziku. Obrazci omenjenih krajevnih ustanov so dvojezični (v italijanščini in nemščini).

Zakon predvideva tudi ustanovitev in delovanje jezikovnih okenc pri omenjenih krajevnih javnih ustanovah (6. člen). Pri tem lahko Dežela FJK in Pokrajina Videm uvedeta enoten urad. Raba nemškega jezika je dovoljena v odnosih bodisi z omenjenimi javnimi upravami bodisi s šolskimi institucijami. Občinski uradi lahko sklepajo konvencije z univerzama v Vidmu in v Trstu za izobraževanje primernih kadrov za potrebe tega zakona.

Podobno kot v zakonu za Slovence 26/2007 predvideva zakon za nemške manjšine 20/2009 pravilno zapisovanje imen in priimkov ter krajev v nemški obliki v različnih deželnih dokumentih ter dokumentih drugih krajevnih ustanov tudi s primerno nastavitvijo informacijskih programov za zapisovanje besedil v nemškem črkopisu (9. člen).

Zakon za nemške manjšine 20/2009 določa, da lahko občine ob italijanskem imenu uvedejo še uradni nemški naziv znotraj svojih statotov in pravilnikov (10. člen). Tudi cestne oznake, ki navajajo kraje in zaselke nemško govoreče skupnosti, lahko na osnovi občinskih sklepov vsebujejo dvojezični naziv. Podobno kot v zakonu za furlanski jezik, tudi ta zakon predvideva postopek, na osnovi katerega deželna uprava določi uradne nazive v nemškem jeziku z odlokom predsednika dežele.

4.5.3.6 Izobraževanje

V Kanalski dolini je bilo poučevanje nemščine tradicionalno prisotno v osnovnih šolah vse do leta 1923/24, ko ga je fašistična Italija ukinila (Kravina 2004). Nemščina je

bila v šole ponovno vključena v povojnem obdobju v okviru izbirnega popoldanskega pouka. V devetdesetih letih je postala del rednega pouka na osnovnih šolah v različnih oblikah, ki predvidevajo večjezični pouk skupaj s slovenščino in furlanščino.

Za kraja Sauris in Timau je značilno vključevanje krajevnih nemških govoric v vrtce in osnovne šole poleg furlanščine in italijanščine (Protto 2004; Unfer 2004). Prve primere zasledimo v kraju Timau v začetku osemdesetih let, ki so se razvili na osnovi pobud nekaterih učiteljev. V devetdesetih letih so se v vrtcih in osnovnih šolah obeh krajev začeli prvi strukturirani projekti. V sodelovanju z univerzo v Vidmu so nekateri učitelji razvili primerno štirijezično učno gradivo: v italijanskem in furlanskem jeziku ter v krajevnih narečjih nemškega izvora.

Deželni zakon za nemške manjšine 20/2009 podpira učenje nemškega jezika in kulture ter pobude, ki vključujejo njegovo poučevanje v šole vseh vrst in stopenj na zakonsko določenem območju, kjer so prisotne nemške manjšine v deželi FJK (11. člen). Deželni odbor določa pravila glede teh pobud v dogovoru z deželnimi šolskimi oblastmi. Podpira tudi sodelovanje med vseučilišči v Deželi FJK in drugimi evropskimi državami ali italijanskimi deželami in občinami, kjer živijo manjšine nemškega jezika. To se lahko izraža v obliki konvencij in dogovorov za pridobivanje diplomske in podiplomske izobrazbe z namenom izboljšanja znanja nemščine in narečnih variant med pripadniki nemških manjšin. Zakon 20/2009 podpira medsebojno priznavanje univerzitetnih diplom in državnih strokovnih izpitov. V ta sklop sodelovanja so vključena tudi krajevna društva, ki skrbijo za promocijo nemškega jezika in kulture.

Zakon za nemške manjšine 20/2009 namenja posebno pozornost narečjema v krajih Sauris in Timau. Občini krajev Sauris in Paluzza (pod katero sodi Timau) določata v posvetovanju s krajevnimi društvi kriterije in načine promocije in vrednotenja obeh narečij (8. člen). Varstvo manjšin nemškega jezika vključuje torej ne samo standardni nemški jezik, ampak tudi arhaična krajevna nemška narečja. Med prebivalstvom občine Sauris in kraja Timau sta etnična in jezikovna identiteta v glavnem osnovani na krajevnem narečju in ne na standardnem nemškem jeziku ali klasični narodnostni osnovi.

4.5.3.7 Mediji in založništvo

V Kanalski dolini ter krajih Sauris in Timau izhajajo različne priložnostne publikacije v krajevnih nemških narečjih, ki jih izdajajo župnije ter krajevna društva in centri. Med temi lahko omenimo župnijski bilten »De Zahre reidet«²¹⁸ v kraju Sauris ter zvezke o krajevni kulturi in časopis »Asou Geats« v kraju Timau (Protto 2004; Unfer 2004).

Zakon za manjšine nemškega jezika 20/2009 se glede posegov na ravni radijskih in televizijskih storitev v nemškem jeziku nanaša na deželni zakon 71/1981. Slednji predvideva, da mora Dežela FJK poskrbeti za izgradnjo primerne infrastrukture, ki omogoča sprejemanje javnih radijskih in televizijskih programov v nemškem jeziku na celotnem območju, kjer živi nemško govoreče prebivalstvo v deželi FJK (13. člen). Obenem določa, da lahko Dežela FJK sklepa konvencije z javnimi in zasebnimi radijskimi in televizijskimi oddajniki za izvajanje programov v nemškem jeziku.

4.5.3.8 Politična participacija

Delovanje nemško govorečih skupnosti v kanalski dolini ter v krajih Sauris in Timau se izraža predvsem na kulturno-družbeni ravni. Med njimi ne zasledimo oblik samostojnih političnih organizacij, strank ali drugih oblik politične participacije.

Zakon 20/2009 predvideva delovanje komisije, ki je po sestavi in funkcijah podobna tisti iz zakona za Slovence 26/2007. Deluje pri pristojni deželni direkciji za kulturo in izobraževanje. Sestavlja jo sedem članov (15. člen). Med slednje sodi pristojni deželni odbornik ali njegov delegat, odbornik za kulturo Pokrajine Videm, trije predstavniki nemških manjšin, ki jih predlagajo občine na zakonsko določenem območju, direktor deželnega šolskega urada ali njegov delegat in predstavnik manjšin, ki ga določijo priznana društva in ustanove po 14. členu. Komisija je posvetovalnega značaja za Deželo, Pokrajino Videm in predvidene občine glede vseh vidikov, ki jih določa deželni zakon (16. člen). Obenem lahko oblikuje svoja mnenja glede zakonskih vsebin, ki so po njeni uvidevnosti vredni pozornosti. Med pomembnimi nalogami komisija predlaga triletni načrt jezikovne politike za nemški jezik, ki ga nato odobri

²¹⁸

Sl. *Sauris govori*

deželni odbor. Izraža tudi svoje mnenje glede sklepov deželnega odbora o letnih programih posegov v skladu s sredstvi, ki jih država dodeli Deželi v ta namen. Letno preverja učinek izvedenih pobud na področju rabe nemškega jezika in o tem pripravi poročilo za deželni svet. Lahko samostojno izoblikuje opombe in predloge glede namenov deželnega zakona v 1. členu in deželnih smernic na ravni upravljanja svojih jezikovnih manjšin po 2. odstavku 2. člena.

4.5.3.9 Gospodarska participacija

Kanalska dolina je bila tradicionalno v ugodnem položaju zaradi prometa in trgovanja z Avstrijo in Slovenijo oziroma nekdanjo Jugoslavijo (Predan 2008). Po padcu meje in nastanku schengenskega prostora sta se ohranili trgovanje in obrtništvo. Močan razvoj trenutno doživlja turizem.

Prebivalstvo kraja Sauris se je tradicionalno preživljalo s kmetijstvom gorskih predelov (pašništvo in živinoreja) in nekaterimi obrtniškimi poklici, kot so npr. tkalci (Protto 2004). Danes sta pomembni krajevni gospodarski panogi obdelava svinjskega mesa in turizem, pa tudi različne tradicionalne obrtniške dejavnosti, kot sta obdelava lesa in tkanje. V kraju Timau so se tradicionalno ukvarjali z rudarstvom. Razširjeno je bilo tudi kmetijstvo in obrtništvo (Unfer 2004). Danes se kmetijske dejavnosti še ohranjajo, obenem pa se razvija turizem.

Podobno kot zakon za Slovence tudi zakon za nemške manjšine 20/2009 vsebuje posebna določila, ki dopuščajo rabo nemškega jezika poleg italijanskega pri kmetijskih, industrijskih in obrtniških dejavnostih združenj in podjetij ter splošno v zasebnem sektorju (7. člen).

4.6 Upravljanje etno-jezikovne različnosti v deželi Furlaniji Julijski krajini: pozitivni rezultati, šibke točke in izkušnje uslužbencev izbranih krajevnih javnih uprav (Dežele FJK, pokrajin in občin)

Sistem pravnega varstva manjšin, ki se je razvil v Italiji po letu 1999, predstavlja prelomnico, ki je odprla nove poti in priložnosti ohranjanja in razvoja manjšinskih in regionalnih jezikov, skupnosti in identitet v Italiji. Zaradi sodobnosti uvedenih pravnih

določil se obstoječe analize o njihovi aplikaciji v glavnem omejujejo na pravno-teoretski vidik. Manj je študij, ki bi empirično preverjale vrste izvedenih dejavnosti in njihove učinke na posamezne manjšinske stvarnosti. Podobno je tudi število analiz izvajanja pravnih določil na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin za primer dežele FJK omejeno in zadeva v glavnem posamezno manjšino. Pri analizi te stvarnosti je treba poleg določil iz zakona 482/1999 upoštevati tudi državni zaščitni zakon 38/2001 za slovensko narodno skupnost, ki živi v tej deželi, in tri specifične deželne zakone, ki jih je v letih 2007 in 2009 odobrila deželna uprava, da bi na ravni svoje notranje zakonodaje dodatno utrdila položaj slovenske in furlanske skupnosti ter nemško govorečih manjšin.

Na osnovi te izhodiščne ugotovitve in z namenom, da bi podrobneje razumeli, kakšno je stanje upravljanja etno-jezikovne različnosti na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin v deželi FJK, je bila opravljena vrsta poglobljenih intervjujev z uslužbenci različnih kategorij, ki se znotraj občin, pokrajin in dežele FJK neposredno ukvarjajo z izvajanjem omenjene zakonodaje. Kvalitativna metoda je omogočila, da so iz teh intervjujev izšle relevantne dejavnosti in projekti na področju varstva treh narodnih in jezikovnih manjšin ter obenem prednosti in šibke točke uvedenega sistema pravnega varstva manjšin v tej deželi. Vsebine izpisanih intervjujev so bile nato razdeljene v tematske sklope, ki so predstavljeni v naslednjih odstavkih.

4.6.1 Primeri izvedenih dejavnosti na področju rabe manjšinskih jezikov v krajevnih javnih upravah v deželi FJK in prednosti obstoječe zakonodaje

Na osnovi analize opravljenih intervjujev lahko načrtamo nekatere relevantne rezultate na področju varstva slovenske, furlanske in nemško govoreče skupnosti v deželi FJK, ki izhajajo iz aplikacije novejših državne in deželne pravne osnove.

Zakonodaja na področju varstva manjšin Dežele FJK je sestavljena iz treh ločenih zakonov, ki sicer imajo nekatere skupne točke, vendar odsevajo v glavnem tri različne kulturno-jezikovne in družbeno-politične situacije. Strukture treh obravnavanih narodnih oziroma jezikovnih skupnosti si med sabo niso podobne, številčno so zelo različne, govorci teh jezikov kažejo več vrst odnosov do jezika itd. Poleg tega obstaja raznolikost identitet tudi znotraj posamezne manjšine, kot npr. različno doživljanje

narodne in jezikovne identitete med pripadniki slovenske in furlanske skupnosti v različnih pokrajinah bivanja, posebna večjezična situacija Kanalske doline ali jezikovne razlike med nemško govorečimi skupnostmi v krajih Sauris, Timau in v Kanalski dolini (glej prilogo, intervju št. 22). Realnost treh manjšin je z vidika doživljanja njihove lastne identitete raznolika in spreminjajoča se (glej prilogo, intervju št. 23). Furlani so sicer številčno največja skupnost v primerjavi s Slovenci in nemško govorečimi, vendar je med Slovenci narodna zavest bolj zakoreninjena.

Pri obravnavanju zakonodaje na področju varstva manjšin v deželi FJK gre razlikovati še predvsem med položajem slovenske in furlanske skupnosti (glej prilogo, intervju št. 24). Varstvo slovenske manjšine se je namreč razvijalo v mednarodnem kontekstu odnosov z nekdanjo Jugoslavijo. Iz tega izhajajo npr. pravica do slovenskih šol in prvi državni prispevki za slovensko manjšino leta 1991, ki so spadali v sklop posegov za obmejna območja. Danes je vprašanje še vedno povezano z mednarodnimi odnosi s Slovenijo, čeprav v novem evropskem okvirju obmejnih odnosov. V tem kontekstu se povezuje s tematiko varstva italijanske manjšine na drugi strani meje. Varstvo furlanske jezikovne skupnosti pa nima mednarodne dimenzije, ker ta manjšina ne razpolaga z referenčno oziroma matično državo. Gre torej za ohranjanje in razvoj krajevne jezikovne in kulturne dediščine, ki ostaja omejena na stvarnost dežele FJK.

Za udejanjanje pravnih določil na področju varstva manjšin mora krajevna javna uprava zadostiti štirim osnovnim pogojem (glej prilogo, intervju št. 25). Imeti mora politično vizijo, ki vključuje varstvo manjšin. Razpolagati mora z učinkovito organizacijsko strukturo, da lahko udejanja svoje politične smernice na področju varstva manjšin. Imeti mora tudi namenska finančna sredstva, ki so dodeljena dejavnostim na področju varstva manjšin in poslovanju dvojezičnega osebja. Nazadnje mora imeti temu primerno izobrazbo in izkušnje, da lahko zagotavlja pravilno izvajanje pravne podlage in političnih smernic.

Nekatere občine in pokrajine v deželi FJK so na osnovi določil in financiranja zakona 482/1999 odprle jezikovna okenca za furlanski, slovenski in nemški jezik (glej prilogo, intervju št. 26). To je ustvarilo javno upravno strukturo, ki vsakodnevno skrbi za promocijo in varstvo manjšinskih jezikov in skupnosti na institucionalni ravni.

Pokrajina Trst je od uvedbe zakona 38/2001 uresničila vrsto dejavnosti na področju javne rabe slovenskega jezika z občani in vidne dvojezičnosti (glej prilogo, intervju št. 27). V uradu za stike z javnostmi je zaposlila osebo z znanjem slovenskega jezika. Poleg tega je poskrbela za slovenski prevod vrste dokumentov in obrazcev, ki so na razpolago tudi na spletni strani. Redno objavlja sporočila o svoji dejavnosti v osrednjem dnevniku v slovenskem jeziku, ki izhaja v Italiji – Primorskem dnevniku. Obenem je namestila dvojezičen pokrajinski naziv na pročelje glavne pokrajinske stavbe ter nekatere dvojezične cestne tabele in smerokaze. Tudi del publicističnega gradiva, kot so npr. letaki, je dvojezičen. Zakonodaja na področju varstva manjšinskih jezikov in skupnosti je v primeru Pokrajine Trst omogočila, da se je raba slovenskega jezika vključila v normalno poslovanje te uprave (glej prilogo, intervju št. 28). Dvojezični dokumenti ali druge publikacije so postale del vsakdanjega delovanja različnih uradov in služb.

V Pokrajini Gorica je odobritev zakona 482/1999 omogočila utrditev in nadgraditev že obstoječih dejavnosti na področju javne rabe slovenščine (glej prilogo, intervju št. 29). Zakon 38/2001 je dodaten pravni in finančni vir, ki predstavlja naslednji korak širitve javne rabe slovenščine znotraj uprav. Za furlanski jezik predstavlja zakon 482/1999 vsekakor prelomnico, ker je prvič omogočil vključevanje furlanskega jezika v delovanje pokrajinske uprave. Na tej pravni osnovi je Pokrajina Gorica stalno zaposlila eno osebo z znanjem slovenskega in eno osebo z znanjem furlanskega jezika, in sicer poleg uslužbenke z znanjem slovenskega jezika, ki je bila zaposlena že v devetdesetih letih. Vse tri osebe so sodelavke urada za jezikovne identitete, ki je del pokrajinskega organograma. Finančni viri iz zakona 38/2001 bodo omogočili zaposlitev še dodatnega osebja za obdobje trajanja predvidenih projektov. Pozitiven rezultat predstavlja uvedba trojezične toponomastike v italijanskem, slovenskem in furlanskem jeziku v goriški pokrajini, ki vrednoti prisotnost slovenskega in furlanskega jezika ter skupnosti in večjezični ter večkulturni značaj te pokrajine na ravni vidne dvojezičnosti (glej prilogo, intervju št. 30). Nekateri smerokazi so dvo oziroma trojezični. Sam naziv Pokrajine Gorica se poleg tega na javnih oznakah pojavlja v treh jezikih »Provincia di Gorizia-Provincie di Gurize-Pokrajina Gorica«.

Pokrajina Videm je leta 2001 odprla Urad za furlanski jezik in druge manjšinske jezike, ki se je nato leta 2004 preimenoval v Službo za promocijo identitet, v okviru

katere delujejo okenca za furlanski, slovenski in nemški jezik (glej prilogo, intervju št. 31). Največ dejavnosti je pokrajinska uprava izvedla na področju promocije furlanskega jezika. Organizirala je več jezikovnih tečajev (sicer tudi za slovenski jezik, vendar v manjši meri), postavila dvojezične notranje in zunanje tabele, uvedla krajevne toponime na vseh smerokazih na pokrajinskih cestah in v sodelovanju s šolami promovirala učenje furlanskega jezika med starši. V okviru posvetovalne dejavnosti za občine o izvajanju zakona 482/1999 je razvila in zbrala besedišče v furlanskem jeziku za rabo v javni upravi, ki je objavljeno v publikaciji Le.Am. Pomembna dejavnost je zadevala prevajanje javnih aktov in dokumentov, npr. statuta, pravilnikov, obrazcev in drugih publikacij (tudi v sodelovanju npr. z zdravstveno ustanovo). Poleg tega je uredila spletno datoteko in slovarje furlanskega besedišča na področju nove tehnologije in informatike, produktivne dejavnosti, gradnje, prometa in prevozov, okolja in prava. Inovativne pobude zadevajo projekte na področju novih tehnologij, med katerimi izstopa priprava programa za mobilne telefone, ki omogoča rabo furlanske pisave pri pisanju sporočil in si ga lahko uporabnik sname s pokrajinske spletne strani. Glede varstva slovenskega in nemškega jezika so se projekti osredinili predvsem na kulturne pobude za promocijo krajevnih narečij slovenskega in nemškega izvora.

V primeru Občine Milje, ki je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja in delno že prej uporabljala slovenščino v svojem poslovanju, je sodobna zakonodaja na področju varstva manjšin prepoznala te ustaljene prakse in dovezetnost občinske uprave za varstvo slovenske manjšine ter ju nadgradila (glej prilogo, intervju št. 32). Že pred tem je namreč občinska uprava zaposlovala osebje z znanjem slovenskega jezika, vendar je s sredstvi iz zakonov 482/1999 in 38/2001 dodatno razširila prisotnost slovenščine v odnosih z občani. Zaposlila je npr. dodatno osebje z znanjem slovenskega jezika v uradu za stike z javnostmi.

Visoko raven aplikacije pravnega varstva manjšinskih jezikov zasledimo v dvojezičnih občinah s slovenskim in italijanskim poslovanjem v pokrajini Trst, kot sta občini Zgonik in Repentabor (glej prilogo, intervju št. 33). Slednja sicer izhaja iz obdobja pred zakonoma 482/1999 in 38/2001, ker je vezana na poveljna mednarodna določila iz Londonskega memoranduma. V teh občinah je po statutu slovenščina enakopravni jezik znotraj delovanja javne uprave in v stiku z občani, saj so vsi uslužbenci slovenskega jezika. Vsi javni akti so dvojezični. Tudi občinske seje potekajo

v slovenskem jeziku s prevajalcem, ki za občinskega tajnika po potrebi tolmači razpravo v italijanščino.

Med dejavnike, ki spodbujajo izvajanje zakonodaje na področju varstva manjšin, moramo uvrstiti tudi osebno motivacijo javnih uslužbencev. V primeru občin Repentabor in Zgonik, kjer sta osebje in poslovanje dvojezična, ta motivacija izhaja iz narodne identitete posameznika, ponosa na svojo različnost in namena ohranjanja ter razvijanja svojih posebnosti (glej prilogo, intervju št. 34).

Občina Ronke je utrdila prisotnost slovenskega jezika predvsem znotraj občinske knjižnice, ki ima bogat zalogaj knjig v slovenskem jeziku in ima zaposleno osebo z znanjem slovenskega jezika (glej prilogo, intervju št. 35). V tej občini obenem delujejo nekatera slovenska društva. Prisotna je tudi šola s slovenskim učnim jezikom v Romjanu. Podobno kot ostale občine na slovensko govorečem območju ima tudi občina Ronke na razpolago dvojezične javne akte v anagrafskem uradu in dvojezično izkaznico za občane, ki za to zaprosijo. Trenutno poteka tudi nalaganje slovenskega dela občinske spletne strani.

Med projekti, ki so jih izvedle različne občine na furlansko govorečem območju, lahko izpostavimo predvsem dejavnosti na kulturnem področju, na primer literarne natečaje v furlanskem jeziku in prevajanje italijanske književnosti za otroke v furlanščino; pripravo dvojezičnih spletnih strani v italijanskem in furlanskem jeziku; postavitev dvojezičnih cestnih in drugih javnih tabel v italijanskem in furlanskem jeziku; občinski bilteni s članki v obeh jezikih (glej prilogo, intervju št. 36). Občine, kjer so jezikovna okenca za furlanski jezik, delujejo predvsem na ravni kulturne promocije furlanskega jezika, toponomastike in drugih javnih oznak v tem jeziku ter prisotnosti furlanščine na spletni strani (glej prilogo, intervju št. 37). Njegova raba je na ravni upravljanja, kot je npr. prevajanje upravnih aktov ali obrazcev za javno rabo, šibka oziroma v nekaterih primerih popolnoma odsotna. Pozitivna vloga uslužbenca pri jezikovnem okencu je v tem, da ustvarja in goji mreže stikov med krajevno javno upravo, društvi in organizacijami, ki se ukvarjajo s promocijo manjšinskega jezika in kulture (glej prilogo, intervju št. 38).

V prostorih Občine Valvasone deluje jezikovno okence za furlanski jezik. Tu so uspešni predvsem glede prirejanja tečajev furlanskega jezika in kulture ter na ravni

promocije gledališča in literature v furlanskem jeziku (glej prilogo, intervju št. 39). Odziv ljudi je namreč vedno pozitiven, ker jim take pobude omogočijo spoznavanje njihovih korenin in krajevno zgodovino.

V Občini Tavagnacco so uredili dvojezične tabele znotraj in zunaj občinskega poslopja ter na cestnih smerokazih (glej prilogo, intervju št. 40). Poleg tega prirejajo v okviru svojega jezikovnega okenca za furlanski jezik tečaje furlanskega jezika za govorce tega jezika in tudi za priseljence. Obenem je občina soudeležena pri natečaju za prevajanje književnih del iz jezikov vzhodne Evrope v italijanski in furlanski jezik.

Tudi Občina Remanzacco prek delovanja svojega jezikovnega okenca za furlanski jezik spodbuja književno ustvarjanje v furlanskem jeziku, na primer z natečajem v okviru krajevne pustne prireditve (glej prilogo, intervju št. 41). Občinska uprava ima dvojezično spletno stran. Uvedla je javne dvojezične table in smerokaze. Poleg tega pripravlja tudi tiskovna sporočila v furlanskem jeziku.

V Občini Oglej je promocija furlanskega jezika, ki jo izvaja jezikovno okence, vezana na krajevno prireditev ob 3. aprilu oziroma obletnici »furlanske domovine« – Patrie dal Friul, ki predvideva sv. mašo, konference in razne pobude (glej prilogo, intervju št. 42). Poleg tega institucionalno sporočanje občinske uprave poteka tudi v furlanskem jeziku, predvsem na ravni intervjujev v furlanskem jeziku za krajevne radijske postaje, kot je Radio Onde furlane, in v tiskovnih sporočilih za krajevne časopise.

Čeprav je področje radijskih in televizijskih oddaj v furlanskem jeziku z vidika aplikacije zakonodaje najmanj razvito, lahko kot pozitiven rezultat izpostavimo primer Občine Videm, ki je pripravila številne oddaje v furlanskem jeziku za krajevne radijske postaje (glej prilogo, intervju št. 43).

V Občini Naborjet-Ovčja vas so na osnovi sredstev zakona 482/1999 in v okviru delovanja jezikovnega okenca za nemški in slovenski jezik pripravili in izdali večjezično gradivo v obliki DVD-jev (glej prilogo, intervju št. 44). Na njenem območju namreč živi prebivalstvo, ki govori poleg italijanščine v različnih oblikah dvo- ali večjezičnosti vse zaščitene manjšinske jezike, in sicer slovenščino, nemščino in furlanščino.

Občina Sauris že od leta 1999, ko so se prvič pojavila deželna določila za varstvo narečja nemškega izvora tega kraja, skrbi za dejavnosti z namenom bodisi ohranjanja tega narečja bodisi spodbujanja njegove rabe med občani (glej prilogo, intervju št. 45). Izdala je vrsto publikacij (npr. slovar tega narečja). Odprla je tudi svoje jezikovno okence. Obenem spodbuja raziskovalno dejavnost in učenje tega narečja v šoli. Skrbi tudi za javno rabo krajevne toponomastike in dvojezičnih napisov, da bi se tako mlajše generacije privadile na prisotnost tega narečja v javnosti.

Trenutna zakonodaja je pozitiven rezultat, ker omogoča vrsto dejavnosti na ravni promocije in ohranjanja manjšinskih jezikov in narečij (glej prilogo, intervju št. 46). Nekateri javne uprave, kot so npr. manjše občine v videmski pokrajini, kjer je varstvo namenjeno predvsem krajevnim narečjem nemškega ali slovenskega izvora, pred tem sploh niso imele take vrste dejavnosti.

Varstvo slovenskega jezika in skupnosti s strani krajevnih javnih uprav ima pozitiven učinek tudi na obmejne odnose, ki jih slednje gojijo s sorodnimi upravami na slovenski strani meje (glej prilogo, intervju št. 47). To omogoča skladnejše upravljanje nekaterih delov obmejnega območja, kot je npr. Kras, ki so z geografskega vidika enotno območje, čeprav se razprostirajo na obeh straneh meje. Povezuje se tudi z dejavnostmi na ravni evropskih programov za čezmejno sodelovanje med Italijo in Slovenijo.

Varstvo manjšinskega ali regionalnega jezika in kulture lahko pripomore tudi k proizvodnim dejavnostim lokalnih produktov, kot so npr. krajevni prehrabeni izdelki, ki zaradi svoje posebnosti pridobijo dodano tržno vrednost (glej prilogo, intervju št. 48). Furlanski jezik se na ravni gospodarskih proizvodov povezuje z idejo resnosti, poštenosti in delavnosti (glej prilogo, intervju št. 49). Poleg tega obstaja pozitivna povezava med manjšinsko kulturo in turizmom, kot v primeru Ogleja, ki ima predstavitvene panoje svojih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v štirih jezikih, med katerimi je tudi furlanščina (glej prilogo, intervju št. 50). Tako postane kraj edinstven in se razlikuje od ostalih tudi zaradi krajevne kulture in jezika, ki predstavlja dodaten element turistične ponudbe.

Zakonodaja je inovativna tudi v tem, da omogoča učenje in rabo manjšinskih jezikov ter stike z njihovo kulturo ne samo pripadnikom manjšin oziroma govorcem

zaščitenih jezikov, ampak vsem prebivalcem Dežele FJK. Poučevanje teh jezikov in njihova kulturna dediščina so zdaj na razpolago tudi govorcem večinskega jezika in priseljencem iz preostalih krajev Italije ali iz drugih krajev sveta (glej prilogo, intervju št. 51). Slednji se lahko učijo manjšinskih jezikov. Čeprav tega ne bodo storili, bodo vsaj razumeli, da se nahajajo v večjezičnem in večkulturnem prostoru. Zakon za furlanski jezik npr. predvideva, da sodi v tem duhu poučevanje furlanščine v sklop evropskega državljanstva in večkulturnosti.

4.6.2 Komentarji o državni in deželni zakonodaji za furlanski jezik

Iz analize intervjujev izhaja, da sta na področju izvajanja državne in deželne zakonodaje za furlanski jezik najbolj pereči vprašanji izobraževanje in uvajanje knjižne furlanščine.

Na področju izobraževanja ni enotne koordinacije in načrtovanja, saj obstajajo velike razlike glede ravni in modelov poučevanja furlanščine med šolami. V nekaterih primerih so se razvili tudi izredno napredni modeli poučevanja furlanščine, ki so primeri dobre prakse na evropski ravni (glej prilogo, intervju št. 52). Potencial, ki ga glede poučevanja furlanščine v šoli vsebuje deželni zakon 29/2007, še ni popolnoma zaživel. Razlogi so povezani z že omenjenim pomanjkanjem koordinacije med šolami in primernega skupnega načrtovanja ter z nezadostnimi finančnimi sredstvi (glej prilogo, intervju št. 53). Stanje se je zaustavilo tudi zaradi čakanja na izid preverjanja nekaterih vsebin deželnega zakona 29/2007 na to tematiko s strani ustavnega sodišča. Tu so osrednji problem zamude deželne uprave pri pripravi in odobritvi pravilnikov za izvajanje predvidenih zakonskih določil.

Izmed relevantnih vsebin zakona za furlanski jezik lahko izpostavimo ustanovitev Stalne komisije za učenje furlanskega jezika, ki deluje pri direkciji za izobraževanje in kulturo Dežele FJK (glej prilogo, intervju št. 54). Pred tem namreč ni obstajalo institucionalno telo, ki bi koordiniralo različne oblike poučevanja in uvajanja furlanščine v šolski pouk. Dežela FJK je sicer že od leta 2002 financirala pobude za izobraževanje v furlanskem jeziku v šolah na osnovi deželnega zakona 3 in v skladu z državnim zakonom 482/1999. Šole so tu vseeno ostajale prepuščene same sebi, ker ni bilo subjekta, ki bi usmerjal in koordiniral posamezne dejavnosti.

Šibke točke izvajanja deželne zakonodaje na področju izobraževanja v furlanskem jeziku zadevajo v glavnem tri vidike (glej prilogo, intervju št. 55). Najprej je izvajanje določil pogojeno od odobritve primernih pravilnikov, predvsem na področju izobraževanja. Te zamude dodatno otežuje gospodarska kriza. Prav tako je rzsodba ustavnega sodišča iz leta 2009 omejila pristojnosti Dežele FJK na področju izobraževanja in potrdila tiste na državni ravni. To je prispevalo k zamudam pri odobritvi pravilnika o delovanju stalne komisije za učenje furlanskega jezika, ki ne bo smel kršiti državnih pristojnosti na tem področju.

Dodatno težavo pri izvajanju omenjenih določil na področju izobraževanja v furlanskem jeziku predstavlja nova porazdelitev pristojnosti znotraj direktij Dežele FJK. Pristojnost nad izobraževanjem v manjšinskem jeziku²¹⁹ je namreč prešla od pristojne službe za rojake v tujini in manjšinske jezike pod glavno direkcijo za izobraževanje in raziskovanje (glej prilogo, intervju št. 56). To je pomenilo določeno izgubo dolgoletnih izkušenj in znanja, ki si ga je na tem področju pridobila omenjena služba. Novi pristojni uradi bodo morali namreč v prvi fazi na novo zasnovati primerno izvajanje zakonodaje.

Poučevanje furlanščine v šolah ni zajamčeno v celotnem šolskem ciklusu od vrtcev naprej, čeprav so govorce furlanščine na svojem območju v večini (glej prilogo, intervju št. 57). Poleg tega je premalo primerno usposobljenih učiteljev furlanščine. Tudi oba visokošolska študija na tem področju, s katerimi razpolaga Univerza v Vidmu, danes ne uživata posebnega statusa.

Uvajanje poučevanja furlanskega jezika v šolah otežuje tudi razširjeno mnenje, da je namesto manjšinskega jezika bolj koristno poučevanje angleščine (glej prilogo, intervju št. 58). Problem furlanščine je v prestižu jezika. Furlanščina še vedno izpade kot nekaj starega, zaostalega in omejenega na krajevno stvarnost. Zaradi tega morajo biti promocijske dejavnosti furlanščine zasnovane v duhu sodobnega časa, in sicer v obliki dogodka, kot so kulturni večer, avdiovizualni material ali realizacija igre (glej

²¹⁹ Zadeva predvsem nemški in furlanski jezik. Za slovenski jezik pa velja le delno, ker obstaja sistem državnih šol s slovenskim učnim jezikom, ki ga koordinira pristojni urad za šole s slovenskim učnim jezikom pri deželni šolski direkciji. Slednja je, kljub imenu, državna ustanova, ki sodi pod okrilje pristojnega ministrstva v Rimu.

prilogo, intervju št. 59). To lahko pripomore k preraščanju stereotipov o furlanskem jeziku in dviga njegov prestiž.

Eden izmed problemov zakonske zaščite furlanskega jezika in njenega izvajanja zadeva trenja in konflikte, ki obstajajo znotraj furlanske skupnosti zaradi različnih pristopov in vizij bodisi do varstva jezika bodisi do njegove standardizacije. Ta trenja so prišla na dan tudi ob izglasovanju zakona 29/2007 (glej prilogo, intervju št. 60). Izvajanje zaščite furlanskega jezika je povezano s problemom uveljavljanja knjižne furlanščine z vidika npr. knjižne produkcije v standardni pisavi, ki je govorci jezika ne povsem obvladajo in zato tudi ne sprejemajo (glej prilogo, intervju št. 61). Pri furlanskem jeziku se dogaja, da se ga otroci učijo v šoli, vendar ga doma ne govorijo, zato furlanščina izpade kot tuji jezik (glej prilogo, intervju št. 62). Poleg tega se otroci ali odrasli učijo furlanske pisave oziroma standardiziranega jezika, ki se večkrat ne sklada s krajevno pogovorno furlanščino. Kritika s strani javnega mnenja zadeva dejstvo, da krajevne javne uprave vlagajo preveč denarnih sredstev v zadeve, ki so preveč formalne narave. V primeru furlanskega jezika se je število oseb, ki obvladajo pisno furlanščino, povečalo (glej prilogo, intervju št. 63). To je v nasprotju s trendom, da se je število govorcev manjšinskih jezikov v deželi FJK v zadnjih desetletjih zmanjšalo. Zaradi tega se lahko zgodi, da postane ta jezik elitarni.

Uvajanje standardne oblike furlanščine v javnih napisih in tabelah zahteva soočanje z javnim mnenjem, ki je na take novice večkrat najprej odreagiralo negativno. Občina Videm je del svoje dejavnosti na področju varstva furlanskega jezika namenila postavitvi javnih dvojezičnih tabel in smerokazov v furlanskem in italijanskem jeziku (glej prilogo, intervju št. 64). To je povzročilo negativne reakcije na ravni javnega mnenja, ki so se nato s časom polegale. Podobno je Pokrajina Gorica namestila oznake in smerokaze v dvojezični in trojezični obliki (glej prilogo, intervju št. 65). Za furlanski jezik so se pojavila trenja med prebivalci nekaterih zaselkov s furlanskim imenom, ker je bilo furlansko ime zapisano v uradni grafiji in ni sovpadalo s krajevnim imenom v ustni rabi.

4.6.3 Komentarji o državni in deželni zakonodaji za Slovence

Situacija slovenske manjšine se je znatno izboljšala po politično-družbenih spremembah, ki so sledile padcu berlinskega zidu, osamosvojitvi Slovenije in evropskih

integracijskih procesih. Medtem ko je pred tem meja ločevala dve državi, in sicer Italijo ter Jugoslavijo, ki sta pripadali nasprotnim ideološko-političnim blokom in je imela posledično tudi Dežela FJK funkcijo delitve, se danes nahajamo v evropskem prostoru brez meja, ki omogoča in spodbuja intenzivnejše čezmejne odnose med Italijo in Slovenijo (glej prilogo, intervju št. 66). Tako bodisi slovenska narodna skupnost bodisi koncept jezikovne oz. narodne manjšine nista več problem v smislu notranjega sovražnika. Postala sta kulturno in jezikovno bogastvo, ki je osrčje same ideje Evropske unije in njenega gesla »Združeni v različnosti«.

Zakon za Slovence 26/2007 je še posebej pomemben, ker ureja financiranje manjšinskih ustanov. Poleg tega prepoznava institucionalno ureditev slovenske narodne skupnosti prek postopka, ki bo določil uradni seznam njenih organizacij (glej prilogo, intervju št. 67). Na tej osnovi bo prišlo do priznanja dveh referenčnih oziroma krovnih organizacij manjšine. Poleg tega zakon predvideva komisijo, konferenco in paritetni odbor za upravljanje odnosov med Deželo in slovensko manjšino ter samega zakona. Posvetovalna komisija ima nalogo dodeljevanja financiranj. Konferenca, ki jo bo deželna vlada sklicevala vsakih pet let, predstavlja trenutek soočanja med deželnimi organi in manjšinskimi ustanovami. Inštitucionalni paritetni odbor za probleme slovenske manjšine je organ, ki ga državni zakon 38/2001 uvaja za svoje upravljanje, vendar deluje v sklopu predsedstva Dežele FJK.

Zakon za Slovence 26/2007 sodi na področje kulturnih politik, vendar delovanje predvidene in zgoraj omenjene komisije presega kulturno področje, ker ima institucionalno funkcijo (glej prilogo, intervju št. 68). Postavlja se kot povezovalno telo, ki ga sestavljajo predstavniki manjšine, in omogoča pogovor med slednjimi in deželno vlado. Sicer komisija nima usmerjevalnih pristojnosti, ampak posvetovalne in nadzorniške. Drugi pomemben subjekt znotraj deželnega ustroja je urad za slovensko manjšino, ki je stalno nameščen znotraj deželne uprave. To omogoča učinkovito operativizacijo ciljev in dela, ki so predvideni v zakonskih določilih.

Z vidika financiranja vključuje deželni zakon za Slovence 26/2007 državna sredstva iz zakona 38/2001, saj je Dežela FJK posrednik teh sredstev med državo in ustanovami slovenske narodne skupnosti. Obenem je predviden še dodaten deželni finančni sklad (glej prilogo, intervju št. 69). Ta je v zadnjih dveh letih društvom, šolam

in občinam financiral projekte za medsebojno spoznavanje med različnimi narodnimi in jezikovnimi skupnostmi v deželi. Letos ga je deželna vlada zamrznila. Na razpolago je tudi sklad, namenjen rabi slovenščine v krajevni javni upravi, ki črpa sredstva iz državnega zakona 38/2001 (glej prilogo, intervju št. 70). Tega lahko koristijo občine, pokrajine, zdravstvene ustanove, gorske skupnosti ter gospodarske in trgovinske zbornice, ki delujejo na zaščitenem območju, ter sama Dežela FJK.

Problem pri slovenski manjšini zadeva njen sistem organiziranosti, ki predvideva na čelu dve krovni organizaciji, vrsto profesionalnih ustanov in številna društva ljubiteljske narave (glej prilogo, intervju št. 71). Ta struktura se je razvila v povojnem času ter ima danes široko in razvejano teritorialno prisotnost, ki jo je s finančnega vidika težko vzdrževati. Poleg tega se postavlja vprašanje, ali je ta sistem organiziranosti v sodobni družbi še aktualen. Deželna zakonodaja poleg tega ne predvideva kriterijev, ki bi določali prioritete na ravni financiranja zgoraj omenjenih različnih organizacij in društev, kar je njena šibka točka (glej prilogo, intervju št. 72). Poudariti gre, da se je deželni zakon za Slovence razvijal s soudeležbo manjšine. Zaradi tega je tudi izraz nekaterih kompromisov, kot so npr. posebna določila za Rezijo in krajevne jezikovne različice v videmski pokrajini, ki jih predvideva 22. člen tega zakona (glej prilogo, intervju št. 73).

4.6.4 Komentariji o državnih in deželnih zakonodajih za nemško govoreče manjšine

Podobno kot za zakon za furlanski jezik tudi v primeru deželnega zakona za nemške manjšine 20/2009 še niso bili sprejeti pravilniki za njegovo izvajanje, kar onemogoča popolno izvajanje njegovih določil. Zakon predvideva poleg posegov na področju kulture, ki jih je Dežela delno opravljala že pred tem, še posege na področju medijev in vključevanja manjšinskega jezika v šolstvu (glej prilogo, intervju št. 74).

V občini Sauris se soočajo s posebno jezikovno situacijo krajevnega narečja nemškega izvora, ki je na robu izumrtja (glej prilogo, intervju št. 75). Mlajše generacije ga ne govorijo, ker je do pred kratkim šolska jezikovna politika staršem odsvetovala, da bi doma govorili v tem narečju. Zato današnja srednja generacija omenjeni jezik obvlada samo pasivno. Ker nima aktivne sposobnosti, ga ne more prenašati na mlajše rodove, ki se ga sicer danes učijo v šoli. Prebivalstvo v občini Sauris je že desetletja

jezikovno mešano, primarno zaradi priseljevanja furlanskih in italijanskih govorcev, danes pa tudi zaradi prisotnosti migrantov iz drugih evropskih držav (npr. iz Romunije) (glej prilogo, intervju št. 76). Tudi ta situacija je pripomogla k opuščanju rabe krajevnega narečja nemškega izvora.

Kljub opuščanju rabe krajevnega narečja nemškega izvora sta med prebivalstvom zasidrana krajevna identiteta in ponos na svoje posebnosti (glej prilogo, intervju št. 77). To je osnova, ki omogoča poučevanje tega narečja v šoli, ker starši to podpirajo. Po drugi strani se v primeru nemških narečij še ohranja tudi negativen pristop do njihovega poučevanja v šoli, ki ga izražajo nekateri učitelji (glej prilogo, intervju št. 78). Slednji odsvetujejo staršem, da bi doma govorili v tem narečju. Pri nekaterih se obenem pojavlja prezir do tistih, ki to narečje govorijo, češ da je to izraz nazadnjaške, kmečke in neomikane kulture. Zanimanje za krajevno narečje v Saurisu izražajo tudi zunanji subjekti in opazovalci, kot so raziskovalci ali drugi obiskovalci, ki jih pritegne njegova posebna jezikovna in kulturna situacija (glej prilogo, intervju št. 79).

4.6.5 Šibke točke državne in deželne zakonodaje na področju varstva jezikovnih in narodnih manjšin v deželi FJK

4.6.5.1 Vloga Dežele FJK

Vloga koordinacije in vodenja izvajanja zakonodaje na področju varstva manjšinskih jezikov Dežele FJK je trenutno šibkejša v primerjavi z nedavno »zlato dobo« (glej prilogo, intervju št. 80). Slednja sega v drugo polovico prvega desetletja tega stoletja, ko je deželna uprava prevzela večje odgovornosti glede varstva in promocije svojih jezikovnih in narodnih manjšin. Zlato dobo zaznamujejo naslednji podatki. Več kot polovica od skupnih 198 občin, ki sodijo na območja prisotnosti enega ali več manjšinskih jezikov, je izvedla vsaj en projekt varstva svojih narodnih in jezikovnih manjšin. Več kot 100 šol je uvedlo pouk furlanščine. Pri izvajanju varstva manjšin so bile obenem soudeležene vse štiri pokrajine, pet od skupno šestih zdravstvenih podjetij in dve od štirih trgovinskih zbornic na deželni ravni. Sicer nekatere ustanove, npr. pokrajine, niso pravilno razumele te vloge Dežele FJK. Poverjeno jim je bilo izvajanje kulturnih dejavnosti na področju varstva furlanskega jezika, vendar se niso držale smernic in navodil na ravni deželne jezikovne politike.

Sicer je bila tudi vloga deželnih organov, kot sta bila najprej OLF in nato ARLeF, na ravni koordinacije in monitoraže šibka. Tako je Dežela s tega vidika izgubila svojo začetno vlogo spodbujanja varstva furlanskega jezika.

Posledica pomanjkljive vloge koordinacije izvajanja zakonodaje in preverjanja na področju varstva manjšin Dežele FJK se zrcali tudi v tem, da krajevne javne uprave delajo vsaka na svoj način (glej prilogo, intervju št. 81). To privede do dvojnikov pri izvajanju projektov. Poleg tega Dežela FJK ne spodbuja soočanja med različnimi javnimi upravami, ki bi omogočilo primerjavo izkušnje in prenos dobrih praks. Šibka koordinacijska in spodbujevalna vloga Dežele FJK do krajevnih ustanov se je pokazala tudi v tem, da sistem jezikovnih okenc še ni povsem razvil svojega potenciala kot orodja za izvajanje varstva manjšinskega jezika (glej prilogo, intervju št. 82).

Dežela FJK bi lahko izboljšala izvajanje zakonodaje na področju varstva manjšinskih jezikov prek olajšanih postopkov dodeljevanja financ (glej prilogo, intervju št. 83). Od prijaviteljev bi lahko zahtevala nekoliko manj papirjev. Obenem bi poostrila nadzor nad izvedenimi dejavnostmi, kar bi zagotavljalo pravilno izvedbo postopka. Uvedla bi lahko večletna financiranja namesto letnih. Prijaviteljem bi olajšala delo, ko bi prispevek izplačevala na začetku leta namesto ob koncu.

Pravni sistem varstva jezikovnih in narodnih manjšin v Deželi FJK je osnovan na ločeni zakonodaji za posamezno manjšino. Intervjuvanec se sprašuje, ali bi bila drugačna zasnova učinkovitejša: namesto posameznega zakona bi bilo varstvo manjšin lahko vključeno v določila za izvajanje deželnega statuta (glej prilogo, intervju št. 84). Na tak način bi se varstvo manjšin izvajalo prek deželne avtonomije. Na tej osnovi bi bilo nato vključeno v posamezen področni zakon (npr. o rabi manjšinskega jezika v šoli, institucijah, medijih, itd.). Sicer bi bila ta pot v danih pogojih težje izvedljiva, vendar učinkovitejša na ravni rezultatov, predvsem glede varstva furlanskega in nemškega jezika.

4.6.5.2 Raba manjšinskega jezika v poslovanju krajevnih javnih uprav: jezikovna okenca in prevajanje

Pomembno orodje za promocijo in upravljanje javne rabe jezika znotraj javnih uprav sta jezikovno okence²²⁰ in figura uslužbenca na tem okencu, ki ju je uvedel zakon 482/1999 v okviru svojega Pravilnika o izvajanju (O.P.R. 345/2001). S to službo lahko dežela, pokrajine ali občine na zaščitenem območju državljanu, ki je pripadnik ali govorec prepoznanega manjšinskega ali regionalnega jezika, zagotavljajo rabo tega jezika v ustni in pisni obliki. Jezikovna okenca izhajajo iz potrebe krajevnih javnih uprav po namenski službi za rabo manjšinskega ali regionalnega jezika v stikih z uporabnikom. Še posebej je to pomembno v tistih javnih upravah, ki pred tem niso vključevale manjšinskega ali regionalnega jezika v svojem poslovanju.

²²⁰ Služba za jezikovne identitete ter rojake v tujini Dežele FJK je pripravila Vademekum jezikovnih okenc (2006). Slednji priporoča krajevni javni upravi, da namesti jezikovno okence v prostoru, ki je vidno in funkcionalno ter primerno opremljeno. Okence je mišljeno predvsem kot pomoč ostalim uradom pri sporočanju in stikih z uporabniki v manjšinskem jeziku. Zato mora uprava omogočiti uslužbencu pri okencu, da sodeluje z ostalimi pisarnami in jezikovnimi okenci drugih krajevnih ustanov.

Jezikovno okence omogoča uporabnikom lažji dostop do storitev, ker nudi primerne informacije o službah in storitvah javne ustanove v manjšinskem jeziku (Služba za jezikovne in kulturne identitete, za deželne rojake po svetu Dežele FJK 2006). Uslužbenec pri okencu se v ta namen ukvarja tudi s pripravo primernih obrazcev, informativnega materiala in obvestil v zaščitenem jeziku. Obenem koordinira projekte in pobude za promocijo rabe zaščitenega jezika v sodelovanju s šolami in z društvi. Sicer se dogaja, da okence posluje brez primerne umestitve znotraj javne ustanove, tako da se ga včasih dojema bolj kot nepotreben dodatek kot pa sestavni del strukture in osebja javne ustanove (Stolfo 2009a, 122–123).

Uslužbenec pri jezikovnem okencu mora imeti primerne sposobnosti in znanje (Služba za jezikovne in kulturne identitete, za deželne rojake po svetu Dežele FJK 2006). Obvladati mora manjšinski oziroma regionalni jezik, obenem pa mora dobro poznati zakonodajo na področju zaščite manjšinskih jezikov. Zato je priporočljivo, da sledi seminarjem izpopolnjevanja za izboljšanje lastnega jezikovnega znanja in vsebin, povezanih z veljavno zakonodajo. Gre torej za nov delovni profil, ki ne sovпада niti s prevajalcem niti z golim kulturnim delavcem, ampak ima svoje specifikke na ravni znanja, motivacije in delovanja. Ker je tipologija te službe novost, jo je treba z vsebinskega vidika še razviti in dopolniti ob dejstvu, da se v njej zaposlujejo v večini primerov mlajši kadri.

Po podatkih preverjanja o odprtju in delovanju jezikovnih okenc v različnih krajevnih javnih ustanovah (občine, pokrajine, Dežela FJK) je leta 2005 bilo zaposlenih 66 uslužbencev (Služba za jezikovne in kulturne identitete, za deželne rojake po svetu Dežele FJK 2006). Od teh je bilo 7 zaposlenih za nemški jezik, 18 za slovenski jezik in 41 za furlanski jezik. Njihovo število se je od začetnih 29 uslužbencev leta 2001, ko se je začelo financiranje jezikovnih okenc na osnovi zakona 482/1999, v naslednjem petletju več kot podvojilo. Glede na jezik se je njihovo število povzpelo predvsem v javni rabi furlanskega jezika. Uslužbenci pri jezikovnih okencih za furlanski jezik so od začetnih 16 oseb prešli na 41 oseb leta 2005. Za slovenski jezik se je število uslužbencev pri jezikovnih okencih zvišalo od 7 na največ 22 enot leta 2004 in se leta 2005 ustalilo na 18 enot. Za nemški jezik zasledimo leta 2001 6 uslužbencev, leta 2004 10 oseb, leta 2005 pa 7 oseb. Furlanski jezik kaže torej najvišjo stopnjo povpraševanja s strani javnih ustanov, saj je prisoten v največ občinah na deželni ravni in ima torej s tega vidika najvišji možni potencial govorcev ter uporabnikov. Za slovenski jezik moramo upoštevati, da so nekatere občine že tradicionalno poslovale v tem jeziku, zato je bilo odprtje jezikovnih okenc novost predvsem za tiste občine, ki tega jezika pred tem niso uporabljale pri svojem poslovanju. Pomenljiv je vsekakor tudi podatek glede nemškega jezika, ki sicer z vidika tradicionalne prisotnosti šteje omejeno število občin.

Jezikovna okenca so bila sprva mišljena kot prehodna oblika varstva in promocije manjšinskega jezika znotraj javne uprave v obdobju, ki bi omogočalo, da se med tem osebje primerno izobražuje za poslovanje v manjšinskem ali regionalnem jeziku (Stolfo 2009, 227–228). V resnici se je doslej v glavnem uveljavila kot redna služba ne glede na znanje manjšinskega jezika ostalega osebja, čeprav je financiranje teh okenc vezano na letne projekte v okviru državnih zakonov 482/1999 in 38/2001.

Delovanje jezikovnih okenc na občinskih in pokrajinskih upravah je odvisno od sistema letnega financiranja (glej prilogo, intervju št. 85). Zaradi tega se dogaja, da se v vmesnih obdobjih, ko teh financiranj ni, že zagnane dejavnosti varstva in promocije manjšinskega jezika prekinajo. Poleg tega se osebje spreminja, ker je vezano na pogodbe za določen čas, kar onemogoča neprekinjeno izvajanje že uvedenih dejavnosti. V nekaterih občinah na furlansko govorečem območju so v okviru jezikovnega okenca razvili npr. dvojezične spletne strani. Ko so sredstva za jezikovno okence pošla, ni bilo več osebe, ki bi sledila ažuriranju v furlanskem jeziku. Tako so spletne strani ponovno postale enojezične.

Denarna sredstva, ki so na razpolago za jezikovna okenca, so trenutno omejena. Slednja so se v zadnjih letih znižala in znašajo danes povprečno 15.000 EUR letno za posamezno okence v večjih občinah, nekoliko manj pa v manjših občinah (glej prilogo, intervju št. 86). To ustvarja težave predvsem pri izvajanju zaščite furlanskega jezika, ki se v občinah odvija v glavnem v okviru teh okenc. Poleg tega so okenca aktivirale samo nekatere od vseh občin, ki so zajete v furlansko govoreče območje.

Občani niso primerno seznanjeni z obstojem in dejavnostjo jezikovnih okenc (glej prilogo, intervju št. 87). Krajevne javne uprave bi jih morale o tem seznanjati v večji meri. Poleg tega je lokacija jezikovnega okenca včasih neprimerna za stik z občani, ker se okence nahaja na težje dosegljivem ali manj vidnem mestu. V občini Remanzacco so ga odprli v prostorih službe Informagiovani, ki nima prostorov v poslopju občinskega sedeža.

Sicer jezikovna okenca niso izrecno namenjena poslovanju z občani. Sodelujejo v glavnem s tistimi društvi na teritoriju, ki se ukvarjajo s promocijo in varstvom manjšinskega jezika (glej prilogo, intervju št. 88). Njihova dejavnost je v službi upraviteljev, s katerimi so uslužbenci na okencu v vsakodnevem stiku. Uslužbenci pri

jezikovnih okencih so pomembne figure, ki imajo predvsem funkcijo sodelovanja z drugimi skupinami na osnovi skupnih namenov varstva in promocije furlanščine (glej prilogo, intervju št. 89). To so v glavnem društva in šole, ki so dejavne na področju promocije furlanske kulture in jezika. Občani jezikovno okence za furlanski jezik uporabljajo v manjši meri, ker ne občutijo potrebe po rabi regionalnega jezika na institucionalni ravni (glej prilogo, intervju št. 90). Pri tem morajo namreč poleg pogovornega jezika obvladati tudi uradno pisavo, ki pa je vsi ne poznajo oziroma je nekaterim celo tuja.

Dogaja se, da krajevna javna uprava uslužbenca na jezikovnem okencu izkorišča za druge dejavnosti, ki ne zadevajo varstva, promocije in rabe manjšinskega jezika (glej prilogo, intervju št. 91). Primerna bi bila uvedba registra poklicnih uslužbencev na jezikovnih okencih (glej prilogo, intervju št. 92). To bi spodbujalo višjo stopnjo specializacije v tem poklicu, obenem pa nadzor nad primerno izobrazbo in sposobnostmi zaposlenih.

Raba manjšinskega jezika v krajevni javni upravi zahteva veliko časa in energije, saj vključuje dvojezično poslovanje in prevajanje (glej prilogo, intervju št. 93). Javna uprava, ki hoče poslovati tudi v manjšinskem jeziku, mora imeti poleg osebja, ki lahko ta jezik uporablja pri ustni komunikaciji, tudi prevajalsko službo ali zunanje prevajalce na ravni pisne rabe jezika, kar zahteva specifične jezikovne spretnosti (glej prilogo, intervju št. 94). Postopki, ki omogočajo, da slovensko govoreči občan koristi storitev v svojem jeziku, trajajo dlje (glej prilogo, intervju št. 95). Zahtevajo namreč primeren prevod.

Raba slovenščine v javni upravi je včasih problematična na ravni informacijskih sistemov, ki upravljajo podatkovne baze za izdajanje javnih aktov in dokumentov (glej prilogo, intervju št. 96). Tisti, ki so odvisni od državnih računalniških programov, ne predvidevajo šumnikov in sičnikov. To omejuje pravico italijanskih državljanov slovenske narodnosti do pravilnega zapisovanja imen in priimkov, ki vsebujejo te črke.

Nekatere javne uprave, kot je npr. Pokrajina Gorica, so organizirale tečaje slovenskega jezika za svoje osebje in za osebje drugih javnih uprav (glej prilogo, intervju št. 97). To je sicer dobrodošla pobuda, vendar tečajnikom ne jamči take ravni znanja slovenskega jezika, ki bi jim omogočila redno poslovanje v slovenskem jeziku.

Bolj primerno bi bilo omejiti število javnih uslužbencev, ki obiskujejo tečaj slovenščine, ter jim omogočiti bolj poglobljen jezikovni tečaj.

Jezikovna okenca so bila sprva mišljena kot prehodna rešitev, da bi se lahko krajevne enote primerno pripravile za poslovanje v manjšinskem jeziku. Sredstva iz zakona 482/1999 naj bi financirala jezikovne tečaje in izobraževanje uslužbencev občin in pokrajin, da bi se ti usposobili za poslovanje v manjšinskem jeziku (glej prilogo, intervju št. 98). V resnici se to ni zgodilo in so jezikovna okenca postala dodaten urad za stike z javnostmi.

4.6.5.3 Sistem financiranja

Šibka točka trenutnega sistema financiranja, ki ga predvidevata zakona 482/1999 in zakon 38/2001, zadeva postopek, po katerem je financiranje izdano v obliki projektov na letni osnovi. To upravi oteži delovanje, ker je odprtje jezikovnega okenca ali prisotnost osebja, ki posluje v manjšinskem jeziku, omejena na obdobje trajanja projekta (glej prilogo, intervju št. 99). V vmesnih obdobjih, ko projektov ni, mora uprava sama kriti stroške, če hoče obdržati to službo, sicer ostane brez jezikovnega okenca oziroma primerne osebja.

Sistem financiranja pri letnih projektih ne zagotavlja rednega delovanja na področju varstva in promocije javne rabe manjšinskega jezika (glej prilogo, intervju št. 100). Obenem zahteva stalno zamenjavo kadrovske zasedbe in posledično pomanjkanje kontinuitete v delovanju. Poleg tega zakonodaja občinskih uprav ne obvezuje k zaposlovanju osebja z znanjem manjšinskega jezika za nedoločen čas.

Finančna sredstva iz zakonov 482/1999 in 38/2001 ne krijejo redno zaposlenega osebja. V primeru, ko bi se znotraj krajevne javne uprave sprostilo redno delovno mesto in bi lahko slednja stalno zaposlila osebo z znanjem manjšinskega jezika, pri tem ne bi mogla izkoristiti omenjenih prispevkov (glej prilogo, intervju št. 101). Osebo bi lahko zaposlila s svojimi sredstvi. V tem primeru bi morala prijaviti nove projekte na področju manjšinskega jezika, da bi lahko koristila dodatna sredstva. Ker trenutni sistem financiranja po projektih onemogoča kontinuiteto glede rabe in promocije manjšinskega jezika v krajevnih javnih upravah, bi bilo primerneje uvesti redno letno financiranje, ki bi zagotavljalo redno delovanje (glej prilogo, intervju št. 102).

Načrtovanje izvajanja dejavnosti na področju varstva manjšin je pogojeno z nestalnimi oblikami financiranja in je posledično časovno omejeno, sprotno in odvisno od zunanjih sredstev. Poleg tega krizno gospodarsko obdobje ovira javne uprave pri vlaganju svojih sredstev v varstvo manjšin (glej prilogo, intervju št. 103). Država namreč krči finančna sredstva tudi na drugih področjih delovanja krajevne javne uprave. Finančna sredstva iz zakona 482/1999 so se v zadnjih letih znatno skrčila (glej prilogo, intervju št. 104).

Pred leti je vprašanje varstva manjšin doživelo preporod, ki se je izrazil tudi na ravni pravnega varstva in financ. Trenutno so se slednje zmanjšale, zato obstaja možnost, da se situacija povrne v položaj, ki je obstajal pred tem (glej prilogo, intervju št. 105). V primeru furlanščine bi to pomenilo ponovno rabo furlanščine samo v zasebni sferi.

4.6.5.4 Javno mnenje o prisotnosti narodnih in jezikovnih manjšin v deželi Furlaniji Julijski krajini

Trenutna zakonodaja na področju varstva manjšin v Deželi FJK je spodbudila pozitivnejše gledanje na manjšine in na medetnične odnose. To je še posebno relevantno na ožjem obmejnem območju med tržaško in goriško pokrajino ter Slovenijo, ki je v preteklosti doživelo hude medetnične konflikte, katerih posledice so še danes prisotne na ravni medetničnih odnosov med slovensko in italijansko skupnostjo na italijanski strani meje (glej prilogo, intervju št. 106). Najprimernejše orodje za premoščanje preteklih travm in s tem povezanih predsodkov bi bilo vključevanje tematike manjšin in manjšinskih pravic v šolske programe.

V deželi FJK so o jezikovnih in narodnih manjšinah seznanjeni predvsem kulturni, politični in drugi akterji, ki so aktivno soudeleženi v njihovem varstvu (glej prilogo, intervju št. 107). Kljub različnim pogledom in pristopom do vprašanja varstva in promocije manjšin se ti med sabo poznajo in sodelujejo v različnih oblikah tudi na medmanjšinski ravni. Med tistimi, ki z varstvom manjšin nimajo opravka, prevladuje nepoznavanje teh skupnosti in predsodki do njih. Raven osveščenosti o problematiki etno-jezikovnih manjšin se je v deželi FJK vsekakor povečala in razširila med politiki in na ravni javnega mnenja (glej prilogo, intervju št. 108). Ta je po intervjuvančevi oceni višja v primerjavi s tem, kar izhaja iz poročanja medijev, kot sta *Piccolo* ali *Messaggero*

Veneto. Po drugi strani je vizija, ki upošteva etno-jezikovne manjšine kot politično relevanten element deželne stvarnosti, nekoliko bolj šibka kot v preteklosti. Sicer je bilo vprašanje jezika v ospredju že ob ustanavljanju Dežele FJK bodisi z vidika avtonomističnih gibanj Furlanov bodisi v povezavi s slovensko manjšino in njenim posebnim položajem obmejne manjšine.

Na ravni Dežele FJK je vsekakor premalo razširjena kultura večjezičnosti (glej prilogo, intervju št. 109). Med pripadniki manjšin in govorci manjšinskih oz. regionalnih jezikov v deželi FJK manjka miselni, čustveni in psihološki preskok, ki bi omogočil pozitivnejše gledanje na lastno situacijo in premostitev občutka ogroženosti (glej prilogo, intervju št. 110). Med Furlani je razširjen občutek sovraštva do samih sebe, medtem ko je med Slovenci prisotna želja po maščevanju.

Prebivalstvo v deželi FJK še ni dojelo, da sta večjezičnost in razvoj večjezičnih modelov izobraževanja priložnost ne samo na kulturni, ampak tudi na gospodarski ravni (glej prilogo, intervju št. 111). V Evropi zasledimo več takih uspešnih primerov, kot so Valižani ali pa Katalonci, medtem ko ostaja v tej deželi potencial neizrabljen. Pri izvajanju zakonskih določil na področju varstva manjšin mora biti krajevna javna uprava previdna in mora delati majhne korake (glej prilogo, intervju št. 112). Tvega namreč negativne reakcije s strani prebivalstva ali pa določenih političnih krogov predvsem v občinah, kjer je javna raba manjšinskega jezika novost in ne ustaljena praksa. V teh primerih lahko postane manjšinski jezik nepriljubljen. Počasno uvajanje zakonodaje lahko znatno omeji možnost negativnih odzivov s strani občanov ali določenih političnih krogov.

4.6.5.5 Vloga pripadnikov narodne oz. jezikovne manjšine in govorcev manjšinskega oz. regionalnega jezika v izvajanju predvidene zakonodaje

V izvajanju zakonodaje na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin ne gre samo za dejavnosti posamezne krajevne javne uprave. Pomembna je tudi aktivna vloga državljanov, ki so pripadniki manjšine ali govorci manjšinskega jezika, da koristijo predvidene pravice in javne storitve v manjšinskem jeziku (glej prilogo, intervju št. 113). Jezikovno okence mora zato osveščati ljudi o pomenu manjšinske kulture in jezika ter njihovega varstva na krajevni in mednarodni ravni, ker je to osnova za primerno izvajanje manjšinskih pravic in varstva manjšin.

Izvajanje zakonodaje torej ni odvisno zgolj od krajevnih javnih uprav, ampak tudi od samih državljanov, ki so pripadniki manjšine ali govorci manjšinskega jezika (glej prilogo, intervju št. 114). Slednji ne uporabljajo vedno manjšinskega jezika v odnosih s krajevno javno upravo, čeprav imajo do tega pravico. Tako se dogaja, da slovenska društva naslovijo pisma na krajevno upravo v italijanskem jeziku, čeprav bi lahko komunikacija potekala v slovenskem jeziku. Dogaja se, da občinska uprava ponuja storitve v manjšinskem jeziku ali pa razpolaga z jezikovnim okencem, nima pa povratne informacije o tem, ali so občani zadovoljni s ponudbo storitev (glej prilogo, intervju št. 115). Gre torej za pomanjkanje primerne sistema evalvacije storitev oziroma merjenja odziva občanov.

Pravna podlaga je izhodišče varstva in promocije furlanskega jezika in delovanja jezikovnih okenc, vendar brez identitete in osveščenosti posameznikov slednje nima smisla (glej prilogo, intervju št. 116). Govorci tega jezika bi morali svoj jezik doživljati kot izraz povezanosti z okoljem.

4.6.5.6 Javni mediji v furlanskem jeziku

Na ravni izvajanja zakonodaje za furlanski jezik je trenutno najšibkejše področje televizija, saj trenutno ne obstaja redni televizijski dnevnik v furlanskem jeziku ali televizijski kanal, ki bi oddajal v tem jeziku (glej prilogo, intervju št. 117).

Znotraj varstva furlanskega jezika se predvidena zakonodaja na področju javnih medijev večinoma ne izvaja. Prišlo je do nekaterih dogovorov med RAI-jem in Deželo FJK za programe v furlanskem jeziku, vendar bi rešitev predvidevala vključitev programov v furlanskem (in tudi nemškem) jeziku v servisno pogodbo, kot že velja za slovenščino (glej prilogo, intervju št. 118). Na tak način bi postal deželni sedež RAI referenčna točka za vse tri manjšine, kar se zaenkrat ne dogaja.

4.6.5.7 Sklepne ugotovitve

Sistem upravljanja etnične in jezikovne različnosti v deželi FJK je asimetričen. Njegova asimetrija izhaja iz različnega politično-družbenega ter kulturno-jezikovnega položaja treh narodnih oz. jezikovnih manjšin, zaradi česar se je razvila sicer po strukturi podobna deželna zakonodaja, a ločena za posamezno manjšino. Asimetričnost

modela manjšinskega varstva je povezana tudi z zahtevami po prepoznanju jezikovnih in identitetnih različnosti znotraj posamezne manjšine, ki temeljijo na narečjih in potrebah teh govorcev.

Vendar Dežela FJK ni nastala v svoji avtonomni obliki izključno zaradi prisotnosti manjšin. Slovenska manjšina je bila takrat vključena v problematiko mednarodnih odnosov med Italijo in Jugoslavijo. Furlanska skupnost je sicer že razvila svoje predloge o avtonomiji, ki pa niso imeli take kulturno-jezikovne podlage, kot jo ima furlanski jezik danes (ki je razvil svojo prisotnost na področju izobraževanja, medijev, v javni upravi itd.). Takrat se celo ni govorilo o furlanskem jeziku, ampak se je ideja furlanskosti povezovala predvsem z idejo določene krajevne kulturno-jezikovne posebnosti.

V spremenjenih družbeno-političnih okoliščinah so narodne in jezikovne manjšine utrdile vlogo dejavnika, ki utemeljuje avtonomijo Dežele FJK. Obstaja sicer možnost, da Dežela FJK prevzame strukturirano večjezično in večkulturno identiteto kot temeljni element svoje avtonomije. Poskus Illyjeve uprave se je s tega vidika obnesel in je privedel do treh deželnih zakonov. Dežela FJK si je tako s svojo zakonodajo zadala ambiciozen cilj določanja politik manjšinskega varstva, vendar trenutno še ni povsem razvila potenciala, ki ga ta pravni vidik vsebuje. Nima namreč prave koordinacijske vloge med različnimi krajevnimi javnimi upravami in subjekti, ki bi omogočala usklajenost med dejavnostmi in prenos izkušenj. Obenem ni oblikovala sistema monitoraže in evalvacije. Poleg tega je za pridobivanje predvidenih prispevkov predvidela zelo birokratske postopke, ki vsaj s časovnega vidika niso učinkoviti. Nekatera zakonsko predvidena telesa, kot so ARLeF in druge komisije za določanje jezikovnih politik furlanskega jezika, ne delujejo tako, kot je bilo predvideno. Zamude pri odobritvi primernih pravilnikov za izvajanje deželne zakonodaje še dodatno onemogočajo nekatere dejavnosti.

Tudi manjšine še niso povsem pripravljene na vlogo sooblikovalca in soupravitelja deželne avtonomije. Zakonodaja se osredinja na klasične oblike kulturno-jezikovne avtonomije narodnih in jezikovnih manjšin, ne zadeva pa izrecno teritorialne oblike avtonomije v luči samoupravljanja manjšin. Manjšine posledično delujejo večinoma z namenom samo-ohranitve, nimajo pa razvitih vizij in orodij politične

participacije, ki bi jim omogočila skupno kreiranje deželne stvarnosti. Slovenska manjšina ima sicer svoja orodja politične participacije, a njena politična teža in moč nista tolikšni, da bi uspela temeljno vplivati na deželne razvojne politike. Furlanska skupnost je sicer napredovala na področju kulturno-jezikovnega osveščanja in jezikovnih politik, vendar nima razvite politične dimenzije. Čeprav je na deželnem ozemlju številčno večinska, se na politični ravni njeni govorniki ne obnašajo kot ločena interesna skupina. Obenem njihovo gibanje za avtonomijo nima splošne podpore javnega mnenja. Nemško govoreče skupnosti so omejene in krajevno usmerjene skupine, ki težijo k ohranjanju in revitalizaciji jezika in narečij. Nimajo posebnih orodij politične participacije, razen izražanja interesov prek krajevnih občinskih uprav in organizacij civilne družbe, kot so društva.

Sistem manjšinskega varstva v deželi FJK ima nekatere šibke točke. Od odobritve določenega zakona do začetka njegovega konkretnega izvajanja lahko mine kar nekaj časa, ker je treba najprej poskrbeti za pripravo in odobritev pravilnikov o izvedbi sprememb. Temu sledi obdobje, ko je treba na osnovi predvidenih postopkov zakonsko določiti območje izvajanja predvidene zakonodaje, ker sta bodisi zakon 482/1999 bodisi zakon 38/2001 osnovana na teritorialnem principu. Če upoštevamo izvajanje zakonodaje s strani krajevnih javnih uprav, ki jih vodijo izvoljeni organi, nastopijo v teh primerih še drugi pomembni dejavniki, kot je politična volja uprave, da se najprej vključi v območje predvidene zakonodaje. Nato mora znotraj svoje strukture uvesti potrebne novosti in spremembe, imeti mora na razpolago primerne kadre in finančne zmogljivosti. Tu naletimo na problem stroškov izvajanja manjšinskega varstva. Predvideni zakoni ponujajo možnost letnega financiranja projektov.

Na osnovi državne in deželne zakonodaje se je v Deželi FJK razvila mreža jezikovnih okenc za furlanski, slovenski in nemški jezik, na osnovi katere se je začela vrsta dejavnosti za promocijo omenjenih jezikov na izobraževalni, književni, gledališki in splošno kulturni ravni ter za rabo manjšinskega jezika v javnih aktih in publikacijah, v javnem sporočanju ter v ustnem in pisnem komuniciranju z uporabniki. Šibka točka tega sistema je v tem, da je osnovan na projektih in odvisen od državnega financiranja iz zakonov 482/1999 in za slovenski jezik iz zakona 38/2001. Sredstva iz zakona 482/1999 so se v zadnjem desetletju močno skrčila. Med tem pa se vse krajevne javne uprave niso odločile, da to službo vključijo v svojo strukturo uradov in uslužbencev, razen nekaterih

izjem (kot je npr. Pokrajina Gorica). Delno se jim to ne splača, ker bi tako izgubile projektna sredstva. Po drugi strani bi pridobile na tem, da bi postale dejavnosti na področju rabe manjšinskega oz. regionalnega jezika in s tem tudi zaposlitve redne. Pred uvedbo jezikovnih okenc so sicer obstajali primeri javne rabe manjšinskega oziroma regionalnega jezika v javni upravi, kot so npr. dvojezične občine na Tržaškem in Goriškem ter v nekaterih občinah na furlansko govorečem območju, vendar to ni bilo sistemsko urejeno.

Jezikovni tečaji za uslužbence so postali orodje, ki omogoča uvajanje manjšinskega oziroma regionalnega jezika v javno upravo. To je lahko učinkovito na ravni profesionalizacije uslužbencev v rabi manjšinskega jezika med delom in v stikih z uporabniki, če oseba obvlada ustno sporazumevanje v furlanščini in s tečajem izpopolnjuje svoje znanje iz pisnega sporazumevanja. Težje je v primeru slovenščine, če tečaji ne zadostujejo za to, da bi uslužbenec, ki mu je slovenščina tuji jezik, slovenski jezik obvladal do te mere, da bi bila njegova pisna in ustna komunikacija z uporabniki tekoča. Zato so v tem primeru potrebni večstopenjski tečaji. Najbolj primeren način ostaja zaposlovanje kadrov, ki so manjšinskega materinega jezika in imajo tudi primerno izobrazbo.

Na ravni izvajanja predvidene zakonodaje sta najbolj šibki področji izobraževanja v furlanskem jeziku in javnih medijev v tem jeziku ter v nemščini. Predvidena telesa za izvajanje jezikovne politike za furlanski jezik ne delujejo na primeren način in obenem nova telesa, ki jih predvideva zakonodaja, še niso dejavna zaradi zamud z odobritvijo pravilnikov.

Krajevne javne uprave lahko svoja finančna sredstva uporabljajo na področju varstva manjšin. To se sicer dogaja, vendar v omejeni obliki. Razlogi za to izhajajo iz težke gospodarske situacije, kjer država krči finančne prispevke krajevnim upravam na vseh področjih. Slednje so zato primorane k splošnemu omejevanju stroškov in izdatkov, med katerimi tisti za manjšine niso prioritetni. Sicer bi lahko bili, če bi uprave upoštevale varstvo narodnih in jezikovnih manjšin kot spodbujevalni element tudi na gospodarskem področju. Delno je gospodarska in finančna kriza izgovor, s katerim uprave v resnici ne prevzamejo finančne odgovornosti za varstvo svojih manjšin in raje prepuščajo finančno breme v rokah izključno državnih virov. Dejstvo, ali javna uprava

investira svoja sredstva v varstvo manjšin ne glede na državne prispevke, je pokazatelj, ali slednja svoje manjšine doživlja kot vir ali pa kot breme. Tu ostaja torej odprto vprašanje, ali se je v deželi FJK miselnost, da se prek politik prepoznanja kulturnih identitet izboljšuje tudi samoorganiziranje in solidarnost znotraj skupine ter posledično zvišuje gospodarska življenjska raven, kot poudarja Young (1998, 51–65). Manjšine v deželi FJK ostajajo s tega vidika še neizrabljen potencial. Obstoječi sistem ne omogoča inovativnih političnih, upravnih in izobraževalnih modelov, ki bi to regijo spremenili v bolj učinkovito in gospodarsko uspešno, kot se dogaja v primerih Katalonije ali Walesa.

Dejavnik, ki vpliva na večjo ali manjšo mero izvajanja zakonodaje na področju varstva manjšin v okvirju krajevnih javnih uprav, je tudi etnična, jezikovna ali narodna osveščenost bodisi političnega vodstva bodisi uslužbencev. To se izraža v razlikah aplikacije varstva manjšin med npr. dvojezičnimi občinami na slovensko govorečem območju na Tržaškem in Goriškem, ki jih vodijo slovenski upravitelji in znotraj katerih so večinoma zaposleni uslužbenci slovenske narodnosti, in drugimi občinami, ki jih vodi večinsko prebivalstvo, ki do tega vprašanja nima istega pristopa. Tudi na furlansko govorečem območju so nekatere občinske uprave posebno pozorne na promocijo in varstvo tega regionalnega jezika, druge pa manj, kar je odvisno od ravni osveščenosti upraviteljev in uslužbencev.

Sistem upravljanja etno-jezikovne različnosti Dežele FJK je v glavnem osnovan na afirmativnem pristopu proti kulturni diskriminaciji in zato podpira identitetna in skupinska razlikovanja. Tu se lahko navežemo na uvodno navedeno Fraserjevo (Fraser 1998) kritiko, da imajo na tak način manjšinske skupnosti manj možnosti, da se posodobijo na ravni osnovnih vrednot, kulture in organizacijske strukture. Na to vprašanje opozarja tudi intervjuvanec, predvsem glede položaja organizacijske strukture ustanov in društev slovenske manjšine, ki jih trenutni sistem varstva in financiranja omejuje in onemogoča spremembe v skladu z družbeno-političnim položajem. Podobno se tudi na ravni furlanskega jezika in narečij nemškega izvora pojavljajo kritike zaradi težnje po istovetenju le-teh z določeno kulturno zaostalostjo in zaprtostjo oziroma nizkim prestižem jezika. S tem v zvezi se pojavlja npr. dilema, ali je za bodočnost mlajših generacij v šoli bolj pomembno poučevanje angleščine ali pa regionalnega jezika.

Status manjšin večinoma ni splošno poznan, razen v krogih, ki se ukvarjajo s tem. Javno mnenje je manj nastrojeno proti manjšinam kot v preteklosti, predvsem v odnosu do slovenske narodne skupnosti, ker manjšine niso več dojete kot politični in protidržavni element. Slovenska narodna skupnost ohranja zaradi novega evropskega okvirja mednarodno vlogo povezovalke med Italijo in Slovenijo, s padcem meje in dejavnostmi na področju čezmejnega povezovanja, sodelovanja in odnosov na institucionalni ravni.

Ko je javno mnenje naklonjeno varstvu manjšin, je izvajanje slednjega lažje. Prebivalstvo pa lahko tudi odklanja novosti, ki jih prinaša manjšinska zakonodaja, kot je primer negativnih reakcij na furlansko govorečem območju v nekaterih primerih postavljanja toponomastike v tem jeziku z rabo uradne pisave, ki se ne sklada s krajevnimi ustnimi različicami tega jezika. Po drugi strani del javnega mnenja ne vidi »koristi« v javni rabi regionalnega jezika (kot je dvo- ali večjezična toponomastika, obrazci ali prevod drugih javnih aktov v furlanščino). Zato imajo v primeru furlanščine največ uspeha tiste dejavnosti javnih uprav, ki zadevajo kulturno promocijo tega jezika, kot so izobraževalni tečaji, literarni natečaji, gledališki dogodki itd. Pri javni rabi slovenskega jezika pa se dejavnost javnih uprav osredinja na rabo jezika v različnih vidikih poslovanja javne uprave. Zaščitni zakon 38/2001 poleg tega predvideva vidno dvojezičnost na zaščitenem območju, vendar je to še v fazi urejanja postopkov. Prisotnost manjšinskega oz. regionalnega jezika na javnih tabelah, smerokazih in napisih je pomembna tudi za mlajše generacije, ki se lažje prilagajajo na dejstvo, da so ti jeziki prisotni v javnosti, tudi izven šolskega okolja.

Pomemben je zakonodajni vidik, ki omogoča poučevanje manjšinskega oziroma regionalnega jezika tudi med negovorci teh jezikov, ki so lahko pripadniki večinskega italijanskega naroda ali priseljenci. Pri tem je pomemben tudi evropski okvir, ki podpira večjezičnost, na katero se navezujejo npr. modeli dvo- ali večjezičnega poučevanja. To je pomemben element integracije in medkulturnosti, ki prek jezika približa manjšino večinskemu prebivalstvu in tako omejuje možnosti getoizacije, v katero lahko manjšinska skupnost zaide zaradi svoje potrebe po samo-ohranjevanju. Manjšinam širi obzorja in prerašča njihovo samoreferenčnost. Obenem omogoča nemanjšincem, da se spoznajo z različnimi kulturami in jeziki, s katerimi si delijo prostor. Kot opozarja Komac (2002a), učenje manjšinskih in regionalnih jezikov za nemanjšince utrjuje

osveščenost o večjezičnem značaju določenega območja kot kulturni dediščini vseh njegovih prebivalcev ne glede na pripadnost manjšinski skupnosti.

Obstoječa državna in deželna zakonodaja temelji na konceptu manjšinskih pravic kot individualnih pravic, zaradi česar morajo biti pripadniki manjšine in govorci manjšinskega ali regionalnega jezika aktivni v njihovi vsakdanji rabi. Sicer se te pravice porazgubijo, predstaviška in politična telesa manjšin, ki te pravice zahtevajo na kolektivni ravni, pa izgubijo pogajalsko moč. Zato morajo biti pripadniki manjšin in govorci regionalnih jezikov osveščeni o tem, da morajo v javni upravi vprašati za slovenski obrazec ali dokument, ker jim krajevna uprava tega ne ponudi samodejno. Prav tako izbirati pouk furlanščine ali večjezični pouk z nemščino v šolah, ki to možnost nudijo.

5 ZAKLJUČKI

Prvo izhodiščno hipotezo, da koncept italijanske nacije ne podpira jezikovne in etnične različnosti italijanske države, lahko sprejmemo na osnovi predstavljene analize v doktorski disertaciji. Oblikovanje italijanske nacije je v 19. stoletju namreč potekalo po principu asimilacije regionalnih etničnih identitet in ukinjanja avtonomnih političnih pripadnosti, ki so bile do zedinjenja značilne za italijanski polotok. Proces političnega združevanja v enotno državno tvorbo je zahteval, da se opustijo ne samo regionalni jeziki in narečja, ampak tudi politične in gospodarske lojalnosti do upravnih in političnih tradicij ter kultur, ki so obstajale pred nastankom italijanske države kot med sabo ločene enote. To je pomenilo tudi prekinitvev političnih povezav z raznimi tujimi aristokracijami, ki so vladale v kraljestvih in nadvojvodinah na polotoku. Italijanski nacionalizem je bil v tem smislu ekskluziven, saj omenjenim regionalnim ali lokalnim pripadnostim ni priznaval pravice, da bi se ohranjale kot ločene kulturne in politične skupnosti. Po zgledu francoskega državljanskega modela nacije je bil usmerjen v gradnjo centraliziranega državnega aparata in strukture, ki je takrat veljala za napredni sistem upravljanja države. Kolektivu, ki je bil opredeljen kot italijanski narod, je namreč omogočal, da se politično organizira in se prek skupne države kulturno, politično in gospodarsko razvija. Obenem je model centralizirane države izhajal tudi iz Albertinskega statuta Piemontska kraljestva, ki je v tistem obdobju veljal za naprednejši model ustavne države v primerjavi z ostalimi kraljestvi na italijanskem polotoku. Intelktualna in politična elita italijanskega preporoda ter procesa zedinjenja Italije je namreč izhajala iz političnih krogov tega kraljestva.

V obdobju preporoda in nato zedinjenja italijanske države so bile prisotne tudi politične in intelektualne struje, ki so v nasprotju s strogim centralističnim pristopom podpirale federalistično ureditev novonastale države. Vendar niso prevladale. Tudi primere političnega upora, ki so bili značilni npr. v južni Italiji, je vodilna politična elita zatrla. Prevladala je interpretacija italijanskega nacionalizma, ki je regionalne izraze različnosti opredeljevala kot sovražne za italijanski narod in državo. Ustvarjali so politično nestabilnost in torej ogrožali predvideni načrt enotne in kulturno homogene

italijanske nacionalne države. Prepoznavanje teh različnosti na kulturni in politično-upravni ravni je predstavljalo predvsem nevarnost, da bi Italija ponovno razpadla.

Konstrukcija italijanske nacije je torej potekala prek politične in kulturne asimilacije različnih regionalnih pripadnosti in političnih lojalnosti. Regionalne identitete, jeziki in narečja so v 19. stoletju pod vplivom učinkovite nacionalistične simbolike, ideološke propagande ter prestiža novonastale nacionalne države prevzeli italijansko identiteto in jo obenem oblikovali. Italijanska nacija in država torej nista nastajali na etničnem principu, saj je ob zedinjenju med drugim le ožji del prebivalstva obvladal italijanski jezik. Italijanska narodnost se je sicer kulturno razvijala že v dobi med 13. in 14. stoletjem, ko je Dante Alighieri snoval italijanski jezik. Obenem se je navezovala na model politične in gospodarske organiziranosti, kulture in življenjskih stilov, ki je izhajal po eni strani iz staro-rimske civilizacije in po drugi strani iz komunalno-merkantilističnega obdobja med 13. in 16. stoletjem. Preporod je to kulturno dediščino prevzel. Oblikoval jo je v okvirju mitologije in simbolike italijanske nacije in države, ki sta bili prikazani kot najvišji vrednoti. To ideološko konstrukcijo je nacionalizem širil prek različnih umetniških zvrsti (literarnih in gledaliških del, slikarstva, melodrame, glasbe) ter tiska s politično in propagandno vsebino.

Italijanski nacionalizem ni sprejemal niti drugih oblik različnosti. Nacionalistična ideologija se je na prehodu med 19. in 20. stoletjem predstavljala predvsem kot nosilka idej o avtoritarni in ekspanzionistično usmerjeni državi. Rasizem je bil osnovan na mitu o »dobrih Italijanah«, ki civilizirajo kulturno zaostalost sovražnih tujih narodov, predvsem Avstrijcev in Slovanov v Evropi ter koloniziranih narodov v Afriki. Italija se je do njih vedla kot večvredna, češ da je nosilka antične rimske kulture in krščansko-katoliške dediščine, ki sta v različnih zgodovinskih trenutkih civilizirali vsakokrat različne skupine »barbarov«. Napajala se je tudi v razočaranju politične in intelektualne elite, ki ni uspela razviti države v zeleno mednarodno politično in gospodarsko velesilo, kot je bilo pričakovati ob zedinjenju. To ideologijo je nato fašizem prevzel v svojem načrtu izgradnje totalitarne italijanske nacionalne države in »pravih« Italijanov s primerno močnim in hrabrim značajem. Medtem ko so v obdobju italijanskega preporoda obstajale tudi vrednote politične svobode vseh narodov in njihove enakopravnosti, je najprej na prehodu med 19. in 20. stoletjem in nato še izraziteje v obdobju fašizma država postala edini možni subjekt političnega odločanja,

nacija pa najvišja in edina možna oblika izražanja posameznikove kulturne in narodne identitete. Fašizem je do etnične ali verske različnosti gojil nasilno asimilacijsko politiko. To strategijo je uveljavljal tudi do Slovencev na območju »vzhodne meje«, ki so se kot narodna manjšina pojavili zaradi prehoda omenjenega območja pod italijansko oblast po razpadu avstro-ogrškega cesarstva. Ta manjšina je bila za razliko od italijanskih regionalizmov in regionalnih jezikov nevarna. Ni prevzemala italijanske identitete in upirala se je prisilni asimilaciji. Bila je politični nasprotnik, ki je ogrožal predvidene meje italijanske nacionalne države in nasprotoval priključitvi italijanski državi.

Vprašanje državne ureditve, ki bi upoštevala in ovrednotila različne izraze regionalizmov na ravni političnega odločanja, se je ponovno pojavilo komaj po koncu 2. svetovne vojne v trenutku, ko je ustavodajna skupščina leta 1948 odločala o ustavni ureditvi novonastale demokratične italijanske države. Takratna intelektualna in politična elita je menila, da je bila italijanska nacija kulturno, jezikovno in politično dovolj zrela, da so lahko v ustavo vnesli sistem regionalizma. To je pomenilo, da regionalne upravne avtonomije niso več ogrožale stabilnosti in politične enotnosti italijanske države. Jezikovna in kulturna homogenizacija prebivalstva v enotni italijanski narod prek izobraževanja, nacionalistične simbolike, umetnosti, medijev in politične propagande je torej uspešno izoblikovala Italijane. Določena raven narodne enotnosti se je obenem obnesla kljub razpadu nacije zaradi kapitulacije Italije leta 1943 in posledične delitve države v severni del pod nemško okupacijo in južni del pod anglo-ameriškim nadzorom. Italijanska nacionalna identiteta se je namreč v tem zgodovinskem trenutku izkazala kot šibka in ranljiva.

V povojnem času nacionalizem ni bil več niti politično aktualen niti potreben. Na intelektualni ravni se večinoma ni govorilo o italijanski naciji in nacionalni identiteti italijanskih državljanov. Solidarnost italijanskega naroda je temeljila predvsem na načrtu povojne rekonstrukcije demokratične nacionalne države in šele nato uveljavljanja moderne potrošniške družbe. Intelektualno praznino, ki je nastala zaradi kulturnega molka o vprašanju italijanske nacionalne identitete, sta zapolnili univerzalistično usmerjeni politični ideologiji komunističnega in katoliškega navdiha, ki temi nacije nista posvečali pozornosti.

Kulturni in intelektualni molk o vprašanju nacije in nacionalnosti ter posledično o vseh vidikih etničnosti, kot so identitete jezikovnih in narodnih manjšin, je bil tudi izraz nezmožnosti soočanja s težavno in sporno preteklostjo italijanske države. Pojma nacije in nacionalizma sta se povezovala s fašizmom in diktaturo. Spominjala sta tudi na »smrt domovine«, kot so obdobje med leti 1943 in 1945 opredelili italijanski patrioti, ko se je prekinil skupni politični zgodovinski razvoj italijanske države. V teh letih je prišlo sicer do odporniškega gibanja, ki je bilo zmagovalno in je uspelo oblikovati demokratično državo. Vendar na ravni kolektivnega spomina ostajajo mnenja o tem obdobju deljena, in sicer zaradi njegove izrazite levičarske politično-ideološke usmeritve, kar poudarjajo predvsem revizionistične intelektualne struje.

Intelektualci so v povojnem času menili, da ni treba nadgrajevati italijanske nacionalne identitete. Sprejemali so jo kot danost. S tega vidika vprašanje medetničnih odnosov med različnimi regionalnimi ali lokalnimi kulturnimi elementi ni imelo smisla, saj je obveljalo mnenje, da so se v Italiji vsi prepoznavali kot Italijani. Različnost je bila povezana samo z vidikom državljanstva. Različnega jezika in kulture so bili le tuji državljani. Koncept italijanskih državljanov, katerih materni jezik in nacionalna kultura sta različna od italijanske, ni obstajal in je še danes kulturno težko dojemljiv. Intelektualni molk glede vprašanj, povezanih z nacijo in nacionalnostjo, se je posledično zrcalil tudi na ravni vprašanj, povezanih z italijanskimi državljani, ki so bili nosilci različnih narodnih in etničnih identitet. To so bile na eni strani narodne in jezikovne manjšine in na drugi strani regionalne in lokalne pripadnosti, vezane na regionalne identitete, ki so se ohranile še iz obdobja pred zedinjenjem. Tako se je asimilacijski pritisk do teh oblik različnosti nadaljeval tudi v povojnem obdobju.

Regionalizmi in ločene identitete jezikovnih in narodnih manjšin so se v Italiji kljub asimilacijskim pritiskom ohranili. To nakazuje, da italijanski državljanski model nacije ni uspel v popolni kulturni in jezikovni homogenizaciji ter standardizaciji italijanskih državljanov. Vitalnost pripadnosti različnim regionalnim in lokalnim identitetam dokazujejo empirične raziskave iz devetdesetih let preteklega stoletja in prvega desetletja tega stoletja o vprašanju, kdo so Italijani v sodobni italijanski državi. Rezultati kažejo, da je značilnost italijanske identitete njena dvojnost: ob italijanski nacionalni pripadnosti je enakovredno prisotna še lokalna identiteta, ki je lahko regionalna, pokrajinska ali mestna. Obe identiteti sta enako pomembni in se med sabo

ne izključujeta. Čeprav je bilo pričakovati, da se bo izražanje lokalne pripadnosti popolnoma podredilo asimilaciji, se to ni zgodilo. Slednje tvori etnične elemente italijanske nacije in italijanske nacionalne identitete. Njihov pomen se večinoma odraža na ravni kulture in je brez izrazite politične teže. Lokalni vidik italijanske identitete je predvsem izraz umeščenosti lokalnih skupnosti na svojih območjih, ki izhaja iz bogate kulturne in politične tradicije italijanskih mest in meščanstva iz obdobja politične fragmentacije pred zedinjenjem. Dualnost med etnosom in demosom torej še vedno ostaja pomembna značilnost italijanske identitete.

Intelektualni molk o vprašanju nacionalnosti in etnične različnosti, pravno neizpolnjevanje 6. člena ustave o varstvu jezikovnih manjšin in intelektualni prezir do regionalnih oblik kulturnega in jezikovnega izražanja niso uspeli zatreti ne regionalnih jezikov niti narodnih manjšin ali drugih oblik regionalne in lokalne pripadnosti. Razlog, da so se te oblike etničnega izražanja kljub vsemu ohranile, gre iskati v demokratični ureditvi italijanske republike. Slednja je omogočila, da so lahko različne etnične skupnosti izražale svoje interese in kulturne zahteve. Kot demokratična jih država ni mogla dokončno izkoreniniti, ker bi se zaradi tega ponovno pokazala v svoji skrajni nacionalistični luči kot v času fašizma. Prav tako ni mogla prepovedati svobodnega izražanja njihovih zahtev, kot tudi ne delovanja njihovih organizacij in društev, ki so bila izraz civilne družbe. Kljub temu jim ni priznala kulturne in politične avtonomije, zaradi česar etnične skupnosti niso mogle doseči sprememb na politični ravni. Podobno se niso uspele uveljaviti na ravni reinterpretacije italijanske nacionalnosti, ki ni imela posluha do teh oblik različnosti. Vseeno pa so se po svojih zmožnostih ohranile kot svobodni izraz civilne družbe. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so se tako pojavila kulturna gibanja za ponovno oživitev regionalnih in lokalnih identitet, med njimi tudi tista za ohranjanje regionalnih jezikov in jezikovnih manjšin. Na ravni narodnih obmejnih manjšin je bilo v tem obdobju moč opaziti izrazitejšo politično zahtevo po pravni ureditvi, ki bi izboljšala njihov položaj.

Znotraj državnega okvirja, ki do devetdesetih let prejšnjega stoletja ni dovoljeval in sprejemal intelektualne debate o nacionalnosti in etničnosti, je bilo tudi vprašanje narodnih in jezikovnih manjšin intelektualno sporno. Veljalo je nenapisano pravilo, da se o teh zadevah raje ne govori, ker bi posledično lahko sprožile oziroma podpihovale regionalizme in lokalne identitete. Slednji bi zaradi tega tudi sami zahtevali kulturno,

pravno in politično prepoznanje. Ta odnos do vprašanja različnosti se je v Italiji torej spremenil v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pod vplivom vrste družbeno-političnih sprememb na evropski in italijanski ravni. Slednje so omogočile bolj odprt in zrel dialog o regionalnih identitetah in jezikovnih ter narodnih manjšinah v Italiji. Pod vplivom delovanja nekaterih evropskih institucij, predvsem Sveta Evrope in Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi, so se razvijala nova evropska pravna orodja na področju varstva manjšin predvsem v luči preprečevanja in upravljanja etničnih konfliktov po padcu berlinskega zidu. Novim pravilom igre na področju upravljanja z jezikovnimi in narodnimi manjšinami se je morala prilagoditi tudi Italija, ki je leta 1999 izdala poseben zakon 482 za varstvo zgodovinskih jezikovnih manjšin ter dve leti kasneje še zaščitni zakon za slovensko narodno skupnost.

Tudi evropski integracijski procesi so nudili priložnost za ponovni razmislek o političnih ravnovesjih med različnimi etničnimi in narodnimi skupnostmi. Narodnost se je pri tem ponovno pojavila kot princip za upravno in politično avtonomijo. Etnični preporod različnih narodnih in jezikovnih manjšin na evropski ravni je prispeval k učinkovitejšemu varstvu manjšinskih pravic, valorizaciji in promociji manjšinskih in regionalnih jezikov ter nadgradnji njihove kulturne in teritorialne avtonomije. Temu se ni izognila niti Italija. Na ravni regionalističnih gibanj se je v devetdesetih letih pojavilo populistično gibanje Severne lige, ki je na osnovi zamišljene etnične identitete severnega dela prebivalstva Italije pod skupnim imenovalcem Padanije ponovno vzbudila strah pred delitvijo države, tokrat med severom in jugom. Ta dogodek je sprožil razpravo o tem, kdo so Italijani in katere so značilnosti italijanske identitete na prehodu v 21. stoletje. Vprašanje se je zdelo sicer rešeno že po drugi svetovni vojni, saj se o tem do devetdesetih let večinoma ni več govorilo. Kljub temu se je ponovno pojavilo kot potencialno secesijski element državne enotnosti. Za zahtevami secesije kot reinterpretacije italijanskega državljanstva so interesi gospodarske elite določenih predelov severne Italije, ki si želijo več moči v procesih odločanja ne samo na krajevni in regionalni ravni, ampak tudi na državni ravni. Val novega institucionalnega domoljubja kot reakcija na politični pojav ligaštva je ponovno postavil v ospredje vlogo nacionalizma, a tokrat ne več kot temelja izgradnje nacionalne države, ampak kot ideološkega orodja njenega ohranjanja. Ti dogodki so obenem postavili v ospredje problematiko politične vloge etničnosti in nacionalnosti kot osnovne oblike človekove

solidarnosti in politične organiziranosti. Ustvarili so možnost, čeprav zaenkrat neuresničeno, spremembe interpretacije italijanske nacije in njenih državnih mej.

V devetdesetih letih zasledimo poleg pojava Severne lige, ki le delno sovpada z definicijo »etničnega preporoda«, pojav preporoda regionalnih in lokalnih pripadnosti, ki se je npr. pokazal na ravni zakonodaje vrste dežel, kot so Veneto, Marke, Piemont, Emilija-Romanija, Lacij in Ligurija, ki so v tem obdobju in nato ob začetku 21. stoletja odobrile vrsto deželnih zakonov za ohranjanje narečij in regionalnih oziroma krajevnih identitet. Zapleten odnos med manjšinskim vprašanjem in regionalnimi identitetami se je nato pojavil ob izglasovanju zakona 482/1999 o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji. Kritike zakona so po eni strani zadevale neupoštevanje dejanske jezikovne in narečne raznolikosti Italije oziroma njenih dežel. Zakon namreč ni vključil nekaterih narečij, ki mejijo na regionalne jezike. Po drugi strani regionalni jeziki, ki so bili vključeni v zakon, na ravni javnega mnenja niso pridobili statusa jezika, čeprav z vidika slovnice in literarnega izražanja zadostujejo vsem pogojem opredelitve samostojnega jezika. Če bi podoben zakon o varstvu regionalnih in manjšinskih jezikov italijanski zakonodajalci izdali že takoj po letu 1948, saj jim je to omogočal 6. člen ustave, ki govori o zaščiti jezikovnih manjšin, bi se morali prav gotovo že takrat soočiti tudi z vprašanjem varstva regionalnih identitet in narečij. Vendar takrat Italija ni doživljala pritiska mednarodnega pravnega okvirja varstva manjšin, obenem pa je na notranji ravni glede tovrstnih vprašanj vladal intelektualni molk. V devetdesetih letih se Italija pod pritiskom novonastale evropske zakonodaje ni več mogla izogniti ureditvi varstva svojih jezikovnih in narodnih manjšin na ravni državne zakonodaje, čeprav se je bila tako prisiljena ponovno soočiti z intelektualnimi strujami, ki podpirajo pravno varstvo tudi regionalnih identitet in narečij. Sam pojav ligaštva je obenem ustvaril potrebo po intelektualnem in političnem soočanju z vprašanjem nacionalnosti in etničnosti.

Koncept italijanske nacije ostaja kot ideološka paradigma še vedno tradicionalno zakoreninjen v podobi države, ki sovpada z večinskim italijanskim narodom. To velja kljub preporodu regionalizmov in lokalnih identitet ter njihovemu pravnemu uspehu na deželni in lokalni ravni, dvojnosti italijanske identitete, ki jo nakazujejo empirične raziskave, pojavu ligaštva in njegovih secesijskih teženj ter uvedbi zakonodaje s področja varstva narodnih in jezikovnih manjšin. Ta podoba se je pokazala v valu

institucionalnega domoljubja kot reakciji na politične pritiske Severne lige, ki poudarja državno in kulturno enotnost. V tem pogledu se multikulturalnost še vedno obravnava z vidika tujih državljanov in migrantov. Regionalizme, lokalizme in jezikovne ter narodne manjšine pa kot območne etnične značilnosti ali pa le kot vidik lokalne folklore. Ni jim priznana vloga potencialnih oblikovalcev avtonomnih kulturnih in političnih subjektov ali upraviteljev krajevnih ravni vlade.

Tudi drugo uvodno hipotezo doktorske disertacije, da ustroj italijanske javne uprave ne podpira jezikovne in etnične raznolikosti, lahko na osnovi predstavljene analize potrdimo, čeprav so se na prehodu med 20. in 21. stoletjem pojavile pomembne novosti glede rabe manjšinskih in regionalnih jezikov v javnih upravah.

Italijanska javna uprava se je od zedinjenja naprej razvijala po modelu centralizirane države, ki je stremela k že zgoraj omenjeni kulturni in jezikovni homogenizaciji. Podpiranje jezikovnega in etničnega pluralizma je namreč ogrožalo stabilnost države. Ta problem se po letu 1948 ni več pojavljal. Italija je takrat v svojo ustavno demokratično ureditev vključila sistem krajevnih uprav, osnovan na deželah, pokrajinah in občinah. Vendar tudi v tem upravno-političnem ustroju mešana narodnostna in jezikovna sestava posameznih območij ni bila v ospredju. Izjemo so predstavljale dežele Aosta, avtonomni pokrajini Bocen in Trento ter delno dežela FJK, v katerih so narodne manjšine od same ustanovitve uživale poseben status obmejnih narodnih manjšin v okviru mednarodnih dogovorov med Italijo in njihovimi matičnimi državami. Ta regionalni državni ustroj se je v zadnjih desetletjih spremenil v smeri decentralizacije državnih pristojnosti na krajevne javne uprave in se tako približal federalnim državnim ureditvam. Vendar se element upravljanja različnosti z vidika narodnih in jezikovnih manjšin ter različnih regionalnih in lokalnih pripadnosti v tem procesu ni pojavljal kot pomemben politični element. Sodobne reforme so bile po eni strani povezane s potrebo po večji funkcionalnosti državnega aparata z vidika gospodarske in finančne reorganizacije, ki v centralizirani obliki ni bil več učinkovit. Temeljile so na razširjenih oblikah upravne avtonomije dežel, pokrajin in občin, predvsem v duhu principa subsidiarnosti kot na osnovi izgradnje avtonomnih politično-upravnih enot, ki bi izhajale iz svoje regionalne identitete.

Etnični element je bil v teh procesih decentralizacije politično relevanten zgolj z vidika pojava Severne lige in secesijskih teženj te stranke, ki svoje politične zahteve utemeljujejo na osnovi namišljene skupnosti Padanije in stereotipov o kulturnih ter gospodarskih razlikah med severom in jugom Italije. Njen politični uspeh na krajevni in državni ravni ter vstop v državni parlament sta namreč vplivala na omenjene reforme v smeri federalizacije, zaradi katerih je stranka nato omilila svoje zahteve po secesiji. Ta primer sicer ne zadeva varstva narodnih in jezikovnih manjšin ali drugih oblik regionalizmov in narečij, ker se ta tematika znotraj političnega programa Severne lige sploh ne pojavlja.

Treba je poudariti, da so manjšinski in regionalni jeziki na prehodu v 21. stoletje doživeli polnopravni vstop v krajevno javno upravo. Krajevne javne uprave so z novejšo državno zakonodajo na področju varstva zgodovinskih jezikovnih manjšin in zaščitnega zakona za slovensko manjšino pridobile večje pristojnosti na ravni njihovega ohranjanja in razvoja. Tako je zdaj dovoljena njihova javna raba na ravni krajevnih uprav, kot so dežele, pokrajine in občine. Sicer to velja na občinskih območjih, ki so se opredelila kot etnično mešana. Zaradi tega lahko zgornjo hipotezo delno ovržemo, ker gre vsekakor za pomemben korak, ki uvaja upravljanje etnične in jezikovne različnosti v krajevne javne ustanove. Ne moremo pa je povsem ovreči, ker državna zakonodaja nikjer ne določa, da so regionalni in manjšinski jeziki postali uradni jeziki države ali jezikovno mešanih krajevnih javnih uprav. Ravno nasprotno, zakon 482/1999 o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin v Italiji poudarja, da je uradni jezik v Italiji samo italijanščina. Poleg tega so se javne uprave na jezikovno in narodno mešanih območjih same odločale, ali se bodo vključile v izvajanje manjšinske zakonodaje na osnovi proporcionalne podpore občinskih svetnikov ali občanov. Zakonodaja torej ni neposredno obvezujoča, ampak sledi principu območnega izvajanja. Prav tako ne obvezuje večinskih šol, ki delujejo na jezikovno mešanih in zaščitenih območjih, da vključujejo regionalne in manjšinske jezike kot obvezne predmete. Slednje je odvisno od izbire staršev. Podobno državna zakonodaja na področju varstva narodnih in jezikovnih manjšin ne ureja vprašanja politične participacije pripadnikov teh manjšin v procesih odločanja na ravni krajevnih javnih uprav, ki ostaja tako z vidika državne zakonodaje pravno nepokrito. Manjšinam torej priznava kulturno avtonomijo, ne pa politične avtonomije v smislu mehanizmov politične participacije v procesih odločanja

teh krajevnih javnih uprav ali oblik samouprave jezikovno in narodnostno mešanih območij. Izjema ostajata avtonomna dežela Aosta in avtonomni pokrajini Bocen in Trento. Šibka točka takega sistema pravnega varstva manjšin je tudi sistem financiranja, ki temelji na letnih državnih prispevkih za časovno omejene projekte, ki pa so se od same uvedbe zakonodaje že bistveno skrčili. Zakonodaja ne obvezuje krajevnih uprav, da bi z lastnimi sredstvi jamčile rabo manjšinskih jezikov, ker ostaja prepuščeno njihovi politični viziji in pristopu do manjšinskega vprašanja.

Obe hipotezi lahko potrdimo tudi na osnovi študije primera dežele FJK. Sicer tu deluje sistem upravljanja različnosti treh prepoznanih narodnih oziroma jezikovnih manjšin, vendar niso prepoznane na ravni posebnega statuta. Slednji vsebuje 3. člen, ki prepoznava splošno pravico do enakosti vseh narodnih in jezikovnih komponent v deželi, vendar ne omenja izrecno treh zakonsko prepoznanih narodnih manjšin kot konstitutivnih elementov deželne družbe in uprave. Novejši sistem deželne zakonodaje varstva manjšin zrcali smernice in vsebine državne zakonodaje. Temelji torej na kulturni avtonomiji treh prepoznanih narodnih manjšin. Nima razvitega vidika teritorialne avtonomije, samo-upravljanja manjšin ali oblik delitve oblasti med različnimi manjšinskimi in jezikovnimi skupinami, ki jih zahtevajo sodobni teoretski pristopi o upravljanju različnosti, kot je omenjeni Markov triadični model (Marko 2008) upravljanja različnosti. Sistem upravljanja različnosti v deželi FJK je šibek na ravni politične participacije. Ne predvideva namreč nobene izmed treh tipologij, ki jih predlagajo Pan in Pfeili (2003). Nima oblik zajamčenega proporcionalnega predstavništva, čeprav imajo politični predstavniki slovenske manjšine pravico, da kandidirajo in da so izvoljeni, vendar brez posebnih jamstev z izjemo nižjega volilnega praga za izvolitev predstavnika slovenske etnične stranke v deželnem svetu. Slovenska manjšina ima obenem delno zajamčeno predstavništvo v nekaterih komisijah, ki so zanjo življenjskega pomena, vendar je to še v zametkih. Sploh pa ni nikakršne sledi o avtonomiji ali oblikah samo-vladanja za narodne manjšine, ki bi na svojih avtohtonih ozemljih želele upravljati interne zadeve brez poseganja narodnih večin. Obstajajo občine, ki jih vodijo upravitelji slovenske narodnosti, vendar zaradi tega te ne uživajo posebnih oblik avtonomije.

Če povzamemo uvodno predstavljeni model, ki ga predlaga Schnekener (2004), sistem upravljanja različnosti v deželi FJK zagotavlja trem priznanim manjšinam

pravice do enakosti in kulturne pravice, vendar je šibek na ravni pravice do samoupravljanja in predstavništva. Sistem upravljanja različnosti dežele FJK poleg tega ne vključuje prehoda od individualnih na kolektivne pravice narodnih in jezikovnih manjšin, ki ga omenjena Malloy (2005) zahteva za prepoznanje ne samo kulturnih, ampak tudi političnih identitet manjšinskih skupnosti.

Uvajanje multikulturnih principov upravljanja državnih ustanov na krajevni ravni je torej v Italiji proces v teku. Prvi koraki v smeri uvajanja regionalnih in manjšinskih jezikov v delovanje krajevnih javnih uprav so bili opravljeni. Iz njih izhaja poglobljena vloga krajevnih javnih uprav pri varstvu manjšinskih realnosti, ki so v sodobnem evropskem in italijanskem pravnem okvirju poglobljeni nosilci državnih politik upravljanja različnosti do jezikovnih in narodnih manjšin.

6 LITERATURA

- Allegretti, Umberto. 1997. Centralismo e federalismo nell'Italia repubblicana. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento. Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 347–360. Bologna: Il Mulino.
- Anderson, Benedict. 1998. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH-Zavod za založniško dejavnost.
- ARLeF Agenzie regionâl pe lenghe furlane. 2008. *Linee guida per la produzione di materiale didattico per l'insegnamento della e in lingua friulana*. Udine: ARLeF Agenzie regionâl pe lenghe furlane.
- Bagnoli, Paolo. 2005. Il problema della nazione italiana e la sua idea. V *Popolo, nazione e democrazia tra ottocento e novecento. Studi in onore di Arduino Agnelli*, ur. Gilda Manganaro Favaretto, 43–48. Trst: Edizioni Università di Trieste.
- Ballinger, Pamela. 2007. Borders of the Nation, Borders of Citizenship: Italian Repatriation and the Redefinition of National Identity after World War II. *Comparative studies in Society and History* 49 (3): 713–741.
- Banjac, Marinko. 2011. »Enotnost v različnosti«: Multikulturalizem kot oblastna tehnologija in konstitucija evropskega multikulturnega sebstva. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 64: 86–111.
- Banti, Alberto Mario. 2000. *La nazione del Risorgimento. Parentela, santità e onore alle origini dell'Italia unita*. Torino: Einaudi.
- --- 2005. *L'onore della nazione. Identità sessuali e violenza nel nazionalismo europeo dal XVIII secolo alla Grande Guerra*. Torino: Einaudi.
- Banti, Alberto Mario in Roberto Bizzocchi, ur. 2002. *Immagini della nazione nell'Italia del Risorgimento*. Roma: Carocci.
- Banti, Alberto Mario in Paul Ginsborg. 2000. *Storia d'Italia. Annali 22. Il Risorgimento*. Torino: Einaudi.
- Barbé, Carlos. 2000. Quale Italia? La questione nazionale italiana in prospettiva comparata. V *Gli italiani ci sono, a quando l'Italia? Futuribili 1*, ur. Alberto Gasparini, 175–200. Milano: FrancoAngeli.
- Bartole, Sergio in drugi. 1973. *L'amministrazione centrale nelle regioni a statuto speciale*. Milano: Giuffré Editore.
- Bartole, Sergio, Roberto Bin, Giandomenico Falcon in Rosanna Tosi, ur. 2003. *Diritto regionale*. Bologna: Il Mulino.
- Bartole, Sergio in Franco Mastragostino. 1997. *Le Regioni*. Bologna: Il Mulino.

- Begotti, Carlo. 2007. La nuova legge regionale sul friulano. *Sot la nape* 4: 107–110.
- Bellinello, Pier Francesco. 1996. *Le minoranze nazionali e le comunità etno-linguistiche nel Nord Italia e Sardegna*. Firenze: Istituto Geografico Militare.
- Benedikter, Thomas. 2007. *The World's Working Regional Autonomies. An Introduction and Comparative Analysis*. New Delhi: Anthem Press.
- Benedikter, Thomas in drugi, ur. 2008. *Europe's Ethnic Mosaic. A short Guide to Minority Rights in Europe*. Bolzano-Bocen: EURAC.
- Bešter, Romana. 2002. Vpliv Okvirne konvencije za zaščito narodnih manjšin in Evropske listine o regionalnih ali manjšinskih jezikih na ustavno zaščito manjšin v državah članicah Sveta Evrope. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 41: 32–63.
- Bianchi, Andrea. 1994. Italiani di tutto il mondo... *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 221–232.
- Bifulco, Raffaele. 2001. In attesa della seconda camera federale. V *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, ur. Tania Groppi in Marco Olivetti, 211–218. Torino: Giappichelli Editore.
- Blum, Lawrence. 1998. Recognition, Value and Equality: A Critique of Charles Taylor's and Nancy Fraser's Accounts of Multiculturalism. V *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*, ur. Cynthia Willett, 73–99. Malden: Blackwell.
- Bobbio, Luigi. 2004. *I governi locali nelle democrazie contemporanee*. Roma-Bari: Editori Laterza.
- Bogatec, Norina. 2011. *Dinamika vpisov v slovenske vrtce in šole vseh stopenj v Italiji*. Trst: interno gradivo Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI.
- --- 2011a. Izobraževanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Jadranski koledar*: 2–16.
- --- ur. 2004. *Slovene. The Slovene Language in Education in Italy*. 2nd Edition. Ljuvert/Leeuwarden: Mercator Education.
- Boileau, Anna Maria in Emidio Sussi. 1981. *Dominanza e minoranze. Immagini e rapporti interetnici al confine nordorientale*. Videm: Istituto di Sociologia Internazionale ISIG-Editrice Grillo.
- Boileau, Anna Maria in drugi. 1992. *Temi di sociologia delle relazioni etniche*. Gorica: Istituto di Sociologia Internazionale ISIG.
- Bollati, Giulio. 1983. *L'Italiano. Il carattere nazionale come storia e come invenzione*. Torino: Einaudi.
- Bonnel, Lukas in Ivo Winkler. 2010. *L'Autonomia dell'Alto Adige. Descrizione delle competenze legislative ed amministrative autonome della provincia di Bolzano*. Bolzano-Bocen: Provincia Autonoma di Bolzano-Autonome Provinz Bozen.

- Bonetti, Eliseo. 1960. *Gli sviluppi dell'insediamento nel bacino del Fella con particolare riguardo all'area linguistica mista*. Trst: Istituto di Scienze politiche.
- Brandt, Neven. 1998. *Osnove italijanskega ustavnega prava in Ustava Republike Italije*. Ljubljana: Časopisni zavod Uradni list Republike Slovenije.
- Brezigar, Bojan. 1999. Okvirni zakon za zaščito jezikovnih manjšin v Italiji. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 35: 305–312.
- --- 1999a. Evropski standardi zaščite jezikovnih manjšin. *Annales* 9: 143–146.
- --- 2010. *Pravno stanje zaščite slovenske manjšine v Italiji. Poročilo projektne naloge*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bufon, Milan. 1992. *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI-Znanstveni inštitut Filozofske fakultete-Založništvo tržaškega tiska.
- --- 2004. *Med teritorialnostjo in globalnostjo*. Koper: Univerza na Primorskem-Znanstveno-raziskovalno središče Koper-Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Cafagna, Luciano. 1990. *Dualismo e sviluppo nella storia d'Italia*. Venezia: Marsilio Editori.
- Campanotto, Luca. 2008. Il futuro della nuova legge regionale sul friulano. *Sot la nape* 3: 86–90.
- Capotorti, Francesco. 1991. *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*. New York: United Nations.
- Caracciolo, Lucio. 2009. Beati gli stupidi. *Limes, Esiste l'Italia? Dipende da noi* 2: 7–20.
- Cartocci, Roberto. 1994. *Fra Lega e Chiesa*. Bologna: Il Mulino.
- --- 2002. *Diventare grandi in tempi di cinismo*. Bologna: Il Mulino.
- Casasola, Anna. 2006. Friulano e media: giornali, radio, tv. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 315–333. Videm: Provincia di Udine.
- Cassese, Sabino. 1994. Il sistema amministrativo italiano, ovvero l'arte di arrangiarsi. V *L'amministrazione pubblica italiana*, ur. Sabino Cassese in Claudio Franchini, 13–21. Bologna: Il Mulino.
- Cavalli, Alessandro. 2001. Reflections on Political Culture and the »Italian National Character«. *Daedalus* 130 (3): 119–137.
- Cescutti, Maria Cristina. 2006. La letteratura friulana. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 102–141. Videm: Provincia di Udine.

- Cevolin, Guglielmo. 2009. Il giudice delle leggi interpreta restrittivamente il ruolo delle regioni nella tutela delle lingue minoritarie e indica la via per ottenere maggiori ambiti di tutela (Sent. C. Cost. n. 159 del 2009). *Autonomie. Idee per il Friuli* 20: 25–34.
- --- 2009a. Per una dimensione europea della tutela delle minoranze in Alto Adriatico. Profili giuridici. *Autonomie. Idee per il Friuli* 18–19: 52–75.
- Chiarini, Roberto. 2003. Il nazionalismo e il problema delle rivendicazioni territoriali nell'Italia del primo dopoguerra. V *Da Oriani a Corradini. Bilancio critico del primo nazionalismo italiano*, ur. H. Romain Rainero, 257–286. Milano: FrancoAngeli.
- Cisilino, William. 2000. La legge di tutela della minoranza linguistica friulana nella Regione autonoma Friuli-Venezia Giulia. *Ce fastu?* 76 (2): 293–304.
- --- 2004. *La tutela delle minoranze linguistiche: analisi della normativa statale e regionale, con particolare riguardo alla lingua friulana, La tutele des minorancis lenghistichis, Zaščita jezikovnih manjšin, Der Schutz der Sprachminderheiten*. Videm: Consorzio Universitario del Friuli.
- --- 2006. La tutela giuridica della lingua friulana. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 173–189. Udine: Provincia di Udine.
- Clark, Martin. 1984. *Modern Italy*. New York: Longman.
- Colle, Valter in Paolo Cantarutti. 2006. La musica friulana. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 250–285. Videm: Provincia di Udine.
- Colussi, Piero. 2009. La tutela dei dialetti e delle parlate del FVG. *Autonomie. Idee per il Friuli* 18–19: 30–32.
- Coluzzi, Paolo. 2007. *Minority Language Planning and Micronationalism in Italy: an Analysis of the Situation of Friulian, Cimbrian and Western Lombard with Reference to Spanish Minority Languages*. Oxford: Peter Lang.
- *Conferenza dei Presidenti delle Regioni e delle Province autonome*. Dostopno prek: <http://www.regioni.it/informazioni> (29. maj 2009).
- *Conferenza dei Parlamenti regionali ali Conferenza dei Presidenti delle Assemblee legislative delle Regioni e delle Province autonome*. Dostopno prek: <http://www.parlamentiregionali.it> (29. maj 2009).
- Corbetta, Piergiorgio. 1999. *Metodologia e tecniche della ricerca sociale*. Bologna: Il Mulino.
- Čermelj, Lavo. 1958. *O ljudskem štetju v Trstu leta 1910*. Zagreb: Izdavački zavod jugoslavenske akademije.
- Daffara, Elisa. 1999. *L'INTERREG come strumento di sviluppo della cooperazione transfrontaliera tra Friuli-Venezia Giulia, Austria e Slovenia*. Trst: Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia - Direzione Regionale Affari Comunitari e Rapporti Esterni.

- D'Alberti, Marco. 1994. L'alta burocrazia in Italia. V *L'alta burocrazia. Studi su Gran Bretagna, Stati Uniti d'America, Spagna, Francia, Italia*, ur. Marco D'Alberti, 131–173. Bologna: Il Mulino.
- Dapit, Roberto. 1995. *Aspetti della cultura resiana nei nomi di luogo*. Gemona del Friuli: CLEUP.
- D'Aronco, Gianfranco. 2006. Friuli Regione negata. *Autonomie. Idee per il Friuli* 4: 29–35.
- D'Atena, Antonio. 2006. Il regionalismo nella vicenda costituzionale italiana. V *Valori e principi del regime repubblicano. Sovranità e democrazia*, ur. Silvano Labriola, 491–539. Roma-Bari: Editori Laterza.
- De Caneva, Tiziana. 2006. Friulano e pubblica amministrazione. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 338–351. Videm: Provincia di Udine.
- De Clara, Licio. 1998. I Friulani. V *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, 35–48. Trst, IRRSAE-Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.
- De Mauro, Tullio. 1963. *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari: Editori Laterza.
- --- 1987. *L'Italia delle Italie*. Roma: Editori Riuniti.
- --- 2005. *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari: Editori Laterza.
- Dente, Bruno. 1995. Il governo locale. V *Scienza dell'amministrazione e politiche pubbliche*, ur. Giorgio Freddi, 123–169. Roma: La Nuova Italia Scientifica.
- Devetak, Silvo. 1999. *Pravica do različnosti: pravno varstvo manjšin v Evropi*. Maribor: ICOMET.
- *Deželni zakon 11/1969: Deželni posegi za razvoj kulturnih dejavnosti in prispevki za ohranjanje, valorizacijo in rast bibliografske, zgodovinske in umetniške dediščine ter za razvoj univerzitetnega izobraževanja in znanstvenega raziskovanja v deželi Furlaniji Julijski krajini - Interventi regionali per lo sviluppo delle attività culturali e contributi per la conservazione, la valorizzazione e l'incremento del patrimonio bibliografico, storico ed artistico e per lo sviluppo dell'istruzione universitaria e per la ricerca scientifica nella Regione Friuli - Venezia Giulia*. Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 19/1969 (10. julij 1969). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 27/1971: Katalogizacija kulturne in okoljske dediščine Furlanije-Juljske krajine in vzpostavitev seznama - Catalogazione del patrimonio culturale e ambientale del Friuli - Venezia Giulia e istituzione del relativo inventario*. Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 27/1971 (27. julij 1971). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Deželni zakon 20/1973: Povračilo posebnih stroškov krajevnih teritorialnih ustanov in njihovih konzorcijev - Rimborso di oneri speciali a carico degli Enti locali territoriali e loro Consorzi.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 12/1973 (2. april 1973). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 23/1973: Deželni posegi za razvoj kulturnih dejavnosti v Furlaniji Julijski krajini - Interventi regionali per lo sviluppo delle attività culturali nel Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 13/1973 (5. april 1973). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 29/1973: Določila za izvajanje in prilagoditev zakonu št. 1102 z dne 3. decembra 1971 o razvoju gorskih območij - Norme di attuazione e di adeguamento della legge 3 dicembre 1971, n. 1102, sullo sviluppo della montagna.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 18/1973 (7. maj 1973). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 21/1975: Deželni posegi za pobude kulturnega, zgodovinskega, učnega in dokumentarističnega značaja ob 30. obletnici osvoboditve - Interventi della Regione per favorire iniziative di carattere culturale, storico, didattico e documentaristico nel 30° anniversario della Liberazione.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 22/1975 (15. april 1975). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 60/1975: Deželni posegi za razvoj rekreacijskih in športnih dejavnosti - Interventi regionali per lo sviluppo delle attività ricreative e sportive.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 58/1975 (4. september 1975). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 37/1976: Koncesija deželnega jamstva Slovenskemu stalnemu gledališču v Trstu - Concessione di fidejussione regionale al Teatro Stabile Sloveno di Trieste.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 62/1976 (6. avgust 1976). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 60/1976: Posegi za razvoj knjižnih in muzejskih storitev in institutov ter za varstvo umetniške, zgodovinske in naravne vrednosti, zgodovinskih arhivov in kulturnih premočnin v Furlaniji Julijski krajini - Interventi per lo sviluppo dei servizi e degli istituti bibliotecari e museali e per la tutela degli immobili di valore artistico, storico od ambientale, degli archivi storici e dei beni mobili culturali del Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 97/1976 (20. november 1976). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Deželni zakon 11/1977: Prispevki kolegijским organom, zborom in odborom staršev, predvidenih po členih 25, 30 in 45 O.P.R. z dne 31. maja 1974, št. 416, ki delujejo v deželnih šolah s slovenskim učnim jezikom ter sindikalnim organizacijam učnega in neučnega osebja istih šol - Contributi agli organi collegiali, alle assemblee e comitati dei genitori, previsti dagli articoli 25, 30 e 45 del DPR 31 maggio 1974, n. 416, operanti presso le scuole della regione con lingua d' insegnamento slovena, nonché alle organizzazioni sindacali del personale docente e non delle stesse scuole.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 26/1977 (5. marec 1977). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 42/1978: Ureditev poklicnega izobraževanja. – Ordinamento della formazione professionale.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 40/1978 (19. maj 1978). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 43/1978: Koncesija deželnega jamstva in posegi za avtonomno ustanovo Občinsko gledališče »Giuseppe Verdi«, ustanovo Stalno gledališče Furlanije Julijske krajine, ustanovo Slovensko stalno gledališče in ustanovo Umetniške in kulturne pobude mesta Gorica - Concessione di fidejussione regionale ed interventi a favore dell' Ente autonomo Teatro comunale “*
- *Giuseppe Verdi”, dell' Ente Teatro Stabile di Prosa del Friuli - Venezia Giulia, dell' Ente Teatro Stabile Sloveno di Trieste e dell' Ente Manifestazioni Artistiche e Culturali della città di Gorizia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 40/1978 (19. maj 1978). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 81/1978: - Ustanovitev družinskih posvetovalnic - Istituzione dei consultori familiari.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 66/1978 (22. julij 1978). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 27/1979: Koncesija deželnega jamstva za nova posojila avtonomne ustanove Občinsko gledališče »Giuseppe Verdi«, Stalnega gledališča Furlanije Julijske krajine in Slovenskega stalnega gledališča – Concessione della fidejussione regionale sui nuovi mutui che verranno contratti dall' Ente autonomo Teatro comunale “Giuseppe Verdi”, dal Teatro stabile di prosa del Friuli - Venezia Giulia e dal Teatro stabile sloveno di Trieste.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 95/1979 (8. junij 1979). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 57/1979: Deželni posegi o okoljskih in kulturnih dobrinah. – Interventi regionali in materia di beni ambientali e culturali.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 94/1979 (3. september 1979). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Deželni zakon 10/1980: Deželna določila o pravici do študija - Norme regionali in materia di diritto allo studio.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 54/1980 (26. maj 1980). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 26/1980: Koncesija deželnega jamstva za nova posojila avtonomne ustanove Občinsko gledališče »Giuseppe Verdi« in Slovenskega stalnega gledališča - Concessione della fidejussione regionale sui mutui che verranno contratti dall' Ente autonomo Teatro comunale "Giuseppe Verdi" e dal Teatro stabile sloveno di Trieste.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 79/1980 (22. julij 1980). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 20/1981: Ustanovitev urada državljanskega branilca - Istituzione dell'Ufficio del difensore civico.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 46/1981 (24. april 1981). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 58/1981: Dodatne koncesije deželnega jamstva za posojila in predujme gledaliških ustanov Furlanije Julijske krajine - Ulteriori concessioni di fidejussioni regionali sui mutui e sulle anticipazioni che verranno assunti da Enti teatrali del Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 88/1981 (2. september 1981). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 68/1981: Deželni posegi za razvoj in širjenje kulturnih dejavnosti - Interventi regionali per lo sviluppo e la diffusione delle attività culturali.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 91/1981 (8. september 1981). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 71/1981: Deželni posegi za krepitev in široko oddajanje javne storitve radija in televizije Furlanije Julijske krajine - Interventi regionali per il potenziamento e la massima diffusione del servizio pubblico radio - televisivo nel Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 99/1981 (10. oktober 1981). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 85/1981: Določila za podporo učenju sicilskega narečja in jezikov etničnih manjšin v šolah na otoku ter določila finančne narave. - Provvedimenti intesi a favorire lo studio del dialetto siciliano e delle lingue delle minoranze etniche nelle scuole dell' Isola e norme di carattere finanziario.* Bollettino Ufficiale della Regione Sicilia 23/1981 (9. maj 1981). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 76/1982: Ureditve poklicnega izobraževanja. – Ordinamento della formazione professionale.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 102/1982 (16. november 1982). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Deželni zakon 62/1983: Posegi za nadaljevanje in zaključek del in investicij ter za uresničitev pobud za izvajanje 1. člena zakona št. 960 z dne 22. decembra 1982. – Interventi per la prosecuzione ed il completamento delle opere e degli investimenti, nonché per l'attuazione delle iniziative in esecuzione dell' articolo 1 della legge 22 dicembre 1982, n. 960.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 68/1983 (21. junij 1983). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 25/1985: Spremembe in dopolnila obstoječih določil in postopkov na različnih področjih posegov deželne uprave ter dodatna finančna določila - Modificazioni ed integrazioni di normative e di procedure vigenti in diversi settori di intervento dell' Amministrazione regionale nonché ulteriori disposizioni finanziarie.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 62/1985 (20. junij 1985). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 26/1990: Varstvo, valorizacija in promocija poznavanja izvorne jezikovne dediščine Piemonta - Tutela, valorizzazione e promozione della conoscenza dell' originale patrimonio linguistico del Piemonte.* Bollettino Ufficiale della Regione Piemonte 16/1990 (18. april 1990). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 46/1990: Ustanovitev deželne ustanove za probleme migrantov - Istituzione dell' Ente regionale per i problemi dei migranti.* Bollettino Ufficiale della Regione Piemonte 110/1990 (11. september 1990). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 46/1991: Posegi v podporo kulturnih in umetniških pobud za slovensko manjšino v deželi Furlaniji Julijski krajini - Interventi per il sostegno di iniziative culturali ed artistiche a favore della minoranza slovena nella regione Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 115/1991 (6. september 1991). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 60/1991: Določila o uniformah, priponkah o pripadnosti in činih, prevoznih sredstvih in operativnih orodjih nameščenih v kolektivih in službah občinske policije v deželi Furlaniji Julijski krajini - Norme in materia di uniformi, distintivi di appartenenza e di grado, mezzi di trasporto e strumenti operativi degli addetti ai Corpi ed ai Servizi di polizia municipale nella regione Friuli - Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 164/1991 (16. december 1991). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 4/1992: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1992) - Disposizioni per la formazione del Bilancio pluriennale ed annuale della Regione (legge finanziaria 1992).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 16/1992 (15. februar 1992). Dostopno prek:

- <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 6/1992: Deželni posegi za varstvo in promocijo furlanskega jezika in kulture - Interventi regionali per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulana.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 18/1992 (7. februar 1992). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 36/1993: Spmembe k deželnemu zakonu z dne 7. februarja 1992, št. 6 - Modifiche alla legge regionale 7 febbraio 1992, n. 6.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 38/1993 (10. junij 1993). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 48/1993: Deželni posegi za učenje furlanskega jezika in kulture v obveznih šolah - Interventi regionali per lo studio della lingua e della cultura friulana nelle scuole dell'obbligo.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 42/1993 (25. junij 1993). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 5/1994: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1994) - Disposizioni per la formazione del Bilancio pluriennale ed annuale della Regione (Legge finanziaria 1994).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 24/1994 (29. april 1994). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 45/1994: Varstvo in valorizacija narečij Emilije-Romanje - Tutela e valorizzazione dei dialetti dell' Emilia-Romagna.* Bollettino Ufficiale della Regione Emilia-Romagna 120/1994 (11. november 1994). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 25/1995: Deželni posegi v prid Venetov po svetu - Interventi regionali per i Veneti nel mondo.* Bollettino Ufficiale della Regione Veneto 38/1995 (21. april 1995). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 39/1995: Ureditev in sprememba bilance iz leta 1995 in večletne bilance 1995-1997 v skladu z 10. členom deželnega zakona z dne 20. januarja 1982, št. 10 - Assestamento e variazione del Bilancio 1995 e del Bilancio pluriennale 1995-1997 ai sensi dell'articolo 10 della legge regionale 20 gennaio 1982, n. 10.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 38/1995 (26. september 1995). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 9/1996: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1996) - Disposizioni per la formazione del Bilancio pluriennale ed annuale della Regione (Legge finanziaria 1996).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 5/1996 (8. februar 1996). Dostopno prek:

<http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Deželni zakon 15/1996: Določila za varstvo in promocijo furlanskega jezika in kulture ter ustanovitev Službe za deželne jezike in manjšine - Norme per la tutela e la promozione della lingua e della cultura friulane e istituzione del Servizio per le lingue regionali e minoritarie.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 13/1996 (27. marec 1996). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 31/1996: Določila o normah za dopolnilo, spremembo in podaljšek rokov sektorialnih pravnih ukrepov - Disposizioni concernenti norme integrative, di modificazione e di proroga di termini di provvedimenti legislativi settoriali.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 20/1996 (22. avgust 1996). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 10/1997: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1997) - Disposizioni per la formazione del Bilancio pluriennale ed annuale della Regione (Legge finanziaria 1997).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 2/1997 (18. april 1997). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 31/1997: Določila o deželnem osebju in organizaciji uradov deželne uprave. Določila o osebju in upraviteljnih krajevnih ustanov - Norme in materia di personale regionale e di organizzazione degli uffici dell'Amministrazione regionale. Norme concernenti il personale e gli amministratori degli enti locali.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 8/1997 (11. september 1997). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 39/1997: Deželni posegi v prid Markežanov v tujini - Interventi a favore dei Marchigiani all'estero.* Bollettino Ufficiale della Regione Marche 41/1997 (10. julij 1997). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 3/1998: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1998) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione (Legge finanziaria 1998).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 2/1998 (19. februar 1998). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 4/1999: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance. (Finančni zakon 1999) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione (Legge finanziaria 1999).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 3/1999 (16. februar 1999). Dostopno prek:

- <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 13/2000: Določila vezana na finančni zakon 2000 - Disposizioni collegate alla Legge finanziaria 2000.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 5/2000 (3. julij 2000). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 11/2001: Določila o komunikaciji, krajevnem radiotelevizijskem oddajanju in ustanovitvi Deželnega odbora za komunikacije (Co.Re.Com.) - Norme in materia di comunicazione, di emittenza radiotelevisiva locale ed istituzione del Comitato regionale per le comunicazioni (Co.Re.Com.).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 15/2001 (11. april 2001). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 23/2001: Ureditev bilance 2001 in večletne bilance 2001-2003 v skladu z 18. členom deželnega zakona št. 7 z dne 16. aprila 1999 - Assestamento del bilancio 2001 e del bilancio pluriennale 2001-2003 ai sensi dell'articolo 18 della legge regionale 16 aprile 1999, n. 7.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 18/2001 (14. september 2001). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 3/2002: Določila za pripravo deželne večletne in letne bilance Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine. (Finančni zakon 2002) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione autonoma Friuli Venezia Giulia (Legge finanziaria 2002).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 2/2002 (29. januar 2002). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 12/2002: Enotna normativa o obrtništvu - Disciplina organica dell'artigianato.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 7/2002 (26. april 2002). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 1/2003: Določila za pripravo večletne in letne bilance Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine. (Finančni zakon 2003) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione autonoma Friuli Venezia Giulia (Legge finanziaria 2003).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 1/2003 (4. februar 2003). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 1/2004: Določila za pripravo večletne in letne bilance Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine. (Finančni zakon 2004) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale ed annuale della Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia (Legge finanziaria 2004).* Bollettino Ufficiale della Regione

- Friuli Venezia Giulia 2/2004 (6. februar 2004). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 1/2005: Določila za pripravo večletne in letne bilance Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine. (Finančni zakon 2005) - Disposizioni per la formazione del bilancio pluriennale e annuale della Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia (Legge finanziaria 2005).* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 5/2005 (8. februar 2005). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 12/2005: Varstvo in valorizacija narečij Rima in Lacija - Tutela e valorizzazione dei dialetti di Roma e del Lazio.* Bollettino Ufficiale della Regione Lazio 7/2005 (10. marec 2005). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 25/2006: Razvoj deželne mreže knjižnic, varstvo in vrednotenje knjižnic in arhivistične dediščine - Sviluppo della rete bibliotecaria regionale, tutela e valorizzazione delle biblioteche e valorizzazione del patrimonio archivistico.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 49/2006 (6. december 2006). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 33/2006: Enotno besedilo o kulturi - Testo unico in materia di cultura.* Bollettino Ufficiale della Regione Liguria 16/2006 (2. november 2006). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 8/2007: Varstvo, valorizacija in promocija jezikovne in kulturne dediščine Veneta - Tutela, valorizzazione e promozione del patrimonio linguistico e culturale veneto.* Bollettino Ufficiale della Regione Veneto 37/2007 (17. april 2007). Dostopno prek: <http://camera.ancitel.it/lrec> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 17/2007: Določitev oblike vlade dežele Furlanije Julijske krajine in deželnega volilnega sistema v skladu z 12. členom statuta o avtonomiji - Determinazione della forma di governo della Regione Friuli Venezia Giulia e del sistema elettorale regionale, ai sensi dell'articolo 12 dello Statuto di autonomia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 26/2007 (27. junij 2007). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 26/2007: Deželna določila za varstvo slovenske jezikovne manjšine - Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 47/2007 (21. november 2007). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 28/2007: Normativa o postopku izvolitve predsednika dežele in deželnega sveta - Disciplina del procedimento per la elezione del Presidente della Regione e del Consiglio regionale.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 52/2007 (27. december 2007). Dostopno prek:

- <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
- *Deželni zakon 29/2007: Določila za varstvo, valorizacija in promocijo furlanskega jezika - Norme per la tutela, valorizzazione e promozione della lingua friulana.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 52/2007 (27. december 2007). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 20/2009: Določila o varstvu in promociji manjšin nemškega jezika v Furlaniji Julijski krajini - Norme di tutela e promozione delle minoranze di lingua tedesca del Friuli Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 47/2009 (25. november 2009). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - *Deželni zakon 5/2010: Vrednotenje narečij beneškega izvora, ki jih govorijo v deželi Furlaniji Julijski krajini - Valorizzazione dei dialetti di origine veneta parlati nella regione Friuli Venezia Giulia.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 8/2010 (24. februar 2010). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).
 - Diamanti, Ilvo. 1993. *La Lega. Geografia, storia e sociologia di un soggetto politico.* Roma: Donzelli Editore.
 - --- 1996. *Il male del Nord. Lega, localismo, secessione.* Roma: Donzelli Editore.
 - --- 1996a. Quattro modi di definire la nazione. *Il Mulino* 3: 535–544.
 - --- 2009. L'Italia secondo gli italiani. L'Italia è la nostra famiglia. *Limes, Esiste l'Italia? Dipende da noi* 2: 23–32.
 - Diamanti, Ilvo in Paolo Segatti. 1994. Orgogliosi di essere italiani. *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 15–36.
 - Di Caporiacco, Gino. 1999. Due Friuli da riunire. *Ce fastu?* 75 (1): 221–263.
 - --- 2000. 1945-1948 Il confine orientale. *Sot la nape* 52 (1): 73–83.
 - --- 2001. 1945-1948 La regione friulana. *Sot la nape* 53 (1): 77–88.
 - Di Porto, Bruno. 2003. Il nazionalismo tra continuità e rottura con il Risorgimento. V *Da Oriani a Corradini. Bilancio critico del primo nazionalismo italiano*, ur. H. Romain Rainero, 25–44. Milano: FrancoAngeli.
 - Duggan, Christopher. 2002. *Francesco Crispi. From Nation to Nationalism.* New York: Oxford University Press.
 - Elia, Leopoldo. 2001. Introduzione. V *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, ur. Tania Groppi in Marco Olivetti, 7–22. Torino: Giappichelli Editore.
 - Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Ethnicity & nationalism. Anthropological Perspectives.* London-Boulder-Colorado: Pluto Press.

- Ferrarotti, Franco. 2000. L'Italia fra trent'anni nell'Europa rinnovata. V *Gli italiani ci sono, a quando l'Italia? Futuribili 1*, ur. Alberto Gasparini, 213–233. Milano: FrancoAngeli.
- Fraser, Nancy. 1998. From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a »Post-Socialist« Age. V *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*, ur. Cynthia Willett, 19–49. Malden: Blackwell.
- Galenkamp, Marlies. 1993. *Individualism versus Collectivism: the Concept of Collective Rights*. Rotterdam: RFS.
- Galli della Loggia, Ernesto. 1996. *La morte della patria*. Bari: Editori Laterza.
- --- 1998. *L'identità italiana*. Bologna: Il Mulino.
- --- 2011. Un nuovo patriottismo. *Corriere della sera Online* (25. marec). Dostopno prek: http://www.corriere.it/editoriali/11_marzo_25/un-nuovo-patriottismo-galli-della-loggia_d40991c0-56a6-11e0-847d-b307f7e234b2.shtml (20. maj 2011).
- Gentile, Emilio. 1994. *Il culto del littorio: la sacralizzazione della politica nell'Italia fascista*. Roma: Editori Laterza.
- Ghisalberti, Carlo. 1997. Stato unitario e federalismo in Italia. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento. Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 93–105. Bologna: Il Mulino.
- Giordano, Benito. 2000. Italian regionalism or »Padanian« nationalism – the political project of the Lega Nord in Italian politics. *Political geography* 19 (4): 445–471.
- Giroux, Henry E. 1994. Insurgent Multiculturalism and the Promise of Pedagogy. V *Multiculturalism. A Critical Reader*, ur. David Theo Goldberg, 325–343. Oxford Uk-Cambridge USA: Blackwell.
- Goldberg, David Theo, ur. 1994. *Multiculturalism. A Critical Reader*. Oxford Uk-Cambridge USA: Blackwell.
- Goldschmidt, Valentina. 1998. L'isola linguistica tedesca di Sauris. V *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, 53–57. Trst: IRRSAE-Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.
- Greenfeld, Liah. 2003. *The Spirit of Capitalism. Nationalism and Economic Growth*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Gruden, Živa. 2008. Slovenščina na poti v šolo / Lo sloveno entra nelle scuole. V *Mi smo tu ... tuka, ... izdē, ... kle, ... tle: Slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanjost, bodočnost. / La comunità linguistica slovena della Provincia di Udine: passato, presente, futuro*, ur. Giorgio Banchig, Marina Cernetig in Luigia Negro, 32–33. Špeter-Trst-Videm: Inštitut za slovensko kulturo-Slovenski raziskovalni inštitut SLORI-Univerza v Vidmu.
- Gruppo di studio »Alpina«. 1975. *I quattro gruppi nazionali del Friuli-Venezia Giulia*. Belinzona: Arti Grafiche Salvioni.

- Guibernau, Montserrat. 1999. *Nations without States. Political Communities in a Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gutierrez, Ramon A. 1994. Ethnic Studies: Its Evolution in American Colleges and Universities. V *Multiculturalism. A Critical Reader*, ur. David Theo Goldberg, 157–167. Oxford Uk-Cambridge USA: Blackwell.
- Habermas, Jürgen. 1998. Lotta di riconoscimento nello stato democratico di diritto. V *Multiculturalismo*, Jürgen Habermas in Charles Taylor, 63–110. Milano: Feltrinelli.
- --- 2003. Evropska nacionalna država pod pritiskom globalizacije. *Nova revija* 249-250-251: 1–11.
- Harrison, Lisa. 2001. *Political Research. An Introduction*. London: Routledge.
- Heintze, Hans-Joachim. 2008. Collective Rights in the Context of EU Accession. V *The Protection of Minorities in the Wider Europe*, ur. Marc Weller, Denika Blacklock in Katherine Nobbs, 42–53. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.
- Held, David. 1999. *Democrazia e ordine globale. Dallo stato moderno al governo cosmopolitico*. Trst: Asterios Delithanassis Editore.
- Held, David, Anthony McGrew, David Goldblatt in Jonathan Perraton. 1999. *Global Transformations – Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hinz, Evelyn J. 1996. Introduction. *Mosaic* 29 (3): VII–XIII.
- Hobsbawm, Eric J. 1991. *Nazioni e nazionalismo dal 1780*. Torino: Einaudi Editore.
- Istituto della Enciclopedia italiana. 1985. *Dizionario biografico degli italiani XV*. Roma: Istituto della Enciclopedia italiana.
- Jančar, Matjaž. 1996. Teze za strateški dokument o odnosu RS do slovenskih narodnih manjšin v sosednih državah. V *Manjšina kot subjekt. Zbornik referatov in razprav. Ljubljana, 29.–30. 6. 1995*, ur. Boris Jesih, 24–31. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije-Inštitut za narodnostna vprašanja-Urad Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.
- Janežič, Adriana, ur. 2004. *Minoranze e collaborazione transfrontaliera nell'area di Alpe Adria*. Trento: Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria.
- Kaučič Baša, Majda. 2004. Ohranjanje slovenščine pri Slovencih na Tržaškem in Goriškem. *Slovenščina v šoli* 9 (3): 12–29.
- Keating, Michael. 2001. Nations Without States: The Accommodation of Nationalism in the New State Order. V *Minority Nationalism and the Changing International Order*, ur. Michael Keating in John McGarry, 19–43. Oxford: Oxford University Press.
- --- 2007. Beyond Sovereignty. Accommodating Nations in the European Commonwealth. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 52: 38–69.

- Keating, Michael in John McGarry. 2001. Introduction. V *Minority Nationalism and the Changing International Order*, ur. Michael Keating in John McGarry, 1–15. Oxford: Oxford University Press.
- Kellas, G. James. 1993. *Nazionalismi ed etnie*. Bologna: Il Mulino.
- Klinar, Peter. 1986. Sociological Aspects of Multiculturalism: the Concept of Cultural Pluralism (Multiculturalism) and Its Development. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 18: 318–329.
- Klopčič, Vera. 1994/95. Okvirna konvencija Sveta Evrope za zaščito narodnih manjšin. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 29/30: 265–272.
- Komac, Miran. 1995. Intervju z Darkom Bratino. Manjšine v multinacionalnem prostoru. *Teorija in praksa* 32/9–10: 878–885.
- --- 2002. Narodne manjšine in nacionalni interes. *Teorija in praksa* 39 (4): 588–600.
- Komac, Nataša. 2002a. *Na meji, med jeziki in kulturami. Širjenje slovenskega jezika v Kanalski dolini*. Kanalska dolina-Ljubljana: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI-Slovensko kulturno središče Planika-Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kravina, Giovanni. 2004. Valcanale – Kanaltal. Comunità germanofona della provincia di Udine. V *Isole di cultura. Saggi sulle minoranze storiche germaniche in Italia*, ur. Christian Prezzi, 267–277. Luserna: Comitato Unitario delle Isole Linguistiche Storiche Germaniche in Italia-Centro documentazione Luserna-Dokumentationszentrum Lusern.
- Kymlicka, Will. 1997. *Multicultural Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- --- 2001. *Politics in the vernacular. Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- --- 2008. The Evolving Basis of European Norms of Minority Rights: Rights to Culture, Participation and Autonomy. V *The Protection of Minorities in the Wider Europe*, ur. Marc Weller, Denika Blacklock in Katherine Nobbs, 11–41. Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.
- Lacaita, G. Carlo. 2003. Nazione, nazionalismo e cultura tecnico-scientifica. V *Da Oriani a Corradini. Bilancio critico del primo nazionalismo italiano*, ur. H. Romain Rainero, 79–89. Milano: FrancoAngeli.
- Lanaro, Silvio. 1999. Il problema storico dell'identità nazionale italiana. V *Nazioni e nazionalismi*, ur. Serge Cordellier in Elisabeth Poisson, 79–100. Trst: Asterios Editore.
- Lapidoth, Ruth. 1997. *Autonomy. Flexible Solutions to Ethnic Conflicts*. Washington: United States Institute for Peace Press.

- Lash, Scott. 1993. *Sociologija postmodernizma*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lazzarini, Guido. 1993. *La società multietnica*. Milano: FrancoAngeli.
- Leonardi, Robert. 1993. The Regional Reform in Italy: From Centralized to Regionalized State. V *The Regions and the European Community. The Regional Response to the Single Market in the Underdeveloped Areas*, ur. Robert Leonardi, 217–246. London: Frank Cass.
- Leoni, Francesco. 1970. *Origini del nazionalismo italiano*. Napoli: Morano Editore.
- Lepre, Aurelio. 1994. La rimozione della disunità. *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 73–79.
- Lukšič-Hacin, Marina. 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- --- 2002. Multikulturalizem, mednarodne migracije in podedovane skupinske identifikacije: etničnost, rasa, spol. *Dve domovini - Two homelands* 15: 33–50.
- --- 2004. Konceptualne dileme v razpravah o multikulturalizmu in globalizaciji. *Dve domovini - Two homelands* 19: 107–120.
- Macioti, Maria I. ur. 1995. *Per una società multiculturale*. Napoli: Liguori Editore.
- --- 2005. *National Minority Rights in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- --- 2008. Conceptualizing Democratic Diversity Management for Multicultural Societies: Theoris of Society and Law. *European Book of Minority Issues* 6: 281–306.
- Mariucci, Luigi. 1996. Per una repubblica federale italiana. V *Il federalismo preso sul serio*, ur. Luigi Mariucci in drugi, 13–60. Bologna: Il Mulino.
- Marko, Joseph. 2008. The Law and the Politics of Diversity Management: A Neo-institutional Approach. *European Yearbook of Minority Issues* 6: 251–279.
- Massera, Alberto. 1994. La crisi del sistema ministeriale e lo sviluppo degli enti pubblici e delle autorità amministrative indipendenti. V *L'amministrazione pubblica italiana*, ur. Sabino Cassese in Claudio Franchini, 23–43. Bologna: Il Mulino.
- May, Stephen. 2003. Language, Nationalism and Democracy in Europe. V *Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*, ur. Gabrielle Hogan-Brun in Stefan Wolff, 211–232. Houndmills-New York: Palgrave Macmillan.
- Mazzaroli, A. Ludovico. 2009. L'art. 6 Cost. Alla luce degli artt. 114 e 117 del »nuovo« Titolo V, Parte II, Cost. Sui concetti di »materie« e di »tutela delle minoranze linguistiche«. *Autonomie. Idee per il Friuli* 20: 13–21.
- McGarry, John in Brendan O'Leary, ur. 1995. *The Politics of Ethnic Conflict Regulation: Case Studies of protracted Ethnic Conflicts*. London: Routledge.

- Medica, Karmen. 2006. Večkulturnost in diskriminacija v evropskem kulturnem okolju in v medijskih diskurzih. *Monitor ISH* 8 (1): 117–131.
- --- 2007. Integracijski multikulturalizem ali multikulturnost integracije. *Monitor ISH* 9 (2): 77–90.
- --- 2010. Večkulturalizem vs. večkulturnost v kontekstu novih migracijskih realnosti. V *Razprave o medkulturnosti*, ur. Mateja Sedmak in Ernest Ženko, 295–309. Koper: Univerza na Primorskem-Znanstveno-raziskovalno središče-Univerzitetna založba Annales-Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Meriggi, Marco. 1997. Centralismo e federalismo in Italia. Le aspettative preunitarie. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento. Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 49–63. Bologna: Il Mulino.
- Mesić, Milan. 2006. *Multikulturalizam – društveni i teorijski izkazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ministero dell'Interno. 1996. *Monitoraggio sulle zone di confine. Ufficio Centrale per i Problemi delle Zone di Confine e delle Minoranze Etniche*. Rim.
- Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije. 1996. *Slovenija, Italija. Bela knjiga o diplomatskih odnosih*. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.
- Molinelli, Raffaele. 1966. *Per una storia del nazionalismo italiano*. Urbino: Argalia.
- Nani, Michele. 2006. *Ai confini della nazione. Stampa e razzismo nell'Italia di fine Ottocento*. Roma: Carocci.
- Nash, Kate. 2000. *Contemporary Political Sociology – Globalization, Politics and Power*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Natalini, Alessandro. 2006. *Il tempo delle riforme amministrative*. Bologna: Il Mulino.
- Nećak Lük, Albina. 1998. Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. V *Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru*, ur. Albina Nećak Lük in Boris Jesih, 21–31. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Nevola, Gaspare. 1996. Quale nazione civico-democratica? *Il Mulino* 3: 522–534.
- Nicolodi, Fiamma. 1993. Il teatro lirico e il suo pubblico. V *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea. I. La nascita dello Stato nazionale*, ur. Simonetta Soldani in Gabriele Turi, 257–304. Bologna: Il Mulino.
- *Notranji pravilnik sveta dežele Furlanije Julijske krajine – Regolamento interno del Consiglio della Regione Friuli Venezia Giulia*. Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 23/2005 (4. november 2005). Dostopno prek: <http://www.consiglio.regione.fvg.it/pagine/istituzione/regolamentointerno.asp?sectionId=167&subSectionId=173> (14. november 2011).

- Novak Lukanovič, Sonja. 1994. Večkulturnost in družba. V *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran. Zbornik referatov*, ur. Peter Vencelj, Vladimir Klemenčič in Sonja Novak Lukanovič, 185–193. Ljubljana: Delovna skupnost Alpe-Jadran-Vlada Republike Slovenije-Inštitut za narodnostna vprašanja.
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 412/1996: Deželni zakon št. 15 z dne 22. marca 1996. Določitev deželnega območja, kjer je raba furlanskega jezika tradicionalna in pomenljiva. - Legge regionale 22 marzo 1996, n. 15, articolo 5. Individuazione del territorio regionale in cui la lingua friulana risulta tradizionalmente e significativamente parlata.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 52/1996 (27. december 1996).
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 160/1999: Deželni zakon 15/1999, 5. člen. Določitev območja za izvajanje določil za varstvo in promocijo furlanskega jezika - Legge regionale 15/1996, articolo 5. Ridelimitazione territoriale per l'applicazione delle norme per la tutela e la promozione della lingua friulana.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 22/1999 (2. junij 1999). Dostopno prek: <http://bur.regione.fvg.it/newbur> (14. november 2011).
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 346/2008: Zakon št. 38 z dne 23. februarja 2001, 10. člen. Javne table in toponomastika. Določitev občin, občinskih frakcij, naselij in ustanov - Legge 23 febbraio 2001, n. 38, art. 10. Insegne pubbliche e toponomastica. Individuazione dei Comuni, frazioni di Comuni, località ed Enti.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 2/2009 (14. januarj 2009). Dostopno prek: <http://bur.regione.fvg.it/newbur> (14. november 2011).
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 362/2008: Zakon št. 38 z dne 23. februarja 2001, 10. člen. Javne table in toponomastika. Določitev občin, občinskih frakcij, naselij in ustanov. Dopolnilo in sprememba Odloka Predsednika Dežele z dne 18. decembra 2008, št. 346 - Legge 23 febbraio 2001, n. 38, art. 10. Insegne pubbliche e toponomastica. Individuazione dei Comuni, frazioni di Comuni, località ed Enti. Integrazione e modifica del Decreto del Presidente della Regione 18 dicembre 2008 n. 346.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 2/2009 (14. januar 2009). Dostopno prek: <http://bur.regione.fvg.it/newbur> (14. november 2011).
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 160/2009: Pravilnik za določitev načinov financiranja projektov o rabi slovenskega jezika v javni upravi v skladu z 2. odstavkom 19. člena deželnega zakona št. 26 z dne 16. novembra 2007 - Regolamento per la definizione delle modalità per la concessione dei finanziamenti ai progetti relativi all'uso della lingua slovena nella pubblica amministrazione ai sensi dell'articolo 19, comma 2, della legge regionale 16 novembre 2007, n. 26.* Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 26/2009 (1. julij 2009). Dostopno prek: <http://lexview-int.regione.fvg.it/FontiNormative/xml/index.aspx> (14. november 2011).

- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 300/2009: Zakon št. 38 z dne 23. februarja 2001, 10. člen. Javne table in toponomastika. Določitev občin, občinskih frakcij, naselij in ustanov. Dopolnilo in sprememba Odloka predsednika dežele z dne 18. decembra 2008, št. 346 - Legge 23 febbraio 2001, n. 38, art. 10. Insegne pubbliche e toponomastica. Individuazione dei Comuni, frazioni di Comuni, località ed Enti. Integrazione e modifica del Decreto del Presidente della Regione 18 dicembre 2008 n. 346. Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 45/2009 (11. november 2009). Dostopno prek: <http://bur.regione.fvg.it/newbur> (14. november 2011).*
- *Odlok predsednika Dežele Furlanije Julijske krajine 55/2010: Deželni zakon št. 29 z dne 18. decembra 2007, 13. člen, 4. odstavek »Določila za varstvo, vrednotenje in promocijo furlanskega jezika«. Stalna komisija za poučevanje furlanskega jezika. Ustanovitev - Legge regionale 18 dicembre 2007, n. 29, articolo 13, comma 4 "Norme per la tutela, valorizzazione e promozione della lingua friulana". Commissione permanente per l'insegnamento della lingua friulana. Costituzione. Bollettino Ufficiale della Regione Friuli Venezia Giulia 13/2010 (31. marec 2010). Dostopno prek: <http://bur.regione.fvg.it/newbur> (14. november 2011).*
- *Odlok predsednika Republike Italije 416/1974: Ustanovitev in preureditev kolegijskih organov vrtcev, osnovnih šol, šol druge stopnje in umetniških šol - Istituzione e riordinamento di organi collegiali della scuola materna, elementare, secondaria ed artistica. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 239/1974 (13. september 1974). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).*
- *Odlok predsednika Republike Italije 345/2001: Pravilnik o izvajanju zakona z dne 15. decembra 1999, št. 482, z določili o varstvu zgodovinskih jezikovnih manjšin - Regolamento di attuazione della legge 15 dicembre 1999, n. 482, recante norme di tutela delle minoranze linguistiche storiche. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 213/2001 (13. september 2001). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).*
- *Odlok predsednika Republike Italije z dne 12. septembra 2007: Odobritev tabele z občinami v Furlaniji Julijski krajini, kjer se izvajajo ukrepi o varstvu slovenske manjšine, v skladu s 4. členom zakona z dne 23. februarja 2001, št. 38 - Approvazione della tabella dei comuni del Friuli-Venezia Giulia nei quali si applicano le misure di tutela della minoranza slovena, a norma dell'articolo 4 della legge 23 febbraio 2001, n. 38. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 276/2007 (27. november 2007). Dostopno prek: http://www.interno.it/mininterno/export/sites/default/it/sezioni/servizi/legislazione/minoranze_etniche/0999_2008_03_04_dpr_12_settembre_2007.html*

- Odorico, Serena. 2006. Il friulano nella scuola e nell'università. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 191–219. Videm: Provincia di Udine.
- O'Leary, Brendan. 2003. What States Can Do with Nations: An Iron Law of Nationalism and Federation? V *The Nation-State in Question*, ur. Thazha Varkey Paul, John G. Ikenberry in John A. Hall, 51–78. Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Orfei, Giovanni. 1994. Scuola e nazione: una rappresentazione da manuale. *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 165–176.
- Pajero, Diego. 1998. Minoranze linguistiche e governo locale nel Friuli Venezia Giulia. V *La tutela giuridica delle minoranze*, ur. Sergio Bartole, Nino Olivetti Rason in Lucio Pegoraro, 225–236. Padova: CEDAM.
- Paladin, Livio. 1973. *Diritto regionale*. Padova: CEDAM.
- Palermo, Francesco. 2001. Il regionalismo differenziato. V *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, ur. Tania Groppi in Marco Olivetti, 51–57. Torino: Giappichelli Editore.
- --- 2005. Italy's long devolutionary path towards federalism. V *The changing faces of federalism. Institutional reconfiguration from East to West*, ur. Sergio Ortino, Mitja Žagar in Vojtech Mastny, 182–202. Manchester-New York: Manchester University Press.
- --- 2008. South Tyrol special status within the Italian Constitution. V *Tolerance through Law. Self Governance and Group Rights in South Tyrol*, ur. Jens Woelk, Francesco Palermo in Joseph Marko, 33–49. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Palermo, Francesco in Jens Woelk. 2003. No representation without recognition: the right to political participation of (national) minorities. *Journal of European Integration* 25 (3): 225–248.
- --- 2003/2004. From Minority Protection to a Law of Diversity? Reflections on the Evolution of Minority Rights. *European Yearbook of Minority Issues* 3: 5–13.
- Palici di Suni Prat, Elisabetta. 1998. La tutela giuridica delle minoranze tra Stato e Regioni in Italia. V *La tutela giuridica delle minoranze*, ur. Sergio Bartole, Nino Olivetti Rason in Lucio Pegoraro, 149–169. Padova: CEDAM.
- --- 2000. La legge italiana sulla tutela delle minoranze linguistiche storiche nel quadro europeo. *Diritto pubblico comparato ed europeo* 1: 101–111.
- Palici di Suni Prat, Elisabetta. 2002. *Intorno alle minoranze. Seconda edizione*. Torino: Giappichelli Editore.
- --- 2006. Unitarietà della Repubblica e gruppi identitari: il caso delle minoranze linguistiche. V *Valori e principi del regime repubblicano. Sovranità e democrazia*, ur. Silvano Labriola, 635–670. Roma-Bari: Editori Laterza.

- Pan, Christoph in S. Beate Pfeil. 2003. *National Minorities in Europe: a Handbook*. Vienna: Barumüller.
- Parekh, Bhikhu. 1995. Introduction. V *The Concept of National Identity*. *New Community* 21 (2): 147–151, 255–268.
- --- 2000. *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Hampshire-New York: Palgrave.
- Pellegrini, Giovan Battista. 1972. *Introduzione all'Atlante Storico-Linguistico-Etnografico Friulano (ASLEF)*. Padova-Udine: Istituto di glottologia dell'Università di Padova-Istituto di Filologia Romanza della Facoltà di lingue e letterature straniere di Trieste con sede in Udine.
- Pentassuglia, Gaetano. 2002. *Minorities in International Law*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Perini, Nereo. 1989. Il friulano nel contesto scolastico. V *Scuola, lingue e culture locali. Atti del Convegno regionale. Villa Manin di Passariano 4-5 settembre 1987*, ur. Nereo Perini, 155–161. Codroipo: Comune di Codroipo.
- Perini, Rosalba. 1998. L'isola linguistica di Timau. V *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, 59–64. Trst: IRRSAE-Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.
- Petersen, Jens. 1997. L'Italia e la sua varietà. Il principio della città come modello esplicativo della storia nazionale. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento. Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 327–345. Bologna: Il Mulino.
- Petrič, Ernest. 1980. *Mednarodnopravni položaj slovenske manjšine v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- Picco, Linda. 2006. La condizione sociolinguistica del friulano. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 143–171. Videm: Provincia di Udine.
- Picco, Linda in Alessandro Carozzo. 2008. *Impatto economico della tutela della lingua friulana*. Udine: Consorzio Universitario del Friuli.
- Piccone Stella, Simonetta. 2003. *Esperienze multiculturali. Origini e problemi*. Roma: Carocci.
- Pieretti, Maurizio. 1989. De Gasperi e la Democrazia cristiana. V *Storia della società italiana. La società italiana dalla Resistenza alla guerra fredda*, ur. Giovanni Cherubini in drugi, 77–127. Milano: Teti Editore.
- Piergigli, Valeria. 2001. *Lingue minoritarie e identità culturali*. Milano: Giuffrè Editore.
- Pleško, Aleksandra. 2008. Od mozaika do mavrične reke kultur in naprej: Unescova definicija kulture. *Revija Kula* 1 (2): 6–17.
- Poggeschi, Giovanni. 2009. Brevi note sulle conseguenze della sentenza della Corte Costituzionale n. 159 del 2009. *Autonomie. Idee per il Friuli* 20: 22–24.

- Porciani, Ilaria. 1993. Stato e nazione: l'immagine debole dell'Italia. V *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea. I. La nascita dello Stato nazionale*, ur. Simonetta Soldani in Gabriele Turi, 385–428. Bologna: Il Mulino.
- Poschinger, Viktor. 1937. Das Kanaltal. Land und Leute. V *Zeitschrift des deutschen und österreichischen Alpenvereins* 68: 256–267.
- Potocco, Marcello. 2010. Večkulturnost, garnizijska mentaliteta in kanadski utemeljevalni mit. V *Razprave o medkulturnosti*, ur. Mateja Sedmak in Ernest Ženko, 261–274. Koper: Univerza na Primorskem-Znanstveno-raziskovalno središče-Univerzitetna založba Annales-Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Predan, Stefano. 2008. Gospodarski resursi. V *Mi smo tu ... tuka, ... izdē, ... kle, ... tle: Slovenska jezikovna skupnost v Videnski pokrajini: preteklost, sedanjost, bodočnost. / La comunità linguistica slovena della Provincia di Udine: passato, presente, futuro*, ur. Giorgio Banchig, Marina Cernetig in Luigia Negro, 75–76. Špeter-Trst-Videm: Inštitut za slovensko kulturo-Slovenski raziskovalni inštitut SLORI-Univerza v Vidmu.
- Preziosi, Anna Maria. 1987. Udine e il Friuli dal tramonto dell'Italia liberale all'avvento del fascismo: le aspirazioni autonomistiche di Girardini, Pisenti e Spezzotti. V *La Regione Friuli-Venezia Giulia. Profilo storico-giuridico tracciato in occasione del 20° anniversario dell'istituzione della Regione*, ur. Arduino Agnelli in Sergio Bartole, 105–141. Bologna: Il Mulino.
- *Primorski dnevnik*. 2007. Peticija za zakon za Rezijo (17. oktober).
- Prodi, Paolo. 1997. Conclusioni. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento. Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 383–388. Bologna: Il Mulino.
- Protto, Lucia. 2004. Sauris – Zahre. Comunità germanofona della provincia di Udine. V *Isole di cultura. Saggi sulle minoranze storiche germaniche in Italia*, ur. Christian Prezzi, 175–206. Luserna: Comitato Unitario delle Isole Linguistiche Storiche Germaniche in Italia-Centro documentazione Luserna-Dokumentationszentrum Luserna.
- Puzzo, Fernando. 2002. *Il federalismo fiscale. L'esperienza italiana e spagnola nella prospettiva comunitaria*. Milano: Giuffrè Editore.
- RAFVG Regione autonoma Friuli Venezia Giulia. 2010. *Regione in cifre*. Trst: Servizio statistica, Regione autonoma Friuli Venezia Giulia, Direzione Centrale programmazione, risorse economiche e finanziarie.
- Rainero, H. Romain. 2003. Introduzione. V *Da Oriani a Corradini. Bilancio critico del primo nazionalismo italiano*, ur. H. Romain Rainero, 1–10. Milano: FrancoAngeli.
- Rannut, Mart. 2000. Theoretical Framework. V *Managing the Mix Thereafter: Comparative reserach into mixed communities in three independent successor*

- states*, ur. Albina Nećak Lük, George Muskens in Sonja Novak Lukanovič, 17–22. Ljubljana: Institute for Ethnic Studies.
- *Razsodba ustavne sodišča 32/1960*. Dostopno prek: <http://www.cortecostituzionale.it> (15. november 2011).
 - *Razsodba ustavne sodišča 14/1965*. Dostopno prek: <http://www.cortecostituzionale.it> (15. november 2011).
 - *Razsodba ustavne sodišča 312/1983*. Dostopno prek: <http://www.cortecostituzionale.it> (15. november 2011).
 - *Razsodba ustavne sodišča 15/1996*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 6/1996 (7. februar 1996). Dostopno prek: <http://www.cortecostituzionale.it> (15. november 2011).
 - *Razsodba ustavne sodišča 159/2009*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 21/2009 (27. maj 2009). Dostopno prek: <http://www.cortecostituzionale.it> (15. november 2011).
 - Reiterer, Albert F. 1999. Who belongs to “us”? The politics of citizenship – a nodal point of democratic legitimacy: ethnos as demos. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 35: 273–289.
 - Reppucci, Ugo. 1995. *Manuale pratico di diritto amministrativo*. Bologna: Pragma.
 - Rizman, Rudi. 1990. Nacionalna država kot sociološki problem. *Družboslovne razprave* 9: 82–91.
 - --- 1995. Nacionalna država, nacionalne manjšine in združena Evropa. V *Meje demokracije*, ur. Darko Štrajn, 111–131. Ljubljana: Liberalna akademija.
 - --- 1998. Multikulturalizem in izzivi globalizacije. V *XXXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29.6. – 18.7. 1998*, ur. Erika Križišnik, 125–135. Ljubljana: Filozofska fakulteta-Oddelek za slovanske jezike in književnosti.
 - --- 2000. Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije. V *150 let programa Zedinjene Slovenije*, ur. Peter Kovačič-Peršin, 177–189. Ljubljana: Društvo 2000.
 - --- 2001. Globalizacija – izziv nove družbene paradigme. *Economic and Business Review for Central and South-Eastern Europe. Gospodarske vede v 21. stoletju* 3: 17–34.
 - Rizzoni, Giovanni. 2001. La riforma del sistema delle autonomie nella XIII legislatura. V *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, ur. Tania Groppi in Marco Olivetti, 23–36. Torino: Giappichelli Editore.
 - Rolla, Giancarlo. 2001. L'autonomia dei comuni e delle province. V *La repubblica delle autonomie. Regioni ed enti locali nel nuovo titolo V*, ur. Tania Groppi in Marco Olivetti, 157–169. Torino: Giappichelli Editore.

- Romagnoli, Sergio. 1993. Un secolo di stampa periodica in Italia (1815–1915). V *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea. I. La nascita dello Stato nazionale*, ur. Simonetta Soldani in Gabriele Turi, 305–339. Bologna: Il Mulino.
- Romano, Sergio. 1994. Perché gli italiani si disprezzano. *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 159–163.
- Rosso, Fabiano. 2006. Il cinema friulano. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 286–313. Videm: Provincia di Udine.
- Roter, Petra. 2003. Managing the »minority problem« in post-Cold War Europe within the framework of a multilayered regime for the protection of national minorities. *European Yearbook of Minority Issues* 1: 85–129.
- --- 2005. Opredeljevanje manjšin. V *Percepcije slovenske integracijske politike*, ur. Miran Komac in Mojca Medvešek, 169–197. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- --- 2007. Pojmovanje in opredeljevanje manjšin. V *Priseljenci*, ur. Miran Komac, 7–33. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- --- 2009. *Narodne manjšine v mednarodnih odnosih*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ruggiero, Romano. 1997. *Paese Italia. Venti secoli di identità*. Roma: Donzelli Editore.
- Rus, Veljko. 2003. Sociološki vidiki prehoda iz moderne v postmoderno državo. *Teorija in praksa* 40 (1): 5–16.
- Rusconi, Gian Enrico. 1993. *Se cessiamo di essere una nazione*. Bologna: Il Mulino.
- --- 1994. Razionalità politica, virtù civica e identità nazionale. *Rivista italiana di scienza politica* 1: 3–25.
- --- 1995. *Resistenza e postfascismo*. Bologna: Il Mulino.
- --- 1996. Che nazione siamo? *Il Mulino* 3: 511–521.
- --- 1997. *Patria e repubblica*. Bologna: Il Mulino.
- --- 2000. Repubblicanesimo e cittadinanza. V *Gli italiani ci sono, a quando l'Italia? Futuribili 1*, ur. Alberto Gasparini, 63–79. Milano: FrancoAngeli.
- Ruzza, Carlo. 2000. Language and Nationalism in Italy: Language as a Weak Marker of Identity. V *Language and Nationalism in Europe*, ur. Stephen Barbour in Cathie Carmichael, 168–182. Oxford: Oxford University Press.
- Santarelli, Enzo. 1989. La Resistenza (1943-1945). V *Storia della società italiana. La società italiana dalla Resistenza alla guerra fredda*, ur. Giovanni Cherubini in drugi, 11–50. Milano: Teti Editore.
- Sartori, Giovanni. 2002. *Pluralismo, multiculturalismo e estranei*. Milano: Rizzoli.
- Schiera, Pierangelo. 1997. Centralismo e federalismo nell'unificazione statale nazionale italiana e tedesca. V *Centralismo e federalismo tra Otto e Novecento*.

- Italia e Germania a confronto*, ur. Oliver Janz, Pierangelo Schiera in Hannes Siegrist, 21–46. Bologna: Il Mulino.
- Schneckener, Ulrich. 2004. Models of Ethnic Conflict Resolution. The Politics of Recognition. V *Managing and Settling Ethnic Conflicts*, ur. Ulrich Schneckener in Stefan Wolff, 18–39. London: Hurst & Company.
 - Scholte, Jan Aart. 2000. *Globalization – A Critical Introduction*. Houndsmills-Basingstoke: MacMillan.
 - Schöpflin, George. 2001. Minorities and democracy. V *Diversity in Action. Local public management of multi-ethnic communities in Central and Eastern Europe*, ur. Anna-Mária Bíró in Petra Kovács, 5–18. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative.
 - Scoca, Franco Gaetano. 2008. *Diritto amministrativo*. Torino: Giappichelli Editore.
 - Scoppola, Pietro. 1997. *Le repubblica dei partiti. Evoluzione e crisi di un sistema politico 1945-1996*. Bologna: Il Mulino.
 - *Sklep deželnega odbora dežele Furlanije Julijske krajine št. 843 z dne 8. aprila 2009: Deželni zakon 25/2006, 11. člen, 2. odstavek. Priznanje knjižnic deželnega pomena. – Legge regionale 25/2006, art. 11, comma 2. Riconoscimento delle biblioteche di interesse regionale.*
 - Služba za jezikovne in kulturne identitete, za deželne rojake po svetu dežele Furlanije Julijske krajine. 2006. *Vademekum jezikovnih okenc*. Trst: Služba za jezikovne in kulturne identitete, za deželne rojake po svetu dežele Furlanije Julijske krajine.
 - Smith, Adam, ur. 2003. *Europe's Invisible Migrants*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
 - Soldani, Simonetta in Gabriele Turi, ur. 1993. *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea. I. La nascita dello Stato nazionale*. Bologna: Il Mulino.
 - Spadolini, Giovanni. 1994. Prolusione. V *Nazione e nazionalità in Italia*, ur. Giovanni Spadolini, 1–15. Bari: Editori Laterza.
 - Spencer, Metta in John Bacher. 1999. Devolution, secession and democracy. V *The constitutional and political regulation of ethnic relations and conflicts*, ur. Mitja Žagar, Boris Jesih in Romana Bešter, 17–36. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
 - Steenwijk, Han, ur. 1993. *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*. Padova: CLEUP.
 - Stolfo, Marco. 2005. *Lingue minoritarie e unità europea. La »Carta di Strasburgo« del 1981*. Milano: FrancoAngeli.
 - --- 2009. *Si ses Europeu, faedda in sardu. Deghe annos de lege 482/1999. Sardigna, Italia, Europa. Dieci anni di Legge 482/1999. Sardegna, Italia, Europa*. Cagliari: Iskra.

- --- 2009a. Le lingue minoritarie nella pubblica amministrazione e il ruolo strategico degli sportelli linguistici. V *Limba sarda. Regorta de iscritos de limba sarda e de politica linguistica*, ur. Salvatore Cubeddu in Marinella Marras, 119–127. Cagliari: Iskra.
- Stranj, Pavel. 1992. *La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Z*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- --- 1999. *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- Strassoldo, Raimondo. 2006. Friuli: storia e cultura. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 37–73. Videm: Provincia di Udine.
- Sussi, Emidio. 1998. Gli Sloveni. V *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, 19–34. Trst: IRRSAE-Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.
- --- 2002. Gli Sloveni in Italia: la situazione attuale e le prospettive. V *Atti del Convegno di Studi La legislazione nazionale sulle minoranze linguistiche. Problemi, applicazioni, prospettive. Udine, 30 novembre – 1 dicembre 2001. Numero monografico di Plurilinguismo, contatti di lingue e culture 9*, ur. Vincenzo Orioles, 203–216. Videm: Centro Internazionale sul Plurilinguismo dell'Università di Udine.
- Svet Evrope. 1980. *European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities*. Resolucija 106, sprejeta 21. maja 1980. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/106.htm> (14. november 2011).
- --- 1992. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Resolucija 148, sprejeta 5. novembra 1992. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/html/148.htm> (27. julij 2011).
- --- 1995. *Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Resolucija 157, sprejeta 1. februarja 1995. Dostopno prek: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/default_en.asp (14. november 2011).
- --- 1995. *Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities*. Resolucija 159, sprejeta 9. novembra 1995. Dostopno prek: <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/159.htm> (14. november 2011).
- Taylor, Charles. 1998. La Politica del riconoscimento. V *Multiculturalismo. Lotte per il riconoscimento*, Charles Taylor in Jurgen Habermas, 9–62. Milano: Feltrinelli.
- Tence, Sandor. 2007. Že tretja odložitev zakona o Slovencih. Napetosti, incident in prekinitvev seje. *Primorski dnevnik* (18. oktober).

- --- 2007a. Deželni svet je odobril zakon za zaščito Slovencev. *Primorski dnevnik* (24. oktober).
- --- 2011. »Premalo se poslužujemo pravic, ki nam jih daje zakon« Pogovor s predsednikom paritetnega odbora Bojanom Brezigarjem. *Primorski dnevnik* (9. februar).
- Tessitori, Tiziano. 2005. L'autonomia regionale ed il Friuli (articoli tratti liberamente dal quotidiano Liberta del 12, 13, 14-07-1945). *Autonomie. Idee per il Friuli* 1: 54–59.
- Thornberry, Patrick in Maria Amor Martin Estébanez. 2004. *Minority rights in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Toplak, Cirila. 2011. Transnacionalizem in transnacionalnost. V *Politološke refleksije 2009/2010*, ur. Andrej A. Lukšič, 484–515. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede-IDV-Center za kritično politologijo.
- Toporišič, Jože in Boris Paternu, ur. 2008. *Resiano un dialetto sloveno*. Ljubljana: SAZU.
- Trigilia, Carlo. 1994. Nord e Sud: se il Belpaese si spezza. *Limes, A che serve l'Italia, perché siamo una nazione* 4: 81–94.
- Troha, Nevenka. 2003. Slovenska manjšina v Italiji in italijanska v Jugoslaviji med letom 1945 in 1990 – primerjava položaja. *Acta Histriae* 11 (2): 151–180.
- Tullio-Altan, Carlo. 1995. *Ethnos e civiltà. Identità etniche e valori democratici*. Milano: Feltrinelli.
- --- 1995a. *Italia: una nazione senza religione civile*. Udine: Istituto editoriale Veneto Friulano.
- --- 1997. *La coscienza civile degli Italiani. Valori e disvalori nella storia nazionale*. Udine: Istituto editoriale Veneto Friulano.
- --- 1999. *Gli Italiani in Europa. Profilo storico comparato delle identità nazionali europee*. Bologna: Il Mulino.
- Tully, James. 1995. *Strange Multiplicity: Constitutionalism in an Age of Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Udovič, Dušan. 2007. Napolitano podpisal odlok o 32. občinah. *Primorski dnevnik* (13. september).
- Unfer, Mauro. 2004. Timau – Tischlbong. Comunità germanofona della provincia di Udine. V *Isole di cultura. Saggi sulle minoranze storiche germaniche in Italia*, ur. Christian Prezzi, 213–239. Luserna: Comitato Unitario delle Isole Linguistiche Storiche Germaniche in Italia-Centro documentazione Luserna-Dokumentationszentrum Lusern.
- Ungaro, Daniele. 2000. Localismo politico. Un'analisi sociologica del fenomeno leghista. V *Gli italiani ci sono, a quando l'Italia? Futuribili 1*, ur. Alberto Gasparini, 97–116. Milano: FrancoAngeli.
- *Ustava republike Italije - Costituzione della Repubblica Italiana*. Dostopno prek: <http://www.governo.it/Governo/Costituzione/>

- CostituzioneRepubblicaItaliana.pdf (27. julij 2011).
- *Ustavni zakon 1/1963: Statut Avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine – Legge costituzionale Statuto della Regione autonoma Friuli Venezia giulia.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 29/1963 (1. februar 1963). Dostopen prek: http://www.consiglio.regione.fvg.it/pagine/istituzione/allegati/Statuto_FVG_gen2011.pdf (14.november 2011).
 - *Ustavni zakon 1/1999: Določila o neposredni izvolitvi Predsednika deželnega odbora in statutarni avtonomiji dežel - Disposizioni concernenti l'elezione diretta del Presidente della Giunta regionale e l'autonomia statutaria delle Regioni.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 299/1999 (22. december 1999). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Ustavni zakon 3/2001: Spremembe V. poglavja drugega dela ustave - Modifiche al titolo V della parte seconda della Costituzione.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 248/2001 (24. oktober 2001). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - Valussi, Giorgio. 1974. *Gli Sloveni in Italia*. Trst: Lint.
 - Vandelli, Luciano in Franco Mastragostino. 1996. *I Comuni e le Province*. Bologna: Il Mulino.
 - Ventrone, Angelo. 1998. *La democrazia in Italia. 1943-1960*. Milano: Sansoni.
 - Vicario, Federico. 2006. La lingua friulana. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 75–101. Videm: Provincia di Udine.
 - --- 2009. Una politica linguistica per il friulano. Il ruolo dell'Università. *Autonomie. Idee per il Friuli* 18–19: 98–105.
 - Vidali, Zaira. 2002. *La tutela globale e gli Sloveni della provincia di Udine*. Gorica: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
 - --- 2011. Intervjuji s predstavniki izbranih javnih uprav v deželi Furlaniji Julijski krajini. Doktorska disertacija *Upravljanje etno-jezikovne različnosti - primer dežele Furlanije Julijske krajine*. Trst: arhiv Slovenskega raziskovalnega inštituta SLORI.
 - Vidali, Zaira in Roberta Vincoletto, ur. 2007. *Vabilo k spoznavanju manjšin. Slovenska narodna skupnost v Italiji ter italijanska narodna skupnost v Sloveniji in na Hrvaškem se predstavljata. Invito a conoscere le minoranze. La Comunità nazionale italiana in Slovenia e Croazia e la Comunità nazionale slovena in Italia si presentano*. Trst-Koper: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI-Unione Italiana.
 - Vidmar Horvat, Ksenija. 2006. Strah pred multikulturalizmom: primer bršljinke zgodbe. *Teorija in praksa* 43 (3/4): 567–585.
 - Vigo, Giovanni. 1993. Gli italiani alla conquista dell'alfabeto. V *Fare gli Italiani. Scuola e cultura nell'Italia contemporanea. I. La nascita dello Stato nazionale*, ur. Simonetta Soldani in Gabriele Turi, 37–66. Bologna: Il Mulino.

- Vinci, Graziano. 1998. La popolazione di lingua tedesca della Valcanale (Tarvisio e comuni limitrofi). V *Minoranze linguistiche nella regione Friuli-Venezia Giulia. Aspetti educativi e culturali*, 65–70. Trst: IRRSAE-Istituto regionale di ricerca, sperimentazione e aggiornamento educativi.
- Voci, Pietro. 1994. Il decentramento amministrativo e le autonomie locali. V *L'amministrazione pubblica italiana*, ur. Sabino Cassese in Claudio Franchini, 85–101. Bologna: Il Mulino.
- Walters, William in Jens Henrik Haar. 2005. *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*. New York: Routledge.
- Wieworka, Michel. 1997. Is multiculturalism the solution? *Ethnic and Racial Studies* 21 (5): 881–910.
- Wolff, Stefan. 2004. Managing and Settling Ethnic Conflicts. V *Managing and Settling Ethnic Conflicts*, ur. Ulrich Schneckener in Stefan Wolff, 1–17. London: Hurst & Company.
- Wrench, John. 2007. *Diversity Management and Discrimination. Immigrants and Ethnic Minorities in EU*. Aldershot: Ashgate.
- Yack, Bernard. 2003. Nationalism, Popular Sovereignty and the Liberal Democratic State. V *The Nation-State in Question*, ur. Thazha Varkey Paul, John G. Ikenberry in John A. Hall, 29–50. Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Young, Iris Marion. 1998. Unruly Categories: A Critique of Nancy Fraser's Dual Systems Theory. V *Theorizing Multiculturalism. A Guide to the Current Debate*, ur. Cynthia Willett, 50–72. Malden: Blackwell.
- *Zakon 1012/1961: Normativa o šolskih institucijah v pokrajini Gorica in na območju Trsta - Disciplina delle istituzioni scolastiche nella provincia di Gorizia e nel Territorio di Trieste*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 252/1961 (9. oktober 1961). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 108/1968: Določila za izvolitev deželnih svetov v deželah z navadnim statutom - Norme per la elezione dei Consigli regionali delle Regioni a statuto normale*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 61/1968 (6. marec 1968). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 281/1970: Finančni ukrepi za delovanje Dežel z navadnim statutom - Provvedimenti finanziari per l'attuazione delle Regioni a statuto ordinario*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 127/1970 (22. maj 1970). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 932/1973: Spremembe in dopolnila k zakonu z dne 19. julija 1961, št. 1012 o ustanovitvi šol s slovenskim učnim jezikom v pokrajinah Trst in Gorica - Modificazioni e integrazioni della legge 19 luglio 1961, n. 1012, riguardante l'istituzione di scuole con lingua di insegnamento slovena nelle province di*

- Trieste e Gorizia*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 21/1974 (23. januar 1974). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 546/1977: Rekonstrukcija območij v deželi Furlaniji Julijski krajini in v deželi Veneto, ki jih je prizadel potres leta 1976 - Ricostruzione delle zone della regione Friuli-Venezia Giulia e della regione Veneto colpite dal terremoto nel 1976*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 227/1977 (22. avgust 1977). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 400/1988: Normativa o dejavnosti Vlade in ureditev Predsedstva ministrskega sveta - Disciplina dell'attività di Governo e ordinamento della Presidenza del Consiglio dei Ministri*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 214/1988 (12. september 1988). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 142/1990: Ureditev krajevnih avtonomij - Ordinamento delle autonomie locali*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 135/1990 (12. junij 1990). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 241/1990: Nova določila o administrativnem postopku in pravicah do dostopa do administrativnih dokumentov - Nuove norme in materia di procedimento amministrativo e di diritto di accesso ai documenti amministrativi*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 192/1990 (18. avgust 1990). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 19/1991: Določila za razvoj gospodarskih dejavnosti in mednarodnega sodelovanja dežele Furlanije-Juljske krajine, pokrajine Belluno in bližnjih območij - Norme per lo sviluppo delle attività economiche e della cooperazione internazionale della regione Friuli-Venezia Giulia, della provincia di Belluno e delle aree limitrofe*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 17/1991 (21. januar 1991). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 81/1993: Neposredna izvolitev župana, predsednika pokrajine, občinskega sveta in pokrajinskega sveta - Elezione diretta del sindaco, del presidente della provincia, del consiglio comunale e del consiglio provinciale*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 72/1993 (27. marec 1993). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 43/1995: Nova določila o izvolitvi svetov dežel z navadnim statutom - Nuove norme per la elezione dei consigli delle regioni a statuto ordinario*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 46/1995 (22. februar 1995). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakon 59/1997: Pooblastilo vladi za podelitev funkcij in nalog deželam in krajevnim ustanovam, za reformo javne uprave in za poenostavitev uprave - Delega al Governo per il conferimento di funzioni e compiti alle regioni ed enti locali, per la riforma della pubblica amministrazione e per la semplificazione amministrativa*. Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 63/1997 (17. marec 1997). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).

- *Zakon 127/1997: Nujni ukrepi za pospešitev upravne dejavnosti in postopkov odločanja in nadzora - Misure urgenti per lo snellimento dell'attività amministrativa e dei procedimenti di decisione e di controllo.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 113/1997 (17. maj 1997). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 191/1998: Spmembe in dopolnila k zakonoma z dne 15. marca 1997, št. 59, in z dne 15. maja 1997, št. 127, ter določila o izobraževanju odvisnega osebja in osebja dela na daljavo v javnih upravah - Modifiche ed integrazioni alle leggi 15 marzo 1997, n. 59, e 15 maggio 1997, n. 127, nonché norme in materia di formazione del personale dipendente e di lavoro a distanza nelle pubbliche amministrazioni.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 142/1998 (20. junij 1998). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 50/1999: Spmemba pravnega vira in enotna besedila določil upravnih postopkov. Zakon o poenostavitvi. - Delegificazione e testi unici di norme concernenti procedimenti amministrativi - Legge di semplificazione.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 56/1999 (9. marec 1999). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 482/1999: Določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin - Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 297/1999 (20. december 1999). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 267/2000: Enotno besedilo o zakonih o ureditvi krajevnih ustanov - Testo unico delle leggi sull'ordinamento degli enti locali.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 227/2000 (28. september 2000). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 38/2001: Določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji Julijski krajini - Norme in materia di tutela della minoranza linguistica slovena della regione Friuli Venezia Giulia.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 56/2001 (8. marec 2001). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. novembra 2011).
- *Zakon 131/2003: Določila za prilagoditev ureditve Republike ustavnemu zakonu z dne 18. oktobra 2001, št. 3 - Disposizioni per l'adeguamento dell'ordinamento della Repubblica alla legge costituzionale 18 ottobre 2001, n. 3.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 132/2003 (10. junij 2003). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 92/2004: Določitev »Dneva spomina« v spomin na žrtve fojb, julijsko-dalmatinskega eksodusa, dogodkov ob vzhodni meji in podelitev priznanja sorodnikom žrtev fojb - Istituzione del «Giorno del ricordo» in memoria delle vittime delle foibe, dell'esodo giuliano-dalmata, delle vicende del confine orientale e concessione di un riconoscimento ai congiunti degli infoibati.*

- Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 86/2004 (13. april 2004). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
- *Zakon 11/2005: Splošna določila o participaciji Italije v procesu normiranja Evropske unije in o postopkih izvajanja obvez Skupnosti. - Norme generali sulla partecipazione dell'Italia al processo normativo dell'Unione europea e sulle procedure di esecuzione degli obblighi comunitari.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 37/2005 (15. februar 2005). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakonik o kazenskem postopku – Codice di procedura penale.* Dostopno prek: http://www.polpenul.it/attachments/048_codice_di_procedura_penale.pdf (15. november 2011).
 - *Zakonodajalni odlok 223/2002: Določila o izvajanju posebnega statuta dežele Furlanije Julijske krajine za prenos funkcij o varstvu jezikov in kultur zgodovinskih jezikovnih manjšin v deželi - Norme di attuazione dello statuto speciale della regione Friuli-Venezia Giulia per il trasferimento di funzioni in materia di tutela della lingua e della cultura delle minoranze linguistiche storiche nella regione.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 240/2002 (12. oktober 2002). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - *Zakonski odlok 56/2000: Določila o davčnem federalizmu v skladu z 10. členom zakona z dne 13. maja 1999, št. 133 - Disposizioni in materia di federalismo fiscale, a norma dell'articolo 10 della legge 13 maggio 1999, n. 133.* Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana 62/2000 (15. marec 2000). Dostopno prek: www.normattiva.it (14. november 2011).
 - Združeni narodi. Generalna skupščina. 1966. *International Covenant on Civil and Political Rights.* Resolucija 2200A (XXI), sprejeta 16. decembra 1966. Dostopno prek: <http://www2.ohchr.org/english/law/ccpr.htm> (14. julij 2011).
 - --- 1992. *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities.* Resolucija 47/135, sprejeta 18. decembra 1992. Dostopno prek: <http://www2.ohchr.org/english/law/minorities.htm> (14. julij 2011).
 - Zeppi, Stelio. 1973. *Il pensiero politico dell'idealismo italiano e il nazionalfascismo.* Firenze: La Nuova Italia.
 - Zoratti, Luca. 2006. Il teatro in lingua friulana. V *Friulano lingua viva. La comunità linguistica friulana*, ur. William Cisilino, 220–249. Videm: Provincia di Udine.
 - Žagar, Mitja. 1994-95. Constitutions in multiethnic reality. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 29/30: 143–164.
 - --- 1997. Rešitev, ki je postala problem. Nacionalne države in večetnična realnost. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 32: 7–13.

- --- 1997a. Sodobne države, kontinuirano izobraževanje in demokracija. V *Demokracija – vladanje in uprava v Sloveniji*, ur. Marjan Brezovšek, 55–74. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.
- --- 1997b. Asimetrije: kako odraziti obstoječe različnosti in asimetrije v političnem sistemu? *Teorija in praksa* 34 (5): 793–807.
- --- 1999. Nekaj misli o manjšinskem nacionalizmu: jugovzhodna Evropa. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 35: 291–304.
- --- 2000. Ali je možno razkleniti začaran krog? Strategije in koncepti za upravljanje in razreševanje etničnih konfliktov. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 36/37: 11–31.
- --- 2001. Kako bi lahko razklenili začaran krog? Posredovanje, mediacija ter usposabljanje za preprečevanje in razreševanje etničnih konfliktov. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 38/39: 68–93.
- --- 2007. Diversity management – Evolution of concepts. *Razprave in gradivo – Revija za narodnostna vprašanja / Treaties and Documents – Journal of Ethnic Studies* 52: 6–37.
- --- 2008. Diversity Management and Integration: From Ideas to Concepts. *European Yearbook of Minority Issues* 6: 307–323.

7 STVARNO IN IMENSKO KAZALO*

A

Albertinski statut 130, 283
Alighieri, Dante 113, 119, 284
Allegretti, Umberto 131, 132
Anderson, Benedict 112, 125
ARLeF – Deželna agencija za furlanski
 jezik – *Agenzie regionâl pe lenghe
 furlane* 190, 205, 337
asimilacija 32, 33, 36, 59, 65, 72, 75,
 77, 118, 159, 184, 215, 232, 283–287

B

Bacher, John 81
Bagnoli, Paolo 111, 112
Ballinger, Pamela 109
Banjac, Marinko 70, 71
Banti, Alberto Mario 96, 101, 110, 112,
 115, 116, 120
Barbé Carlos 92, 93, 104, 126
Bartole, Sergio 128, 131–136, 138, 139,
 146–148
Begotti, Carlo 192
Bellinello, Pier Francesco 226
Benedikter, Thomas 41–46, 56, 57, 59,
 60, 79, 81–85, 158, 183
Bešter, Romana 163, 164
Bianchi, Andrea 110
Bifulco, Raffaele 139
Blažina, Tamara 239
Blum, Lawrence 74, 75, 78
Bobbio, Luigi 152
Bogatec, Norina 224, 225, 233–236
Boileau, Anna Maria 26, 42
Bonnell, Lukas 111
Bonetti, Eliseo 248
Brandt, Neven 17, 128, 131, 133, 146,
 147, 152–154
Brezigar, Bojan 122, 163, 168–172,
 174, 175, 177, 219
Brubaker, Rogers 58
Bufon, Milan 42, 222, 225

C

Cafagna, Luciano 120
Campanotto, Luca 207
Cantarutti, Paolo 199
Capotorti, Francesco 41, 165
Caracciolo, Lucio 108
Carozzo, Alessandro 187
Cartocci, Roberto 92–95, 101, 104, 106,
 107
Casasola, Anna 208, 209
Cassandro, Giovanni 217
Cassese, Sabino 129, 131, 132
Cattaneo, Carlo 128
Cavalli, Alessandro 95
Cescutti, Maria Cristina 202
Cevolin, Guglielmo 80, 150, 180, 207,
 211
Chiarini, Roberto 99, 100, 101, 103,
 105
Ciampi, Carlo Azeglio 108
Cisilino, William 122, 148, 160–162,
 164, 165, 176, 177, 188–191, 203–
 205
Clape di culture Patrie dal Friul 189
Clark, Martin 120
Colle, Valter 199
Colussi, Piero 121
Coluzzi, Paolo 47, 124, 185–187
Corbetta, Piergiorgio 21
Crispi, Francesco 98, 100
Croce, Benedetto 112, 113

Č

Čermelj, Lavo 225, 226
čezmejno sodelovanje 55, 58, 144, 168,
 173, 180, 228, 242, 243, 250, 262,
 281

D

Daffara, Elisa 242
D'Alberti, Marco 129

* Seznam ne upošteva pojmov avtonomija, dežela Furlanija Julijska krajina, etnična identiteta, Furlani, furlanski jezik, furlanščina, Italija, italijanska država, javna uprava, manjšina, nacionalizem, nacionalna država, narečja, narodna identiteta, občina, pokrajina, Slovenci, slovenski jezik, slovenska narodna skupnost, upravljanje različnosti, ker se pojavljajo prepogosto.

Dapit, Roberto 231
 D'Aronco, Gianfranco 186
 D'Atena, Antonio 134, 135, 138, 146
 D'Azeglio, Massimo 112
 De Caneva, Tiziana 201
 decentralizacija 16, 18, 20, 53, 58, 79–81, 83, 89, 128, 129, 131–133, 135, 137, 138, 140–142, 290, 291
 De Clara, Licio 183–186, 196, 200, 210, 211, 213, 214
 De Mauro, Tullio 91, 118–120
 Dente, Bruno 128, 131–133, 140, 151
 Devetak, Silvo 41
 dvojezičnost 28, 82, 83, 87, 164, 170–172, 177, 180, 181, 201, 216, 219, 220, 229, 230, 232–234, 252, 257–262, 271, 272, 279, 280, 281, 338–341, 344, 347–349, 351
 deželni zakon za furlanski jezik 29/2007 149, 178, 180–182, 187, 189, 191, 192, 197–198, 200–203, 205–207, 210–212, 249, 251, 263, 265, 342, 343, 350
 deželni zakon za nemške manjšine 20/2009 149, 188, 207, 245, 248–255, 267, 350
 deželni zakon za Slovence 26/2007 149, 178, 180, 181, 188, 207, 221, 222, 226–228, 230–232, 237, 240–242, 244, 249, 251, 252, 254, 266, 276, 290, 365
 Diamanti, Ilvo 109, 113, 114, 123–126
 Di Caporiacco, Gino 185
 Di Porto, Bruno 97–99, 115, 116
 društva 82, 110, 142, 149, 171, 185, 189, 190, 198, 199, 203–205, 212, 215, 220, 226, 227, 245, 248, 249, 253, 254, 260–267, 271, 272, 276, 278, 335, 337, 339–341, 344, 348, 351
 društvo Glesie Furlane – Associazione Glesie Furlane 189
 Duggan, Christopher 98, 100

E

Elia, Leopoldo 135, 136, 139
 Eriksen, Thomas 54
 Estébanez, Maria Amor Martin 163, 164
 etnični preporod 19, 47, 49–52, 54, 56, 57, 59–61, 63, 86, 91, 123, 124, 141, 151, 185, 274, 288, 289
 Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih – ELRMJ 41, 45, 84, 111, 162, 163, 179
 Evropska unija – EU 31, 51–53, 55, 56, 58–60, 70, 136–138, 144, 173, 229, 266

F

federalizem – federalizacija 20, 21, 34, 37, 39, 79, 81, 118, 128–131, 133–138, 140–142, 144, 150, 151, 156, 158, 291, 335
 Ferrari, Giuseppe 128
 Ferrarotti, Franco 120
 Fraser, Nancy 49, 69, 75, 280
 Furlansko filološko društvo G. I. Ascoli – Società Filologica Friulana – Societât Filologjiche Furlane 149, 150, 189, 198, 204, 205, 335, 339, 341, 344

G

Gabrovec Igor 239
 Galenkamp, Marlies 78
 Galli della Loggia, Ernesto 91–93, 97, 101–104, 107–109, 115–117, 119
 Gentile, Emilio 100
 Ghisalberti, Carlo 128–130
 Giordano, Benito 124–126
 Giroux, Henry E. 64
 Globalizacija 19, 51–55, 62, 73, 90
 Goldberg, David Theo 65–67, 72
 Goldschmidt, Valentina 245
 Greenfeld, Liah 49, 54, 55
 Gruden, Živa 234
 Guibernau, Montserrat 53, 54, 90
 Gutierrez, Ramon 63, 72

H

Habermas, Jürgen 51, 52, 77
Harrison, Lisa 21
Heintze, Hans-Joachim 77
Held, David 51, 53, 54
Hinz, Evelyn 70
Hobsbawm, Eric 53–55

I

Illy, Riccardo 150, 178, 277
Institucionalni paritetni odbor za
probleme slovenske manjšine 169–
172, 223, 231, 239–241, 266, 345
Int furlane 208
integracija – družbena integracija –
evropska integracija – integracijske
politike 17, 19, 24, 29, 31–33, 52,
54, 56, 58, 62, 70, 72, 73, 83, 89, 90,
91, 93, 95, 102, 108, 138, 141, 144,
200, 207, 213, 222, 266, 281, 288,
346

J

Jančar, Matjaž 225
Janežič, Adriana 183–185, 196–198,
208, 210, 211, 213–214, 218, 226,
227, 229, 233, 234, 236, 237, 239,
243–245, 248, 250, 251
jezikovno okence 22, 167, 170, 203,
214, 230, 252, 257, 259–262, 269–
273, 275, 276, 278, 279, 338–342,
347–349, 351

K

Kaučič Baša, Majda 229
Keating, Michael 48, 50, 53, 54
Kellas, James 50, 62
Klinar, Peter 65
Klopčič, Vera 163, 164
Kocjančič Igor 239
Komac, Miran 30, 95, 112
Komac, Nataša 234, 281
Kravina, Giovanni 244, 247, 248, 250,
252

kulturno društvo Colonos – Associazione
culturâl Colonos 189
kulturno društvo »la Grame« –
Associazione culturâl »la Grame« 189
Kymlicka, Will 29, 64, 66, 67

L

Lacaita, Carlo 99
Lamuela, Xavier 189
Lanaro, Silvio 115, 116, 119, 120
Lapidoth, Ruth 82
Lash, Scott 60, 62
Lazzarini, Guido 72
Leonardi, Robert 128, 132
Leoni, Francesco 96–99
Lepre, Aurelio 115–117
lokalizmi 54, 105, 125, 126, 130, 160,
182, 290
Lukšič-Hacin, Marina 63, 64, 69, 72, 74

M

Maccanico, Antonio 217
Macioti, Maria I. 72
Malloy, Tove 25, 28, 33, 34, 40, 42, 45,
46, 50, 56, 59, 65–68, 73, 75, 78, 79,
144, 293
Mariucci, Luigi 132, 133, 136, 139
Marko, Joseph 31–33, 78, 292
Martini, Ferdinand 112
Massera, Alberto 129
Mastragostino, Franco 128–132, 147–
148, 152–153
May, Stephen 58
Mazzini, Giuseppe 96, 98, 128
Mazzaroli, A. Ludovico 135, 143
McGarry, John 50, 53, 54, 58, 68
medkulturnost 24, 30, 70, 76, 180, 242,
250, 281, 342
Medica, Karmen 47, 64–66, 69–71
Meriggi, Marco 128–130
Mesić, Milan 69
Molinelli, Raffaele 98
Montanelli, Giuseppe 128
multikulturalizem 20, 26, 29, 63–74, 80,
88
multikulturnost 25, 48, 66–73, 290, 293

N

Nani, Michele 97, 110, 115–117
Nash, Kate 58
Natalini, Alessandro 138
Nećak Lük, Albina 42
Nevola, Gaspare 113
Nicolodi, Fiamma 96
Novak Lukanovič, Sonja 66

O

Odorico, Serena 205, 206, 208
Okvirna konvencija Sveta Evrope
o zaštiti manjšin – OKVNM 41, 162,
165, 166, 168
O'Leary, Brendan 53, 68, 80
Orfei, Giovanni 106, 109

P

Pajero, Diego 159
Paladin, Livio 148
Palermo, Francesco 27, 28, 30, 31, 128–
141, 146, 152
Palici di Suni Prat, Elisabetta 121, 122,
142, 143, 148, 159–162, 164–166,
168
Pan, Christoph 28, 56, 82, 292
Parekh, Bikhu 60, 65, 68
Paternu, Boris 231
Pellegrini, Giovan Battista 245, 250
Pentassuglia, Gaetano 43, 163
Perini, Nereo 200
Perini, Rosalba 245, 248, 250
Petersen, Jens 141
Petrič, Ernest 217
Pfeil, S. Beate 28, 56, 82, 292
Picco, Linda 187, 196, 197, 200, 208,
214
Piccone Stella, Simonetta 25, 69, 72, 73
Pieretti, Maurizio 108
Piergigli, Valeria 80, 84, 85, 148, 161,
164
Pleško, Aleksandra 63
Poggeschi, Giovanni 180
Porciani, Ilaria 95, 120
Poschinger, Viktor 248

Potocco, Marcello 70
Predan, Stefano 255
preporod – Risorgimento 95–99, 102,
103, 108, 110, 115, 118, 120, 283,
284
Preziosi, Anna Maria 185
Primorski dnevnik 232, 247, 258, 338
Prodi, Paolo 136
Protto, Lucia 245, 248–251, 253–255
Puzzo, Fernando 136, 141

R

Radio Onde furlane 209, 261, 341
Radio Spazio 189, 209
Radio Trst A 238
RAI – Italijanska radio-televizija 178,
209, 237, 238, 276, 352
Rainero, H. Romain 98
Rannut, Mart 51
regionalizacija – regionalizem 18, 20,
21, 52, 79, 81, 91, 105, 124, 126,
128, 131–133, 136–139, 141, 142,
162, 185, 285–287, 289–291
Reiterer, Albert F. 29, 66
Reppucci, Ugo 147, 152
Rizman, Rudi 29, 30, 47, 48, 51–55, 58,
61, 62, 64, 66
Rizzoni, Giovanni 134
Rolla, Giancarlo 140
Romagnoli, Sergio 96
Romano, Sergio 103–105
Rosso, Fabiano 199
Roter, Petra 40–43, 87
Ruggiero, Romano 112, 113
Rus, Veljko 61, 62
Rusconi, Gian Enrico 91, 93, 102–109,
11–115, 124–127, 129
Ruzza, Carlo 102, 107, 115–121, 126,
127

S

Santarelli, Enzo 104
Sartori, Giovanni 70
Schiera, Pierangelo 129, 131
Schneckener, Ulrich 34, 36, 37, 39, 40,
76, 77, 292

Scholte, Jan, Aart 51
Schöpflin, George 63
Scoca, Franco Gaetano 130, 131, 133–135, 140
Scoppola, Pietro 123
Segatti, Paolo 109, 114
Severna liga – legizem 48, 62, 92, 93, 95, 108, 112, 115, 123–126, 133, 141, 142, 187, 239, 288–291
Slovenska kulturno gospodarska zveza – SKGZ 217, 226, 228, 240
Slovenska prosveta 226, 227
Slovenski raziskovalni inštitut – SLORI 21, 23, 171, 225, 226
Slovensko deželno gospodarsko združenje – SDGZ 244
Slovensko stalno gledališče – SSG 173, 176
Smith, Adam 109
Soldani, Simonetta 106, 112
Spadolini, Giovanni 112, 113, 115
Spencer, Metta 81
Steenwijk, Han 231
Stolfo, Marco 44, 45, 111, 121, 160, 161, 165, 167, 188, 246, 270, 271
Stranj, Pavel 224–226
Strassoldo, Raimondo 184–187, 199, 200
Sussi, Emidio 26, 42, 214, 215, 218, 224–227, 229, 233, 234, 236, 237, 243, 244
Svet slovenskih organizacij – SSO 226, 228, 240

T

Taylor, Charles 69, 70, 74–76, 78
Tence, Sandor 170, 232
Tessitori, Tiziano 149, 185, 335, 350
Thornberry, Patrick 163, 164
Toplak, Cirila 46
Toporišič, Jože 231
Trigilia, Carlo 117
Troha, Nevenka 216, 233
Tullio-Altan, Carlo 94, 95, 108, 115, 120
Tully, James 34

Turi, Gabriele 106, 112

U

Udovič, Dušan 223
Unfer, Mauro 245, 248–251, 253–255
Ungaro, Daniele 124, 126, 127
ustava Republike Italije 20, 44, 108, 110, 130–132, 135, 136, 140, 142, 143, 146–148, 150, 155, 158–162, 165, 176, 179, 191, 285, 287, 290, 335, 336, 347
ustavno sodišče Republike Italije – razsodba ustavnega sodišča 138, 147, 161, 201, 202, 207, 263, 264, 343

V

Valussi, Giorgio 225, 226
Vandelli, Luciano 129, 130, 152–153
večkulturnost 24, 25, 58–60, 63–65, 67, 68, 70, 73, 78, 85, 88, 90, 115, 145, 180, 258, 263, 277, 342
Ventrone, Angelo 104
Vicario, Federico 192, 193, 196, 199, 200, 203, 204, 207
Vidali, Zaira 217, 227, 233, 234, 236–240, 243, 244
Vidmar Horvat Ksenija 64, 75
Vigo, Giovanni 119
Vinci, Graziano 244, 258
Vincioletto, Roberta 227, 233, 234, 236–240, 243, 244, 247
Voci, Pietro 129, 130, 133, 134, 136, 146, 147, 152, 153

W

Walters, William 70
Woelk, Jens 27, 28, 30, 31
Wieworka, Michel 73
Winkler, Ivo 111
Wolff, Stefan 26, 84, 85
Wrench, John 25

Y

Yack, Bernard 49
Young, Iris Marion 69, 75, 296

Z

Zadruga za informacije v furlanščini –
Cooperative »Informazione friulana«
189

zakon 38/2001 o varstvu slovenske
narodne skupnosti v deželi Furlaniji
Julijski krajini 21, 44, 154, 157, 158,
168–171, 173–175, 180–182, 189,
218, 221, 223, 226–228, 230–232,
234, 240, 241, 244, 256, 258, 259,
266, 267, 271, 273, 278, 281

zakon 482/1999 o zaščiti zgodovinskih
jezikovnih manjšin v Italiji 16, 21,
44, 45, 119, 122, 142, 143, 149, 150,
154, 157, 158, 160, 162, 164–166,
168, 170–172, 177, 179–182, 187,
189, 192, 193, 197, 200, 205, 206,
218, 230, 249, 256–259, 261, 263,

270, 271, 273, 274, 278, 288, 289,
291, 338, 339, 343, 349, 350, 352

Združenje slovenskih športnih društev v
Italiji – ZSŠDI 227

zedinjenje Italije 92, 98, 103, 115–117,
119, 120, 128–131, 152, 283, 284,
286, 287, 290

Zeppi, Stelio 101

Zoratti, Luca 198

Zveza slovenske katoliške prosvete 226,
227

Zveza slovenskih kulturnih društev –
ZSKD 226

Ž

Žagar, Mitja 24–26, 29, 31, 50, 57, 65,
80, 81

PRILOGA: Odlomki intervjujev z uslužbenci izbranih krajevnih javnih uprav v deželi FJK

Intervju št. 1: *Znano je, da je Dežela pridobila posebno avtonomijo predvsem iz treh razlogov: prvič, ker se je nahajala v kočljivi geopolitični legi (...). Na meji med Jugoslavijo, ki je bila takrat komunistična država, in Avstrijo, ki je bila domala »nevtralna«. (...) Sta potem še dva razloga, ki sta imela močan vpliv, to sta prisotnost slovenske manjšine in – vključimo ga v isto obrazložitev, ker je bil oče avtonomne dežele Tiziano Tessitori – tudi prisotnost (...) takrat se ji ni pravilo furlanske manjšine, se ni niti toliko uporabljalo izraza furlanski jezik, se je pravilo (...) govorilo se je prav o specifičnosti (...) v širšem smislu Furlanije, torej jezikovni, kulturni, zgodovinski, gospodarski specifičnosti itd. (...) Društvo za furlansko avtonomijo, ki ga je ustanovil Tessitori in je potem postalo Furlansko ljudsko gibanje (...) Tretji element je predstavljala gospodarska stvarnost, kjer Furlanija (...) ni bila razvita niti iz industrijskega vidika in niti v terciarnem sektorju (...). Verjetno, če Tiziano Tessitori ne bi bil tako izrazito dojemljiv za področje furlanskega jezika in zgodovine, – ker je bil predsednik Furlanskega filološkega društva in pomemben zgodovinar Furlanije – verjetno ne bi vodil bitke, ki je v resnici ni hotel peljati naprej nihče drug o vprašanju Dežele Furlanije Julijske Krajine (...). Torej, nihče naj ne dvomi o tem, da je bila prisotnost manjšin odločilna za nastanek te Dežele. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 2: *Slovenska manjšina in ne samo, (...) tudi politiki na desni strani, danes je bil zelo poudarjen ta element, (...) ta večjezičnost. (...) ni recimo razlog za takratno ustanovitev, danes manjšinska problematika in prisotnost manjšin, ki postane večina, ker Furlani skupaj z Nemci in Slovenci so večina, so razlog bolj za ohranitev te avtonomije, (...) danes so (...) določene predpostavke za tisto avtonomijo (...) odpadle, danes smo v Evropi in ni več železne zavese (...). (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 3: *(...) sem ostal pri Illyju, prejšnji večini (...) Je blo, da dežela ima svojo mission (...) in je bila Dežela središče Evrope – Regione al centro dell'Europa, zaradi tega je (...) je hotel absolutno furlanščino, slovenščino, nemščino dat zraven, je bilo (...) povezano s tem poslanstvom dežele. (...) Medtem ko danes mogoče zanimivo, da to ni v ospredju (...) Ampak kljub temu se nekaj dela na tem področju, (...) stvari, kljub temu grejo naprej. (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 4: *Torej, primer, nepojmljivo je, da (...) naša Dežela nima še pristojnosti, ki naj bi bila skupna z državno, a ne le na papirju, temveč tudi dejansko, za področje šolstva, primer. Ni mogoče, da nima izrazite pristojnosti, tudi tu skupne, dejanske, za mednarodna vprašanja, predvsem v odnosih s Slovenijo, če pomislimo na slovensko manjšino (...). Skratka, federalizem ne bo mogel ne upoštevati teh vidikov, ker jih že predvideva naš statut, ki je ustavni zakon. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 5: *Pristojnosti Dežele za področje izobraževanja so bile omejene in v določenem smislu je še tako, kljub reformi V. poglavja ustave. Niti zakonski odlok 223/2002 ni zadoščal za dodelitev potrebnih funkcij. Glede tega opazamo, da je pristop v določenem smislu minimalističen v primerjavi z zakonom 482/99: obravnava rabo jezikov v vrtcih in njihovo poučevanje v osnovnih in nižjih srednjih šolah – ne pa tudi njihove rabe na teh stopnjah šol. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 6: *Paradoksalno, Dežela Furlanija Julijska krajina, katere posebna avtonomija je vezana predvsem na manjšine in zaščito, je izmed vseh dežel s posebnim statutom najmanj avtonomna, predvsem glede tega vprašanja, saj obstaja le 3. člen statuta, ki je pomembna izjava o načelih, vendar ni tistih posebnih pristojnosti, zakonskih in izvršilnih, ki so prisotne v avtonomnih statutih Doline Aoste in Tridentinskega-Gornjega Poadižja, predvsem po spremembah sporazumov iz let '71 in '72, ki so okrepili pristojnosti avtonomnih pokrajin. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 7: *Smo imeli zakon 142 leta '90, ki je nekako odprl v to avtonomijo. Vsak zakon v Italiji se ne aplicira direktno. Je odvisno potem od tolmačenja, ki ga dajo sodni organi. Če damo takoj konkreten primer, občini Sovodnje in Doberdob sta leta '92, vključili prva določila v zvezi z zaščito slovenske manjšine v statute. Takrat je bil še Coreco, Comitato di regione di controllo, nadzorni organ, od katerega je bilo odvisno, če vsak akt posamezne občine lahko stopi v veljavo (...). Torej popolno nasprotje avtonomije občin, torej zunanji organ, ki je nadzoroval (...). Celo sklepi občin Doberdob in Sovodnje v zvezi s statutom sta bili podvrženi tej kontroli. Kontrola je bila popolnoma negativna, češ, da statut nima veljave državnega zakona. Po njihovem mnenju (...) je šlo le za neke upravne pravilnike, torej nekaj več kot upravni akti, tako da ob pomanjkanju vsakršnega državnega zakona, ki izvaja 6. člen ustave, ti pravilniki, statuti za njih so bili pravilniki, so popolnoma nezakoniti. Leta '92, je deželni nadzorni organ razveljavil vsa določila v zvezi z rabo slovenščine, ki so bili vključeni v statut občin Doberdob in Sovodnje. (...) obe občini sta reagirali in (...) hanno impugnato queste decisioni del Comitato di controllo dinanzi al Tribunale amministrativo della Regione che ha accolto pienamente i ricorsi in torej te razsodbe od TAR iz leta '92 so zelo pomenljive. TAR (...) je že takrat rekel, da izvajanje 6. člena je možno tudi direktno s strani občin, toda je že rekel nekaj pomembnega na vsedržavni ravni, v smislu, da ne moremo prezret, da imamo nov zakon, zakon 142 iz leta '90, ki priznava neko statutarno avtonomijo občinam in torej občine, če povežemo 6. člen z zakonom 142, lahko povsem legitimno vključujejo tozadavna določila v statute. In takrat, eno leto pozneje, sta ti dve občini ponovno odobrili statut in še danes imajo določeno raven zaščite na podlagi teh razsodb. (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)*

Intervju št. 8: *Pravi preobrat v tem smislu izhaja z reformo (...) legge costituzionale 3 del 2001 (...) in tukaj je bil majhen blackout, v smislu, da vse te majhne občine, ali iz organizacijskih vidikov ali se niso zavedale pomena ali pa so se popolnoma osredotočile izključno na zaščitni zakon za slovensko manjšino, legge 38 del 2001, in so nekako spregledale ogromen pomen, ki ga ima ustavni zakon (...) Od leta 2001 menja vse (...) La Repubblica è costituita dai Comuni, dalle Provincie e dalle Città metropolitane, dalle Regioni e dallo Stato. Torej je popolnoma obrnjeno na glavo, kar je pisalo prej. Torej prvi najosnovnejši člen republike so občine (...) tista avtonomija iz leta '90 je bila omejevalna, ker je predpostavljala, da statut je podvržen neki državnim ali deželni zakonodaji, dandanes statut lahko uvrščamo med prvovrstne (...) pravne vire (...) Pomeni, da dandanes lahko v statute vključimo, glede sektorja zaščite slovenske manjšine, prav vsa določila, ki postanejo pravno obvezujoča v okviru ozemlja, v katerem deluje občina (...). (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)*

Intervju št. 9: *Jaz mislim, da bi lahko brez problemov tudi dvignili raven zaščite, ki jo predvideva (...) zaščitni zakon (...) nobena občina ne bi smela pod tisto raven, vse kar je več ni prepovedano (...). (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)*

Intervju št. 10: *(...) dve strani zgodovinskega uvodnika. Je važno, zato ker potem statute se pošlje v Rim al Ministero degli interni raccolta degli Statuti di tutti i Comuni italiani. Vsak, ki študira ali pravno, ali zgodovinsko, ali določene značilnosti teritorija, prvo stvar, ki naredi vzame statut občine in si prebere zgodovinski uvod (...) to je popolnoma neizkoriščeno, zato ker (...) na podlagi uvoda potem lahko izdeláš tudi pravno obvezujoča določila (...). Krajevne zgodovinske, kulturne in jezikovne tradicije in posebnosti so namreč temelj, na katerem sloni avtonomija (...). (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)*

Intervju št. 11: *Povrnitev izvornih imen vasi, zaselkov in občin (...) drugi važen zakon avtonomije pred ustavno reformo je zakon 267 iz leta 2000, Testo unico enti locali. (...) vsebuje člen, 4. odstavek 15. člena, ki dodeljuje občinam neposredno pristojnost pri poimenovanju vasi in zaselkov. Kdo odloči imena vasi in zaselkov? Samo izključno občina. (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)*

Intervju št. 12: *(...) po mojem, dejanska razsežnost avtonomije (...) je bila v oblikovanju takih pravilnikov za natečaje, ki so postavili pogoj poznavanja jezika v selekcijo osebja (...) To je torej gotovo (...) področje, na katerem se je avtonomija v večji meri uveljavila (...). (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

- Intervju št. 13:** *Imamo [reformo] (...), ki priznava tudi finančno avtonomijo občinam. (...) če je določena skrb prioriteta, glede določenih javnih interesov, lahko celo občina postavi tudi svoje avtonomne davke, za krit te stroške. Torej, tudi glede tega ni tako avtomatična odvisnost od prispevkov, ki jih dodeljuje dežela ali država občinam.* (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)
- Intervju št. 14:** *Se zavedam, (...) da je še precej oziroma ogromno neizkoriščenih možnosti, prvo. Drugo (...), ne vem, če obstaja kakšna struktura v manjšini, ki študira, ki pogloblja te stvari (...). Zato ker svet se spreminja z eno naglico neverjetno (...) In zdaj verjetno (...) se bo treba nazaj ažurirati, ker zglada da bodo kakšni decreti attuativi del federalismo (...).* (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)
- Intervju št. 15:** *Imaš vsa navodila, apliciraš državni pravilnik, apliciraš državni zakon, imaš državne okrožnice, ne tvegaš nič in greš naprej. Tudi to (...) ni eno obnašanje, ki koristi avtonomnemu delovanju.* (Intervjuvanec 8. Ts-Obč)
- Intervju št. 16:** *(...) avtonomija lahko (...) izpade kot negativni dejavnik za celotno narodno skupnost. (...) V smislu, da se pojavijo diskriminacije med subjekti iste narodne oz. jezikovne skupnosti. Tako da na primer se zgodi, da pripadniki iste manjšine v eni občini imajo določene privilegije in v drugi pa za isto storitev čisto drugačne. Storitve, jaz mislim tudi, (...) na (...) jasli. Imamo določeno število samo za slovensko govoreče otroke. Če gledamo proporcno v že drugi Občini imajo čisto drugačne mere za to. (...) Ampak po drugi strani je pa nepojmljivo, da bi delovale vse uprave na enaki ravni, ker v tem pa bi se blo nekako (...) skrajšana avtonomija (...) Zato je prav en ciklus (...) je zelo težko razumet kje naj bi bile te meje (...).* (Intervjuvanec 10. Ts-Obč)
- Intervju št. 17:** *Torej Pokrajina [Trst] je pred kratkim obnovila svoj statut, v smislu, da je bil spremenjen leta 2010, lansko leto, in v tej preureditvi pomemben del, skoraj osrednji, je zadeval prav (...) prisotnost dveh avtohtonih skupnosti kot bogastvo in ne kot problem (...) obravnavajo tudi vprašanje predstavnosti, kjer je bil poudarek na tem, da bi dali možnost svetnikom, ki bi si to želeli seveda, da bi se izražali v slovenskem jeziku med sejami sveta (...).* (Intervjuvanec 6. Ts-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 18:** *(...) leta 2009 je bil odobren zakon (...) poseben (...) In v tem zakonu sem zasledil več vsebin, ki zadevajo prav avtonomijo občin in možnost, ki jo imajo, da promovirajo jezik v svoji notranjosti, skratka, primer, v zvezi s toponomastiko ali pa z možnostjo vračanja originalnih priimkov (...) šesti člen na primer pravi: na občinskih območjih, kjer so naseljene manjšine nemškega jezika, (...) na javnih tablah (...) je društvom in podjetjem dovoljena raba poleg italijanskega jezika, tudi nemškega (...) Torej (...) na tak način imajo občine in skupnosti (...) popolno svobodo (...) v oblikah varstva in valorizacije, ki si jih želijo izvajati.* (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 19:** *Dejansko bo veliko več kot posvetovalna komisija, postala bo vsaj za tri-štiri leta režija, kjer bodo določali velik del politik varstva, v skladu tudi z zakonom 15.* (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 20:** *Približno leta 2000 je ta struktura zašla v krizo, ker tako na društvenem področju kot posledično tudi na političnem delovanje OLF-a se ni imelo za (...) odgovarjajoče pričakovanjem, ki so prisotna v družbi. (...) Nekateri bi rekli, da je bil prehod od stanja odsotnosti katerekoli jezikovne politike do mogoče preveč stroge politike, ki je niso obrazložili v zadostni meri društvom, krajevnim ustanovam, verjetno preveč korenit. Kdo drug bi lahko ravno nasprotno trdil, da te ustanove, ki so bile veliko let vajene delati, kar so hotele, niso imele pozitivnega gledanja na tako skrbnega in vestnega nadzornika, kot je bil OLF.* (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 21:** *Pridemo torej do leta 2005: v tem letu ustanovijo ARLEF, ki pomeni Agenzie regionalne lingue furlane-Deželna agencija za furlanski jezik in takrat se je o tej ustanovi ustvarilo veliko pričakovanj, za katero pa sicer doslej, zaradi cele vrste razlogov, ne moremo trditi, da deluje. Razlogi so predvsem strukturne narave in ne finančne, ker je vsekakor dobila pomembno podporo od Dežele. Primer, ta ustanova nima primerne števila uslužbencev in mora kljub temu spoštovati ista pravila kot velika ustanova, kot je lahko Dežela, in je zaradi tega manj dinamična. Potrebuje torej reformo.* (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 22: *Stvarnost manjšin v Furlaniji-Jk je zelo raznolika, tako med Furlani, Slovenci in Nemci, kot tudi med Furlani v goriški, pordenonski in videmski pokrajini, med Slovenci v videmski, goriški in tržaški pokrajini in med nemškimi skupnostmi: v Kanalski dolini, Saurisu in kraju Timau. Te razlike zadevajo več stvari: jezikovne, demografske, zgodovinske, družbene in sociolingvistične. (...) Od leta 2004/2005 se je Dežela začela ukvarjati z vprašanjem, da bi se opremila s primernejšimi zaščitnimi instrumenti in da bi ugodila tej potrebi, je preuredila svojo področno zakonodajo s tremi zakoni. Trije zakoni, če upoštevamo razlike med tremi manjšinskimi skupnostmi, imajo več podobnosti in nekatere skupne osnovne značilnosti. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 23: *(...) situacije so različne (...) furlanščina je (...) morajo komaj prit (...) do enega občega priznanja (...) Oni imajo jezik (...) medtem slovenščina teh problemov nima (...) če rečeš 600.000 Furlanov in 50.000 Slovencev (...) je res, da tistih 50.000, več ali manj, imajo en odnos do te identitete, ki je drugačen od tistega, ki velika večina Furlanov ima do svojih. Tako da to bo stvar enga razvoja (...) Potem je problem tudi za nemško govorečo skupnost, ki imamo v Kanalski dolini, kjer ta jezik nemški je (...) medtem ko drugi izhajajo še iz srednjeveške nemščine (...). (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 24: *(...) ne da se (...) oblikovati enotnega razmišljanja, ki zadeva slovensko narodno manjšino in (...) jezikovno, zgodovinsko, furlansko komponento (...), za tem [zaščito slovenske manjšine] je bila stvarnost, ki jo priznava mednarodno pravo, ki zadeva obvezo italijanske države, da zagotovi obstoj slovenskih šol na teritoriju. Torej smo se, posredno, povezovali s tematiko zunanje, mednarodne politike (...) državni zakon je [leta 1991] predvideval posege za obmejna območja; vključeval je tudi poglavje o dejavnosti Dežele za zaščito promocije kulturnih dejavnosti slovenske manjšine v deželi (...) [furlanska skupnost] ima različno zgodovino in problem je (...) odgovoriti na vprašanje: kateri naj bo jezikovni status furlanščine? (...) ne moremo si dovoliti, da bi izgubili to jezikovno bogastvo, ki je, ki obstaja, ki ima svojo zgodovino, svoje dostojanstvo (...) in ga moramo torej gojiti (...) je del bogastva prebivalcev te dežele, velikega dela, in treba ga je ščititi, treba ga je gojiti. (Intervjuvanec 4. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 25: *Torej mora biti tudi ena določena politična vizija in tudi dobre organizacijske sposobnosti in seveda sredstva, drugače (...) težko si zamisliti to varstvo manjšin. (...) [Osebe mora biti] predvsem kakovostno, oziroma, katero izobrazbo (...) če govorimo tako o večjezičnosti, dvojezičnosti (...) mora potem tudi biti operativen nekdo, ki se je s tem (...) ukvarjal (...) in pozna dobro tematike: jezike, manjšine in tako naprej (...). (Intervjuvanec 13. Go-Obč)*

Intervju št. 26: *(...) najbolj uspešna (...)[je bila] ustanovitev teh jezikovnih okenc, ki so (...) dejansko službe za jezikovno promocijo v sklopu krajevnih uprav (...) je eden izmed uspehov, ker se je vendarle preko financiranja iz zakona 482 (...), ki ga popolnoma upravlja Dežela, lahko ustvarilo na desetine upravnih enot, ki so vsak dan delale in še vedno delajo za promocijo (...) vseh manjšinskih jezikov. To je nedvomno prednost. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 27: *(...) veliko virov, bodisi finančnih bodisi človeških, je bilo namenjenih namestitvi službe Urada za odnose z javnostmi (...) veliko pozornosti je bilo posvečeno tudi prevajanju dokumentov, ki jih imamo na svoji spletni strani, da bi bili dosegljivi tudi v slovenskem jeziku, dejavnost, ki se je vsekakor oblikovala skupaj tudi z drugimi dejanji, ki (...) so se razvijala tudi s sredstvi zakona 38 (...), ki so bila za nas zelo koristna, če ne celo odločilna, v določenih sektorjih – to pomeni: vsa informativna dejavnost, ki jo delamo na glavnem dnevniku v slovenskem jeziku, torej na Primorskem, kot tudi smo s temi podporami uredili table na institucionalnih sedežih (...) K temu gre dodati politike na teritoriju, ki jih je izvajala Pokrajina, ki zadevajo predvsem primer cestnih smerokazov (...) in torej dvojezičnih tabel, (...) oblikovanje publicističnega gradiva (...): priprava dvojezičnih knjig, (...) zgibank. (Intervjuvanec 6. Ts-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 28: *(...) ta podpora je dala pomemben zagon (...) rabi jezika, ker se je na nek način slednja postopoma ukoreninila (...) v delovanje ustanove, kar pomeni, da je zdaj normalno zame, ki navadno upravljam, med narekovaji, prevajalce, da moji kolegi, ki upravljajo različne sektorje, ko morajo pripraviti dokument, letak, da jim je popolnoma naravno, kot najbolj logična stvar na tem*

svetu, da ga pripravijo delno ali v celoti dvojezično ali da vsekakor namenijo del slovenskemu jeziku. Recimo, da se je tudi prepoznavnost teh dveh komponent (...) močno ukoreninila znotraj strukture. In torej verujem, da je tudi psihološko koristno, ker ni več odvisno od posameznika, ampak se ustanova izraža na tak način. (Intervjuvanec 6. Ts-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 29: Pokrajina Gorica (...) je pozorna do slovenščine že od same svoje ustanovitve. (...) prvič se je (...) tako spoprijela (...) s problemom zaposlitve tudi osebja z znanjem slovenščine leta 90, ko so izvedli prvi natečaj prav za osebje z znanjem slovenščine. Torej, takrat od leta 90 je nameščena ena oseba (...) [ki] nekako pomaga vsem ostalim uradom (...) glede (...) uporabe jezika (...) Potem je prišlo do odobritve zakona 482 (...) je Pokrajina takoj pripravila in predstavila projekte in eden izmed teh projektov (...) zadeva tudi odprtje okenca. Mislim, da je Pokrajina bila ena izmed prvih ustanov, ki je tudi to okence odprla in je v tem okencu zaposlila eno osebo. Ko je državna zakonodaja potem dala možnost, je Pokrajina (...) to osebje stalno zaposlila (...) tako da sta dve enoti danes, ki se ukvarjata z izvajanjem zaščite jezikovne slovenske manjšine. Podobno je bilo narejeno tudi za furlanščino, na osnovi zakona 482. Tudi tu imamo eno osebo in tudi ta oseba pač je danes stalno nameščena. (...) Vedno na osnovi prvega izvajanja zakona 38 bomo ta naš urad obogatili še za eno dodatno osebo. (Intervjuvanec 5. Go-Pok)

Intervju št. 30: (...) toponomastika, table v celi goriški pokrajini, po mojem je en velik dosežek (...) to pomeni tudi ovrednotenje lokalne kulture, teritorija (...). (Intervjuvanec 13. Go-Obč)

Intervju št. 31: (...) ob koncu leta 2001 je Pokrajina Videm ustanovila »Urad za furlanski jezik in druge jezikovne manjšine«, ki je bil sprva pod vodstvom Službe za kulturo, ob koncu leta 2004 pa so ustanovili »Službo za promocijo identitet«, ki vključuje poleg upravnega urada, tudi jezikovna okenca za zaščito furlanskega jezika, nemških različic in slovenskega jezika. (...) izvajal je redno svetovanje občinam o zakonu 482/1999 in zlasti o uvajanju zaščitenih jezikov v javne uprave. Objava Le.Am. (Lessic Aministratij) sodi v to širšo dejavnost. Poleg teh pobud smo uvedli dejavnosti za usposabljanje zaposlenih v krajevnih ustanovah prek primernih tečajev (...) furlanščine v različnih krajih na pokrajinskem območju, (...) tečaje slovenščine (...) Glede poenotenja furlanščine (...) smo poskrbeli za prevode glavnih obrazcev, statuta, pravilnikov in drugih publikacij Pokrajine, ki so pomembne za občane. Vedno v povezavi z jezikovnim poenotenjem naj spomnim na projekt, ki ga je Pokrajina izpeljala v sodelovanju z Univerzo v Vidmu, za pripravo spletne podatkovne baze terminologije v furlanščini na različnih področjih družbenega in javnega življenja. Med letoma 2004 in 2006 je bilo izdanih 6 specifičnih slovarjev o naslednjih temah: nove tehnologije in informatika, proizvodjalne dejavnosti, gradnje, cestno omrežje in prevoz, okolje in pravo. (...) Zelo pomembno delo je bilo opravljeno na področju novih tehnologij: da bi spodbujali zlasti med mladimi rabo furlanskega jezika v SMS sporočilih, smo leta 2009 pripravili program (prototip java aplikacije), ki nastavlja besedila za mobilne telefone v furlanskem jeziku (po zgledu »T9«), ki ga lahko snamemo s spletne strani ustanove (...) Strateškega pomena za naše manjšinske jezike je bilo tudi vključevanje le-teh v vse notranje in zunanje oznake poslopij ustanove. Še pomembnejša je bila vključitev izvirne toponomastike v cestne table celotnega pokrajinskega cestnega omrežja. (...) Posebno občutljivi so bili tudi do področja izobraževanja. Videmska pokrajina je podprla, kot še nikoli prej, projekte o uvedbi furlanskega jezika v šolah, (...) v sodelovanju s Furlanskim filološkim društvom je organizirala vrsto izobraževalnih tečajev za učitelje (...) V letih 2002, 2003 in 2004 je pokrajinska uprava pred rokom za vključitev manjšinskih jezikov v šoli promovirala posebne radijske, televizijske in časopisne reklamne kampanje, da bi povabila starše, naj se odločijo za večjezičnost. Promocijske dejavnosti vsekakor niso omejene le na šolsko okolje. Pripravili smo tudi široko reklamno kampanjo za spodbujanje poznavanja zakona 482/1999 in večjezičnosti v pokrajini v smislu bogatenja skupnosti. (...) za rabo jezika na področju sociale, [smo izvajali] tudi sodelovanje z zdravstvenimi ustanovami v pokrajini, na osnovi katerega smo promovirali nekaj dvojezičnih kampanij obveščanja o zdravju, med katerimi tiste za cepljenje proti gripi. (...) Dejavnosti obeh jezikovnih okenc [za slovenski jezik in nemške variante] so bile posvečene predvsem dejavnosti jezikovnega svetovanja občinam s prisotnostjo slovenskega in nemškega prebivalstva, sodelovanju s kulturnimi društvi obeh jezikovnih območij, s katerimi smo prirejali dejavnosti kulturne promocije – lani je potekalo glasbeno in umetniško srečanje med mladimi iz

doline Rezije, Terskih dolin, kraja Cornappo in Nediških dolin za širjenje slovenskih ljudskih običajev in vrednotenje antičnih lokalnih slovenskih narečij; v letu 2009 pa smo v Palači Belgrado organizirali konferenco namenjeno vrednotenju rezijanske manjšine v Furlaniji. (Intervjuvanec 7. Vi-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 32: (...) uprave so bile že od osemdesetih let naprej (...) občutljive na to temo (...) dejansko je v zadnjih letih ta uprava [Občina Milje] že zaposlovala osebje z znanjem slovenskega jezika v različnih oddelkih (...), kjer imajo opravka z uporabniki in javnostmi. (...) Z uvedbo (...) posebnih zakonov (...) smo vedno spraševali prispevke za različne projekte: prevajalce, tolmače, službe kot so trenutna jezikovna okenca, dalje urade za stike z javnostmi, kjer smo podpirali prav te projekte, ki imajo v večji meri stik z uporabniki. V zadnjih desetih letih je prav ta Urad za stike z javnostmi tisti, ki upravlja prvi stik z občani (...). (Intervjuvanec 9. Ts-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 33: (...) v teh občinah [Zgonik in Repentabor] je tako rekoč slovenščina glavni jezik, (...) kajti večina prebivalcev je slovensko-govoreča. (...) bi lahko rekli, (...) da manjšinski jezik je italijanščina (...) popolnoma vsi uslužbenci, morajo po statutu obvladati oba jezika. Vsekakor (...) sta italijanščina in slovenščina v taki stvarnosti res enakopravna. Dovolj, da pomislimo na vse dopise, sploh vse uradne in neuradne akte, ki pridejo sestavljeni tukaj v uradih, so povsem dvojezični. In seveda tudi medsebojni vsakdanji govor poteka v slovenščini – med uslužbenci (...) In potem nenazadnje tudi potek (...) občinskih sej poteka izključno v slovenščini s pomočjo prevajalca (...) zaščitni zakon ni prinesel nobene novosti v našem statutu. Tako da ni bil sploh prilagojen statut na zaščitni zakon, ker ni bilo potrebe sploh (...). (Intervjuvanec 10. Ts-Obč)

Intervju št. 34: (...) so dejavniki, ki vplivajo na pozitivne rezultate (...) je prav motivacija in ponos sami uslužbencev. Oziroma prav, dejstvo, da se mi sami, uslužbenci, uprava sploh (...) zavedamo posebnosti, v kateri delujemo in živimo. Ne vem to, če bi lahko ga označili kot narodno zavest, ki je že en takšen pojem že arhaičen (...) Al pa samo (...) ponos, da smo v taki stvarnosti in smo nekako posebni. (Intervjuvanec 10. Ts-Obč)

Intervju št. 35: (...) Obstaja tudi razvejana dejavnost slovenskih društev bodisi zaradi prisotnosti slovenske šole tukaj na teritoriju bodisi zaradi dejstva, da je knjižnica v Ronkah s časom postala referenčna knjižnica, saj je ena izmed pokrajinskih knjižnic, ki ima največjo zbirko knjig v slovenščini. (...) In po drugi strani, drugi večji element, ki smo ga razvili in ki so ga razvile vse občine s potrebo po dvojezičnosti, in sicer da ustvarijo dvojezične dokumente na ravni matičnega urada, se pravi možnost, da vprašamo bodisi za dvojezično osebno izkaznico bodisi za druga anagrafska potrdila. (...) V zadnjem času nalagamo vsebine institucionalne spletne strani v slovenščini. (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 36: (...) informativne dejavnosti, torej, spodbujanje biltenov, periodike občinskih uprav, s članki v zaščitenem manjšinskem jeziku, pa dvojezičnih spletnih strani, (...) do dvojezičnih tabel (...) smerokazov (...) poskusil sem ponovno ponuditi - in imel sem nekaj uspeha – pravljice za mlade, otroke (...) Takrat se je v Gemoni (...) prav začel projekt, še preden sem prišel jaz, kjer smo vsako leto objavili zgodbo v furlanskem jeziku, res originalno (...) obstaja vrsta srečanj na državni ravni »Rodili smo se, da bi brali« (...) ki uporabljajo (...) za branje samo knjige v italijanščini, zato nam je prišlo na misel, da bi poskrbeli za prevod nekaterih izmed teh knjig, ki so vključene v to pobudo (...) in prevedli smo torej dve knjigi Nicolette Costa, »L'albero vanitoso« in »Spettacolo alla fattoria« v furlanski jezik (...) Torej, jaz poznam veliko občin ali drugih društev in ustanov, ki prirejajo literarne natečaje v furlanščini. To so tisti projekti, ki jih je treba predvsem podpirati (...). (Intervjuvanec 18. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 37: Tukaj ciljamo predvsem na kulturno plat, evo. Morda manj na upravno plat, kot se dogaja v drugih občinah, kjer veliko prevajajo upravne akte, kar pa tukaj ne posebej spodbujamo, evo, razen, da, komunikacije, kot primer spletne strani, ki je dvojezična, to da. (Intervjuvanec 15. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 38: (...) ima lahko pozitivne plati, ker postane figura, ki lahko ustvarja mrežo odnosov med društvenimi realnostmi, osebami, ustanovami, ki se že ukvarjajo z razvojem in zaščito (...) furlanskega jezika. Torej je lahko zelo koristen posrednik med deželnimi strukturami, kot sta na

primer Filološko društvo ali Arlef (...) in manjšimi stvarnostmi posameznih območij. (Intervjuvanec 20. Pn-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 39: *Občina Valvasone je priredila dogodke na različnih področjih: na področju izobraževanja se je izvajal (...) tečaj za promocijo furlanskega jezika in kulture, torej tečaj namenjen jezikovni plati in tudi kulturni na splošno. (...) Želeli smo spodbujati gledališče v furlanskem jeziku s pobudo »Poletje pod zvezdami« (...) prav tako v poletni sezoni, (...) furlansko literaturo lokalnih umetnikov. Da, organizirali smo več srečanj z avtorji, ki pišejo v furlanščini ali ki drugače vsekakor spodbujajo s pomočjo literature (...) furlansko območje. (...) Nekatere pobude so bile zelo uspešne. Na primer, tudi ta tečaj, ki sem ga že omenil, je bil zelo uspešen, ker obstaja med prebivalstvom, po mojem mnenju, veliko pozornosti, morda ne toliko do jezika kot takega, ker tečaj predvideva seveda tudi pisanje, vsekakor pisavo. Vendar, veliko je zanimanja za kulturne plati svoje regije – v glavnem zgodovinski, literarni, umetniški interes. Torej, to je bilo zelo uspešno, zato mislim, da ljudi zanima spoznavati v večji meri svojo regijo in svoje korenine. (Intervjuvanec 20. Pn-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 40: *Tudi zaradi tega, ker so, ko vstopiš v občino v kraju Tavagnacco, tako kot v vse druge občinske stavbe, vse oznake, notranje in zunanje, dvojezične. In od teh (...) smo potem nadaljevali s prometnimi znaki. Dejstvo je, da zdaj vsako leto vložimo prošnjo v zvezi z zakonom 482, prošnjo za prispevek, da lahko nadaljujemo z delom posodabljanja cestnih oznak. Torej, ko uredijo nova krožišča, spreminjajo smeri, posodobijo tudi prometne oznake. In poleg tega je še drug pomemben projekt, ki so mu v zadnjih letih sledile različne osebe na ravni udeležencev, to so tečaji furlanskega jezika. Tu smo imeli tudi tečaj furlanskega jezika za priseljence (...) potem pa (...) poseben projekt, (...) ki mu sledim jaz, ker zadeva furlanski jezik, in to je natečaj za prevajanje literarnih del za otroke iz jezikov vzhodne Evrope v italijanščino in tudi furlanščino, prav z namenom, da promoviramo furlanski jezik kot knjižni jezik. (Intervjuvanec 15. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 41: *(...) Jaz sem zadolžen za okence v kraju Remanzacco (...) Da, uprava je zelo naklonjena, skratka, temu, da uresniči različne stvari. Doslej so najbolj pomembne tiste, ki se nanašajo na promocijo natečaja v furlanskem jeziku v okviru dogodka »Mascarade di Remanzasc«, to je maškara, ki poteka vsako leto, in znotraj te je (...) literarni natečaj v furlanskem jeziku; nato spletna stran, se pravi možnost, da seveda imamo furlanski del spletne strani; potem (...) smo pripravili tudi table, oznake vezane na tiste občinske kraje; (...) in tudi na ravni še posebej dejavnosti, občinska tiskovna sporočila. (Intervjuvanec 16. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 42: *Pobude Občine Oglej so v glavnem tiste, ki jih izvajajo vse občine, torej, okence, potem (...) v zadnjih letih je potekalo praznovanje 3. aprila, praznika Domovine Furlanije z različnimi pobudami: od maše v furlanščini, dogodki, konference (...) nato institucionalna sporočila, med katerimi vrsta intervjujev za promocijo občinskih dejavnosti na lokalni radijski postaji, ki je Radio onde furlane (...) potem (...) krajša dvojezična tiskovna sporočila, prevedena torej za lokalne časopise (...). (Intervjuvanec 17. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 43: *Torej, učinek je bil na komunikacijski ravni zelo pomemben. Število uresničenih oddaj je bilo visoko na vseh lokalnih postajah in tudi na lokalnem radiu (...). (Intervjuvanec 14. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 44: *Glede (...) aplikacije zakonodaje, je [Občina Naborjet-Ovčja vas] pa na osnovi zakona 482/99 (...) izdala (...) tri dvd za televizijo (...) to je »Prva zgodba v štirih jezikih«, pol pa »Poročni recepti« in še eno drugo (...) in vsi ti dvd-ji so bili s podnaslovi v treh jezikih: v nemškem jeziku, v slovenščini in v furlanščini. (Intervjuvanec 21. Vi-Obč)*

Intervju št. 45: *(...) Občina [Sauris] je že vrsto let, predvsem zaradi člena v deželni zakon 4 z leta 1999, (...) izvajala pobude v pomoč jeziku, (...) namenjene bodisi (...) dokumentiranju, se pravi: publikacije, raziskave, kar se da storiti za posnetke (...) da ustvarimo (...) dokumentacijo, in da lahko nekega dne rečemo (...) – v perspektivi (...) možnega izginitja jezika (...) »to smo rešili, to smo posneli«. Vendar glavni cilj je zagotoviti govorici Saurisa, da nekako preživi v prihodnje (...). Torej trudimo se, da bi v čim večji meri spodbujali rabo, bodisi ustno bodisi pisno, motivirali*

ljudi, da uporabljajo jezik. (...) odkar je bilo mogoče, je Občina odprla jezikovno okence s sredstvi zakona 482; nato smo končno pred leti zaključili slovar govorice Saurisa. (...) in zdaj ima Občina tudi projekt za slovnico. (...) In vsekakor je Občina zelo aktivna na področju poučevanja v šolah (...). Trudi se biti glasnik (...) na primer na deželni ravni, te potrebe po zadostnem številu ur, zadostnih finančnih sredstvih za poučevanje v vrtcih in osnovnih šolah, ker tukaj v vasi imamo samo ti dve stopnji šol. (...) Trudimo se (...) uresničevati projekte, ki so vezani na toponomastiko, na vidnost jezika v vseh javnih prostorih, tako da (...) bo tudi za vse otroke normalno videti napise v govorici Saurisa ne samo v šoli, ampak tudi (...) v drugih kontekstih. (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 46: *Kar se dogaja glede zaščite manjšin, je pozitivno, ker do zdaj, do deset let od tega ni bilo nič (...) In jezik in narečje se počasi izgublja kot povsod (...) In vse to kar pride narejeno je pozitivno. (Intervjuvanec 21. Vi-Obč)*

Intervju št. 47: *To [varstvo slovenske skupnosti] je okrepilo tudi naš dialog z obmejnimi občinami in je poenostavilo odnos tudi med narodi (...) in nam je torej povrnilo konec koncev območje, ki ima zelo močne sorodnosti, kot na primer celotno kraško območje, ki ni omejeno na eno ali drugo stran, ampak ima sinergije (...). (Intervjuvanec 6. Ts-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 48: *(...) nadalje opažamo v vedno večji meri (...), kako povezovanje med jezikom in valorizacijo lokalne kulture (...) z lokalnimi proizvodi (...) ustvarja večji interes in to, kar lahko danes opredelimo kot dodano vrednost. (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 49: *(...) kdor uporablja furlanski jezik v komercialne namene, v namene širjenja tudi izdelkov, ki so lahko gastronomski, ali tudi druge vrste. (...) upoštevajoč to pozornost (...) s strani podjetij, na primer, društev, do rabe furlanskega jezika kot orodja, ki nudi nekaj več temu, kar prodajajo, kar ponudijo, nam da ravno zato razumeti, da je to lahko orodje, ki daje neke vrste oznako (...) jaz to vidim kot neke vrste orodje, ki je koristno tudi za tiste, ki ne govorijo furlanščine, ker nudi izdelek, vsekakor nekaj, ki ima nekaj več od ostalih stvari in ne nekaj manj, v smislu: tisti izdelek prihaja od tam in se imenuje tako, ker ima določeno zgodovino, določen proces obdelave ali ima vsekakor za sabo določeno kulturo (...) Ne vem, na primer, meni pridejo na misel gastronomski izdelki ali tudi materialni izdelki, kot na primer stolice v Manzanu (...) vrednote, ki tičijo za furlanskim jezikom, ki so tiste povprečnega Furlana, lahko rečemo, ki je »svet, pošten in delaven«, kar pomeni, da so stvari narejene na določen način (...) in to lahko, ravno zato, daje, ne vem, gospodarski zagon izdelku (...). (Intervjuvanec 26. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 50: *(...) sam turizem (...) glede na to, da delam v Ogleju, so postavili panoje v 4 jezikih: italijanščini, furlanščini, angleščini, nemščini. (...) Tukaj zasledimo dodaten jezik, kaj je to, zakaj ta jezik? Torej, (...) ustvarja tudi take oblike zanimanja med osebami, ki prihajajo od zunaj, mislim, da je to lahko prednost, ker tako lahko razumejo, da so (...) v kraju, ki ima svoje posebnosti. (Intervjuvanec 17. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 51: *Eden izmed najbolj zanimivih vidikov, ki ga zasledimo v deželnih zaščitnih zakonih je prav ta: prisotnost manjšin, njihovo varstvo, njihovi jeziki in kulture so prepoznani kot vir, ki je na razpolago vsem državljanom. Vzemimo na primer zakon 29/2007 na ravni izobraževanja, kjer sta poučevanje in raba furlanščine v šoli del – po mnenju zakonodajalca – večjezičnega izobraževanja in usposabljanja za medkulturno, večkulturno in osveščeno evropsko državljanstvo. (...) zaščita ne zadeva samo manjšin, ampak tudi »druge«. Kdor živi v Furlaniji, naj bo furlanskega, slovenskega ali nemškega izvora ali naj prihaja iz druge italijanske dežele ali iz Kameruna ali Albanije, bi moral biti v stanju, da vsaj zaznava dejstvo, da se nahaja v resničnosti, kjer govorijo tudi furlanščino, slovenščino, nemščino, in celo, da lahko spozna in vsaj nekoliko uporablja te jezike. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 52: *(...) kar nimamo (...): usklajene akcije na ravni celotnega šolskega sistema (...) Zaupamo še vedno samoinicijativi (...) tako da imamo zelo razvite primere, kjer počenjajo enkratne stvari, ki so razširjene v javnosti, ki gredo na (...) evropske posvete o najbolj zanimivih*

izkušnjah (...) o (...) poučevanju jezika (...) vendar imamo tudi razlike v stopnjah, drugačnosti (...). (Intervjuvanec 4. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 53: *V šoli smo veliko storili, vendar manj od tega, kar bi bilo treba storiti. Ne glede na omejena finančna sredstva problem tiči v jasnosti ciljev in pravnih orodij. Poučevanje jezika kot jezika in raba jezika kot jezika poučevanja sta predvidena v zakonu 482/1999, vendar se ta določila niso izvajala zaradi dolgotrajne odsotnosti tistih ukrepov Ministrstva za izobraževanje, ki določajo kriterije, cilje in načine izvajanja. Ko so poskusili to uresničiti, glej deželni zakon 29/2007, jim na deželni ravni ni uspelo, najprej zaradi zaustavitve vezane na nekatera določila predvidena v rzsodbi 159/2009 Ustavnega sodišča, ker Dežela se je ustavila, čakala je na pritožbo in nato na rzsodbo. Minilo je več kot 3 leta in ni še pravilnikov o izvajanju: na nek način je čakanje s strani Dežele na rzsodbo lahko razumljivo, vendar po mnenju Konzulte in še posebej po 30. septembru, ko je deželni odbor odobril splošno načelo, ki opredeljuje tehnični in administrativni postopek, ki naj bi uresničil zakon o furlanščini, ne razumem, zakaj se ni še nič premaknilo (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 54: *(...) v naših šolah smo zakon 482 izvajali od leta 2001, kar pomeni, da lahko starši zaprosijo za svoje otroke poučevanje furlanščine, dejansko (...) veliko šol je pri upravljanju teh dejavnosti prepuščenih samim sebi in postavlja se torej potreba, da bi znotraj deželne uprave in drugih ustanov, ki se ukvarjajo s šolami, najprej Deželnega šolskega urada, predvideli strukture, ki bi sledile dejavnostim o zaščiti v šoli. In zaradi tega je leta 2007 odobren (...) zakon 29 o furlanskem jeziku (...). (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 55: *Kako je z izvajanjem tega zakona? Je še, bi rekli, več ali manj na nuli. Ker ta zakon je predvideval vrsto pravilnikov, najprej za šolo, bila je predvidena sestava seznama učiteljev furlanskega jezika, in potem cela vrsta dejavnosti na pomembnih področjih, vendar doslej, recimo, teh pravilnikov niso sprejeli, (...) politike za furlanščino so pod vplivom te zatohlosti (...), ki jo še dodatno otežuje dejstvo, da se nahajamo v stresni situaciji z gospodarskega vidika. Torej, nakopičila sta se poleg vrzeli na pravni ravni, tudi deficit gospodarske narave, kar trenutno ustvarja veliko problemov. Poleg tega, kot poslednji nizki udarec, je prišla rzsodba Ustavnega sodišča leta 2009, ki je izničila nekatere pomembne dele zakona (...) ne bistvene, vendar pomembne, ki zadevajo šolo in omejujejo, kar je najbolj zaskrbljujoče, pristojnosti, ki jih lahko izvaja naša dežela o tej temi, ne samo za furlanščino, ampak splošno o šoli. In to je povzročilo krizo dejavnosti stalne komisije, ki mora izdati izvajalni pravilnik (...), ki ne sme nikakor škodovati državnim pristojnostim, ki jih je ta rzsodba leta 2009 potrdila, če hočemo, tudi okrepila. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 56: *Bodisi za furlanščino bodisi za nemščino, po mnenju nekaterih nekoliko manj za slovenščino, obstaja dodatni element krize, ki se je pojavil v zadnjih mesecih, ki ga predstavlja nova ureditev deželne strukture, ki je odvzela oziroma je prenesla (...) vso pristojnost nad izobraževanjem od Službe za manjšine na Službo za izobraževanje in raziskovanje. Torej ves del, ki zadeva izobraževanje v furlanščini, izobraževanje v nemščini, in v zelo majhni meri tudi v slovenščini, v italijanskih šolah, ki niso slovenskega jezika, tega ne upravlja več Služba, ampak Izobraževanje. To seveda povzroča nekatere težave (...), ker mora naravno tista služba te dejavnosti za zaščito začeti s kraja, medtem ko smo imeli tukaj zgodovino in znanje, dediščino znanja vezanega na zaščito v šolah. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 57: *Mislim, da je vprašanje poučevanja furlanskega jezika in njegovega prenašanja bodočim generacijam temeljno. Obenem predstavlja izobraževanje v standardnem jeziku za vse državljane Furlanije, ki bi se začelo v vrtcih in bilo zagotovljeno na vseh stopnjah izobraževanja, še nedosegljivi cilj (...) Kar zadeva redno delovanje v različnih šolah, še posebej v tistih, ki so določene za obvezno izobraževanje, so pomanjkljivosti razširjene, še predvsem če upoštevamo dejstvo, da je takozvana furlanska manjšina, vsaj 450.000/500.000 državljanov, večina, vendar so viri, s katerimi razpolaga za razvoj projektov v šolah, krepko pomanjkljivi (...) Dejansko je tudi premalo učiteljev, ki bi imelo kompetence na ravni krajevnega jezika ali lahko sledilo posebnim tečajem. Poleg tega edine dve smeri visokošolskega izobraževanja, ki jih prireja Univerza v Vidmu, trenutno nista posebej priznani znotraj šolskega sistema. (Intervjuvanec 12. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

- Intervju št. 58:** *Potem se konča tako (...), da je danes pomembnejše znanje angleščine ali drugih jezikov (...) ni potrebe in zaradi tega, ker ni potrebno, (...) se povpraševanje jezika (...) manjša.* (Intervjuvanec 19. Pn-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 59:** *Ker po mojem, velikokrat, bi se morala furlanščina pomladiti, ker je vedno vezana na lokalno kulturo (...), ki je nekoliko preveč zaprta, antična, ne vem, diši po starem (...) Kdor govori furlansko, govori krajevni jezik, je nekoliko omejen, bi lahko rekli. Zato smo vedno predlagali stvari, ki so usmerjene v (...) sodobnost, ravno zato te igre, ki jih nismo nikoli prej predlagali, ali pa dvd-ji, ki smo jih pripravili, večeri, oziroma (...) potreba, da ustvarimo dogodek okrog furlanščine.* (Intervjuvanec 15. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 60:** *Ko smo pripravili zadnji zakon, ta 29, ki naj bi bil zakon, ki vključuje vse vidike problema; ustvarili smo študijsko komisijo (...), ki je pripravila zakon (...), ta zakon je ustvaril neverjetne sovražnosti v deželnem svetu (...) to je paradoks (...) lahko razumem, da ena stvar ustvarja manj zanimanja (...). Kar ne sprejemam kot normalnost, recimo tako, je, da je to postalo divje vojno bojišče (...) torej je tema, ki se je razvila na konflikten način, ni šlo gladko (...) in še zdaj ostaja, evo, nekaj od tega.* (Intervjuvanec 4. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 61:** *Knjižna proizvodnja, čeprav znatna, ostaja še preveč omejena na ravni rabe, delno zaradi tega, ker standardna pisava ni še povsem poznana in sprejeta.* (Intervjuvanec 12. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 62:** *(...) kritike so namenjene dejstvu, da gre veliko pozornosti do jezika, ki se ga je treba učiti (...) prav kot tuji jezik, medtem ko manjka mogoče nekaj promocije jezika prav znotraj družine, oziroma da je treba jezik prenašati znotraj družin, ker ravno zato imamo te otroke, ki doma sploh ne govorijo, vendar se nato znajdejo v šoli pri obiskovanju (...) teh tečajev. In drugi tečaji se večkrat (...) usmerjajo v prenašanje pisave standardnega furlanskega jezika, ki pa ni vedno (...) blizu (...) obliki furlanščine, ki jo govorijo na območju. (...) včasih se pojavlja kritika, da vlagajo veliko denarja v stvari, ki so preveč formalne (...).* (Intervjuvanec 20. Pn-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 63:** *(...) tudi slovenščina, tako kot furlanščina in nemščina, so v zadnjih 20-30 letih izgubile deleže govorcev, vendar z določenih vidikov še posebej furlanščina, je pridobila deleže piscev, zdaj tvegamo, da pisci pišejo zase (...) očitno pozitiven porast statusa, ki pa konec koncev postane skoraj eliten.* (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 64:** *Učinek je bila (...) postavitev dvojezičnih oznak na ulicah, na velikih krožiščih, križiščih (...) v furlanskem jeziku. In to je sprožilo več polemik. Vendar je bila končna ocena pozitivna.* (Intervjuvanec 14. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 65:** *Pokrajina [Gorica] je v teh letih vlagala v varstvo na ravni cestnih oznak v dvojezični ali celo trojezični obliki, odvisno od krajev, in v primeru furlanščine so se posluževali sodelovanja Furlanskega filološkega društva, vendar so vnesli v kraje take toponime, ki jih prebivalstvo ne prepozna. Torej, to je očitno problem, ki ga občutimo bolj na interni furlanski ravni, ker furlanščina, čeprav je jezik, nima, kako bi rekel, jasne identitete na celotnem deželnem območju bodisi na ustni ravni bodisi glede toponimov. Vendar se je ustvarila absurdna situacija, da je bila Pokrajina prepričana, da izvaja (...) hvalevredno dejavnost in se je nato znašla pred krajevnim protestom, ker so toponim uporabljali na drugačen način kot na krajevni ravni.* (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.
- Intervju št. 66:** *Območja Furlanije in tržaškega ozemlja – tj. dežele Furlanije Julijske krajine – niso več »mejna« območja oz. še slabše »predstraže« pred »drugim«, »drugačnim«, potencialnim ali dejanskim sovražnikom – tako kot je bilo v obdobju od konca druge svetovne vojne vse do devetdesetih let prejšnjega stoletja. V takratnem kontekstu so bile zahteve po zaščiti furlanske, slovenske in nemške manjšine – in celo po samem priznavanju njihovega obstoja ter specifične – občutene kot problem, ker – predvsem v primeru slovenske, v mnogih aspektih pa tudi furlanske manjšine zaradi njene številčnosti – kot dejavnik potencialne šibkosti in podpora potencialnim »notranjim sovražnikom« (...). Sprememba mednarodnega scenarija – pa tudi že sam začetek odmrzovanja, v katero obdobje spada ter ga v določeni meri spodbuja tudi izkušnja teritorialnega*

in institucionalnega sodelovanja v okviru delovne skupnosti Alpe-Jadran – prispeva k prepoznavanju obstoja pluralne dežele in k doslednemu uresničevanju teoretično ustavno zajamčene zaščite tudi za razvoj, prek prisotnosti teh manjšin in zgodovinskih stikov med slednjimi in preostalo Evropo – predvsem Srednjo Evropo, čeprav ne izključno, vsaj po mnenju podpisanega – politika izkazuje odlično poznavanje v polovici prvega desetletja novega stoletja, vsaj z vidika temeljnih in programskih deklaracij o tej zadevi. Ob koncu lahko ugotavljamo, da dozori ideja o pluralni deželi, združeni v različnosti, ki goji in vzpostavlja odnose v pluralni Evropi, združeni v različnosti. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 67: *(...) je izhodišče dobro predvsem, ker urejuje tudi ta finančni aspekt zaščite manjšine (...) Potem imamo tudi pomembno, da je ta institucionalna ureditev manjšine (...) Imamo to strukturo seznama (...) organizacij slovenske jezikovne manjšine, kjer bi morali se zdej vpisati vsaj enih 200 interesentov. Na podlagi tega seznama pride do priznanja referenčnih organizacij, na podlagi priznanja referenčnih organizacij, ima svojo utemeljitev tudi ta komisija. In potem imamo še noter to konferenco, ki mora biti vsakih pet let približno, in potem imamo tudi paritetni odbor. (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 68: *(...) uradno gre za zakon o kulturnih dejavnostih. Vključen je v kulturno politiko, čeprav je njegov razpoznavni element – prav gotovo ključni – ustanovitev organa, ki se imenuje Komisija, ki je prav gotovo komisija za kulturne dejavnosti, čeprav je prevzela, saj si ni morala ne prevzeti, institucionalno vlogo sogovornika, ki je kulturni organ navadno nima (...). Rad bi izpostavil, da ta komisija, ko se sooča s problemi – govorimo vedno o finančnih posegih, akcijah, virih – to počenja v vlogi institucionalnega organa, vladnega sogovornika s predstavniki deželne vlade (...). Danes (...) smo ustanovili urad, ki je kljub svoji majhnosti temu namenjen [slovenski manjšini], imamo organizem, ki (...) je skoraj institucionalen, to je komisija, ki bolj nadzoruje kot usmerja in imamo, bi rekel, učinkovit urad (...). (Intervjuvanec 4. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 69: *(...) potem imamo tudi določene stvari, kot je ta deželni sklad, ki dve leti od tega smo imeli precejšnjo vsoto zaradi nekaj let zastoja. V zadnjih dveh letih je financiral (...) ne toliko (...) programskega delovanja, ampak projekte, ne samo od društev, ampak projekti bi morali biti usmerjeni v medsebojno poznavanje drugih stvarnosti v deželi, na deželni ravni, in tudi šole in tudi občine (...). (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 70: *Pri tem bi lahko omenil še to novost, ki je bila lani. Prvič, lahko imamo na razpolago ta sklad za rabo slovenščine v javnosti (...) bi lahko blo dosti bolj pozitivno, to glede rabe slovenščine na občinski, pokrajinski ravni ali na ravni drugih krajevnih zdravstvenih enot... In tudi dežela je dala svoje projekte. Mislim, da bo lahko tudi to še bolj utrdilo prisotnost slovenščine znotraj deželnega ustroja. (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 71: *Tako da mislim, da [zakonodajca] določene stvari urejuje. Koliko je danes še to aktualno? Koliko so se medtem časom spremenile stvari – predvsem to, glede organizacij, dveh krovnih? (...) potem je stvar tudi same manjšine, (...) problem status quo, npr. določene stvari je treba reformirati, ne moremo ohraniti vse (...). Jaz opažam npr. na področju kulturnega delovanja: večja je skrb zato da ostanejo (...) zidovi, kot kaj se dogaja znotraj. (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 72: *Mogoče hiba, ki je danes v zakonu, da nimamo teh prioritet, oziroma, tiste trdne temeljne ustanove, ki bi morale biti zagotovljene (...) in določene stvari, ki bi morale biti, odvisno od želja, od moči, od odobravanja, ki ga imajo s strani pripadnikov manjšine. (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 73: *(...) zakon o manjšini 26 v letu 2007, da je (...) nastal, se odločil z manjšino (...) potem seveda so nekatere stvari, ene kompromisne rešitve, ki so bile sprejete, ne? Predvsem mislim na drugi člen, ki predvideva to rezijansčino in te krajevne različice, jezikovne različice (...). (Intervjuvanec 1. Ts-Dež)*

Intervju št. 74: *Po sprejemu zakona 26 iz leta 2007 za Slovence, zakona 29 iz leta 2007 za Furlane se je pojavila potreba po dopolnitvi enotnega deželnega zaščitnega okvirja za vse deželne manjšine, zaradi tega je sledila odobritev zakona 20 iz leta 2009, ki tudi zaradi njegovega nedavnega sprejema, mora šele biti udejanjen prek pravilnikov, ki predvidevajo, recimo tako, obsežnejši deželni poseg, bodisi na področjih, kjer je dežela že prej posegala, tj. pri kulturnih dejavnostih,*

predvsem pa na področjih šole in medijev, ki sta dva ključna dejavnika tudi pri teh malih skupnostih. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 75: *(...) osebe stare manj kot (...) štirideset let (...) zelo malo uporabljajo jezik, ne pa zaradi tega, ker nočejo tega počenjati, ampak zaradi težav vezanih na dejstvo, da ko so bili otroci, ko so hodili v šolo, so bile družine pod pritiskom šolskih oblasti, naj se ne učijo in ne govorijo narečja kraja Sauris z otroki, danes pa so rezultati tega početja povsem očitni. Zato tista generacija (...) očetov in mam, ki bi si večkrat (...) želeli prenašati narečje kraja Sauris na svoje otroke, imajo težave, ker sami slabo obvladajo jezik. Čeprav jezik odlično poznajo ali pa ga obvladajo na osnovni ravni, imajo potem težave pri nastavljanju pogovora, torej (...) jezika ne govorijo gladko (...), recimo (...), splošni trend med mladimi je skoraj izključna raba italijanščine. (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 76: *(...) vsekakor ne vsi prebivalci obvladajo jezik kraja Sauris. Poznamo primere prebivalcev, ki prihajajo od zunaj, iz drugih vasi ali celo iz drugih držav, kot na primer: imamo majhno skupnost Romunov, torej, njihovi otroci gredo v vrtec, v šolo, torej prav znotraj šole smo pred precej raznoliko situacijo (...), struktura populacije (...) ni zelo homogena, v smislu, da vključuje osebe, ki so se tu rodile in tukaj od vedno živele; osebe, ki prihajajo od zunaj; osebe, ki se tu nahajajo za krajše razdobje iz delavnih razlogov in ki potem odidejo; torej tudi na jezikovni ravni imamo osebe, ki prihajajo iz furlanskih vasi in ki še naprej govorijo furlanščino. (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 77: *(...) kar je nedvomno pozitivno je ta močan občutek identitete in pripadnosti ter ponosa pripadnosti posebni skupnosti tudi pri tistih, ki (...) ne poznajo povsem ali delno jezika. (...) opravljene so bile raziskave, razdeljeni so bili vprašalniki (...), izkazalo se je, da skoraj celotna populacija podpira poučevanje jezika kraja Sauris v šoli. (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 78: *Ni mogoče zanikati, da ima šola – še posebej osnovna šola – pomembno vlogo pri odklanjanju manjšinskih jezikov. Večkrat je ravno učni kader tisti, ki spodbuja starše, naj opustijo rabo tistega, kar sami imenujejo »narečje« v korist italijanščine. V teku je prava gonja proti manjšinskim jezikom; zaničuje se tiste, ki te jezike govorijo, obravnava se jih kot del zastarele, kmečke, neizobražene kulture. (Intervjuvanec 23. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 79: *Potem je drug pozitiven dejavnik (...) zanimanje, ki se pojavlja od zunaj, torej med osebami, ki prihajajo zlasti iz študijskih razlogov oz. ker ji privlačuje to kar (...) so prebrali glede lokalnega jezika in kulture, torej obstaja neke vrste povratni učinek na skupnost (...). (Intervjuvanec 22. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 80: *V drugi polovici prvega desetletja po letu 2000 je prišlo do večjega prevzema odgovornosti s strani Dežele, ki je poskusila prevzeti aktivno vlogo v izvajanju zaščitnih politik. Te vloge pa ni prevzela v celoti: podpora kulturnim dejavnostim furlanske manjšine je bila na primer prepuščena pokrajinam, najprej prek omejenega nadzora in usmerjevanja OLF-ja, – ki pa se je omejeval na posredovanje mnenj – nato brez nikakršnih instrumentov nadzora in usmerjevanja, recimo prek ARLeF-a. To je pomenilo najprej, da pokrajine večkrat niso upoštevale smernic deželnega organa za jezikovno politiko s prispevki v podporo posegom, ki so bili bolj malo v skladu s celostnim planiranjem in načrtovanjem jezikovne politike ter, nedavno, na primer, do situacije, ko leta 2010 Pokrajina Pordenon ni koristila že itak skromnih deželnih virov v podporo dejavnostim društev in občin. Na osnovi teh in drugih dejstev v zadnjih dveh letih bi lahko rekli, da je Dežela opustila to vlogo. (...) Obstaja vzporedna pot, v Italiji in Evropi, med evropsko integracijo, podporo Evropi in zaščito manjšin: imeli smo obdobje evro-optimizma in evro-eforije, reakcije na celinske integracijske procese, ki so se zdeli pozitivni in neustavljivi, ter vse večje pozornosti do manjšin; danes sta se oba trenda, bolj ali manj vzporedno, povsem spremenila. V okviru te pozitivne sezone, ki je danes prekinjena ali celo povsem zaključena, gre opozoriti na nekatere elemente: v zadnjih 5-6 letih je več kot 100 šolskih inštitucij (...) prosilo in prejelo deželni prispevek za izvajanje projektov za učenje in rabo manjšinskega jezika v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah: več kot polovica 198-ih občin, opredeljenih po prisotnosti vsaj ene jezikovne manjšine, je v zadnjih letih izvedlo vsaj eno pobudo, predvideno po zakonu 482/1999*

glede rabe manjšinskih jezikov v javni upravi; med ostalimi ustanovami so to storile vse 4 pokrajine, 5 zdravstvenih podjetij od skupnih 6, dve trgovinski zbornici od skupnih 4. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 81: (...) vsak dela zase (...) imamo dvojnike, trojnike (...) Tako, mogoče, Dežela (...) da bi malo vodila ta monitoring malo vsega (...) Nam bi bilo tudi všeč, da bi vedeli, kateri projekti so bili najboljši, bi jih lahko potem tudi, ne, pač sami [izvajali] (...) ne bi bilo treba si toliko beliti glave z raznimi projekti. (Intervjuvanec 5. Go-Pok)

Intervju št. 82: Omejitev lahko zasledimo (...) v dejavnosti jezikovnih okenc. Zakaj? Ne toliko zaradi odgovornosti samih jezikovnih okenc, ampak morda zaradi odsotnosti enotne usmeritve, te promocijske dejavnosti niso (...) razvile vseh potencialov, ki jih imajo, torej v bodočnosti bi morala Dežela imeti vlogo koordinatorja, vlogo spodbujevalca dejavnosti, ki jih bodo potem izvajale lokalne uprave (...). (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 83: Primorani smo upravljati (...) preveč komplicirane postopke. To je šibka točka celotne italijanske birokracije in tudi deželne. Morali bi verjetno razmisliti o normativnih posegih, ki ohranjajo namene in cilje zakonov (...), a hkrati predvidevajo veliko enostavnejše in učinkovitejše oblike praktičnega izvajanja teh pravic. Veliko krat je to očitno v postopkih financiranja, mi sami zahtevamo od ustanov, bodisi javnih bodisi zasebnih (...) nesmiselno uporabo energije za dokumentacijo, ne da bi jamčili istim ustanovam možnost opravljanja njihovih dejavnosti na najboljši način. Če poenostavimo: treba bi bilo na primer predvideti večletna financiranja, ne samo letna. Financiranja bi morali koristiti na začetku leta, ne ob koncu (...). To je po mojem mnenju ključnega pomena za bodočnost: poseči za poenostavitvi dejavnosti, hkrati pa (...) pospešiti nadzor nad kakovostjo opravljenih dejavnosti. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 84: Zdi se mi, da sta bila načina posodobitve in okrepitev deželnih zaščitnih instrumentov dva: ali tisti, ki so mu sledili trije zaščitni zakoni, ali tisti, ki bi predvideval določila za izvajanje statuta, ki bi podpirala ali pa zanikala na primeren način za statutarno avtonomijo ustavne principe, – člene 6, tudi 2 in 3 – povezane z zaščito manjšin in vsebinami zakona 482/1999 – in na tej osnovi specifična določila, ki se nanašajo na različna področja – jeziki v šoli, v ustanovah, pri storitvah, v družbi, v medijih. Slednja je bila najbrž najbolj zahtevna pot, vendar bi se predvsem v primeru Furlanov in Nemcev izkazala kot najbolj učinkovita. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 85: [Občina] Bicinicco je imela dvojezično spletno stran, samo da jo je zdaj popolnoma preuredila, in zaradi pomanjkanja osebja, jo ima samo v italijanščini. Santa Maria la Longa, enako, tudi ona. (...) problematik na ravni izvajanja je dejansko veliko, v smislu da (...) je dejavnost okenca tesno vezana na letne projekte, s prispevki, natančno tako, letnimi in se torej večkrat pojavljajo obdobja prekinitve, ker prispevkov ni bilo, ni stalnosti, potem smo vsekakor vezani na te pogodbe, počutimo se tudi svobodne, da lahko zamenjamo (...) navedem primer, po mojem, očitno: jaz sem delal na okencu za furlanščino tri leta in pol na Občini Artegna in spletna stran je bila v celoti dvojezična. Zdaj, odkar mene ni več, nihče se ni več ukvarjal s furlanskim jezikom v Artegna. To je ustvarilo praznino, v praksi. (Intervjuvanec 18. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 86: (...) ovire so različne, primer: ne vsaka izmed več kot 170 občinskih »furlansko govorečih« uprav je imela možnost odpreti, posamezno ali v sodelovanju, jezikovno okence. Samo manjši del je lahko črpal financiranja, vedno bolj omejena – manj kot 500.000 evrov prihaja iz zakona 482/99 za furlanščino v letu 2009, ki jih razdelijo med vse predvidene dejavnosti. Kriteriji delitve za odprtje okenc omogočajo največ skupno 15.000 evrov stroškov za občine, ki so glavno mesto [pokrajine], manj za druge. (Intervjuvanec 12. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 87: (...) edina stvar zame nekoliko negativna je verjetno fizična lokacija okenca, ki ni vedno odvisna od občinske izbire, ali pa na legi, bi lahko rekli, (...) ki je vidna občanu, kar lahko ustvarja ravno zato kar nekaj problemov, v smislu, da občan ne vedno ve, da okence obstaja, ne vedno ve, kje se nahaja, kaj lahko zaprosi, in torej, po mojem mnenju, bi bilo potrebno uresničiti dejavnost za spoznavanje specifičnih dejavnosti okenca, ker morda veliko ljudi misli, da okence

delo samo prevode v furlanščino (...) Medtem ko ima druge naloge, ki pa jih vendarle, ravno zato, občan ne ravno dobro pozna. Torej, mogoče, ta je del, ki se ni povsem izboljšal z vidika jezikovne politike. (Intervjuvanec 16. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 88: *(...) okence [v Ogleju] se nahaja v občinski stavbi, zaradi tega je veliko lažje pogovarjati se z različnimi odborniki ali tajniki, (...) za organizacijo stvari, (...) za soočanje z njimi (...). Torej, to je pozitivno, potem vsekakor so bili tudi delovni urniki izbrani nalašč, da omogočajo stik z upravo (...). Da, je zelo težko, da se bo občan privatnik posvetoval z okencem. Da, mogoče se ravno zato občan obrne na odbornika za kulturo ali odgovorno za knjižnico, ki je urad poleg mojega (...). Oziroma je mogoče bolj verjetno, da se društvo obrne na okence kot posamezni občan. (Intervjuvanec 17. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 89: *(...) ko govorimo o predstavitvi figure uslužbenca na okencu, se ne moremo pri tem nanašati na nekoga, ki se znajde na občini, sedi za mizo in čaka, da se bodo ljudje obrnili na njega; prvič, ker ne vedo, če jim nihče ne pove, da okence deluje. Drugič, velikokrat jim ni jasno, s čim se zares ukvarja to okence, in se torej ravno zato tvoja figura ne more omejiti na to, da deliš informativno ali predstavitveno gradivo, kot, kaj jaz vem, promocijske razglednice, ampak pomeni ravno zato to, da se ponujaš, najprej (...) šolam, ki so konec koncev tiste, ki največ sledijo jeziku na teritoriju (...) in društvom na teritoriju, ki so vsekakor morda večkrat prav ona sama tista, ki izvajajo dejavnosti o furlanski kulturi, in jih zaradi tega zanima sodelovanje s tabo, bodisi samo za to, da dobijo informativno gradivo, bodisi da se poslužujejo jezikovnega lektoriranja, če želijo objaviti zbrano gradivo v furlanskem jeziku. (Intervjuvanec 18. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 90: *(...) kar zadeva posameznega uporabnika in občana (...) nista soudeležena, nekoliko zaradi tega (...), ker ne čutita potrebe, vsaj v občinah, te potrebe po zakonodaji, ki bi urejala furlanščino. (...) furlanščino govorijo, tekoče, vedno in v vsakem primeru. Ni potrebe po pisanju, po pisnem pogovoru s sosedom. Zaradi tega, kar zadeva obrazce, (...) posameznik dvigne obrazec, javni akt, kar je in si ga prebere v italijanščini (...). Tudi zaradi tega ker so ustvarili uradni jezik, tako imenovani koine, zato imajo skoraj vsi težave z branjem, naravno, ker ga malokdo prepozna v furlanščini, ki jo govori običajno. (Intervjuvanec 18. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 91: *(...) figura uslužbenca pri okencu se včasih udejanja na neprimeren način, (...) zaradi tega jim skušajo dajati predvidene vloge, včasih je to tudi figura, ki (...) jo izrabljajo tudi za stvari, ki recimo ne sodijo v to pristojnost, (...) to bi lahko bila (...) izrečena kritika (...). (Intervjuvanec 20. Pn-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 92: *Poudarjamo potrebo po razvijanju primernih strokovnosti, kar zadeva jezikovne operaterje – še posebej za furlanščino – z možnostjo za njih, da se vključijo v namenski strokovni seznam, ki omogoča nadzor nad zadevo. (Intervjuvanec 23. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 93: *(...) med negativnimi dejavniki, (...) ki zavirajo pozitivne rezultate za varstvo manjšin. In sicer (...) na prvem mestu bi postavila prav čas, ki je temu namenjen, za prevod vseh teh dopisov, aktov in sestavljanje teh dvojezičnih aktov in dokumentacije (...). (Intervjuvanec 10. Ts-Obč)*

Intervju št. 94: *(...) tudi vprašanje vsekakor dvojnega jezika v komunikaciji rabi je primerno, vendar dejansko tudi tu potrebujemo namensko strukturo, ki se ukvarja s prevajanjem. (...) Torej ustreza na ravni medosebnih odnosov. Če bi se oseba, ki pride na okence, rada pogovarjala z menoj, jaz sem v stanju držati pokonci pogovor, vendar potem, ko moram napisati pismo in v tistem slučaju ga moram napisati v obeh (...) jezikih, ker pravno veljavo ima akt v italijanščini, se časovni roki podaljšajo in pomeni, da vsekakor tudi strukture, kjer teoretično vse osebe naj bilo dvojezično, potrebujejo nato prevajalsko strukturo. (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*

Intervju št. 95: *Težava je v tem, da (...) med uslužbenci te ustanove malokdo pozna slovenski jezik, torej, nedvomno je tudi dejstvo, da je razvijanje obrazcev, pravilnikov, dokumentov brez pomoči prevajalca, skoraj nemogoče. To seveda upočasnjuje potek postopka, ki omogoča razpoložljivost*

teh aktov, papirjev (...) občanu (...). Vsakič rabimo tehnično preverjanje (...) z nekom, ki pozna jezik. (Intervjuvanec 6. Ts-Pok) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 96: In potem žal obstaja pa še velik problem: informatski sistemi, (...) ki niso sploh pojmovani (...) za delovanje v taki stvarnosti, kot je naša. (...) tu mislim na specifične programe za delovanje v občinskih uradih. (Intervjuvanec 10. Ts-Obč)

Intervju št. 97: Pokrajina [Gorica] je v teh letih opravila pomembno izbiro, in sicer da je priredila tečaje – tudi za usposabljanje osebja – za poznavanje jezika, vendar z omejitvijo: ne verjamem, da lahko znanje jezika stresemo iz rokava s 4–5 mesečnim tečajem. Oziroma, to so koristna orodja, vendar včasih (...) jih je osebje zlorabilo za – med narekovaji – udeleževanje na tečajih (...) bolj iz osebnega zanimanja kot iz praktičnih zahtev dela, ki ga opravljajo. Kar je v redu; vendar bi bilo boljše, kako naj rečem, vlagati vire za usposabljanje manjšega števila ljudi, vendar na bolj poglobljen način, če obstaja hotenje po tem, da imamo osebje, ki pozna rabo jezika. (...) Če potrebujem dejansko se pogovarjati, da obrazložim nekaj posamezniku, kar je vezano na birokratsko zadevo administrativne vrste, ni mi dovolj osnovno poznavanje jezika. Je torej važno po eni strani, vendar po drugi ne verjamem, da je to način, ki jamči prisotnost dvojezičnega osebja v strukturah. (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 98: Jezikovno okence štejem za neke vrste poseben URP [Urad za stike z javnostmi] za občane, ki pripadajo manjšinam, ki je v nekaterih oblikah celo prav ločeni fizični prostor, skoraj shramba. To strukturo – ali ta ukrep, to tipologijo posega – upoštevamo za povezovalno rešitev. Ideja je naslednja (...): 1) uporabljamo te strukture, ki sočasne, z mladimi in motiviranimi operaterji za določen čas ali na projekt, da jamčimo pravico (...) državljanom, ki pripadajo eni izmed priznanih manjšin, da uporabljajo svoj jezik z institucijami in javnimi upravami; 2) med tem prirejamo jezikovno usposabljanje osebja različnih uprav; 3) slednji, ko so enkrat primerno usposobljeni, bodo neposredno omogočali isto pravico, isto možnost in ne bomo torej potrebovali več niti okenc niti uslužbencev na okencih. Ta teoretična shema – potrjujeta jo, po mojem mnenju, dva elementa: okence ni jasno opredeljeno niti v zakonu 482/1999 niti v njegovem pravilniku o izvajanju, medtem ko se krajša opredelitev nahaja v zakonu 38/2001; v prvih ministrskih dekretih za administrativno upravljanje so bila financiranja letna in za ne več kot pet let – to omejitev so potem odpravili – in letno financiranje je v vsakem slučaju dodeljeno pod pogojem, da zadeva letne projekte (...). (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 99: Po mojem je omejitev v tej zakonodaji več. Prva je prav gotovo ta, da financiranja niso stalno zagotovljena, kar ne omogoča izbir, razen pod posebnimi pogoji (...), ki omogočajo stalnost nekega okenca. Dejansko, naša Občina [Občina Ronke] je v letih, v pričakovanju financiranja iz 482 – vsekakor so letne zamude vezane na roke izplačevanja (...) – vedno menila, da je smiselno dopolnjevati nacionalna in deželna sredstva s svojimi viri za tista obdobja, ki niso bila krita. (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 100: (...) edini negativni vidik, (...) ki ga ugotavljam, je v tem (...), da osebje, naravno, je za določen čas, (...) tile projekti trajajo leto dni, zaradi tega se več ljudi izmenjuje. (...) ni še prišlo do tega, verjetno ker za uprave zaposlovanje ni obvezujoče. (Intervjuvanec 9. Ts-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 101: Vendar obstaja prav zakonska omejitev, na ravni pravilnika o izvajanju, ki predvideva, da so tale sredstva razdeljena, da morajo biti po sili razmer uporabljena za financiranje figur za določen čas ali vsekakor nestalno. To je z mojega vidika omejitev (...), ker ne omogoča obračunavanja morda figure, ki jo že imam za nedoločen čas, za katero se obvezem, da jo bom, kako bi rekel, sofinanciral tudi za tisti del, ki ni zakonsko krit, vendar to je strošek, ki ga vsekakor ne morem obračunati v prispevku. (...) zakon (...) naj bi dovoljeval, če imam figure znotraj ustanove – ker sem med tem opravil organizacijske izbire, ki so me privedle do tega, da imam možnost zaposlovanja, ker so se mi med tem sprostila mesta, torej sem takrat izrabil priložnost, da sem zaposlil osebo, ki pozna tudi slovenski jezik – mi ne omogoča, da jo obračunam. Ta omejitev, po mojem mnenju (...) je tolikšna, da si je treba potem včasih izmišljovati stvari (...), ki odgovarjajo bolj potrebam obračunavanja kot morda dejanskim potrebam. Ker v trenutku ko si jaz, morda sem se odločil, da imam svoje osebje za nedoločen čas, izmišljam druge projekte, da

dobim financiranja (...) ki morda niso glavne stvari, ki jih potrebujem. (Intervjuvanec 11. Go-Obč)
Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 102: *(...) vse javne uprave, tako, kar se tiče zakona 482 za Furlane in 38 za Slovence, delamo po projektih, ne (...) in to pomeni, da smo odvisni od leta do leta (...) ne vemo, če projekte bodo odobrili, če denar bo prišel, in to jasno je težko za uprave, zato ker zahteva veliko dela. (...) najboljše bi bilo, (...) da vsaki upravi bi bila dodeljena ena določena vsota in tisto vsoto bi potem lahko uprave iz leta v letu delovale in tako bi bila zagotovljena ena kontinuiteta. (Intervjuvanec 5. Go-Pok)*

Intervju št. 103: *Ne glede na to, da so bilance tudi zajetne, vendar dejstvo, da iz leta v leto izvemo v veliki zamudi, kolikšno je financiranje in ali ga dobimo in za kaj. (...) to pomeni, da moramo delati vsakič sproti (...) načrtovanje, ki ni zajamčeno. Še posebej v teh časih so bili krajevnim upravam znižani prispevki, drugi viri, (...) stežka uspejo investirati dodatne v to, in torej ta stvar ostane večkrat enkratna (...). (Intervjuvanec 14. Vi-Obč)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 104: *(...) kritični element, ki ga morda doživljamo v tem trenutku, zadeva zajetno rezanje sredstev iz 482. (Intervjuvanec 2. Ts-Dež)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 105: *(...) prišlo je do tega preporoda varstva manjšin (...) Zaradi tega se je porodilo veliko (...) pobud, projektov, dejavnosti in zdaj opažamo tudi (...) znižanje financiranj za te dejavnosti. Tako torej, po eni strani se začenja, po drugi ni stalnosti. Po pravici povedano tvegamo (...), da se povrnemo točno na situacijo izpred dvajsetih let, kar pomeni, v primeru furlanščine, da so se v njej pogovarjali med ljudmi na vasi. (Intervjuvanec 18. Vi-Obč)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 106: *(...) zgodovinski dogodki so, kar so in jih prav gotovo ni mogoče spreminjati in so bile vedno težave, prav zaradi posledic (...), ki so jih plačevala ta območja (...). In tile zakoni (...) so nekoliko pripomogli k temu, da so se razširila obzorja, kar rabi, da slovenski skupnosti, vendar mogoče tudi tistim, ki tega problema niso poznali, morda prav gotovo prispeva k temu, da postajamo bolj dozvetni do teh tematik. (...) Pomankljivo je še to, (...) da se o tem premalo govori v šolah na teh obmejnih območjih (...) morda vsiliti šolam informativne vsebine v tem smislu, ne bi škodilo (...). (Intervjuvanec 9. Ts-Obč)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 107: *Recimo, da omejitev te dežele (...) je v tem, da med tem ko na ravni (...) različnih mnenj, ali vsaj kulturnih operaterjev treh manjšin prisotnih v deželi, obstajajo vsekakor odnosi, medsebojno spoštovanje (...) se poznamo, na ravni javnega mnenja pa je še veliko nepoznavanja, ne v negativnem smislu prav nepoznavanja večjezične stvarnosti, ampak širše plasti predsodkov (...). (Intervjuvanec 2. Vi-Dež)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 108: *Deželni zakoni 26/2007, 29/2007 in 20/2009 so rezultat večjega zavedanja o pomembnosti vprašanja manjšin bodisi s strani politikov bodisi bolj splošno na ravni javnega mnenja, ki se po mojem mnenju zaveda pomena, pravice in družbene prednosti, ki jih predstavljata prisotnost in varstvo furlanske, slovenske, nemško govoreče manjšine, ki je večje od tega, kar izhaja iz krajevnih medijev, na primer iz časopisov Messaggero Veneto in Piccolo. (...) Delno se je ošibila splošna zavest o tem, v kolikšni meri manjšine in njihovo varstvo določajo, danes še bolj kot v preteklosti, osnovo posebne avtonomije Furlanije Julijske krajine. Posebnost dežele izhaja iz pobude furlanskega avtonomističnega gibanja, ki ima med drugimi zahtevami v središču furlansko etno-jezikovno posebnost in na splošno pluralnost Furlanije – pomislimo samo, da vključuje predlog statuta Furlanske dežele iz leta 1947, ki ga je napisal Tiziano Tessitori, drugi člen, ki je predvideval na občinski ravni enake možnosti za javno rabo furlanskega, slovenskega in nemškega jezika skupaj z italijanščino – in potrebo po zagotavljanju pravic slovenske manjšine v Italiji, še posebej mislimo tukaj na Slovence v tržaški in goriški pokrajini in ne na tiste iz videmske pokrajine in zaradi tega ne tudi tiste italijanske manjšine čez mejo in opredelitev razmejitev vprašanj med Italijo in Jugoslavijo. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež)* Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 109: *Tudi ta je problem, (...) da je premalo razširjena ta kultura večjezičnosti. Je težko uveljaviti potem varstvo manjšin, ko v družbenem okolju ne prevlada (...) določena mentaliteta med ljudmi, od preprostega človeka do najbolj izobraženega. (Intervjuvanec 13. Go-Obč)*

Intervju št. 110: (...) vseh bi mi bilo, ko bi deželne politike in še pred tem mentaliteta občanov v tej deželi postala take vrste, da bi namreč premostili sovraštvo do samih sebe (...) tako (...) imenovano čustvo, ki ga doživljajo nekateri zatirani narodi, ki ponotranjijo zatiralca, ali (...) od čustva zatiranja in maščevanja, kot je na primer doživela slovenska skupnost, v proces, kjer večine razumejo, interpretirajo manjšine kot nekaj pozitivnega in posledično manjšine gledajo nase kot na nekaj pozitivnega in so zmožne biti pozitivno naravnane v dejavnostih, ki jih izvajajo, torej ne več v obrambi, ne več s tisoč težavami. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 111: (...) morali bi storiti več, na bolj prepričljiv način, da premostimo te omejitve, te dediščine, ki po mojem omejujejo potenciale, ne samo posameznih jezikovnih skupnosti, ampak tudi gospodarske potenciale. Ker v samem trenutku, ko lahko postane dežela vodilna v Evropi, na primer, v jezikovnem usposabljanju svojih učencev, po mojem, zmore dobre rezultate, prav gotovo boljše, tudi z gospodarskega vidika. (...) Spominjam se, da obstajajo območja v Evropi in na svetu, ki jim je uspelo postaviti na glavo celo situacije, kjer so bile manjšine predmet zatiranja s strani države; uspele so v tem, mislim posebej na Baskovsko deželo, če že ne gremo v Katalonijo ali v Wales, ali tudi na Škotsko (...) mislim na te skupnosti, ki so zmogle v nekaj letih napraviti jezikovni pluralizem (...) element družbenega, gospodarskega razvoja in ki so zmogle tudi v tem smislu obrniti tendence, kot v valižanskem primeru, kjer imamo porast govorcev v primerjavi z večino drugih manjšin v Evropi, kjer se niža. (Intervjuvanec 2. Vi-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 112: (...) v teh občinah (...) je ravnovesje (...) v veliki meri zelo šibko. Ker tvegamo, da bo učinek ravno nasproten. Oziroma, če jaz vsilim ali ne sprejem poglobljenega varstva manjšine, tvegam, da imam obraten učinek, ki ni v tem, da jo zaščitim, ampak da postane neljuba. (...) Tukaj smo vedno skušali korak za korakom, vendar trezno, ker vsekakor določene teme ustvarjajo še strah v nekaterih ljudeh ali določenih političnih slojih, itd. (...) Ne izključujem, da bo morda v bodočnosti prišlo do takega varstva (...) do tako poglobljenega izvajanja zakona, kot se dogaja v popolnoma dvojezičnih občinah, vendar dejansko, tukaj, v Trziču, Trstu, mislim, da morajo biti stvari izvedene postopoma, drugače tvegamo, da bomo imeli obraten učinek. (...) moramo paziti na to, da najdemo primerno ravnovesje, predvsem v tistih stvarnostih, kjer mešanica med Italijani in slovensko manjšino ni (...) taka, da bi prevladovala v enem ali drugem smislu. (Intervjuvanec 11. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 113: (...) osveščanje državljana je osnovna stvar ne glede na zakone in razne njihove uporabe. (...) mislim, da delo je na ljudeh, na posameznem občanu, da (...) lahko razume resnično vrednost jezika, razloge za zaščito jezika bodisi na lokalni bodisi na mednarodni ravni (...) in zakaj morajo biti zaščiteni. (...) če ni osveščanja ljudi, je očitno da katerakoli stvar lahko postane v določenem smislu odvečna, če ni osnovne zavesti (...) edina stvar, ki jo lahko kot okence delam, je prav ta, da držim čim več stikov s teritorijem, da uvajam ta tip mentalitete (...). (Intervjuvanec 16. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 114: Problem je bolj na nas samih, da bi – mislim, tukaj govorim bodisi kot pripadnica manjšine, kot državljanica – (...), koliko ga izvajamo. Recimo, (...) ko nam na Pokrajino prihajajo prošnje, pisma v italijanščini, ko jih pošiljajo slovenska društva ali pa (...) iz slovenskih ustanov, slovenskih društev, to povem vse (...) Pomeni, da ne izvajamo tistega, kar nam je ponujeno (...). (Intervjuvanec 5. Go-Pok)

Intervju št. 115: (...) ne vem, koliko lahko jezikovna manjšina občuti, da je ta vrsta aktivnosti, ta vrsta storitve, ki jo nudimo, uresničena ali ne (...). (Intervjuvanec 9. Ts-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 116: (...) je povezano mogoče s psihodružbenim vidikom oziroma gre za vprašanje identitete, ki je ni ali ki se izgublja (...) dejstvo, da čutiš, da govoriš jezik, ker pripadaš temu ozemlju. In ni negativna stvar – ne? – pripadnost (...) občutiti korenine te zemlje. (...) Po mojem to je osnova, ki povezuje identiteto in jezik. (Intervjuvanec 15. Vi-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 117: Nezadovoljivo (...) javno prizadevanje na televizijskem področju, bodisi glede produkcije kot predvajanja programov v furlanskem jeziku, v njegovih različnih izražanjih: ne

obstaja posebni kanal ali televizijski dnevnik, ki bi ga redno predvajali v furlanščini, niti z digitalnim prizemnim sistemom.. (Intervjuvanec 12. Go-Obč) Prevedeno besedilo iz italijanščine.

Intervju št. 118: *Drugi sektor zadeva medije. Zakon 482/1999 se na ravni javnega televizijskega servisa ni še nikoli izvajal. Dežela je nekaj ukrenila na tem področju: z določenega vidika več kot bi morala, če upoštevamo, da je bil njen poseg, ki naj bi bil dodaten v primerjavi z državnim in ga je v bistvu nadomestil v minimalni obliki. Rešitev je v tem, kar predvidevata zakon 482 in njegov izvajalni pravilnik (...). Škoda, da do tega ne pride: dejstvo, da imamo prizemno digitalno televizijo in torej imamo RAI 3 Bis na celotni deželni ravni, poleg tega, da krije vidljivost slovenskih programov tudi v videmski pokrajini, s Servisno pogodbo, ki bi opredelila kaj mora RAI storiti v treh jezikih (še posebej v furlanščini in nemščini) in torej če bi RAI to izvajala, bi lahko res postala mreža, ki je na razpolago vseh jezikovnih manjšin (in torej tudi večincev, po moderni logiki, ki navdihuje deželne zaščitne zakone) v Furlaniji-Jk. (Intervjuvanec 3. Ts-Dež) Prevedeno besedilo iz italijanščine.*